

Міністерство освіти і науки
Національний університет «Одеська юридична академія»
Міністерство освіти і науки

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

САФОНЧИК Оксана Іванівна

УДК 347.62 (477)

ДИСЕРТАЦІЯ
ШЛЮБНІ ПРАВОВІДНОСИНИ В УКРАЇНІ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Спеціальність: 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право
Галузь знань – 081 Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О. І. Сафончик

Науковий консультант:
Харитонов Євген Олегович,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
член-кореспондент НАПрН України

Одеса – 2018

АНОТАЦІЯ

Сафончик О.І. Шлюбні правовідносини в Україні: теорія і практика.

– Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2018.

Дисертація є першим у вітчизняній науці спеціальним дослідженням, в якому на основі комплексного аналізу проблем нормативно-правового та правозастосовного характеру розроблено й обґрунтовано концепцію шлюбних правовідносин з урахуванням європейських правових стандартів у сфері шлюбу та сім'ї з метою забезпечення законних прав та інтересів учасників шлюбних правовідносин.

Сформульована концепція шлюбних правовідносин і правовідносин, подібних до шлюбних (квазішлюбних правовідносин). Зроблено концептуальний висновок про необхідність виділення правовідносин, що виникають між особами, які знаходяться у зареєстрованому у встановленому законом порядку шлюбі, а також правовідносин, подібних до шлюбних (квазішлюбних правовідносин), які можуть існувати між: а) чоловіком і жінкою, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах; б) чоловіком і жінкою, що перебувають у релігійному шлюбі; в) двома фізичними особами (однієї або різної статі), що перебувають у цивільному партнерстві.

Визначено поняття шлюбних правовідносин та правовідносин, подібних до шлюбних (квазішлюбних правовідносин), їх правову природу та підстави виникнення. Шлюбні правовідносини визначено як врегульовані нормами сімейного права суспільні відносини, що виникають з метою створення сім'ї між жінкою та чоловіком, неспорідненими кровно між собою, які проживають однією сім'єю, ведуть спільне господарство, мають взаємні права та обов'язки.

Поняття правовідносин, подібних до шлюбних (квазішлюбних правовідносин), визначено як правовідносини, що можуть виникати між жінкою і чоловіком у релігійному шлюбі та особами (різної або однієї статі) у цивільному партнерстві, внаслідок чого у них виникають взаємні шлюбні права й обов'язки.

Виникнення шлюбних правовідносин та правовідносин, подібних до шлюбних, обов'язково відбувається лише у добровільному порядку. Примушення до перебування у шлюбних правовідносинах або правовідносинах, подібних до шлюбних, не припускається. Відсутність цієї умови тягне за собою визнання шлюбу недійсним у порядку, передбаченому СК України.

Визначено, що суб'єктами шлюбних правовідносин можуть бути:

- 1) подружжя (чоловік і жінка), що перебувають у зареєстрованому шлюбі;
- 2) чоловік і жінка, які перебувають у релігійному шлюбі в окремих випадках, встановлених законодавством.

Суб'єктами правовідносин, подібних до шлюбних (квазішлюбних правовідносин), можуть бути: 1) чоловік і жінка, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах; 2) чоловік і жінка, які перебувають у релігійному шлюбі; 3) особи (однієї чи різної статі), які перебувають у цивільному партнерстві.

Існування вказаних правовідносин, а також їх припинення може породжувати різні правові наслідки майнового та немайнового характеру як для суб'єктів вище зазначених правовідносин, так і для інших осіб (наприклад, дітей, батьків тощо).

З метою захисту прав і охоронюваних інтересів осіб, які проживають на тимчасово окупованих територіях АРК та в зоні проведення ООС і позбавлені можливості укладення шлюбу в порядку, визначеному чинним законодавством України, обґрунтовано доцільність включити до підстав виникнення шлюбних правовідносин релігійний шлюб з подальшою

можливою реєстрацією шлюбу в державних органах РАЦС, у зв'язку з чим внести відповідні зміни до ст. 7 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», доповнивши частину сьому ст. 7 Закону таким положенням: «Громадяни України, які перебувають у відносинах, подібних до шлюбних, зокрема у релігійному шлюбі, який уклали під час проживання на тимчасово окупованій території, можуть зареєструвати шлюб у державних органах РАЦС після скасування статусу тимчасово окупованої території». Запропоновано доповнити частину п'яту ст. 7 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» визначенням поняття релігійного шлюбу.

Зроблено висновок, що у разі, якщо чоловік і жінка, які проживають на тимчасово окупованій території, виявили бажання створити сім'ю і перебувати в шлюбних правовідносинах за законодавством України, за суб'єктивних і об'єктивних обставин не мають можливості зареєструвати свій шлюб у відповідних державних органах РАЦС, однак мають можливість провести релігійний обряд, можуть вважатися подружжям та перебувати у квазішлюбних правовідносинах з моменту реєстрації релігійного шлюбу, особливо, якщо це відповідає інтересам їх неповнолітніх дітей.

Здійснено класифікацію шлюбних правовідносин та охарактеризувати їх структуру (елементи). Встановлено, що правовідносини, подібні до шлюбних (квазішлюбні), можуть виникати між: 1) чоловіком і жінкою, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах; 2) чоловіком і жінкою, які знаходяться в релігійному шлюбі; 3) двома фізичними особами (однієї або різної статі), які перебувають у цивільному партнерстві.

Розглянуто договірне регулювання шлюбних відносин. Шлюбно-правовий договір — це домовленість чоловіка і жінки, спрямована на виникнення, зміну та припинення взаємних шлюбних прав та обов'язків. Ознаками шлюбно-сімейного договору є: 1) особлива мета — саморегулювання

відносин, заснованих на шлюбі; 2) безпосередня пов'язаність із статусом фізичної особи; 3) є правомірною вольовою дією, що спрямована на виникнення, зміну або припинення майнових та/або немайнових прав та обов'язків; 4) спеціальний суб'єктний склад; 5) особисто-довірчий характер відносин, що регулюється шлюбно-правовим договором. Зазначені ознаки шлюбно-правового договору притаманні також договорам, що укладаються між особами, які перебувають у правовідносинах, подібних до шлюбних (квазішлюбних правовідносинах).

Шлюбно-правові договори можна класифікувати в залежності від їх законодавчого визначення: 1) поіменовані шлюбні договори, передбачені нормами СК України; 2) непоіменовані шлюбні договори, укладені суб'єктами шлюбних відносин, проте не передбачені нормами СК України.

До договорів, які можуть укладатися подружжям, належать: 1) договори між чоловіком і жінкою щодо їхнього майна (договір про відчуження частки спільного майна одного з подружжя на користь іншого – ст. 64 СК України; договори щодо порядку користування майном (ст. 66 СК України); договори щодо розділу спільного майна жінки і чоловіка (ст.ст. 69, 70 СК України); договори щодо виділення частки із спільного майна подружжя (ст. 69 СК України); 2) договори між чоловіком і жінкою щодо забезпечення надання (ст. 78 СК України) та припинення (ст. 89 СК України) права на утримання; 3) шлюбний договір (ст.ст. 92–103 СК України).

До договорів, що укладаються особами, які перебувають у правовідносинах, подібних до шлюбних, належать: 1) договори щодо їхнього майна; 2) договори щодо забезпечення надання та припинення права на утримання (зокрема, для осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах); 3) інші договори, які можуть укладатися відповідно до чинного законодавства України.

Встановлено, що стрімкий розвиток ІТ-технологій розширює коло об'єктів, які можуть знаходитися у спільній власності осіб, які перебувають у

шлюбних чи квазішлюбних правовідносинах: ІТ-активи підприємств, веб-сайти, доменні імена, комп'ютерні програми, бази даних, акаунти в Інтернеті, віртуальні речі, віртуальні гроші тощо.

Доведено, що шлюбний договір відносно віртуального майна (речей, об'єктів інтелектуальної власності або творчості) для врегулювання відносин між подружжям в ІТ-сфері має складатися за аналогією укладення шлюбного договору відносно реального майна подружжя та їхньої спільної власності.

Доведено, що шлюб може бути легітимізованим (законним) і нелегітимізованим (фактичним). Легітимізований шлюб – це шлюб, який укладається між чоловіком і жінкою (подружжям), які зареєстрували шлюб у державному органі реєстрації актів цивільного стану (далі – РАЦС) у встановленому законом порядку. Нелегітимізований (фактичний) шлюб – це шлюб, який укладається між чоловіком і жінкою, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах відповідно до ст. 74 СК України. Разом з цим правовідносини, подібні до шлюбних – квазішлюбні (релігійний шлюб, цивільне партнерство), за своїми властивостями можна також вважати належними до нелегітимізованих шлюбних правовідносин. При цьому акцентується увага, що фізичні особи можуть перебувати лише в одному сімейному союзі

З'ясоване співвідношення таких правових категорій, як цивільне партнерство і фактичні шлюбні відносини, які пропонується розмежовувати за правовим регулюванням, суб'єктивним складом та змістом.

Встановлено спільні риси і відмінності між фактичними шлюбними відносинами і релігійним шлюбом, які пропонується розмежовувати за суб'єктивним складом, правовим регулюванням, моментом встановлення та порядком фіксації

Визначено поняття релігійного шлюбу як подібного до шлюбу сімейного союзу жінки і чоловіка, які проживають однією сім'єю, ведуть спільне господарство, мають взаємні шлюбні права та обов'язки і який зареєстрований

у відповідній релігійній організації. Релігійний шлюб можна розглядати у двох аспектах: 1) як альтернативу існуванню зареєстрованого шлюбу з можливістю визнання його в окремих випадках шлюбом, особливо якщо це відповідає інтересам неповнолітніх дітей; 2) як доказ (додаткове підтвердження) існування фактичних шлюбних відносин і визначення моменту початку цих відносин.

Запропоновано доповнити СК України статтею 211 «Момент виникнення шлюбних правовідносин» такого змісту: «Стаття 211. Момент виникнення шлюбних і квазішлюбних правовідносин. 1. Шлюбні правовідносини виникають між подружжям з моменту реєстрації шлюбу в державних органах реєстрації актів цивільного стану. 2. При фактичних шлюбних правовідносинах шлюбні правовідносини виникають з моменту укладення між чоловіком і жінкою договору. У разі якщо такий договір не укладений, момент виникнення шлюбних правовідносин буде встановлюватися в судовому порядку. У разі укладення в подальшому шлюбу вказаними особами, моментом виникнення шлюбних правовідносин буде дата реєстрації шлюбу, якщо інший момент не встановлений у судовому порядку. 3. У разі укладення особами релігійного шлюбу, моментом виникнення правовідносин, подібних до шлюбних, є дата реєстрації релігійного шлюбу відповідною релігійною організацією. Реєстрація релігійного шлюбу не позбавляє права осіб зареєструвати шлюб у державних органах реєстрації актів цивільного стану. У такому разі шлюбні правовідносини будуть уважатися такими, що виникли з моменту реєстрації шлюбу державним органом реєстрації актів цивільного стану. 4. Правовідносини, подібні до шлюбних, між особами, які перебувають у цивільному партнерстві, виникають з моменту укладення договору про цивільне партнерство».

Визначено підстави припинення шлюбних правовідносин: 1) смерть особи; 2) оголошення фізичної особи померлою в установленому законом порядку; 3) розірвання шлюбу; 4) зміна статі одним або обома з подружжя.

Підставами припинення правовідносин, подібних до шлюбних, є: 1) смерть особи; 2) оголошення фізичної особи померлою в установленому законом порядку; 3) припинення фактичних шлюбних відносин; 4) припинення релігійного шлюбу шляхом проведення певного релігійного обряду; 5) припинення правовідносин у цивільному партнерстві; 6) зміна статі одним або обома з подружжя.

З урахуванням цього запропоновано доповнити ст. 104 СК України частиною п'ятою в такій редакції: «5. У разі зміни статі одним або обома з учасників шлюбних правовідносин шлюб припиняється автоматично з дати видачі паспорта громадянина України, в якому визначено іншу стать. Якщо рішення суду про розірвання шлюбу, яке ще не набрало чинності, прийняте до моменту видачі паспорта громадянина України, в якому визначено іншу стать, вважати шлюб припиненим з дати видачі паспорта громадянина України, в якому визначено іншу стать. Реєстрація припинення шлюбу в такому разі здійснюється державним органом реєстрації актів цивільного стану одночасно з видачею паспорта громадянина України, в якому визначено іншу стать».

Припинення шлюбних правовідносин завжди завершується прийняттям рішення суб'єктом владних повноважень (державним органом РАЦС, судом), тоді як припинення правовідносин, подібних до шлюбу, взагалі не засвідчується жодним суб'єктом владних повноважень і ґрунтується лише на волевиявленні осіб (наприклад, у разі припинення фактичних шлюбних відносин) або настанні певної події (наприклад, смерть або оголошення померлою в установленому законом порядку однієї з осіб, яка перебувала у фактичних шлюбних відносинах). В останніх випадках йдеться тільки про констатацію факту припинення квазішлюбних правовідносин без відповідного юридичного підтвердження.

Припинення шлюбних правовідносин, а також правовідносин, подібних до шлюбних, породжує певні правові наслідки майнового та немайнового характеру, які настають як для учасників вказаних правовідносин, так і для

інших осіб. Встановлено правові наслідки припинення шлюбних правовідносин та здійснено їх класифікацію залежно від: виду правовідносин, на які вони впливають; суб'єктів, для яких вони настають; порядку встановлення; добровільності встановлення та якості настання.

Обґрунтовано, що припинення релігійного шлюбу може відбуватися у випадках: 1) проведення відповідного обряду релігійною організацією за умови, що такий шлюб не був зареєстрований у державному органі РАЦС; 2) розірвання шлюбу (у разі, якщо до або після релігійного обряду відбулася реєстрація шлюбу в державному органі РАЦС); 3) смерті фізичної особи чи оголошення її померлою в установленому законом порядку.

Розглянуто фактичні шлюбні відносини як вид квазішлюбних відносин. Визначено поняття та особливості релігійного шлюбу. З'ясовано правову природу цивільного партнерства та перспективи його запровадження в Україні.

Встановлено, що шлюбні правовідносини та правовідносини, подібні до шлюбних (квазішлюбні відносини), породжують наслідки правового та морального характеру, які стосуються не лише учасників зазначених правовідносин, а й їхніх дітей, інших осіб, а також майна.

Сформульовано теоретично обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України у сфері регулювання шлюбних відносин і відносин, подібних до шлюбних, та практики його застосування.

Ключові слова: шлюбні правовідносини, квазішлюбні правовідносини (правовідносини, подібні до шлюбних), сімейні правовідносини, шлюб, фактичні шлюбні відносини, релігійний шлюб, цивільне партнерство.

SUMMARY

Safonchik O.I. Marital Legal Relations in Ukraine: Theory and Practice. - Manuscript.

Thesis for the Doctor of Legal Sciences Degree in the specialty 12.00.03 -

Civil Law and Civil Procedure; Family Law; Private International Law. - National University "Odessa Law Academy", Odessa, 2018.

The dissertation is the first special research in the domestic science, where on the basis of the complex analysis of the problems of normative-legal and law-enforcement character, the concept of marital legal relations was developed and substantiated, considering the European legal standards in the field of marriage and family in order to ensure the enforceability of rights and interests of the participants of marital legal relations.

The concept of marital legal relations and legal relations, correspondent to marriage (quasi-marital legal relationships) was formulated. A conceptual conclusion was made on the need to distinguish between legal relationships that arise between persons who live in a marriage, registered according to the law, and legal relationships similar (or correspondent) to marriage (quasi-marital legal relationships) that may exist between: a) a man and a woman who live in de facto marriage relations; b) a man and a woman who live in a religious marriage; c) two individuals (of the same or different sex) who live in a civil partnership.

The concept of marital legal relations and legal relations, correspondent to marriage (quasi-marital legal relations), their legal nature and grounds of emergence were defined. Marital legal relations are defined as regulated by the rules of family law social relations that arise with the aim to create a family between a woman and a man, who are not related to each other by blood (consanguinity), living as a family, who conduct a joint household, have mutual rights and duties.

The concept of legal relationships correspondent to marriage (quasi-marital legal relationships) are defined as legal relationships that may arise between a woman and a man within a religious marriage, and relationships between persons (of different or same sex) in a civil partnership, resulting in their mutual marital rights and duties.

The emergence of marital legal relationships and legal relationships, correspondent to marriage, may occur only voluntarily. Forced marriages or forced

legal relationships, correspondent to marriage, are not permitted. The absence of this condition entails invalidity of marriage according to the Family Code of Ukraine.

It is determined that as subjects of marital legal relations can act: 1) spouses (man and a woman), living in a registered marriage; 2) a man and a woman who live in a religious marriage in certain cases, defined in the legislation.

As subjects of legal relationships, correspondent to marital, (quasi-marital legal relationships), may act: 1) a man and a woman who live in de facto marital relations; 2) a man and a woman who live in a religious marriage; 3) persons (of same of different sex) who live in a civil partnership.

The existence of these legal relationships, as well as their termination, may give rise to various legal consequences of property and non-property nature for both the participants of the above-mentioned legal relationships and for other persons (for example, children, parents, etc.).

In order to protect the rights and protected interests of persons who live in the temporarily occupied territories of the Autonomous Republic of Crimea and in the zone of conduct of the United Forces' Action and deprived of the possibility of registration of marriage in accordance with the procedure established by the current legislation of Ukraine, it is justified to include in the grounds of emergence of marital legal relations religious marriage with the further possible registration of marriage in the state agencies of the bodies of state registration of acts of civil status, in connection with which to make appropriate changes to Art. 7 of the Law of Ukraine "On ensuring the rights and freedoms of citizens and on the legal regime in the temporarily occupied territory of Ukraine", supplementing part seven of art. 7 of the Law with the following provisions: "Citizens of Ukraine who live in the relations, correspondent to marital, in particular, in a religious marriage they have entered into while residing in the temporarily occupied territory, can register a marriage in the bodies of state registration of acts of civil status after the abolition of the status of the temporarily occupied territory." It is proposed to supplement part

five of Art. 7 of the Law of Ukraine "On ensuring the rights and freedoms of citizens and the legal regime in the temporarily occupied territory of Ukraine" by the definition of the concept of religious marriage.

It is concluded that in the event that a man and a woman living in the temporarily occupied territory have expressed a desire to establish a family and to be in marital legal relations under the legislation of Ukraine, and they are not, under the subjective and objective circumstances, able to register their marriage in the relevant bodies of state registration of acts of civil status, but have the opportunity to hold a religious rite, may be considered married and remain in quasi-marital legal relations since the registration of a religious marriage, especially if it is in the interests of their children who have not reached the age of 18.

Classification of marital legal relations and characterization of their structure (elements) were carried out. It is established that legal relations, correspondent to marriage (quasi-marriage), may arise between: 1) a man and a woman who are in de facto marital relations; 2) a man and a woman who are in a religious marriage; 3) two individuals (of same or different sex) who are in a civil partnership.

Contractual regulation of marriage relations is considered. Marital legal contract is an agreement between a man and a woman aimed at the emergence, change and termination of mutual marriage rights and duties. The features of a marital legal agreement are: 1) special purpose - self-regulation of relations based on marriage; 2) direct connection with the status of an individual; 3) it is a lawful volitional action aimed at the emergence, change or termination of property and / or non-property rights and duties; 4) special circle of subjects; 5) the personal and trust nature of the relationship regulated by the marital legal contract. The indicated features of a marital legal contract are also inherent to contracts concluded between persons who are in legal relations, correspondent to marital (quasi-marital legal relations).

Marital legal contracts can be classified depending on their legal definition: 1) named marital contracts stipulated by the norms of the Family Code of Ukraine; 2)

unnamed marital contracts, concluded by the subjects of marital relations, but not stipulated by the norms of the Family Code of Ukraine.

Contracts which can be entered into by spouses include: 1) agreements between a man and a woman regarding their property (the contract on the alienation of the share of the joint property of one of the spouses in favor of another - Article 64 of the Family Code of Ukraine, agreements on the procedure for the use of property (Article 66 of the Family Code of Ukraine), contracts on the division of joint property of a woman and a man (Articles 69, 70 of the Family Code of Ukraine), contracts on the allocation of a share of the common property of the spouses (Article 69 of the Family Code of Ukraine), 2) contracts between a man and a woman to provide (Article 78 of the Family Code of Ukraine) and terminate maintenance (Article 89 of the Family Code of Ukraine); 3) marriage contract (Articles 92-103 of the Family Code of Ukraine).

Agreements entered into by persons who are in legal relationships, correspondent to marital, include: 1) contracts regarding their property; 2) agreements on the provision and termination of the right to maintenance (in particular, for persons who are in de facto marital relations); 3) other contracts which may be concluded in accordance with the current legislation of Ukraine.

It has been established that the rapid development of IT technologies expands the range of objects that can be shared by the persons who are in marital or quasi-marital legal relationships: IT assets of enterprises, websites, domain names, computer programs, databases, online accounts, virtual things, virtual money, etc.

It is proved that the marriage contract regarding the virtual property (things, objects of intellectual property or creativity) for the regulation of relations between spouses in the IT sphere should be formed by analogy to the conclusion of a marriage contract regarding real property of the spouses and their joint property.

It is proved that the marriage can be legitimized (legal) and illegitimate (actual or de facto). Legitimized marriage is a marriage between a man and a woman (spouses) who registered a marriage with the state body for the registration

of acts of civil status (hereinafter referred to as the RACS) in the manner prescribed by the law. Illegitimate (actual) marriage is a marriage which is concluded between a man and a woman who are in de facto marital relations in accordance with Art. 74 of the Family Code of Ukraine. Along with this, the legal relationship, correspondent to marriage - quasi-marriage (religious marriage, civil partnership), in its properties can also be considered as belonging to illegitimate marital legal relationships. It is emphasized that natural persons can be in only one family union.

The correlation between such legal categories as civil partnership and de facto marital relations, which are proposed to be differentiated according to legal regulation, subjects and content, was clarified.

The common features and differences between de facto marriage relations and the religious marriage, which are proposed to be delineated according to the subjects, legal regulation, the moment of establishment and the procedure of fixation, were established.

The concept of religious marriage as a marriage of a family union, correspondent to the marriage of a woman and a man living as a family, have a joint household, have mutual marriage rights and responsibilities and is registered in the corresponding religious organization was defined. Religious marriage can be viewed in two aspects: 1) as an alternative to the existence of a registered marriage with the possibility of recognition in certain cases as marriage, especially if it is in the interests of minor children; 2) as evidence (additional confirmation) of the existence of de facto marriage relations and determination of the moment of commencement of these relations.

It is proposed to supplement the Family Code of Ukraine with the Article 211 "The moment of emergence of marriage legal relations" of the following content: "Article 211. The moment of the emergence of marital and quasi-marital legal relations. 1. Marital legal relations arise between spouses from the moment of registration of marriage in the bodies of state registration of acts of civil status. 2. In de facto marital legal relations, marital relationships arise from the moment of the

conclusion of a contract between a man and a woman. In the event that such a contract is not concluded, the moment of emergence of marital legal relations will be established by the court. In the event of subsequent registration of marriage between the specified persons, the moment of emergence of marital legal relationships will be the date of registration of the marriage, if another moment is not established by the court. 3. In the case of the conclusion of religious marriage, the moment of emergence of legal relations, correspondent to marriage, is the date of the registration of religious marriage by the corresponding religious organization. Registration of a religious marriage does not deprive persons of the right to register a marriage in bodies of state registration of acts of civil status. In this case, marital legal relations will be considered as having arisen from the moment of registration of the marriage with the body or state registration of acts of civil status. 4. Relationships, correspondent to marriage, between persons who are in a civil partnership, arise from the moment of the conclusion of the agreement on civil partnership ".

The grounds for termination of marital legal relationships were defined: 1) death of a person; 2) declaration of a natural person deceased in accordance with the procedure established by the law; 3) divorce; 4) change of gender by one or both spouses.

The grounds for the termination of legal relations, correspondent to marriage, are: 1) death of a person; 2) declaration of a natural person deceased in accordance with the procedure established by the law; 3) termination of de facto marriage relations; 4) termination of a religious marriage through a certain religious ritual; 5) termination of legal relations in a civil partnership; 6) change of gender by one or both spouses.

In view of this, it is proposed to supplement Art. 104 of the Family Code of Ukraine with part five in the following wording: "5. In the event of a change of gender by one or both of the parties to the marriage relationship, the marriage ceases automatically from the date of issue of the passport of a citizen of Ukraine,

in which another gender is determined. If a court decision on the dissolution of a marriage, which has not yet entered into force has been made before the issuance of a passport of a citizen of Ukraine, which defines a different gender, marriage should be considered terminated from the date of issuance of a passport of a citizen of Ukraine, which defines a different gender. Registration of the termination of a marriage in this case is carried out by the state body of registration of acts of civil status simultaneously with the issuance of a passport of a citizen of Ukraine, which defines a different gender. "

The termination of marital legal relationships always ends with the decision of the subject of authority (body of state registration of acts of civil state, court), whereas the termination of marital legal relations, correspondent to marriage, is not certified at all by any subject of authority and is based only on the will of the persons (for example, in the event of termination of de facto marriage relations) or the occurrence of a particular event (for example, death or declaration of death in the manner prescribed by law of one of the persons who were in de facto marital relations). In the latter cases, it only goes about the termination of a quasi-marital legal relationships without proper legal confirmation.

The termination of marital legal relations, as well as legal relations correspondent to marriage, gives rise to certain legal consequences of property and non-property nature, which exist for both the participants of the specified legal relations and for other persons. Legal consequences of termination of marital legal relationships were established and their classification was carried out according to: the type of legal relationships they are influencing; the subjects for which they appear; the order of emergence; voluntariness of establishment and quality of emergence.

It is substantiated that the termination of a religious marriage may take place in the following cases: 1) the holding of a corresponding rite by a religious organization, provided that such marriage was not registered by the bodies of the state registration of acts of civil status; 2) divorce (if before or after a religious rite

the registration of the marriage took place in the body state registration of acts of civil state); 3) the death of an individual or declaration a person deceased in accordance with the procedure, established by the law.

De facto marriage relations as a kind of quasi-marital relations were researched. The concept and peculiarities of religious marriage were defined. The legal nature of civil partnership and the prospects for its introduction in Ukraine were established.

It has been established that marital legal relations and legal relations, correspondent to marriage (quasi-marital relations), give rise to legal and moral consequences that concern not only the participants of the mentioned legal relations, but also their children, other persons, and property.

Theoretically substantiated proposals on the improvement of the current legislation of Ukraine in the field of regulation of marriage relations and relations, correspondent to marriage, and the practice of its application were formulated.

Key words: marital legal relationships, quasi-marital relationships (legal relationships, correspondent to marriage), family legal relationships, marriage, de facto marriage relations, religious marriage, civil partnership.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Монографії:

1. Сафончик О.І. Шлюбні правовідносини в Україні: проблеми теорії і практики. Одеса: Фенікс, 2018. 378 с.

Рецензії: Басай В.Д. Рецензія на монографію Сафончик О.І. «Шлюбні правовідносини в Україні: проблеми теорії і практики». *Держава і право: збірник наукових праць*. Серія «Юридичні науки». 2018. №79. С. 276-279; Кізлова О.С. Рецензія на монографію Сафончик О.І. «Шлюбні правовідносини в Україні: проблеми теорії і практики». *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. №49, Т. 1. С. 224-225.

2. Цивільне право України (традиції та новації): монографія/за заг. ред. Є.О. Харитонова, Т.С. Ківалової, О.І. Харитонової; наук. ред. Н.Ю. Голубєва. Одеса: Фенікс, 2010 (глава 8 «Сімейні правовідносини як результат реалізації права фізичної особи на сім'ю», с. 247-278).

Наукові статі у фахових виданнях України:

1. Сафончик О.І. Немайнові права і обов'язки у випадку припинення шлюбу. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. літ., 2005. Вип. 25. С. 278–283.

2. Сафончик О.І. Загальна характеристика договору морського перевезення пасажирів. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. літ., 2006. Вип. 28. С. 246–252.

3. Сафончик О.І. Деякі питання правової природи шлюбу. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. літ., 2007. Вип. 33. С. 95–100.

4. Сафончик О.І. Поняття та види правового режиму майна подружжя. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. літ., 2008. Вип. 38. С. 110–114.

5. Сафончик О.І. Договір перевезення вантажу залізничним транспортом за законодавством України: цивілістичні аспекти. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. літ., 2008. Вип. 42. С. 109–115.

6. Сафончик О.І. Деякі питання щодо утримання подружжя за законодавством України. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. літ., 2008. Вип. 43. С. 195–199.

7. Сафончик О.І. Проблемні питання розірвання шлюбу в судовому порядку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Ужгород: Поліграфцентр «ЛІРА», 2010. Вип. 14, ч. 2. С. 278–281.

8. Сафончик О.І. Деякі питання правового регулювання правовідносин «фактичного подружжя» щодо взаємного утримання. *Актуальні проблеми держави і права*:зб. наук. пр. Одеса: Юрид. літ., 2010. Вип. 53. С. 199–204.

9. Сафончик О.І. Правові наслідки припинення шлюбно-сімейних правовідносин. *Актуальні проблеми держави і права*:зб. наук. пр. Одеса: Юрид. літ., 2011. Вип. 58. С. 309–315.

10. Сафончик О.І. Деякі питання розвитку законодавства з питань виникнення та припинення шлюбно-сімейних правовідносин. *Актуальні проблеми держави і права*:зб. наук. пр. Одеса: Юрид. літ., 2011. Вип. 59. С. 277–284.

11. Сафончик О.І. Проблемні питання реалізації прав спільної часткової власності за законодавством України. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. літ., 2012. Вип. 66. С. 42–48.

12. Сафончик О.І. Припинення шлюбно-сімейних правовідносин за законодавством України. *Часопис цивілістики*:наук.-практ. журн. НУ «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2014. Вип. 16. С. 141–146.

13. Сафончик О.І. Розірвання шлюбу в судовому порядку за законодавством України. *Часопис цивілістики*:наук.-практ. журн. НУ «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2014. Вип. 17. С. 158–162.

14. Сафончик О.І. Особливості припинення шлюбно-сімейних правовідносин за законодавством України. *Часопис цивілістики*: наук.-практ. журн. НУ «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2015. Вип. 18. С. 114–119.

15. Сафончик О.І. Теоретичні аспекти шлюбно-сімейних правовідносин. *Часопис цивілістики*: наук.-практ. журн. НУ «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2015. Вип. 21. С. 28–32.

16. Сафончик О.І. Правові наслідки припинення шлюбно-сімейних правовідносин за законодавством України та країн Євросоюзу. *Часопис*

цивілістики: наук.-практ. журн. НУ «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2017. Вип. 24. С. 79–83.

17. Сафончик О.І. Визначення та підстави припинення шлюбу за законодавством України. *Часопис цивілістики*: наук.-практ. журн. НУ «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2017. Вип. 25. С. 75–79.

18. Сафончик О.І. Шлюбний договір і ІТ: проблемні питання застосування. *Часопис цивілістики*: наук.-практ. журн. НУ «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2017. Вип. 26. С. 83–87.

19. Сафончик О.І. Поняття припинення шлюбу та його відмінність від визнання шлюбу недійсним за законодавством України. *Вісник Чернівецького факультету НУ «Одеська юридична академія»*: зб. наук. ст. Чернівці, 2017. №3. С. 51–59.

20. Сафончик О.І. Деякі питання поділу корпоративних прав подружжя за законодавством України. *Науковий вісник Херсонського державного університету: Серія – юридичні науки*. Випуск 1, том 1. 2018. С. 81-84.

21. Сафончик О. І. Шлюбний договір і ІТ: проблемні питання застосування. *Часопис цивілістики*: наук.-практ. журн. НУ «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2018. Вип. 26. С. 83-87.

Наукові статі у зарубіжних періодичних виданнях з юридичного напрямку:

1.Сафончик О.І. Особливості припинення шлюбно-сімейних правовідносин. *Legal si viata:Revistastiintifico-practica*. 2013. Nr. 2 (254). Februarie. P. 18–23.

2. Сафончик О.І. До питань майнових правовідносин чоловіка та дружини у разі припинення шлюбно-сімейних правовідносин. *Jurnal juridic national: Teorie si Practica*. 2017. Bn. 2 (24). P. 127–130.

3. Сафончик О.І. Питання шлюбно-сімейних правовідносин на шляху до євроінтеграції (Problematic issues of marriage and family legal relations on the

path of European antegration). *Visegrad Jurnal on human rights*. 2017. Вн. 1/1. P. 107–111.

4. Сафончик О.І. Загальні положення про виникнення шлюбно-сімейних правовідносин за законодавством України (General provisions on the origin of marriage and family legal relations under the laws of Ukraine). *Visegrad Jurnal on human rights*. 2018. Вн. 1. P. 160–164.

5. Сафончик О.І. Класифікація правових наслідків припинення шлюбно-сімейних правовідносин за законодавством України. *Jurnal juridic national: Teorie si Practica*. 2018. Вн. 2 (30). P. 111–114.

Наукові статі в інших виданнях:

1. Сафончик О.І. Деякі питання припинення шлюбно-сімейних правовідносин в Україні та деяких країнах ЄС. *Молодий вчений*. №3 (55), березень 2018. С. 298-301.

Тези доповідей і наукових повідомлень:

1. Сафончик О.І. Деякі питання щодо шлюбу як соціально-правового явища та його правової природи. *Правове життя сучасної України*: матеріали 9-ї звітної наукової конференції професорсько-викладацького складу ОНЮА (м. Одеса, 26 квітня 2006 р.). Одеса: Фенікс, 2006. С. 129-132.

2. Сафончик О.І. Договірний режим майна подружжя за законодавством України. *Римське право і сучасність*: матеріали IV Міжнародної науково-методичної конференції (м. Одеса, 19-20 травня 2006 р.). Одеса: Фенікс, 2006. С. 124-127.

3. Сафончик О.І. Особливості розірвання шлюбу подружжям, яке має дітей. *Право, держава, духовність: шляхи розвитку та взаємодії*: міжнародна науково-практична конференція ОНЮА, (м. Одеса, 3 вересня 2006 р.). Одеса: Фенікс, 2006. С. 159-162.

4. Сафончик О.І. Правове регулювання шлюбного договору за законодавством України. *Правове життя сучасної України*: матеріали 10-ї звітної наукової конференції професорсько-викладацького складу ОНЮА (м. Одеса, 27-28 квітня 2007 р.). Одеса: Фенікс, 2007. С. 242-245.

5. Сафончик О.І. Аліментні зобов'язання подружжя. *Правове життя сучасної України*: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (м. Одеса, 18-19 квітня 2008 р.). Одеса: Фенікс, 2008. С. 262-264.

6. Сафончик О.І. Загальні правила щодо утримання колишнього подружжя. *Римське право і сучасність*: матеріали V Міжнародної науково-методичної конференції (м. Одеса, 30-31 травня 2008 р.). Одеса: Фенікс, 2008. С. 72-74.

7. Сафончик О.І. Деякі питання недійсності шлюбу за законодавством України. *Життя І.В. Шерешевського як духовна єдність між поколіннями юристів*: матеріали Міжнародної наукової конференції. Присвячено 120-річчю від дня народження (м. Одеса, 13 грудня 2008 р.). Одеса: Фенікс, 2008. С. 171-173.

8. Сафончик О.І. Правові наслідки немайнового характеру, що виникають між подружжям у зв'язку з припиненням шлюбу. *Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 10 квітня 2009 р.). Одеса: ОДУВС, 2009. С. 156.

9. Сафончик О.І. Деякі питання спільної власності чоловіка та жінки, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу (м. Одеса, 5-6 червня 2009 р.). Одеса: Фенікс, 2009. С. 350-352.

10. Сафончик О.І. Накладення стягнення на майно, що є об'єктом спільної сумісної власності подружжя. *Правове життя сучасної України*: матеріали

Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького та аспірантського складу (м. Одеса, 21-22 травня 2009 р.). Одеса: Фенікс, 2010. С. 396-399.

11. Сафончик О.І. Поняття шлюбу як підстави виникнення шлюбно-сімейних правовідносин. *Римське право і сучасність* (Шерешевські читання): матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Одеса, 4 грудня 2010 р.). Одеса: Фенікс, 2010. С. 117-121.

12. Сафончик О.І. Підстави припинення шлюбно-сімейних правовідносин. *Актуальні проблеми цивільного права і процесу*: матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої пам'яті Ю.С. Червоного (м. Одеса, 17 грудня 2010 р.). Одеса: Фенікс, 2010. С. 81-85.

13. Сафончик О.І. Загальні положення про припинення шлюбу в Україні. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького та аспірантського складу, Т. 2 (м. Одеса, 20-21 травня 2011 р.). Одеса: Фенікс, 2011. С. 302-304.

14. Сафончик О.І. Особливості виникнення права власності «фактичного подружжя». *Римське право і сучасність*: матеріали Міжнародної наукової конференції, Ч. 1 (м. Одеса, 28 травня 2011 р.). Одеса: Фенікс, 2011. С. 164-167.

15. Сафончик О.І. Підстави припинення шлюбно-сімейних правовідносин. *Приватноправове регулювання суспільних відносин: традиції, сучасність, перспектива*: матеріали Міжнародної науково-методичної конференції (м. Одеса, 19-20 квітня 2012 р.). Біла Церква: ТОВ «Білоцерківдрук», 2013. С. 362-364.

16. Сафончик О.І. Деякі питання укладення шлюбу у римському праві. *Римське право і сучасність* (Шерешевські читання): матеріали Міжнародної наукової конференції, Ч. 1 (м. Одеса, 11 травня 2012 р.). Одеса: Фенікс, 2012. С. 21-22.

17. Сафончик О.І. Загальні питання розірвання шлюбу за законодавством України. *Методологічні засади вдосконалення цивільного законодавства України на сучасному етапі*: матеріали круглого столу (м. Одеса, 9 жовтня 2012 р.). Одеса: Фенікс, 2012. С. 134-136.

18. Сафончик О.І. До питання про визначення моменту розірвання шлюбу в Україні. *Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності і права*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 15-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» та 165-річчю Одеської школи права, Т. 2 (м. Одеса, 30 листопада 2012 р.). Одеса: Фенікс, 2012. С. 490-493.

19. Сафончик О.І. Розірвання шлюбу державним органом реєстрації актів цивільного стану за заявою одного з подружжя. *Цивілістичні читання, присвячені пам'яті І.В. Шерешевського «Підґрунтя формування цивільного законодавства України»*: матеріали Інтернет-конференції (м. Одеса, 7 грудня 2012 р.). Одеса: Фенікс, 2012. С. 63-66.

20. Сафончик О.І. Деякі питання укладання шлюбу громадян України з іноземним громадянином. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Т. 2 (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.). Одеса: Фенікс, 2013. С. 587-590.

21. Сафончик О.І. Поняття шлюбу як соціально-правового явища та його правова природа. *Римське право і сучасність*: матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Одеса, 24 травня 2013 р.). Одеса: Фенікс, 2013. С. 106-109.

22. Сафончик О.І. До питання реалізації права спільної часткової власності за законодавством України. *Проблеми вдосконалення цивільного законодавства про боротьбу з плагіатом і піратством*: матеріали круглого столу (м. Одеса, 25 травня 2013 р.). Одеса: Фенікс, 2013. С. 47-50.

23. Сафончик О.І. До питання про розірвання шлюбу подружжям, яке має дітей за законодавством України. *Нова редакція Конституції України та*

вдосконалення цивільного законодавства: проблеми гармонізації: матеріали круглого столу (м. Одеса, 14 вересня 2013 р.). Одеса: Фенікс, 2013. С. 86-89.

24. Сафончик О.І. Деякі питання щодо утримання подружжя за законодавством України. *Цивілістичні читання, присвячені пам'яті І.В. Шерешевського «Цивільний кодекс України досвід 10-ти років застосування»*: матеріали інтернет-конференції (м. Одеса, 6 грудня 2013 р.). Одеса: Фенікс, 2013. С. 20-23.

25. Сафончик О.І. Деякі питання реалізації права спільної часткової власності за законодавством України. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої ювілею академіка С.В. Ківалова, Т. 1 (м. Одеса, 16-17 травня 2014 р.). Одеса: Фенікс, 2014. С. 287-290.

26. Сафончик О.І. До питання про накладання стягнення на майно, що є об'єктом спільної сумісної власності подружжя за законодавством України. *Римське право і сучасність*: матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Одеса, 6 червня 2014 р.). Одеса: Фенікс, 2014. С. 73-76.

27. Сафончик О.І. Поняття та сутність аліментних зобов'язань подружжя. *Цивілістичні читання, присвячені пам'яті І.В. Шерешевського «Принципи DCFR як методологічна основа вдосконалення національного законодавства»*: матеріали інтернет-конференції (м. Одеса, 5 грудня 2014 р.). Одеса: Фенікс, 2014. С. 54-58.

28. Сафончик О.І. Деякі питання припинення шлюбно-сімейних правовідносин за законодавством України. *Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 15-16 травня 2015 р.), Т. 2. Одеса: Фенікс, 2015. С. 450-453.

29. Сафончик О.І. Інститут представництва в римському приватному праві. *Римське право і сучасність*: матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Одеса, 29 травня 2015 р.). Одеса: Фенікс, 2015. С. 18-20.

30. Сафончик О.І. До питання про поняття та сутність шлюбних правовідносин. *Від засад римського права до принципів приватного права ЄС*: матеріали круглого столу (м. Одеса, 29 травня 2015 р.). Одеса: Фенікс, 2015. С. 43-46.

31. Сафончик О.І. До питання про припинення майнових правовідносин подружжя. *Цивілістичні читання, присвячені пам'яті І.В. Шерешевського «Проблеми адаптації законодавства України до законодавства ЄС»*: матеріали Інтернет-конференції (м. Одеса, 11 грудня 2015 р.). Одеса: Фенікс, 2015. С. 69-72.

32. Сафончик О.І. До питання про розподіл спільного майна подружжя. *Роль принципів DCFR в імплементації угоди про асоціацію ЄС-Україна*: матеріали круглого столу (м. Одеса, 12 грудня 2015 р.). Одеса: Фенікс, 2015. С. 57-60.

33. Сафончик О.І. Деякі питання державного імунітету у цивільних правовідносинах. *Досвід правових реформ України та Республіки Молдова на шляху до євроінтеграції*: матеріали Міжнародної інтернет-конференції (м. Одеса, 28 березня 2016 р.). Одеса: Фенікс, 2016. С. 42-45.

34. Сафончик О.І. Деякі питання правового регулювання договору купівлі-продажу. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 20 травня 2016 р.), Т. 2. Одеса: Фенікс, 2016. С. 528-530.

35. Сафончик О.І. До питання припинення права власності на частку у спільному майні. *Римське право як підґрунтя сучасного права Європи*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Римське право і

сучасність: актуальна проблема» (м. Одеса, 27 травня 2016 р.). Одеса: Фенікс, 2016. С. 64-67.

36. Сафончик О.І. До питання визначеності змісту правовідносин спільної власності чоловіка та жінки, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах. *Актуальні проблеми захисту права власності: матеріали круглого столу* (м. Одеса, 17 червня 2016 р.). Одеса: Фенікс, 2016. С. 21-24.

37. Сафончик О.І. Загальні положення про шлюбно-сімейні правовідносини. *Цивілістичні читання, присвячені пам'яті І.В. Шерешевського «Проблеми адаптації законодавства України до умов внутрішнього ринку ЄС»*: матеріали Міжнародної Інтернет-конференції (м. Одеса, 1 грудня 2016 р.). Одеса: Фенікс, 2016. С. 42-45.

38. Сафончик О.І. До питання загальної характеристики правового регулювання майнових правовідносин подружжя за законодавством країн ЄС. *Розвиток системи приватного права України та Польщі: матеріали круглого столу* (м. Одеса, 15 жовтня 2016 р.), Ч. 1. Одеса: Фенікс, 2016. С. 27-30.

39. Сафончик О.І. Деякі питання майнових правовідносин подружжя за законодавством України та деяких країн ЄС. *Проблеми відшкодування шкоди в контексті імплементації угоди про асоціацію Україна-ЄС*: матеріали круглого столу (м. Одеса, 3 грудня 2016 р.). Одеса: Фенікс, 2016. С. 21-24.

40. Сафончик О.І. Особливості організації професійної підготовки суддів у Словацькій Республіці в контексті загальних тенденцій її розвитку в країнах ЄС. *Legal education in modern university project-based approach to the work organization according to the guidelines of the European qualifications framework (experience of the paneuropean university)*» (Sladkovicovo, Slovenská republika, 22–24 march 2017). С. 111-113.

41. Сафончик О.І. До питання визначення поняття шлюбу за законодавством України. *Від римського приватного права до права Європи: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Римське право і*

сучасність: актуальна проблема» (м. Одеса, 15 травня 2017 р.). Одеса: Фенікс, 2017. С. 77-79.

42. Сафончик О.І. Окремі аспекти розірвання шлюбу в деяких зарубіжних країнах. *Законодавство України, Польщі та Литви в галузі приватного права: матеріали Міжнародного круглого столу* (м. Одеса, 16 травня 2017 р.). Одеса: Фенікс, 2017. С. 40-43.

43. Сафончик О.І. Деякі питання сформованих стандартів у сфері сімейного права країн-членів Євросоюзу. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє. До 20-річчя НУ ОЮА та 170-річчя Одеської школи права: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, 19 травня 2017 р.), Т. 2. Одеса: Фенікс, 2017. С. 526-528.

44. Сафончик О.І. Окремі аспекти припинення шлюбно-сімейних правовідносин в Україні та деяких країнах ЄС. *Сучасний стан і перспективи розвитку сімейного права України в умовах адаптації до європейського права: матеріали Всеукраїнського круглого столу* (м. Одеса, 26 травня 2017 р.). Одеса: Фенікс, 2017. С. 19-21.

45. Сафончик О.І. Окремі аспекти поділу корпоративних прав подружжя. *Правові проблеми державно-приватного партнерства в умовах євроінтеграції: збірник матеріалів Міжнародного конгресу, присвяченого 20-річчю Національного університету «Одеська юридична академія* (м. Одеса, 2-4 червня 2017 р.), Т. 2. Одеса: Фенікс, 2017. С. 225-227.

Інші публікації, що додатково висвітлюють основний зміст дисертації:

1. Сафончик О.І. Загальні положення про шлюб. Державна реєстрація шлюбу. Недійсність шлюбу. Право спільної сумісної власності подружжя. Припинення шлюбу. Обов'язок матері, батька утримувати дитину та його виконання. Обов'язок батьків утримувати повнолітніх дочку, сина та його

виконання. Прикінцеві положення. *Науково-практичний коментар до Сімейного кодексу України*/За ред. Є.О. Харитонова. Х.: Одиссей, 2006. С. 47-85, 110-140, 181-214, 300-350, 486-489.

2. Сафончик О.И. Общие положения о браке. Государственная регистрация брака. Недействительность брака. Право общей совместной собственности супругов. Прекращение брака. Обязанность матери, отца содержать ребенка и ее исполнение. Обязанность родителей содержать совершеннолетних дочку, сына и ее исполнение. Заключительные положения. *Научно-практический комментарий Семейного кодекса Украины*/под ред. Е.О. Харитонова. Х.: Одиссей, 2006. С. 53-95, 122-154, 198-234, 326-381, 521-524.

3. Сафончик О.И. Понятие брака и его правовая природа. Условия заключения брака. Порядок заключения брака. Недействительность брака. Признание брака незаконным. Фактические брачные отношения. Понятие брачного договора. Заключение и содержание брачного договора. *Семейное право Украины: учебное пособие* /Под ред. Е.О. Харитонова. – Х.: Одиссей, 2007. С. 46-68.

4. Сафончик О.І. Поняття шлюбу та його правова природа. Умови укладання шлюбу. Порядок укладання шлюбу. Недійсність шлюбу. Визнання шлюбу неукладеним. Фактичні шлюбні відносини. Роздільна власність подружжя. Спільна власність подружжя. Поділ спільного майна подружжя. Поняття припинення шлюбу. Припинення шлюбу внаслідок його розірвання. Визнання розірвання шлюбу фіктивним. Встановлення режиму окремого проживання подружжя. *Сімейне право України: Підручник* /За ред. Є.О. Харитонова. Н.Ю. Голубєвої. К.: Істина, 2010. С. 67-86, 103-127, 160-186.

5. Сафончик О.І. Право спільної власності. *Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар*/За заг. ред. Є.О. Харитонова, Н.Ю. Голубєвої. Х.: Одиссей, 2010. С. 364-378.

6. Сафончик О.І. Деякі питання укладання шлюбу в римському праві. Основи римського приватного права: посібн. для аудиторного і самот. вивчення курсу /За ред. Є.О. Харитонова. Одеса: Букаєв В.В., 2016. С. 264-267.

7. Сафончик О.І. Спільна власність. *Цивільне право України*: посібник для аудит. і самот. вивчення курсу /За ред. Є.О. Харитонова, І.В. Давидової, Н.Г. Некіт. Одеса: Фенікс, 2016. С. 99-100.

8. Сафончик О.І. ІТ та укладання шлюбу. Спільна власність подружжя на ІТ-об'єкти. Права та обов'язки батьків і дітей та ІТ. Порядок видачі документів про державну реєстрацію актів цивільного стану в сфері ІТ. /О.І. Сафончик//ІТ-право: теорія та практика: навч. посібн. [авт.кол.]; за заг. ред. Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової. Одеса: Фенікс, 2017. С. 343-363.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
 РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ І СТАНОВЛЕННЯ ШЛЮБНИХ ПРАВОВІДНОСИН В УКРАЇНІ.....	 21
1.1. Методологічні засади дослідження шлюбних правовідносин в Україні	21
1.2. Стан дослідження шлюбних правовідносин в Україні.....	28
1.3. Становлення та розвиток законодавства з питань шлюбних правовідносин.....	43
1.4. Формування концепції шлюбних правовідносин і правовідносин, подібних до шлюбних (квазішлюбних правовідносин)	61
 РОЗДІЛ 2 ШЛЮБНІ ПРАВОВІДНОСИНИ ЯК ОСОБЛИВИЙ ВИД СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН	 105
2.1. Поняття шлюбних правовідносин та їх виникнення	105
2.2. Класифікація шлюбних правовідносин	119
2.3. Структура (елементи) шлюбних правовідносин.....	137
2.4. Договірне регулювання шлюбних відносин	153
 РОЗДІЛ 3 ПІДСТАВИ, ПОРЯДОК ТА ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ПРИПИНЕННЯ ШЛЮБНИХ ПРАВОВІДНОСИН В УКРАЇНІ	 193
3.1. Підстави та порядок припинення шлюбних правовідносин	193
3.2. Недійсність шлюбу за законодавством України.....	267
3.3. Правові наслідки припинення шлюбних правовідносин	279
 РОЗДІЛ 4 ПРАВОВІДНОСИНИ, ПОДІБНІ ДО ШЛЮБНИХ (КВАЗІШЛЮБНИХ ПРАВОВІДНОСИН)	 330

4.1. Фактичні шлюбні відносини.....	330
4.2. Поняття та особливості релігійного шлюбу	345
4.3. Цивільне партнерство та перспективи його запровадження в Україні	364
ВИСНОВКИ.....	375
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	381
ДОДАТКИ	429

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В умовах проведення в Україні соціальних та економічних перетворень важливого значення набуває проблема подальшого розвитку та вдосконалення правового регулювання шлюбних відносин за законодавством України. Зазначене зумовлене перш за все тим, що питання шлюбних правовідносин у процесі розвитку і становлення нашої держави не лише в економічному, а й у соціально-культурному, а також у морально-етичному плані є найбільш актуальними, оскільки вже самі по собі є основою становлення й розвитку суспільства в цілому. Зазначеним питанням приділяється важлива увага в науці сімейного права, адже сім'я необхідна кожній людині. Вона впливає на розвиток суспільства, його моральне здоров'я та є одним із факторів підвищення соціальної активності людей. Саме в сім'ї формуються основи характеру людини, її ставлення до праці, моральних, ідейних і культурних цінностей. Ось чому демократичне суспільство зацікавлено в міцній, духовній і морально здоровій сім'ї.

Таким чином, перед державою і суспільством виникло складне й суперечливе завдання: з одного боку, здійснювати таке правове і моральне регулювання шлюбних відносин, яке сприяло б зміцненню сім'ї і збереженню шлюбу та/або фактичних шлюбних відносин та інших форм організації сімейного життя, з іншого – здійснювати це регулювання лише в межах, які не обмежували б ані свободи шлюбних правовідносин, ані свободи їх припинення.

Із набранням чинності 01.01.2004 року Сімейним кодексом України (далі – СК України) правове регулювання шлюбних відносин зазнало суттєвих змін, поповнилося багатьма законодавчими новелами, які потребують детального вивчення. У ст. 104 СК України передбачено лише «припинення шлюбу», тоді як поняття «припинення шлюбних правовідносин» є значно ширшим, яке включає в себе не лише припинення шлюбу, але й припинення фактичних

шлюбних відносин, релігійного шлюбу, цивільного партнерства, вперше передбаченого в Указі Президента України «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини» від 25.08.2015 року №501/2015.

Недосконалість правового регулювання шлюбних відносин пов'язана з виникненням у правозастосовчій практиці значної кількості питань стосовно визначення шлюбних правовідносин, підстав їх виникнення, зміни та припинення, які потребують негайного вирішення. Аналіз судової практики свідчить про постійне зростання кількості спорів, що виникають зі шлюбних правовідносин.

Слід також враховувати те, що в сучасне життя жінок та чоловіків утрутилися ІТ-технології, зокрема Інтернет з його соціальними мережами, сайтами знайомств тощо. ІТ-сфера здійснює вплив на укладення та припинення шлюбу, шлюбного договору, майнові відносини осіб, які перебувають у шлюбних правовідносинах, права та обов'язки батьків і дітей тощо.

Окремі аспекти шлюбних правовідносин досліджені в кандидатських дисертаціях В.К. Антошкіної «Договірне регулювання відносин подружжя» (2006 р.), О.О. Балко «Інститут шлюбу за римським приватним правом та його рецепція у континентальному типі правової системи» (2015 р.), В.А. Ватраса «Суб'єкти сімейних правовідносин» (2009 р.), А.О. Овчатової-Редько «Майнові правовідносини жінки та чоловіка, які перебувають у фактичному шлюбі, за законодавством України» (2009 р.), І.Е. Ревуцької «Правові підстави створення сім'ї за законодавством України та країн-членів ЄС: порівняльно-правова характеристика» (2018 р.) та інші. Утім, до цього часу у вітчизняній науці сімейного права не було здійснено спеціального комплексного дослідження шлюбних правовідносин за законодавством України.

Таким чином, актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена необхідністю формування єдиної концепції шлюбних правовідносин,

удосконалення чинного цивільного та сімейного законодавства та правозастосовної практики в цій сфері.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Теоретичні й практичні питання теми дисертації досліджувалися в межах виконання плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного права на 2006–2010 роки за темою «Традиції та новації у сучасному цивільному праві України» як складової плану науково-дослідної роботи Одеської національної юридичної академії «Традиції та новації у сучасній українській державності і правовому житті» на 2006–2010 роки (державний реєстраційний номер 0106U004970), а також плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» «Методологічні засади вдосконалення цивільного законодавства» на 2011–2015 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» на 2011–2015 роки (державний реєстраційний номер 0110U000671), а також плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» «Цивілістичний вимір інтеграційного розвитку України» на 2016–2020 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016–2020 роки (державний реєстраційний номер 0116U001842).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є спеціальне комплексне дослідження теоретичних і практичних проблем шлюбних правовідносин в Україні.

Для досягнення зазначеної мети в дисертації вирішувалися такі завдання:

визначити методологічні засади дослідження проблем шлюбних правовідносин в Україні;

з'ясувати стан дослідження шлюбних правовідносин в Україні;

охарактеризувати становлення та розвиток законодавства про шлюбні відносини;

сформулювати концепцію шлюбних правовідносин та правовідносин, подібних до шлюбних (квазішлюбних правовідносин);

визначити поняття шлюбних правовідносин та правовідносин, подібних до шлюбних (квазішлюбних правовідносин), їх правову природу та підстави виникнення на сучасному етапі розвитку юридичної науки;

здійснити класифікацію шлюбних правовідносин;

охарактеризувати структуру (елементи) шлюбних правовідносин;

розглянути договірне регулювання шлюбних відносин;

визначити підстави і порядок припинення шлюбних правовідносин;

встановити правові наслідки припинення шлюбних правовідносин та здійснити їх класифікацію;

розглянути фактичні шлюбні відносини як вид квазішлюбних відносин;

визначити поняття та особливості релігійного шлюбу;

з'ясувати правову природу цивільного партнерства та перспективи його запровадження в Україні;

розробити пропозиції та рекомендації, спрямовані на вдосконалення сімейного законодавства України у сфері регулювання шлюбних відносин та відносин, подібних до шлюбних.

Об'єктом дослідження є правовідносини у сфері шлюбу та сім'ї.

Предметом дослідження є теорія і практика шлюбних правовідносин в Україні.

Методи дослідження. Дисертація ґрунтується на комплексному застосуванні загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання, обраних з урахуванням мети і завдань дослідження, його об'єкта та предмета. За допомогою історико-правового методу виявлено особливості становлення та розвитку наукової думки та законодавства щодо шлюбних відносин (розділ 1). Порівняльно-правовий метод використано з метою з'ясування моделі правового

регулювання шлюбних відносин у різних галузях права (сімейне, цивільне, кримінальне), законодавстві України та деяких зарубіжних країни (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 2.4). Аналітико-синтетичний та системно-структурний методи застосовувалися при визначенні особливостей виникнення, зміни та припинення шлюбних правовідносин (розділи 2, 3, 4). Логіко-юридичний метод дозволив проаналізувати зміст норм чинного законодавства України, що регулюють шлюбні відносини та обґрунтувати пропозиції з удосконалення законодавства у цій сфері (розділи 3, 4). За допомогою формально-юридичного методу сформульовано визначення понять «шлюбні правовідносини», «квазішлюбні правовідносини», «шлюб», «релігійний шлюб», «фактичні шлюбні відносини», «цивільне партнерство» (розділи 1, 2, 3, 4), а також інших понять, авторське визначення яких наводиться у дисертації. Соціолого-правовий метод використовувався під час дослідження емпіричної бази дисертаційної роботи (розділи 1, 2, 3, 4).

Теоретичну основу дослідження складають наукові праці українських і зарубіжних учених із загальнотеоретичної юриспруденції, філософії, логіки, римського права, цивільного права, сімейного права, інших галузей системи права України.

Нормативну основу дисертації становлять Конституція України, акти цивільного, сімейного законодавства, інших галузей законодавства України і деяких зарубіжних держав.

Емпіричну базу дослідження становлять постанови Пленуму Верховного Суду України, узагальнення судової практики Верховного Суду України, Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ та інших судів, судові рішення, внесені до Єдиного державного реєстру судових рішень.

Науково-теоретична основа дослідження. Сформульовані в дисертаційній роботі теоретичні висновки, практичні рекомендації та інші

результати дослідження ґрунтуються на працях українських і російських учених-юристів радянського і сучасного періодів у галузі загальної теорії права, цивільного і сімейного права. Це – Ч. Н. Азімов [62; 63; 455], М. В. Антокольська [67], С. Б. Булеца [403], В. А. Ватрас [107], Я. Р. Веберс [109], Є. М. Ворожейкін [116], Д. В. Генкін [118], К. М. Глиняна [119], В. С. Гопанчук [394], К. А. Граве [122], О. І. Грічук [131], К. Є. Демиденко [138], О. В. Дзера [140], А. С. Довгерт [142], І. В. Жилінкова [170; 173; 175; 176], О.С. Іюффе [186; 187], О. М. Калітенко [194], В. М. Коссак [212; 302], О. П. Кузнєцова [220], В. В. Луць [236], В. П. Маслов [246], Г. К. Матвєєв [249], О. А. Підопригора [301], О.В. Розгон [331], З. В. Ромовська [339], В. О. Рясенцев [349], І. М. Сирота [388], М. М. Сібільов [389], І. В. Спасибо-Фатєєва [418], Є. А. Суханов [420], Ю.К. Толстой [427], В. І. Труба [428], Є. О. Харитонов [442], Ю. С. Червоний [395], Я. М. Шевченко [486], С. І. Шимон [494], О. А. Явор [506] та інші дослідники загальних проблем права власності, права спільної власності подружжя, питань щодо виникнення і припинення шлюбних правовідносин.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим у вітчизняній науці цивільного права спеціальним дослідженням, в якому на основі комплексного аналізу проблем нормативно-правового та правозастосовного характеру розроблено й обґрунтовано концепцію шлюбних правовідносин з урахуванням європейських правових стандартів у сфері шлюбу та сім'ї з метою забезпечення законних прав та інтересів учасників шлюбних правовідносин.

У дисертації одержано такі результати, які мають наукову новизну:

вперше:

зроблено концептуальний висновок про необхідність виокремлення правовідносин, щовиникають між особами, які перебувають у зареєстрованому в установленому законом порядку шлюбі, а також правовідносин, подібних до шлюбних (квазішлюбних правовідносин), які можуть існувати між: а) чоловіком і жінкою, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах; б) чоловіком і

жінкою, які перебувають у релігійному шлюбі; в) двома фізичними особами (однієї чи різної статі), які перебувають у цивільному партнерстві;

сформульоване розширене визначення поняття шлюбних правовідносин, під якими слід розуміти правовідносини, що виникають з метою створення сім'ї між особами, неспорідненими кровно між собою, які проживають однією сім'єю, ведуть спільне господарство, мають взаємні шлюбні права й обов'язки;

запропоновано визначення поняття правовідносин, подібних до шлюбних (квазішлюбних правовідносин), як правовідносин, що можуть виникати між жінкою і чоловіком у релігійному шлюбі та особами (різної або однієї статі) у цивільному партнерстві, внаслідок чого у них виникають взаємні шлюбні права й обов'язки;

доведено, що шлюб може бути легітимізованим і нелегітимізованим (фактичним). Легітимізований шлюб – це шлюб, який укладається між чоловіком і жінкою (подружжям), які зареєстрували шлюб у державному органі реєстрації актів цивільного стану (далі – РАЦС) у встановленому законом порядку. Нелегітимізований (фактичний) шлюб – це шлюб, який укладається між чоловіком і жінкою, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах відповідно до ст. 74 СК України. Разом з цим правовідносини, подібні до шлюбних – квазішлюбні (релігійний шлюб, цивільне партнерство), за своїми властивостями можна також вважати належними до нелегітимізованих шлюбних правовідносин. При цьому акцентується увага, що фізичні особи можуть перебувати лише в одному сімейному союзі;

з'ясоване співвідношення таких правових категорій, як цивільне партнерство і фактичні шлюбні відносини, які пропонується розмежовувати за правовим регулюванням, суб'єктним складом та змістом;

визначено поняття релігійного шлюбу як подібного до шлюбу сімейного союзу жінки і чоловіка, які проживають однією сім'єю, ведуть спільне господарство, мають взаємні шлюбні права та обов'язки і який зареєстрований у відповідній релігійній організації. Релігійний шлюб можна розглядати у двох

аспектах: 1) як альтернативу існуванню зареєстрованого шлюбу з можливістю визнання його в окремих випадках шлюбом, особливо якщо це відповідає інтересам неповнолітніх дітей; 2) як доказ (додаткове підтвердження) існування фактичних шлюбних відносин і визначення моменту початку цих відносин;

запропоновано доповнити СК України статтею 21¹ «Момент виникнення шлюбних правовідносин» такого змісту:

«Стаття 21¹. Момент виникнення шлюбних і квазішлюбних правовідносин

1. Шлюбні правовідносини виникають між подружжям з моменту реєстрації шлюбу в державних органах реєстрації актів цивільного стану.

2. При фактичних шлюбних правовідносинах шлюбні правовідносини виникають з моменту укладення між чоловіком і жінкою договору. У разі якщо такий договір не укладений, момент виникнення шлюбних правовідносин буде встановлюватися в судовому порядку. У разі укладення в подальшому шлюбу вказаними особами, моментом виникнення шлюбних правовідносин буде дата реєстрації шлюбу, якщо інший момент не встановлений у судовому порядку.

3. У разі укладення особами релігійного шлюбу, моментом виникнення правовідносин, подібних до шлюбних, є дата реєстрації релігійного шлюбу відповідною релігійною організацією.

Реєстрація релігійного шлюбу не позбавляє права осіб зареєструвати шлюб у державних органах реєстрації актів цивільного стану. У такому разі шлюбні правовідносини будуть уважатися такими, що виникли з моменту реєстрації шлюбу державним органом реєстрації актів цивільного стану.

4. Правовідносини, подібні до шлюбних, між особами, які перебувають у цивільному партнерстві, виникають з моменту укладення договору про цивільне партнерство»;

з метою захисту прав і охоронюваних інтересів осіб, які проживають на тимчасово окупованих територіях АРК та в зоні проведення ООС і позбавлені можливості укладення шлюбу в порядку, визначеному чинним законодавством України, обґрунтовано доцільність включити до підстав виникнення шлюбних

правовідносин релігійний шлюб з подальшою можливою реєстрацією шлюбу в державних органах РАЦС, у зв'язку з чим внести відповідні зміни до ст. 7 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», доповнивши частину сьому ст. 7 Закону таким положенням: «Громадяни України, які перебувають у відносинах, подібних до шлюбних, зокрема у релігійному шлюбі, який уклали під час проживання на тимчасово окупованій території, можуть зареєструвати шлюб у державних органах РАЦС після скасування статусу тимчасово окупованої території». Запропоновано доповнити частину п'яту ст. 7 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» визначенням поняття релігійного шлюбу;

зроблено висновок, що у разі, якщо чоловік і жінка, які проживають на тимчасово окупованій території, виявили бажання створити сім'ю і перебувати в шлюбних правовідносинах за законодавством України, за суб'єктивних і об'єктивних обставин не мають можливості зареєструвати свій шлюб у відповідних державних органах РАЦС, однак мають можливість провести релігійний обряд, можуть вважатися подружжям та перебувати у квазішлюбних правовідносинах з моменту реєстрації релігійного шлюбу, особливо, якщо це відповідає інтересам їх неповнолітніх дітей;

встановлено спільні риси і відмінності між фактичними шлюбними відносинами і релігійним шлюбом, які пропонується розмежовувати за суб'єктивним складом, правовим регулюванням, моментом встановлення та порядком фіксації;

запропоновано закріпити у Розділі III «Електронні послуги Веб-порталу» Порядку роботи Веб-порталу «Звернення у сфері державної реєстрації актів цивільного стану», який затверджений Наказом Міністерства юстиції України «Про затвердження пілотного проекту щодо подання заяв у сфері державної реєстрації актів цивільного стану через мережу Інтернет» від 09.07.2015 р.

№1187/5 можливість подання до державного органу РАЦС спільної заяви подружжя про розірвання шлюбу в електронному вигляді;

здійснено класифікацію правових наслідків припинення шлюбних правовідносин залежно від: виду правовідносин, на які вони впливають; суб'єктів, для яких вони настають; порядку встановлення; добровільності встановлення та якості настання;

визначено підстави припинення квазішлюбних правовідносин: 1) смерть одного з релігійного подружжя або одного з цивільних партнерів; 2) оголошення фізичної особи померлою в установленому законом порядку; 3) проведення релігійного обряду щодо припинення релігійного шлюбу; 4) припинення дії договору про цивільне партнерство;

обґрунтовано, що припинення релігійного шлюбу може відбуватися у випадках: 1) проведення відповідного обряду релігійною організацією за умови, що такий шлюб не був зареєстрований у державному органі РАЦС; 2) розірвання шлюбу (у разі, якщо до або після релігійного обряду відбулася реєстрація шлюбу в державному органі РАЦС); 3) смерті фізичної особи чи оголошення її померлою в установленому законом порядку;

встановлено, що стрімкий розвиток ІТ-технологій розширює коло об'єктів, які можуть знаходитися у спільній власності осіб, які перебувають у шлюбних чи квазішлюбних правовідносинах: ІТ-активи підприємств, веб-сайти, доменні імена, комп'ютерні програми, бази даних, акаунти в Інтернеті, віртуальні речі, віртуальні гроші тощо;

доведено, що шлюбний договір відносно віртуального майна (речей, об'єктів інтелектуальної власності або творчості) для врегулювання відносин між подружжям в ІТ-сфері має складатися за аналогією укладення шлюбного договору відносно реального майна подружжя та їхньої спільної власності;

вдосконалено:

визначення поняття шлюбу в частині визнання за певних умов релігійного шлюбу шлюбом у розумінні ст. 21 СК України, під яким слід розуміти сімейний

союзниці і чоловіка, не споріднених кровно між собою, які проживають однією сім'єю, ведуть спільне господарство, мають взаємні шлюбні права й обов'язки, і який може бути зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану в установленому законом порядку;

визначення поняття фактичних шлюбних відносин в частині їх віднесення до квазішлюбних правовідносин як подібного до шлюбу сімейного союзу жінки і чоловіка, які проживають однією сім'єю, ведуть спільне господарство, мають взаємні шлюбні права й обов'язки відповідно до чинного законодавства України;

класифікацію шлюбних правовідносин, яку запропоновано здійснювати за такими критеріями, як: підстави виникнення; характер прав та обов'язків сторін; строк перебування в шлюбних і квазішлюбних правовідносинах; особи, які перебувають у шлюбних і квазішлюбних правовідносинах; можливість поновлення шлюбних правовідносин; правовий режим майна подружжя; фіксування шлюбних правовідносин; встановлення моменту виникнення шлюбних і квазішлюбних правовідносин; дійсність и недійсність шлюбу;

перелік підстав припинення шлюбних правовідносин. До закріплених у ст. 104 СК України підстав (смерть одного з подружжя; оголошення фізичної особи померлою в установленому законом порядку; розірвання шлюбу) запропоновано включити зміну статі одним з подружжя;

порядок припинення шлюбних правовідносин у частині доповнення існуючого порядку релігійним порядком та їх припинення залежно від волевиявлення сторін. Залежно від процедурного аспекту виокремлено адміністративний, судовий, релігійний (лише для релігійних шлюбів) порядок, а залежно від волевиявлення сторін – примусовий (судовий), добровільний (за взаємною згодою), випадковий (у разі смерті);

дістало подальшого розвитку:

теза про доцільність розмежування таких правових категорій, як «сімейні правовідносини» і «шлюбні правовідносини». Зроблено висновок, що поняття «сімейні правовідносини» є більш широким і включає не тільки учасників цих

правовідносин (наприклад, подружжя, чоловіка і жінку, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах), а й інших учасників сімейних правовідносин, зазначених у ст. 2 СК України.

Сімейні правовідносини є найширшою правовою категорією і включають: 1) шлюбні правовідносини; 2) фактичні шлюбні відносини; 3) квазішлюбні правовідносини осіб, які перебувають у релігійному шлюбі; 4) квазішлюбні правовідносини цивільних партнерів; 5) правовідносини, що виникають між іншими учасниками сімейних правовідносин відповідно дост. 2 СК України;

теза про доцільність закріплення у ст. 74 СК України мінімального строку, необхідного для перебування у фактичних шлюбних відносинах – п'ять років за аналогією відповідно до ст. 1264 ЦК України;

теза про доцільність при вирішенні питання щодо підстав і порядку поновлення шлюбних правовідносин при припиненні режиму окремого проживання подружжя встановити максимальний термін дії режиму окремого проживання подружжя – п'ять років, у зв'язку з чим пропонується внести зміни до ст. 119 СК України;

аргументація недоцільності позбавляти жінку права на припинення шлюбних правовідносин шляхом розірвання шлюбу під час вагітності та впродовж одного року після народження дитини. Зазначено, що: 1) цим порушується право жінки на розлучення; 2) її рішення зумовлено певними об'єктивними обставинами, які навряд чи допоможуть зберегти шлюб. Адже в інших видах шлюбних правовідносин їх учасники не обтяжені такими обмеженнями відносно підстав і порядку припинення шлюбних правовідносин;

наукові положення про підстави та порядок припинення шлюбу. Запропоновано доповнити перелік підстав такою підставою, як зміна статі одним або обома з подружжя, закріпити на законодавчому рівні автоматичність припинення шлюбу та момент його припинення у разі видачі паспорту громадянина України, в якому визначено іншу стать. З урахуванням цього запропоновано доповнити ст. 104 СК України частиною п'ятою в такій редакції:

«5. У разі зміни статі одним або обома з учасників шлюбних правовідносин шлюб припиняється автоматично з дати видачі паспорта громадянина України, в якому визначено іншу стать. Якщо рішення суду про розірвання шлюбу, яке ще не набрало чинності, прийняте до моменту видачі паспорта громадянина України, в якому визначено іншу стать, вважати шлюб припиненим з дати видачі паспорта громадянина України, в якому визначено іншу стать. Реєстрація припинення шлюбу в такому разі здійснюється державним органом реєстрації актів цивільного стану одночасно з видачею паспорта громадянина України, в якому визначено іншу стать».

Обґрунтованість висновків і пропозицій дисертаційної роботи підкріплюється комплексом досліджень із застосуванням загальних і спеціальних методів, які здійснені на підставі аналізу спеціальної літератури, нормативно-правових актів та практики в сфері шлюбних правовідносин.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що висновки і пропозиції, сформульовані в дисертації, можуть бути використані у:

науково-дослідній діяльності – для подальшої розробки теоретичних і практичних проблем правового регулювання шлюбних відносин (Акт Національного університету «Одеська юридична академія» від 23 квітня 2018 р.);

правотворчій діяльності – для вдосконалення чинного цивільного і сімейного законодавства України в сфері регулювання шлюбних відносин;

правозастосовній діяльності – для вдосконалення практики застосування актів чинного цивільного та сімейного законодавства України, що регулюють шлюбні відносини (Акт Міністерства соціальної політики України від 2 січня 2018 р., Акт Комітету з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму Верховної Ради України від 15 січня 2018 р.);

навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Цивільне та сімейне право України», «Сімейні правовідносини», «Правове регулювання права власності в Україні», «Участь адвоката у сімейних та спадкових

правовідносинах», «Цивільно-правовий захист особистих немайнових прав фізичних осіб», а також при підготовці підручників, навчальних посібників, практикумів, тематики кваліфікаційних робіт із зазначених дисциплін (Акт Національного університету «Одеська юридична академія» від 23 квітня 2018 р.).

Апробація результатів дослідження. Результати дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» та на засіданні Південного регіонального наукового центру Національної академії правових наук України. Основні положення дисертації оприлюднені на 45 міжнародних та всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях, засіданнях круглих столів, зокрема: 9-й звітній науково-практичній конференції професорсько-викладацького складу ОНЮА «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 26 квітня 2006 р.); Міжнародній науково-методичній конференції «Римське право і сучасність» (м. Одеса, 19-20 травня 2006 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Право, держава, духовність: шляхи розвитку та взаємодії» (м. Одеса, 3 вересня 2006 р.); 10-й звітній науково-практичній конференції професорсько-викладацького складу «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 27-28 квітня 2007 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 18–19 квітня 2008 р.); V Міжнародній науково-практичній конференції «Римське право і сучасність» (м. Одеса, 30-31 травня 2008 р.); Міжнародній науковій конференції «Життя І.В. Шерешевського як духовна єдність між поколіннями юристів» (м. Одеса, 13 грудня 2008 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави» (м. Одеса, 10 квітня 2009 р.); Міжнародній науковій конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 21-22 травня 2009 р.); Міжнародній науковій конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 5-6 червня

2009 р.); Міжнародній науковій конференції «Римське право і сучасність» (Шерешевські читання)» (м. Одеса, 4 грудня 2010 р.); Міжнародній науковій конференції, присвяченій пам'яті Ю.С. Червоного, «Актуальні проблеми цивільного права і процесу» (м. Одеса, 17 грудня 2010 р.); Міжнародній науковій конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 20-21 травня 2011 р.); Міжнародній науковій конференції «Римське право і сучасність» (м. Одеса, 28 травня 2011 р.); Міжнародній науково-методичній конференції «Приватноправове регулювання суспільних відносин: традиції, сучасність, перспектива» (м. Одеса, 19-20 квітня 2012 р.); Міжнародній науковій конференції «Римське право і сучасність (Шерешевські читання)» (м. Одеса, 11 травня 2012 р.); Круглому столі «Методологічні засади вдосконалення цивільного законодавства України на сучасному етапі» (м. Одеса, 9 жовтня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 15-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» та 165-річчю Одеської школи права, «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності і права» (м. Одеса, 30 листопада 2012 р.); Інтернет-конференції «Цивілістичні читання, присвячені пам'яті І. В. Шерешевського, «Підґрунтя формування цивільного законодавства України» (м. Одеса, 7 грудня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.); Міжнародній науковій конференції «Римське право і сучасність» (м. Одеса, 24 травня 2013 р.); Круглому столі «Проблеми вдосконалення цивільного законодавства про боротьбу з плагіатом і піратством» (м. Одеса, 25 травня 2013 р.); Круглому столі «Нова редакція Конституції України та вдосконалення цивільного законодавства: проблеми гармонізації» (м. Одеса, 14 вересня 2013 р.); Інтернет-конференції «Цивілістичні читання, присвячені пам'яті І. В. Шерешевського, «Цивільний кодекс України: досвід 10-ти років застосування» (м. Одеса, 6 грудня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України», присвяченій ювілею академіка

С. В. Ківалова, (м. Одеса, 16-17 травня 2014 р.); Міжнародній науковій конференції «Римське право і сучасність» (м. Одеса, 6 червня 2014 р.); Інтернет-конференції «Цивілістичні читання, присвячені пам'яті І.В. Шерешевського, «Принципи DCFR як методологічна основа вдосконалення національного законодавства» (м. Одеса, 5 грудня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України» (м. Одеса, 15-16 травня 2015 р.); Міжнародній науковій конференції «Римське право і сучасність» (м. Одеса, 29 травня 2015 р.); Круглому столі «Від засад римського права до принципів приватного права ЄС» (м. Одеса, 29 травня 2015 р.); Інтернет-конференції «Цивілістичні читання, присвячені пам'яті І.В. Шерешевського, «Проблеми адаптації законодавства України до законодавства ЄС» (м. Одеса, 11 грудня 2015 р.); Круглому столі «Роль принципів DCFR в імплементації угоди про асоціацію ЄС-Україна» (м. Одеса, 12 грудня 2015 р.); Міжнародній інтернет-конференції «Досвід правових реформ України та Республіки Молдова на шляху до євроінтеграції» (м. Одеса, 28 березня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції» (м. Одеса, 20 травня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Римське право і сучасність: актуальна проблема» (м. Одеса, 27 травня 2016 р.); Круглому столі «Актуальні проблеми захисту права власності» (м. Одеса, 17 червня 2016 р.); Круглому столі «Розвиток системи приватного права України та Польщі» (м. Одеса, 15 жовтня 2016 р.); Міжнародній інтернет-конференції «Цивілістичні читання, присвячені пам'яті І.В. Шерешевського, «Проблеми адаптації законодавства України до умов внутрішнього ринку ЄС» (м. Одеса, 1 грудня 2016 р.); Круглому столі «Проблеми відшкодування шкоди в контексті імплементації угоди про асоціацію Україна-ЄС» (м. Одеса, 3 грудня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Legal education in modern university project-based approach to the work organization according to the guidelines of the European qualifications framework (experience of the paneuropean

university)»(Sladkovicovo, Slovenská republika, 22–24 march 2017); Міжнародній науково-практичній конференції «Від римського приватного права до права Європи» (м. Одеса, 15 травня 2017 р.); Міжнародному круглому столі «Законодавство України, Польщі та Литви в галузі приватного права» (м. Одеса, 16 травня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє. До 20-річчя НУ ОЮА та 170-річчя Одеської школи права» (м. Одеса, 19 травня 2017 р.); Всеукраїнському круглому столі «Сучасний стан і перспективи розвитку сімейного права України в умовах адаптації до європейського права»(м. Одеса, 26 травня 2017 р.);Міжнародному конгресі «Правові проблеми державно-приватного партнерства в умовах євроінтеграції», присвяченого 20-річчю Національного університету «Одеська юридична академія», (м. Одеса, 2-4 червня 2017 р.) та ін.

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження відображені у 82 публікаціях, у тому числі одноособовій монографії, 21 науковій статті, опублікованій у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 5 наукових статтях, опублікованих у зарубіжних періодичних виданнях з юридичного напрямку, тезах 45 доповідей і наукових повідомлень на міжнародних і всеукраїнських наукових, науково-практичних конференціях, засіданнях круглих столів.

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою і завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, які включають чотирнадцять підрозділів, висновків та списку використаних джерел (507 найменувань) і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 451 сторінку, з яких основний зміст - 380 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ І СТАНОВЛЕННЯ ШЛЮБНИХ ПРАВОВІДНОСИН В УКРАЇНІ

1.1. Методологічні засади дослідження шлюбних правовідносин в Україні

Починаючи розгляд методології за темою дисертаційного дослідження, а також літератури та джерельної бази, вважається за доцільне провести їх класифікацію відповідно до мети і завдань, що поставила дисертант. Разом з тим зазначене дає можливість повно і всебічно дослідити не лише теоретичні (визначення поняття) і практичні аспекти виникнення і припинення шлюбних правовідносин, а й урахувати міжнародний досвід та внести пропозиції щодо уніфікації українського сімейного права.

Отже, на початку методологічного дослідження завданням для дисертанта, як суб'єкта наукової правотворчості, є з'ясування підстав виникнення і припинення шлюбних правовідносин за українським законодавством з урахуванням виявлених під час дослідження міжнародних правових актів стосовно регулювання сімейних і шлюбних відносин колізій, що виникають між правовими законодавчими актами різних країн, які регулюють шлюбні правовідносини, а також зробити аналіз причин виникнення цих колізій.

Також, розглядаючи методологічні засади дослідження шлюбних правовідносин, слід звернути увагу на те, що дослідження зазначених питань проводиться з урахуванням процесів, які відбуваються в сучасній Україні та впливають на відповідні зміни в галузі сімейного права. Національна доктрина розвитку сімейного права, з урахуванням євроінтеграції українського сімейного законодавства, спрямована на створення умов для найефективнішого закріплення шлюбних відносин у концепції законодавчого,

морально-соціального, цивільного регулювання виникнення повноцінної сильної сім'ї та сталих шлюбних відносин. Таким чином, вважаємо за доцільне розглянути окремо питання стану дослідження виникнення і припинення шлюбних правовідносин, питання розвитку законодавства про ці правовідносини, а також наукові праці вчених-юристів, які розглядали проблеми сім'ї, сімейних правовідносин, шлюбу, підстав, порядку і правових наслідків виникнення і припинення вищезгаданих правовідносин.

Під час дослідження слід насамперед окреслити методологічні принципи його проведення з метою визначення специфіки об'єкта і предмета дисертаційного дослідження.

Через те що тема дослідження передбачає науковий пошук і аналіз правового регулювання шлюбних і подібних до шлюбних (квазішлюбних) правовідносин, слід звернути на цей аналіз увагу. Методологія інтуїтивного наукового пошуку й аналізу сімейних, шлюбних і подібних до шлюбних (квазішлюбних) відносин зводиться в сучасному сімейному праві до вивчення усталених парадигм, на підставі чого виникають пропозиції щодо синтезу нових ідей, які можуть привести до зміни уявлень про об'єкт дослідження. Тобто під час аналізу наукової літератури і положень сімейного права України загальноприйняті положення сімейного права можуть бути переосмислені.

Одним із пріоритетних напрямів розвитку законодавства в Україні є вдосконалення сімейного законодавства, яке має повніше відповідати завданням, змісту та умовам життєдіяльності людини.

Зважаючи на сучасні зміни в суспільстві не лише України, а й інших іноземних держав, у тому числі країн ЄС, можна побачити, що велика кількість осіб, які виявили намір і бажання проживати однією сім'єю в шлюбі, не завжди вживають заходів щодо державної реєстрації шлюбу, а проживають у шлюбі без його реєстрації. Українським цивільним

законодавством частково урегульовані врегульовано шлюбні правовідносини (зареєстрований шлюб між чоловіком і жінкою), фактичні шлюбні відносини (відносини між чоловіком і жінкою, які не зареєстрували шлюб і проживають однією сім'єю). Однак на сьогодні існують правовідносини, які не врегульовані чинним законодавством України і потребують такого врегулювання (квазішлюбні відносини – релігійний шлюб, цивільне партнерство).

Слід звернути увагу на те, що фактичні шлюбні відносини і релігійний шлюб не слід ототожнювати. Фактичний шлюб узагалі не реєструється, ніякого документального підтвердження про укладення шлюбу, початок шлюбних відносин, час проживання однією сім'єю не існує. Однак фактичні шлюбні відносини врегульовані СК України (ст. 74) [399, с. 35]. Релігійний шлюб, на відміну від фактичного, має хоч не державну, однак реєстрацію в релігійному органі. Тому сімейна пара, яка проживає разом у релігійному шлюбі, має документальне підтвердження початку своїх правовідносин, подібних до шлюбних, тобто квазішлюбних правовідносин. Однак релігійний шлюб і правовідносини між подружжям, яке проживає в релігійному шлюбі, на сьогодні не має належного законодавчого врегулювання.

Разом з тим звертається увага на моральність поведінки людини, особливо коли виникає колізія у сфері прав і інтересів громадян і суспільства щодо врегулювання правовідносин між особами, які виявили бажання проживати разом однією сім'єю в зареєстрованому шлюбі або в незареєстрованому шлюбі, та разом з цим між особами, які проживають однією сім'єю та провели релігійний обряд, тобто уклали релігійний шлюб, а також між особами однієї статі, які також проживають разом з метою спільного ведення господарства та створення сім'ї.

Виходячи з наведеного вище, на сьогодні існують урегульовані чинним законодавством України шлюбні правовідносини (зареєстрований шлюб між

чоловіком і жінкою), фактичні шлюбні правовідносини (відносини між чоловіком і жінкою, які не зареєстрували шлюб і проживають однією сім'єю) та ті правовідносини, які не врегульовані чинним законодавством України і потребують такого врегулювання (квазішлюбні правовідносини – релігійний шлюб, цивільне партнерство).

Аналізуючи історичний розвиток поглядів на походження форм сімейних і шлюбних відносин в історії людства, можна зазначити, що в теорії існує багато підходів щодо вивчення питання виникнення і розвитку сім'ї та шлюбу. Основні підходи наголошують на еволюційному перетворенні сім'ї та шлюбу, а також на споконвічності патріархальної сім'ї.

У контексті дисертаційної проблематики нас цікавить саме процес трансформації шлюбних правовідносин.

Науковий інтерес має визначення термінів «шлюб», «сім'я» та їх співвідношення в науковій літературі, бо це співвідношення фіксує побутово-звичаєве розуміння цього складного поняття в суспільстві. Низка вчених розкрили поняття «шлюб» як співжиття подружжя, сукупність побутових і правових відносин, що пов'язують чоловіка і жінку, а поняття «сім'я» тлумачили як групу осіб, яка складається з батьків, дітей, онуків і близьких родичів, які живуть разом.

Слід звернути увагу, що сім'я і шлюб як поняття виникли в різні історичні періоди. Сім'я є складною системою відносин і як поняття ширше, ніж поняття шлюбу. Сім'я об'єднує подружжя, дітей і близьких родичів, тобто сім'я охоплює коло осіб, пов'язаних кровноспорідненими відносинами. Шлюб і шлюбні правовідносини не мають стабільності в часі, оскільки, на відміну від сімейних правовідносин, шлюбні правовідносини мають момент початку (державна реєстрація шлюбу) та момент припинення (смерть або розлучення). Слід урахувувати, що після припинення шлюбних правовідносин (наприклад, після розлучення) сімейні правовідносини

можуть продовжуватися. Отже, колишні дружина і чоловік можуть проживати окремо, мати інших дружину і чоловіка, однак продовжувати спілкуватись між собою та з дітьми, які проживають окремо від одного з батьків.

Проводячи аналіз наукової літератури, можна виділити низку різних точок зору визначення поняття шлюбу та його правової природи. На підставі аналізу зазначається, що вітчизняні науковці, а також зарубіжні вчені виділяють три основних концептуальних поняття шлюбу: шлюб-договір, шлюб-статус, шлюб-партнерство.

Дослідженнями теорії шлюбу як договору займались науковці ще у Стародавньому Римі. У римському праві всі основні форми укладення шлюбу мали ознаки звичайної цивільної угоди – договору, бо в Римі правове регулювання мали лише певні шлюбні відносини – довічний союз жінки і чоловіка та єдність останніх у божественному і людському праві [141, с. 86; 150, с. 167; 151, с. 482].

У подальшому, з появою християнства, канонічні норми надали шлюбу характеру божого таїнства, що передбачало моральне, економічне, юридичне і релігійне спілкування між подружжям – чоловіком і дружиною. Таким чином, крім правових елементів шлюб набуває етичних і релігійних елементів. Самі ж сімейні відносини отримали релігійне регламентування, тобто сім'ї та подружжя дотримувались у своїх відносинах релігійних правил.

Зважаючи на викладене, можна виділити декілька груп шлюбних відносин: фізичні, матеріальні, етичні й духовні.

Сучасне цивільне право, а також сімейне право на сьогодні не може регулювати шлюбні відносини, які належать до етичної і духовної сфери. Разом з цим у сучасному суспільстві нав'язування єдиних уявлень про шлюб неможливо, бо сімейне і цивільне право України так само, як і сімейне і

цивільне право інших європейських країн, ґрунтуючись на моральних нормах, охоплюють лише ту сферу шлюбних відносин, які піддаються правовому регулюванню або потребують такого регулювання.

Також, крім вищезазначеного, сімейне право України, враховуючи менталітет більшості українців, які за своїми моральними устоями не можуть прийняти неортодоксальні цінності, тобто нетрадиційні, щодо відносин між особами однієї статі, які виявили бажання проживати однією сім'єю в шлюбі, на сьогодні також не може регулювати такі відносини [446, с. 75–79]. Хоч на шляху до євроінтеграції, з метою вдосконалення діяльності щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини і громадянина в Україні, був прийнятий спрямований на реформування сімейного законодавства України Указ Президента України «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини» від 25.08.2015 року №501/2015, який передбачає такий вид стосунків між особами, як цивільне партнерство.

Положення зазначеної Національної стратегії вказують на можливість визнання в майбутньому права осіб на цивільне партнерство, тобто фактично на одностатевий шлюб. Зазначене має все ж таки рекомендаційний характер, а не обов'язковий для впровадження.

Тут слід звернути увагу на позицію Європейського суду з прав людини, який визнає, що не буде вважатися порушенням прав людини відмова визнавати легальність одностатевих шлюбів – цивільного партнерства. Свою позицію велика палата Європейського суду пояснює тим, що можливість мати сім'ю та укласти шлюб як право кожної фізичної особи не вказує на можливість трансформації традиційних сімейних цінностей, таких як шлюб саме між чоловіком і жінкою, у зовсім нетрадиційні, такі як одностатевий шлюб [161]. Також звернуто увагу на те, що Європейська конвенція з прав людини закріплює все ж таки традиційну концепцію шлюбу між чоловіком і жінкою.

Однак, незважаючи на позицію більшості країн Євросоюзу щодо традиційної концепції шлюбу, в окремих країнах (Норвегія, Швеція, Германія, Австрія, Угорщина) все ж таки було визнано можливість створення таких союзів, як «цивільне партнерство».

Разом з тим що стосується цивільного партнерства, то воно можливо й між різностатевими особами, які, враховуючи свою прогресивність, проживають однією сім'єю, однак не бажають укласти шлюб, але бажають все ж таки нормативно врегулювати свої відносини і забезпечити свої права на законодавчому рівні. Звідси, враховуючи, що більшість норм права допускають цивільне партнерство, такі стосунки між особами набувають форми зручних відносин до остаточного прийняття цими особами рішення про реєстрацію своїх відносин та укладення шлюбу.

Шлюбні відносини можуть поєднувати елементи багатьох цивільних відносин – відносини представництва, власності, окремі різновиди зобов'язань, однак шлюбні відносини не зводяться до одного з відомих видів цивільних відносин. Шлюбні відносини породжують особливий правовий статус фізичних осіб-учасниць – статус шлюбного стану. Такі відносини складні й тривалі та мають невловимий зміст, бо шлюбні відносини не зводяться до суворого виконання обов'язків та здійснення прав. Отже, шлюбні відносини можна вважати належними до цивільно-правового інституту особливого значення.

Таким чином, релігійний шлюб і цивільне партнерство мають ознаки незареєстрованих шлюбних відносин, однак при цьому їх не можна ототожнювати з таким сімейним інститутом, як шлюб або фактичний шлюб, бо шлюб і фактичний шлюб мають законодавче закріплення, а от релігійний шлюб і цивільне партнерство такого законодавчого закріплення не мають. І хоч релігійний шлюб і цивільне партнерство мають ознаки сімейних відносин, досліджувати їх з позиції сімейних або цивільних правовідносин не

доцільно. Доцільно їх розглядати з позиції саме правовідносин, подібних до шлюбних (тобто квазішлюбних правовідносин), бо релігійний шлюб лежить у релігійно-етичній сфері та розглядається як таїнство і містичний союз, а цивільне партнерство перебуває в морально-етичній сфері та розглядається як взаємовигідний союз двох осіб для досягнення певних вигод – все зазначене лежить за межами права.

1.2. Стан дослідження шлюбних правовідносин в Україні

Розглядаючи питання про шлюбні відносини, не можна не звернутися до класичної праці Ф. Енгельса «Походження сім'ї, приватної власності та держави», яка була написана 1884 року і має певне значення і наукову цінність навіть у теперішній час [501]. Ф. Енгельс розкрив закони й основні етапи розвитку первіснообщинного ладу та причини його неминучої загибелі. Він показав виникнення і розвиток сім'ї, приватної власності, класів і держави, тобто тих сил, які підірвали це первісне суспільство зсередини і призвели до утворення класового суспільства. Ф. Енгельс вивчив результати досліджень Льюїса Генрі Моргана, скористався працями низки вчених з історії стародавнього суспільства, після чого дав нове пояснення історичних форм сім'ї та шлюбу.

Про укладення і припинення шлюбу та сімейних відносин, а також про підстави і причини припинення шлюбу та сімейних відносин написано багато наукових праць і статей, проведено низку досліджень. Про виникнення і припинення шлюбних правовідносин, особливо про причини припинення шлюбу, написані статті та проведені дослідження. Вчені в таких галузях, як соціологія, психологія, економіка, педагогіка, юриспруденція тощо, ретельно вивчали і продовжують вивчати питання виникнення і припинення шлюбу, сімейних правовідносин, проблем, пов'язаних з цими відносинами. Як дослідження шлюбних правовідносин, їх виникнення і припинення є новим у

науці, так і шлюбні правовідносини як поняття є ширшим за шлюб і шлюбні відносини й об'єднує його з більш ширшими поняттями – сім'єю та сімейними відносинами. Сімейні відносини є тією галуззю права, до складу якої входять відносини подружжя, тобто шлюб, відносини батьків і дітей, відносини інших членів сім'ї, а також і шлюбні правовідносини.

Для зручності, при огляді й аналізі першоджерел, праці науковців при викладенні матеріалу можуть бути класифіковані за різними критеріями й ознаками. Якщо розглядати зазначені праці за «предметним» критерієм, то можна згрупувати їх на праці науковців, які досліджували:

- 1) загальне поняття сім'ї;
- 2) загальне поняття шлюбу;
- 3) сімейні правовідносини;
- 4) особисті та майнові правовідносини подружжя;
- 5) припинення шлюбу і правові наслідки припинення шлюбу;
- 6) припинення сім'ї, сімейних правовідносин та правові наслідки такого припинення.

Отже, з метою дослідження питань виникнення і припинення шлюбних правовідносин необхідно провести науковий аналіз загальних положень шлюбу і сімейних правовідносин, що дасть змогу в подальшому, враховуючи відповідні наукові праці в галузі сімейного права, визначити стан вивченості проблематики дослідження.

Для початку слід розглянути наукові праці вітчизняних учених (видані українською та російською мовами), які присвячені дослідженню загального поняття шлюбу, питанням виникнення, у тому числі порядку укладення, шлюбу та питанням припинення шлюбу.

Серед перших дослідників інституту шлюбу в радянському цивільному і сімейному праві відзначились учені-юристи: О. І. Загоровський [180], Й.О. Покровський [307], Г. Ф. Шершеневич [490] та ін. У подальшому поміж

дослідниками інституту шлюбу в радянському цивільному і сімейному праві відомі такі вчені-юристи, як: Є. М. Ворожейкін [115; 382], В. А. Грачова [128], М. В. Єршова [157], Ю. А. Корольов [208], О. М. Кудрявцев [219], Б.Л. Леонідова [225], М. С. Малєїн [241], В. Ф. Маслов [248], А. М. Нечаєва [269–273], М. Т. Оридорога [289], Н. В. Орлова [293], Н. В. Рабінович [321], М. О. Рейхель [322], З. В. Ромовська [333–336; 338; 344], В. О. Рясенцев [348; 350], Г. М. Свердлов [381], Ю. С. Червоний [473; 474], Д. М. Чечот [481], Л.В. Чуйко [482], Н. А. Шишагіна [496], М. Г. Юркевич [503] та ін. Праці зазначених учених і в сучасності є основним підґрунтям для науковців і практиків при вирішенні низки питань відносно поняття шлюбу та його правової природи, підстав укладення і припинення шлюбу, правових наслідків припинення і розірвання шлюбу тощо.

Деякі автори, розглядаючи питання щодо підстав і порядку припинення шлюбу, одночасно приділяли увагу окремим процесуальним особливостям розгляду справ щодо припинення або розірвання шлюбу. Більшість зазначених питань розглянуті в наукових працях і дослідженнях учених-юристів: М.Я. Булошнікова [104], С. І. Гусєва [133], В. М. Корнилова [207], Н. М. Кострової [213; 214], О. А. Підпригори [125; 136; 303], О. В. Розгона [327–330], В. І. Тертишнікова [425], М. К. Треушнікова [296], М.Й. Штефана [497], які мають велике теоретичне, а також практичне значення при розгляді питань припинення шлюбу як унаслідок смерті, так і внаслідок його розірвання тощо.

На вибір напрямів дослідження вплинуло те, що виникнення і припинення шлюбних правовідносин є важливим процесом у житті багатьох людей. Правильне вирішення виникаючих проблем і питань щодо проведення цього процесу, тобто виникнення і припинення шлюбних правовідносин, впливатиме на колишні подружжя, їхніх неповнолітніх дітей, інших осіб, на майнові й немайнові відносини незалежно від того, яким чином відбулося

виникнення і припинення шлюбних правовідносин. Як наслідок цього, виникає або перестає діяти законний режим майна подружжя, тобто режим їхньої спільної власності, але за умови, що подружжя розділили спільно нажите в шлюбі майно. Аналогічне положення можна застосувати і для чоловіка і жінки, які проживають спільно без реєстрації шлюбу, тобто перебувають у так званих фактичних шлюбних відносинах.

Виникнення і припинення шлюбних правовідносин впливає як на особисті стосунки, так і на майнові відносини між подружжям, чоловіком і жінкою, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, їхніми дітьми тощо. Тому деякі автори розглядали питання щодо правовідносин майнового і немайнового характеру, що виникають між особами, які перебували у шлюбних правовідносинах, а також після їх припинення. Вчені-юристи приділяли багато уваги визначенню питань щодо майнових і немайнових відносин подружжя, а останнім часом – і питанням стосовно майнових і немайнових відносин між чоловіком і жінкою, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах.

Проблема правового регулювання шлюбних відносинсьогодні привертає увагу багатьох дослідників. Серед останніх розробок українських дослідників щодо дослідження окремих питань шлюбних відносин, проблем виникнення і припинення шлюбу, питань майнових відносин подружжя, уніфікації українського законодавства щодо шлюбних відносин, відповідно до міжнародних правових актів, слід назвати статті та наукові праці: В. К. Антошкіна [71], Т. О. Ариванюк [75; 76], О. Ю. Бикової [91], А. Б. Болховітінової [97; 98], К. М. Глиняної [119], О. М. Калітенко [196], А. Д. Кидалової [198], Б. К. Левківського [224], А. О. Овчатової-Редько [283; 284], О. І. Сафончик [352; 357], С. В. Сивохіної [386], Я. М. Шевченко [65; 484; 485], П. І. Шевчука [488], С. І. Шимон [492; 495] та ін.

Питання щодо майнових відносин подружжя та осіб, які перебувають у фактичних шлюбних стосунках, знайшли своє відображення в наукових працях учених-юристів сучасності – М. В. Антокольської [67], Т. О. Ариванюк, Л. В. Афанасьєвої [79; 80], І. В. Жилінкової [165; 166; 167], О. М. Калітенко [195], О. Куріленко [221], І. В. Спасибо-Фатєєвої [417] та ін.

Однак за наявності такої великої різноманітності наукових досліджень щодо вивчення проблем шлюбу і сім'ї на сьогодні в українському науковому товаристві відсутнє комплексне дослідження теоретичних і практичних питань виникнення і припинення саме шлюбних правовідносин, у якому було б проведено аналіз сімейного і цивільного законодавства України та країн ЄС. Науковці дотепер розглядали і досліджували лише окремі питання шлюбу і сім'ї, тобто питання: виникнення і припинення шлюбу, майнових відносин подружжя, наслідків припинення шлюбу, взаємовідносин батьків і дітей, усиновлення [21; 255; 316], спадкування, фактичних шлюбних відносин та правового регулювання таких відносин тощо [82; 93; 95; 103; 110; 111; 113; 114; 123; 129; 152; 154; 162]. А от питання виникнення і припинення шлюбних правовідносин та їх правового регулювання не досліджувались.

Як зазначалось вище, поняття «шлюбні правовідносини» є ширшим, ніж «шлюбні відносини», але вужче за «сімейні відносини», бо до шлюбних правовідносин можна вважати належними майнові та немайнові відносини подружжя, відносини між батьками і дітьми, відносини між усиновлювачами і всиновленими тощо.

О. М. Калітенко проводила дослідження проблем правового регулювання особистих немайнових прав і обов'язків подружжя, питань щодо виникнення спільності подружнього майна, інших майнових відносин подружжя, а також питання регулювання шлюбного договору, або контракту [197, с. 68–69; 315, с. 128–131]. Проведене дослідження дало змогу науковцеві на підставі загального аналізу цивільного права України розкрити поняття і

загальні риси підстав виникнення немайнових прав подружжя, розробити нову класифікацію особистих немайнових прав подружжя, зробити висновок, що суб'єктами майнових відносин щодо спільного подружнього майна є лише особи, які зареєстрували шлюбні відносини, а отже, особи, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, не є суб'єктами майнових відносин щодо спільного подружнього майна, бо їхні відносини регулюються ЦК України на загальних підставах.

Інший науковець, А. О. Овчатова-Редько [283], у своєму дослідженні розглядала майнові правовідносини, що виникають між чоловіком і жінкою, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах. Під час дослідження констатовано факт, що правовідносини подружжя, тобто чоловіка і жінки, які перебувають у зареєстрованому шлюбі, більш чітко врегульовані цивільним і сімейним законодавством на відміну від фактичних шлюбних відносин. Тим самим науковець погодилася з дослідженнями О. М. Калітенко, однак, ураховуючи проведений аналіз наукових праць, чинного законодавства України та інших зарубіжних країн, запропонувала закріпити поняття інституту фактичного шлюбу на законодавчому рівні, тобто внести відповідні зміни і доповнення до СК України (ст. 74 тощо) в частині, що стосується майнових відносин фактичного подружжя, бо існують проблеми щодо реалізації прав власності на частку спільного майна при припиненні фактичного шлюбу, тощо.

Водночас питання щодо правового регулювання відносин між чоловіком і жінкою, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі, тобто питання правового регулювання фактичних шлюбних відносин, досліджувала також і такий науковець, як Я. М. Шевченко, котра сконцентрувала увагу на висвітленні питань щодо майнових відносин фактичного подружжя стосовно визначення права спільної сумісної власності. Вчена у своєму дослідженні звернула увагу на наявність суперечностей у СК України, а саме між ст. 74 та

ч. 2 ст. 21, бо ст. 74 СК України регулює майнові відносини фактичного подружжя і визначає правовий режим їхньої спільної сумісної власності, а от ч. 2 ст. 21 СК України визначає, що перебування чоловіка і жінки у фактичних шлюбних відносинах не є підставою виникнення в них прав і обов'язків подружжя. Зроблено висновок, що фактичні шлюбні відносини як відносини окремих осіб, що ґрунтуються на встановлених і погоджених між цими особами підставах, можуть регулюватись ЦК України на загальних підставах, як то було традиційно врегульовано радянським сімейним законодавством (шлюб так і розглядався як вільний, рівний і довічний союз жінки і чоловіка, який укладався відповідно до порядку і умов, установлених законом, створював сім'ю і породжував між подружжям взаємні особисті та майнові права й обов'язки [250, с. 44–45; 416, с. 13]).

Вітчизняна вчена Т. О. Ариванюк досліджувала питання майнових відносин подружжя, зокрема питання законодавчого визначення і регулювання правового режиму майнових відносин подружжя. Під час дослідження науковець констатувала, що правовий режим майнових відносин подружжя характеризується законодавчим обмеженням набуття права власності незалежно від волі подружжя, а також указала на те, що принцип спільності на майно, що його набуло подружжя, діє на підставі взаємоузгодженості дій кожного з подружжя щодо здійснення правомочностей відносно спільного майна, що може бути обумовлено договірним характером шлюбних відносин. Т. О. Ариванюк акцентує увагу на тому, що поняття «спільна сумісна власність подружжя» та «спільне сумісне майно подружжя» не ототожнюються, бо останнє є більш широким порівняно з першим.

А. Д. Кидалова у своїх дослідженнях здійснила аналіз проблем, які виникають при припиненні шлюбу, зокрема в результаті розлучення подружжя, в якого є неповнолітні діти. Науковець дослідила розлучення, які

виникають у сучасному суспільстві, особливо у світлі євроінтеграції, та сконцентрувала увагу на розгляді цього питання з двох боків – релігійно-морального та юридичного, використовуючи історично-пізнавальний метод дослідження. У своїх наукових працях учена висвітлила питання щодо визначення аліментних зобов'язань, виховання неповнолітньої дитини батьками, які після розлучення проживають окремо, тощо.

У подальшому, після прийняття 2002 року ЦК України та відокремлення сімейного права від цивільного права, питання правового регулювання припинення шлюбу розглядала К. М. Глиняна, яка довела, що інститут розлучення є найпоширенішою формою припинення шлюбу. Шляхом з'ясування поняття форми і виду розлучення, особливостей і порядку припинення шлюбу через розлучення, а також правового статусу подружжя науковець зробила спробу визначити співвідношення понять «припинення шлюбу», «розірвання шлюбу» та «розлучення». Було з'ясовано реєстраційну роль державного органу реєстрації актів цивільного стану та запропоновано внесення змін до сімейного законодавства України щодо визнання двох видів шлюбу: цивільного і фактичного. Крім того, вчена здійснила класифікацію видів розлучень, видів розірвання шлюбу та класифікацію підстав розірвання шлюбу.

Питання припинення шлюбу за законодавством України також розглядала науковець А. Б. Болховітінова, яка досліджувала припинення шлюбу в судовому й адміністративному порядках, унаслідок смерті одного з подружжя або в разі оголошення його померлим. Вчена запропонувала визначення поняттю «припинення шлюбу» в аспекті втрати чинності зареєстрованого союзу між чоловіком і жінкою з підстав, установлених законом. На її думку, припинення шлюбу має ґрунтуватися на взаємній згоді подружжя стосовно припинення шлюбних відносин, однак при цьому А. Б. Болховітінова вважає, що відносно позбавлення права доцільно

пред'являти позов до судових установ про розірвання шлюбу протягом вагітності дружини та одного року після народження дитини. Суд має брати до уваги інтереси подружжя і дітей, які мають істотне значення.

Загальні питання укладення та розірвання шлюбу за законодавством України досліджувала О. Ю. Бикова, яка сконцентрувала увагу дослідження на висвітленні питань: порядку укладення шлюбу, досягнення шлюбного віку, розірвання шлюбу, зокрема за рішенням суду, а також питань, які стосувались ситуацій щодо відмови від укладення шлюбу. Наукове дослідження О. Ю. Бикової проводилось у період реформування цивільного законодавства України та відокремлення сімейного права в окремий інститут, коли на території нашої держави ще діяв КпШС України [200] та набирали чинності нові ЦК та СК України. Тобто дослідження були проведені в рамках порівняльного аналізу з метою надання загальної характеристики нормам сімейного права, які регламентують укладення і розірвання шлюбу.

Дослідження П. І. Шевчук були також присвячені загальним питанням укладення і розірвання шлюбу. Науковець розглядав ці питання з урахуванням поширення в державі укладення шлюбів між громадянами України та іноземними громадянами, особливо якщо такі шлюби укладаються за межами нашої держави [488, с. 43].

Такі самі комплексні дослідження норм сімейного права, проведення загальної аналогії, з метою надання загального визначення порядку укладення шлюбу, здійснила російська вчена С. В. Сивохіна, яка для наукового визначення концепції та шляхів розвитку сімейного права в рамках шлюбних відносин зробила порівняльно-правовий аналіз сучасних правових доктрин Росії та Франції [386]. Російська вчена сформулювала поняття шлюбу як угоду між чоловіком і жінкою та юридичний взаємозв'язок між ними. Крім того, було проведено аналіз конституційних ознак шлюбу як у рідній державі, так і в зарубіжній країні [60]. Зробленим аналізом встановлено, що

конституційними ознаками шлюбу є: гетерогамія, моногамія, рівноправність чоловіка і жінки, взаємна згода на укладення і припинення шлюбу, публічність, світський характер, вимога реєстрації шлюбу, досягнення шлюбного віку, відсутність спорідненості, наявність майнових і немайнових прав подружжя, можливість розлучення. За визначенням С. В. Сивохіної, шлюб – це угода чоловіка і жінки, спрямована на створення і підтримання правових шлюбних відносин у рамках шлюбного союзу, передбаченого законом, що вимагає державної реєстрації. Крім того, науковець зробила висновок, що шлюбна угода, тобто шлюбний договір, за своєю юридичною природою належить до категорії сімейно-правових договорів, тобто сімейно-цивільних договорів, регульованих Цивільним кодексом, однак правовідносини, що виникають у шлюбному союзі, відрізняються за своєю юридичною природою від правовідносин, які виникають з цивільно-правового договору [242, с. 74]. Під шлюбними правовідносинами, що впливають з угоди про шлюб, слід розуміти взаємні права й обов'язки подружжя в рамках створюваного шлюбного союзу, заснованого на принципах добровільності його укладення чоловіком і жінкою, рівності прав подружжя в сім'ї, вирішення внутрішньосімейних питань за взаємною згодою, пріоритету сімейного виховання дітей, забезпечення захисту прав і інтересів неповнолітніх [6] і непрацездатних членів сім'ї.

У сучасній Україні теоретичні та практичні питання стосовно регулювання відносин подружжя за допомогою договору досліджувала науковець В. К. Антошкіна, яка акцентувала увагу на тому, що договір між подружжям більше стосується їхніх майнових відносин. Було відмічено значне зменшення кількості й видів імперативних норм і, навпаки, розширення сфери вільної ініціативи самих учасників сімейних відносин. На думку науковця, сімейно-правові договори є самостійною групою цивільно-правових договорів, а майнові договори подружжя є різновидом сімейно-

правових договорів. Одночасно В. К. Антошкіна запропонувала класифікацію договорів подружжя. На її думку, договори подружжя можуть поділятися на дві групи: 1) договори з приводу майна; 2) договори з надання майнового утримання. Перша група договорів спрямована на встановлення і зміну правового режиму майна подружжя і порядок користування цим майном. Друга група договорів більше стосується довічного утримання за участю подружжя та регулювання договорів з надання і припинення утримання.

Особлива увага приділялася вивченню праць у сфері сімейно-правових відносин, а також на «стику» сімейного і цивільного права [78; 223; 227; 232; 453; 468; 476; 483; 505].

Великий внесок у розвиток сімейного права зробила українська вчена І. В. Жилінкова [164; 168; 174; 177; 178], яка у своїх наукових працях розглядала як загальні питання правового регулювання сімейних відносин, так і питання правового режиму майна членів сім'ї (подружжя, батьків і дітей, інших членів сім'ї). У своїх працях учена визначила характер і обсяг прав і обов'язків членів сім'ї стосовно спільного й особистого майна, що побудовано на єдиних регулятивних засадах, довела, що правовий режим майна членів сім'ї становить собою відносно самостійний комплекс правових засобів, спрямованих на правове регулювання майнових відносин між особами із сімейно-правовим статусом.

Наукову думку та позицію І. В. Жилінкової [169] підтримала та продовжила досліджувати сучасний український науковець Д. І. Фолошня [436], яка провела дослідження щодо питань спільної власності членів сім'ї за законодавством України. Саме ця вчена довела, що якщо коло членів сім'ї обмежити лише подружжям, то правовий режим майна подружжя можна також визначити як самостійний комплекс правових засобів, спрямованих на правове регулювання відносин щодо спільного і роздільного майна подружжя та захист їхніх порушених прав. На думку Д. І. Фолошні,

поняття «майнові відносини подружжя» значно ширше за своїм змістом від поняття «відносини власності подружжя», отже, коло майнових відносин подружжя не обмежується відносинами їхньої власності.

Також окремі теоретичні та практичні питання щодо правового регулювання сімейних правовідносин, зокрема питання немайнових прав і обов'язків членів сім'ї, вивчав Б. К. Левківський [224]. У своїх дослідженнях учений приділив багато уваги проблемі насилля в сім'ї та вирішенню проблемних питань щодо захисту сім'ї, вжиття профілактичних заходів та внесення вдосконалень до національного законодавства.

Слід звернути увагу на те, що сімейні правовідносини традиційно розглядались як окремих, особливий вид правовідносин. Однак сучасні науковці заперечують такі погляди і стверджують, що сімейні правовідносини тісно пов'язані з цивільними правовідносинами. Такої думки дотримується М. В. Антокольська [67, с. 159], яка стверджує про неможливість відмежування сімейних відносин від цивільних. Учена ставить під сумнів самостійність сімейного права. Така позиція критична, і з нею слід категорично не погоджуватись, бо сімейне право є сукупністю правових норм і принципів, що регулюють особисті, майнові та немайнові відносини фізичних осіб, які виникають у результаті укладення шлюбу, приналежності до членів сім'ї (батьки, діти, бабусі, дідусі, брати, сестри, подружжя, всиновлювачі, всиновлені тощо). Сімейне право спрямовано на регулювання сімейних правовідносин (відносини між батьками і дітьми, іншими родичами, укладення і припинення шлюбу, майнові та немайнові відносини подружжя тощо) та на законодавчу охорону цих правовідносин [390; 391, с. 56; 406; 414].

На думку багатьох сучасних українських науковців у галузі сімейного права, предметом сімейного права є сукупність правовідносин, які регулюються нормами сімейного права, стосовно майнових і немайнових відносин, що виникають на ґрунті сім'ї та шлюбу. Отже, науковці

стверджують, що сімейне право є самостійною, відокремленою від цивільного права галуззю. З такими позиціями українських науковців слід погодитись.

Разом з наведеним вище варто зазначити, що питання укладення і припинення шлюбу, сімейних правовідносин у вітчизняній цивільно-правовій науці були предметом наукової розробки відповідної проблематики в юридичній літературі. На сьогодні окремих досліджень щодо виникнення і припинення шлюбних правовідносин не проводилось. Зазначено, що СК України вніс певні особливості, новели щодо поняття сімейних правовідносин, сім'ї, шлюбу, фактичних шлюбних відносин, порядку його укладення і припинення, а також правових наслідків припинення шлюбу, тому ці питання ще не знайшли достатнього відображення в наукових працях, у практичних рекомендаціях, отже, потребують додаткового дослідження.

Багато з названих вище авторів продовжують вивчати проблеми сімейних правовідносин, шлюбних відносин, майнових і немайнових відносин подружжя, відносин між батьками і дітьми тощо.

Перебудова основ суспільного життя, зміни в економічній політиці служать імпульсом для нових досліджень у сімейному праві. Різним аспектам життєдіяльності сім'ї, материнства, батьківства, дитинства присвячені праці з психології, екології, економіки, соціології [297]. Поза сферою правової взаємодії ці галузі науки перебувати не можуть. Тому вони послужили ідеєю для проведення дослідження шлюбних правовідносин з урахуванням впливу на них названих галузей науки.

Звертається увага на те, що вивчення питань шлюбних правовідносин неможливо проводити без додаткового аналізу правових норм зарубіжних країн, зокрема на шляху України до євроінтеграції, тому слід здійснити аналіз норм сімейного права країн ЄС. Визначено, що сімейні відносини в Україні в більшості випадків регулюються все ж таки нормами моралі, а не тільки правовими нормами. Зазначене характерно для сімейного права.

Основними джерелами сімейного права в Україні є Конституція України, СК України та інші нормативно-правові акти. Конституція України проголошує: «Шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права й обов'язки у шлюбі і сім'ї» (ст. 51 Конституції). СК України визначає засади шлюбу – особисті немайнові та майнові права й обов'язки подружжя, підстави виникнення, зміст особистих немайнових і майнових прав і обов'язків батьків і дітей, усиновлювачів і всиновлених, інших членів сім'ї та родичів.

У сучасності, особливо в рамках євроінтеграції, дається взнаки ідея послідовного дотримання міжнародно-правових стандартів у галузі шлюбних відносин, яка ґрунтується не на спрощених зразках правового регулювання шлюбних і сімейних відносин, а на накопиченому й узагальненому досвіді всіх цивілізованих країн [143–149; 206, с. 18]. Основні показники (шлюбний вік, заборони до шлюбу та умови його укладення, правовий захист інтересів подружжя, батьків, дітей тощо) стали світовим надбанням, яким користується кожна держава, однак кожна на свій лад, уточнюючи і конкретизуючи загальні правила відповідно до своїх потреб і можливостей.

З метою приведення норм українського сімейного права у відповідність до сімейного законодавства країн ЄС, вживається низка заходів, зокрема Указом Президента України від 25.08.2015 року №501/2015 була затверджена Національна стратегія у сфері прав людини та розроблений план реалізації цієї Стратегії на період до 2020 року. Створення зазначеної Стратегії було зумовлено необхідністю вдосконалення діяльності держави як правової для створення дієвого механізму захисту в Україні прав і свобод людини. Деякі аспекти Стратегії стосуються й аспектів сімейного права (ч. 4 Глав 8, 9, 10, 11, 17).

Водночас концепції сутності шлюбу – шлюбний договір, шлюб як таїнство, шлюб як інститут – відображають прояви шлюбних відносин, які

відповідають ідеологічним і моральним поглядам законодавця та масовій правосвідомості [172, с. 127]. Однак деякі істотні ознаки шлюбу, які не входять у рамки зазначених концепцій, залишаються поза увагою. Спроби як радянських, так і сучасних науковців пов'язати воедино всі важливі з правової точки зору атрибути шлюбних відносин, користуючись основними концепціями сутності шлюбу, лише розмивають об'єкт цього дослідження, особливо якщо врахувати новітні законодавчі експерименти стосовно легалізації одностатевих сімейних союзів у країнах ЄС. Такі атрибути шлюбу, як екзогамія, довічність, гетерогамія, стають дедалі більш відносними і по черзі ставляться суспільством під сумнів. Наприклад, правове поняття сім'ї у Франції розширено новелами Французького цивільного кодексу (ст.ст. 515-1, 515-8), які відображають квазішлюбні моделі цивільного пакту солідарності й конкубінату, надаючи численні права і соціальні пільги його партнерам (тобто особам, які уклали одностатеві сімейні союзи, або партнерські шлюби) [210, с. 72]. Водночас французький законодавець все ж таки встановив обмеження для зазначених угод, сімейних союзів, партнерських шлюбів. Ці обмеження, по суті, збігаються з перешкодами до укладення шлюбу, що частково нівелює ці види правовідносин.

Таким чином, можна констатувати, що існує недостатня вивченість проблеми правового регулювання шлюбних правовідносин, що зумовлює необхідність проведення спеціальних досліджень відповідних питань. Під час проведення досліджень слід брати до уваги, що в умовах модернізації всесвітнього, а також і українського суспільства суттєвих змін зазнає система ціннісних орієнтацій усіх соціальних інститутів, у тому числі інституту сім'ї та шлюбу. Глибокі зміни соціокультурної реальності, особливо у зв'язку з євроінтеграцією України, знаходять своє відображення в трансформації сучасної сім'ї, сімейних цінностей. У суспільстві відбувається ослаблення процесу трансляції між поколіннями, культурного досвіду у вигляді традицій і

звичаїв, обумовленого посиленням позицій нуклеарної сім'ї та втратою значення родинних зв'язків. Збільшується тенденція до створення партнерських шлюбних відносин, зростає кількість розлучень, неповних сімей, що призводить до негативних демографічних і соціальних наслідків.

Підсумовуючи огляд літератури за відзначеною проблематикою і характеризуючи ступінь вивчення правового регулювання шлюбних відносин та його юридичні наслідки у вітчизняних цивілістичній і сімейній науках, можна зробити загальний висновок про значний інтерес до зазначених питань і разом з тим, попри значну увагу науковців до проблематики шлюбних правовідносин, чимало теоретичних та практичних питань у цій сфері залишаються недостатньо дослідженими або не дослідженими взагалі, що потребує їх спеціального комплексного аналізу.

1.3. Становлення та розвиток законодавства з питань шлюбних правовідносин

У сучасному міжнародному науково-правовому полі в літературі приділяється велика увага вивченню підстав і причин виникнення проблем щодо впорядкованого правового регулювання сімейних і шлюбних відносин, а отже, і шлюбних правовідносин, що в подальшому дає змогу в результаті дослідження знайти правові механізми подолання цих проблем.

Здається доцільним розпочати дослідження не з періоду, що настав після російської Жовтневої соціалістичної революції, коли шлюбно-сімейне законодавство формувалось за зразками російського законодавства, а дослідити самостійний розвиток, розпочатий з моменту здобуття Україною незалежності, як то роблять багато які дослідники у сфері сімейних і шлюбних відносин (які ділять розвиток сімейного права України на декілька періодів: постреволуційний, радянський, пострадянський). Але все ж таки треба розпочати дослідження розвитку сімейного права з періоду Стародавнього

Риму, адже українське право засновано на романо-германській правовій системі, тобто більшість нормативно-правових актів України створені в результаті рецепції римського права.

Здається доцільним виходити передусім з того методологічного посилення, що увесь масив літератури, яка стосується проблематики монографічного дослідження, умовно можна поділити на дві групи: 1) першоджерела (нормативно-правові акти, що втратили чинність, але відображають правову доктрину стосовно питань виникнення, трансформації і припинення шлюбних правовідносин тощо); 2) акти чинного законодавства України у сфері регулювання шлюбних відносин. Однак для проведення комплексного дослідження необхідно звернути увагу не тільки на джерела, а й на особливості розвитку правового регулювання шлюбних правовідносин на різних історичних етапах розвитку правової системи України. З цією метою пропонується загальна класифікація періодів розвитку правового регулювання шлюбних правовідносин у: 1) Стародавньому Римі; 2) класичному Римі; 3) середньовічній Європі та в Київській Русі; 4) Україні до об'єднання Лівобережжя та Правобережжя; 5) країнах Європи до початку Першої світової війни та в дореволюційній Російській імперії; 6) післяреволюційній УРСР; 7) УРСР за часів Радянського Союзу; 8) в Україні після здобуття незалежності.

Варто звернути увагу насамперед на ті юридичні пам'ятки, акти цивільного та сімейного законодавства тощо, які містять інформацію про стан правової доктрини у галузі в цілому, а також відбивають досягнення правової думки, котрі знайшли відображення в окремих нормах права, правових інститутах, кодифікованих актах, інших нормативно-правових актах.

Зокрема, серед них можна назвати такі важливі правові акти, як: Закон Аквілія (III ст. до н. е.) [84, с. 221], Інституції Гая (II ст. н. е.), Дигести Юстиніана (VI ст. н. е.), Руська Правда (1036–1037) [346, с. 94], Велика хартія

вольностей (1215), Петиція про права (1628), Статути Великого князівства Литовського (XVI ст.), Білль про права (1689), Права, за якими судиться малоросійський народ (1756), Декларація прав людини і громадянина (1789), Звід законів Російської імперії (1851) тощо.

Інформація, що міститься в зазначених джерелах, дозволяє простежити трансформацію ставлення держави до сім'ї, виникнення і припинення шлюбних правовідносин та на цій основі встановити динаміку потреби в подальшому врегулюванні цього питання.

Одним із перших джерел, де міститься систематизований виклад норм, присвячених регулюванню шлюбних правовідносин, можна вважати Закони XII таблиць [449, с. 47]. Зазначені закони вирішального значення надавали не тільки лініям і ступеням споріднення, але також і типам споріднення. Рим почав свою історію у сфері сімейного права з моногамної сім'ї, основою якої була патріархальна родина, де голова сім'ї, тобто домоволодар (дід чи батько), мав необмежену владу над усіма членами сім'ї. Таке споріднення мало назву – агнатське, де всі члени сім'ї були один одному агнатами. Водночас сім'єю позначалися не тільки агнати, але й належні їм раби, худоба і навіть неживі речі. З переходом агната в іншу сім'ю виникало когнатичне споріднення, тобто спорідненість по крові. У подальшому, у міру розвитку господарства й ослаблення патріархальних устоїв, когнатичне споріднення отримувало дедалі більшого значення і врешті-решт повністю витіснило агнатське споріднення. Це наближало римську сім'ю до її сучасної моделі.

Здавна в Римі в доюстиніанівському праві розрізняли два види шлюбу, який укладався в різних формах:

1. Шлюб, у якому жінка підвладна чоловіку:

- найдавніша урочиста форма укладення шлюбу, за якою жінка-наречена віддавалась чоловіку під його владу;

- найдавніша релігійна форма укладення шлюбу в присутності жерців (конфареація), де жінка-наречена давала клятву слідувати всюди за чоловіком;
- форма укладення шлюбу у вигляді придбання нареченої за допомогою обряду манципації (коемпціо).

2. Шлюб, у якому жінка не була під владою чоловіка:

- безформальна форма укладення шлюбу, тобто без влади чоловіка (юзус). Зовнішньо цей шлюб був схожий на конкубінат. Специфічною особливістю цього шлюбу було те, що його необхідно відновляти щорічно, інакше на підставі Законів XII таблиць чоловік одержував усі права над жінкою через давнину володіння.

Пізніше ці положення були в модернізованому вигляді викладені в найбільш відомому джерелі доби класичного римського права – Інституціях Гая [117], який уважав сталий на той час римський сімейний лад нетиповим і виключним досягненням римського народу.

Класичний юрист III століття Геренній Модестин, витяги з наукових праць якого увійшли до складу Дигест Юстиніана, визначав, що сім'я утворюється за допомогою шлюбу, а шлюб утворюється як союз чоловіка і жінки, їх поєднання на все життя, спільність божого і людського права (Дигести 23.2.1 [141]). Однак зазначене трактування шлюбу на той час у Римі було ідеалістичним, бо не зовсім відповідало реальному стану речей. Навіть у класичний період жінка була зовсім не рівноправною з чоловіком.

Досконалою формою регулювання питань укладення і припинення шлюбу і відповідно шлюбних правовідносин на підставі римського приватного права можна вважати створені у Східній Римській імперії в VI столітті н. е. Дигести Юстиніана, які містили кращі зразки римських правових актів, модернізовані відповідно до соціальних і економічних умов цієї держави [304; 443].

Припинення шлюбних правовідносин, у тому числі шлюбу, виникає разом зі шлюбом як його антипод. У різні епохи уявлення про цей інститут істотно змінювалися.

Перше зафіксоване в першоджерелах розлучення в Римі мало місце 231 року до н. е., однак, мабуть, родини в Римі розпадалися і раніше. У Законах XII таблиць уже зустрічається стаття, яка регулює цю сферу сімейних і шлюбних відносин. Розлучення було доступно чоловікові за всіх форм шлюбу, для дружини – тільки в шлюбі безформальному. Для формального розлучення чоловікові досить було вимовити дружині: «Бери свої речі та йди геть» і відняти ключ (IV.3.) [449].

Також Законам XII таблиць відомий і інститут опіки, яка встановлювалася над жінками («V.I. ...унаслідок властивого їм легкодумства...»), неповнолітніми, божевільними і марнотратниками (V.7.).

Ті самі Закони XII таблиць визнавали шлюб недійсним між родичами по прямій лінії, а також між тими родичами, з яких хоч би один належав до спільного предка першого ступеня споріднення. Аналогічні правила застосовувалися і до свійників. Крім викладених умов законності шлюбу висувалися ще деякі специфічні вимоги. Наприклад, провінційний магістрат не міг вступати в шлюб з громадянкою цієї провінції [112; 320].

Припинявся шлюб, укладений за усіма правовими вимогами, тільки з правових підстав відповідно до Законів XII таблиць у разі: смерті чоловіка; заяви про відмову від шлюбного союзу – розлучення; втрати чоловіком його громадянського правового статусу у зв'язку зі зміною його становища, тим паче втратою свободи або зміною громадянства.

У подальшому в римському приватному праві розлучення вважали цивільним правочином, що не потребує спеціальної процедури. Для республіканського Риму була характерна свобода розлучення [441, с. 33]. За словами Луція Аннея Сенеки, жінки розлучалися для того, щоб знову

одружитися, одружувалися для того, щоб розлучитися. Знатні римляни рахували літа не за кількістю консулів, а за кількістю чоловіків. Що слова ці були не перебільшені, показують приклади дружин, які дійшли до нас, котрі змінювали чоловіків до семи разів, а Ієронім розповідає про особисту його присутність у Римі на похоронах однієї жінки, що мала 22 чоловіки [385, с. 168].

Крім вищевказаного, у стародавніх джерелах права згадувалося про можливість розлучення через обставини, пов'язані із статевим життям подружжя. Згідно з Кодексом Юстиніана, розлучення дозволялося «через неспроможність до статевого співжиття», зокрема якщо «чоловік протягом трьох років з дня вступу в шлюб не доведе здатності до подружнього життя». В одному з візантійських джерел йшлося про «безсилля і безплідність» як про підставу для розлучення [291, с. 152]. Існували й інші причини розлучення, оскільки в один період розлучення було порівняно простим і залежало від волі подружжя. І отже, можна говорити про припинення шлюбно-сімейних правовідносин.

Говорячи про генезу поняття шлюбних правовідносин, підстави і наслідки їх припинення в Україні, не можна не згадати таких пам'яток, як Руська Правда, Литовські Статути та «Права, за якими судиться малоросійський народ» [189, с. 58] тощо.

Візантійська імперія була спадкоємицею античної культури й римської державності. Збагатившись православною вірою, Візантія збагатила увесь світ православною культурою, у тому числі й Київську Русь. Відносини між слов'янами та Візантійською імперією зафіксовані ще в VI–VII століттях [184, с. 386].

Вплив візантійського законодавства позначився на перших законодавчих реформах Володимира, які останній розпочав одразу після хрещення Русі 988 року. Хрещення поставило суспільство перед необхідністю прийняти не

тільки християнські догмати, але й ретельно розроблену систему церковного права, яке переплітається із світським правом, що належить не тільки до всіх верств кліру, але й до мирян, особливо у справах шлюбних, сімейних і спадкових. Прискорена рецепція римсько-візантійських юридичних установлень проводилась з урахуванням не останніх кодифікацій, а більш ранніх джерел, зокрема Еклоги, яка увійшла до збірника «Мірило праведне». У подальшому Руська Правда (так звана «Найдавніша Правда») Ярослава Мудрого [308, с. 371], сина Володимира, стала радикальним коригуванням зазначеного вище рецепційованого законодавства. Таким чином, у стародавній Київській Русі правове регулювання шлюбних правовідносин базувалося на нормах візантійського шлюбно-сімейного права [450, с. 41–43]. Шлюбними і сімейними справами займалася, як і у Візантії, церква, яка, додержуючись норм візантійського шлюбно-сімейного права, не заперечувала участі державної влади у вирішенні деяких питань, що стосувалися сімейного права.

Складний шлях утвердження християнських уявлень про шлюб і відносини, що з них випливають, створив конфлікт між церквою і підданими. Церква традиційно додержувалася погляду на шлюб як на одношлюбність.

Таким чином, з релігійної точки зору не могло й бути питання про припинення шлюбних правовідносин, тобто про припинення шлюбу, розлучення тощо. Але одночасно церква не могла не зважати як на людські слабкості, так і на волю людей.

У російській сім'ї XII–XIV століть відносини між чоловіком і дружиною будувались на початковій «конфліктності», тобто жінка мала свободу як до шлюбу, так і в шлюбі, що було відмінно від патріархальних сімей Римської імперії, де відносини будувались на кшталт домінування-підпорядкування жінки чоловікові.

У російській середньовічній сім'ї жінка мала право розлучитись і повернутись до своїх батьків. У питаннях про внутрішній простір, тобто саме

про сім'ю, побут і дім, вирішувала та відігравала головну роль жінка. Чоловіки ж відповідали за зовнішній простір (соціальне життя і природу) та слухались, а точніше підпорядковувались, найстаршій жінці в сім'ї.

Новий період розвитку правового регулювання шлюбних правовідносин, зокрема теорії шлюбу як договору, розпочався із секуляризації шлюбу, тобто відділення цивільного акту одруження від релігійної процедури його реєстрації та поширення на шлюбні відносини норм цивільного права на зміну нормам канонічного права. Цей доктринальний поворот був здійснений у Франції під час Великої французької буржуазної революції.

Стаття 7 Розділу II Конституції Франції 1791 року формулює принцип, актуальний і в наші дні: «Закон не розглядає шлюб інакше як цивільний договір». Зазначений принцип був реалізований після прийняття закону від 20–25 вересня 1792 року, на підставі чого була створена посада «службовця, який відає актами цивільного стану».

У проміжку між проголошенням принципу і створенням можливості його реалізації одні шлюби у Франції засвідчувалися нотаріально, а велику частину інших продовжувало освячувати духовенство.

Договірна концепція цивільного шлюбу отримує легальне закріплення у Французькому цивільному кодексі від 21.03.1804 року, який також має назву «Кодекс Наполеона».

Кодекс Наполеона передбачав можливість припинення шлюбних правовідносин шляхом розлучення й роз'єднання. Роз'єднання можливо на вимогу одного з подружжя та на тих самих підставах, що й розлучення. Різниця в тому, що шлюб не припиняється, але відбувається поділ майна та припиняється обов'язок жити разом [444, с. 282]. Однак, допускаючи розлучення за взаємною згодою, кодекс зумовив їх виключно складними процедурними нормами. Ця форма розірвання шлюбу проіснувала до

1816 року, коли розлучення за взаємною згодою було знов заборонено аж до прийняття 11.07.1975 року закону №75-617 [276, с. 155].

У зв'язку з викладеним вище можна дійти висновку, що поняття режиму окремого проживання подружжя, тобто розлучення, або припинення шлюбних відносин, було вперше закріплено в Кодексі Наполеона. Аналогічне положення законодавець застосував і закріпив у Сімейному кодексі України, що передбачає режим окремого проживання подружжя – поняття, якого в українському законодавстві раніше не існувало.

У середньовічній Європі припинення шлюбних правовідносин, у тому числі шлюбу, відповідно до канонічних уявлень або вважалося зовсім неприпустимим (у католицьких країнах), або ж дозволялося тільки за наявності суворо обмежених засад і не інакше, як за рішенням церковної влади. Місце релігійної заборони посідають норми моралі, а також розуміння публічно-правового порядку.

Проблеми шлюбних правовідносин в Україні, залишаючись осторонь уваги дослідників радянського часу, не могли впливати на вивчення історії російського й українського права. Але дійсні проблеми мають величезне значення; шлюбні та сімейні норми права є свого роду квінтесенцією політичних, економічних, правових інститутів. Їх зовнішня непов'язаність з політичними й економічними завданнями суспільства насправді містить багато ключових проблем російського феодального суспільства.

Інтерес до проблем сім'ї, шлюбних правовідносин, шлюбу не випадковий. Шлюб завжди був основою сім'ї, будучи первинним осередком суспільства, зазнаючи їх вплив і, у свою чергу, впливаючи на суспільство. Саме тому з виникненням класового суспільства, утворенням держави і права, оформленням вимог класової моралі цей суспільний феномен – «шлюб і сім'я» – опинився в полі подвійного регулювання: правового і морального.

У період Середньовіччя суттєвих змін щодо поняття шлюбних правовідносин, зокрема шлюбу, підстав і правових наслідків його припинення не відбувалося.

Згідно із сформованим до XIX століття в Україні шлюбним законодавством, шлюб припинявся смертю одного з подружжя; інший з подружжя, хто залишився в живих, міг за відсутності перешкод знову одружитися.

Випадки, в яких відбувалося розірвання шлюбу, можна розділити на дві категорії:

1) якщо один із подружжя засуджувався до покарання, пов'язаного з позбавленням усіх станових прав, то шлюб розривався на прохання іншого подружжя, але вважався таким, що припинив існування, лише після згоди на його розірвання іншого з подружжя і за рішенням єпархіального суду про розірвання шлюбу;

2) у разі безвісної відсутності протягом п'яти років (цей термін був установлений законом) покинутий з подружжя міг звернутися з проханням про розірвання шлюбу.

Справи про розлучення по позовах однієї із сторін становили собою випадки про розірвання шлюбів у зв'язку з нездатністю одного з подружжя до шлюбного життя і про образу одним із подружжя «чистоти шлюбу перелюбом».

Позови про припинення у зв'язку з нездатністю шлюбу розглядались не раніше трьох років після укладення шлюбу, бо необхідно було довести дошлюбну фізичну нездатність одного з подружжя.

Позови про розірвання шлюбів у зв'язку з перелюбом розглядались за наявності доказів, що підтверджували факти перелюбу (показання очевидців, свідків, факти народження дітей поза законним союзом). Шлюби православних з іновірцями припинялись на підставі позовів подружжя тільки

за рішенням єпархіального суду і затвердженням Св. Синоду. Справи про розірвання шлюбів, укладених по обрядах іновірних сповідань, у випадках приєднання згодом одного з подружжя до православ'я, були підсудні духовному суду православної церкви (з 1887 р.) [450, с. 42].

Проблема виникнення, а особливо припинення шлюбних правовідносин, у тому числі шлюбу, була однією з центральних в українському сімейному праві. Її особливе значення полягає в тому, що сімейні узи становили собою вид гноблення. Укладаючи шлюб у ранньому віці, здебільшого на вибір батьків, молоді люди не уявляли собі, якими можуть бути наслідки. Обмежені підстави для розлучення, складна і дорога процедура розлучення не дозволяли подружжю розлучатися навіть за неможливості спільного проживання. Церква завжди негативно ставилася до припинення шлюбних правовідносин, у тому числі до розірвання шлюбу, і не бажала вдосконалювати цю сферу сімейного права. Світське законодавство не втручалось в компетенцію церковної влади, за винятком указу Петра I, який ввів нову підставу для розлучення: довічне засилання подружжя. Катерина II перетворила цю підставу на вид припинення шлюбу смертю. Цим світське законодавство й обмежилося і так само, як і церква, не прагнуло розширювати кількість підстав для розлучення.

Проблема свободи припинення шлюбних правовідносин шляхом розлучення завжди була зворотним боком проблеми свободи шлюбу. Якщо шлюб – це вільний і добровільний союз, він мав припускати і волю розлучення, зокрема припинення шлюбних правовідносин. Про необхідність волі розлучення писав Ф. Енгельс, який говорив про розлучення як про «благодіяння» і для самого подружжя, і для суспільства, якщо шлюбні відносини і почуття «зникли». Ще в ленінських декретах 1917 року, а також у КпШС 1918 року були закріплені принципи свободи шлюбу та його припинення [250, с. 86].

До 1917 року шлюб узагалі вважався святим, від Бога. За законами Російської імперії, навіть якщо й існували формальні причини для припинення шлюбних правовідносин, жінкам їх практично здійснити було майже неможливо внаслідок матеріальної залежності від чоловіка і складності шлюбно-розлучного процесу.

Уже пізніше радянське законодавство про шлюбні відносини докорінно змінюється. Правові питання припинення шлюбу шляхом його розірвання розкриваються в декреті ВЦВК і РНК РСФРР «Про розірвання шлюбу» від 19.12.1917 року [282, с. 152], за яким справи щодо розлучення вилучалися в церкви і передавалися на розгляд державним органам – судам і ЗАГС. Таким чином, установлювалася двояка форма розірвання шлюбу, що було закріплено в Кодексі про шлюб і сім'ю 1918 року.

1919 року був прийнятий також декрет «Про спадкування», який передбачав можливість спадкування одним із подружжя майна померлого подружжя. Декрет ліквідував дореволюційний шлюбно-розлучний процес і встановив свободу розлучень на прохання про це обох з подружжя чи бодай одного з них. справи про розлучення розглядалися в суді. Особливо детально декрет регламентував питання про долю дітей при розлученні.

Водночас з постановою про розірвання шлюбу суд мав визначити, у кого з батьків залишаються неповнолітні діти, хто з подружжя і якою мірою має зазнати витрат з утримання і виховання дітей, а також те, чи зобов'язаний чоловік і в якому розмірі давати харчування й утримання жінці.

18.12.1917 року був прийнятий декрет ВЦВК і РНК РСФРР «Про громадянський шлюб, дітей і про введення книг громадянського стану» [281, с. 160], який проголосив шлюб вільним союзом двох рівноправних громадян, пов'язав виникнення взаємних прав і обов'язків подружжя лише зі шлюбом, зареєстрованим в органах ЗАГС.

22.10.1918 року був виданий перший Сімейний кодекс – «Кодекс законів про акти громадянського стану, шлюбне, сімейне і опікунське право РСФРР», який розкривав положення декретів 18.12. і 19.12.1917 року щодо поняття шлюбу, порядку вступу в шлюб та припинення шлюбу, визнання його недійсним.

Декрет Раднаркому України «Про цивільний шлюб і про ведення книг запису актів громадянського стану» від 20.02.1919 року скасував церковний шлюб, визначив основні умови вступу в шлюб та його реєстрації.

20.02.1919 року був прийнятий декрет УСРР «Про розлучення», який проголосив свободу розлучення й анулював церковну процедуру розлучення. Згідно з цим декретом, шлюб розривався на прохання одного чи обох з подружжя. Заяви про шлюб тепер мали подавати в місцеві органи ЗАГС, але оскільки останні були організовані не всюди, то ці заяви могли подаватися в народні суди [137, с. 26; 392, с. 23].

Цей декрет містив також норми, які регламентували такі правові наслідки розлучення:

1) при припиненні шлюбу шляхом його розірвання за взаємної згодою подружжя зобов'язані були зазначити в поданій заяві, які прізвища носитимуть після розлучення вони самі та їхні діти, а при односторонній заяві розлучені подружжя поверталися до своїх дошлюбних прізвищ; прізвище дитині визначав суд, куди подружжя могли звертатися з цього приводу;

2) всі інші питання, які пов'язані з розірванням шлюбу, вирішувалися угодою між подружжям у формі договору нотаріального або домашнього, а в разі спору між ними – народним судом [249, с. 49].

Таким чином, перші декрети УСРР про шлюб та його припинення проголосили дійсно демократичні принципи, які потім розвинулися в чітку і послідовну систему інститутів сімейного права, були першим кроком на шляху створення сімейного права України.

У зв'язку з подіями Громадянської війни перший Сімейний кодекс УСРР 1919 року не набрав чинності й тому не став законодавчим актом. Оскільки суттєвих змін щодо підстав та порядку припинення шлюбу не було, тому повний аналіз зазначеного кодексу не проводиться.

Уже 30.05.1926 року був прийнятий «Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УСРР», третій розділ якого регламентував умови вступу в шлюб, випадки визнання його недійсним, підстави припинення шлюбу.

27.06.1936 року була прийнята постанова ЦВК та РНК «Про заборону абортів, збільшення матеріальної допомоги породіллям, встановлення державної допомоги багатосімейним, розширення мережі пологових будинків, дитячих ясел і дитсадків, посилення кримінального покарання за несплату аліментів і про деякі зміни в законодавстві про розлучення».

Зазначений закон установив такі правила: 1) особисту явку обох сторін до ЗАГСу; 2) відмітку в паспортах про розірвання шлюбу; 3) підвищену плату за розлучення: I – 50 крб, II – 150 крб, III – 300 крб.

Однак ці положення були тільки перехідним етапом до встановлення судового порядку розірвання шлюбу.

Наступні найбільш значні зміни в законодавство про припинення шлюбних правовідносин, зокрема розірвання шлюбу, були внесені 1944 року в період Великої Вітчизняної війни. Велике переміщення населення в країні призвело до тимчасового роз'єднання членів сім'ї, батьків і дітей, подружжя.

Указом Президії Верховної Ради УРСР від 08.07.1944 року з метою збереження сім'ї від розпаду була введена складна двоступінчаста процедура розірвання шлюбу, встановлена висока плата за розлучення і публікацію про розірвання шлюбу в друкованих виданнях. Більш як двадцятирічна дія цього указу, справивши спочатку певний позитивний вплив на зміцнення сім'ї у складних умовах життя країни, згодом послабила свою ефективність,

створюючи значні складнощі для громадян у тих випадках, коли розлучення було дійсно потрібним.

Великою подією в історії людства стала Декларація прав людини і громадянина 1948 року. Вперше на законодавчому рівні в ній закріплюється принцип формальної рівності всіх громадян перед законом, закріплені принципи регулювання правових відносин, закладається підґрунтя універсальної концепції прав людини [313].

Наступні зміни в процедурі та провадженнях щодо розірвання шлюбу були спрямовані на зняття певних формальних моментів. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 10.12.1965 року скасовувалася попередня публікація й усувалася двоступінчаста процедура шлюбно-розлучного процесу. Істотні реформи в питаннях розірвання шлюбу відбулися 1968 року у зв'язку з прийняттям Основ законодавства про шлюб і сім'ю СРСР і союзних республік, що внесли додаткові корективи й у цей порядок, установивши більш диференційовані правила розірвання шлюбу.

Нове законодавство про розлучення зберегло дві істотні й раніше правові вимоги: 1) розривати шлюб тільки у випадках дійсного розпаду сім'ї, створити суду можливість розібратися в обставинах справи, уважно вивчити ті її аспекти, що стосуються долі дітей, справедливого розподілу майна і т. ін.; 2) полегшити судочинство, зробити таким чином, щоб розпад сім'ї не обтяжувався зайвими формальними перешкодами.

Як основне правило, що визначає можливість розірвання шлюбу, у законі передбачено, що за життя подружжя шлюб може бути розірваний шляхом розлучення за заявою одного чи обох з подружжя.

Новий закон дотримався судового порядку розірвання шлюбу й обов'язку суду вживати заходів щодо примирення подружжя поряд із уведенням можливості розірвати шлюб в органах ЗАГС. На суд покладається обов'язок усіляко сприяти запобіганню розпаду сім'ї в тих випадках, коли ще

можливо її зберегти. Основи законодавства про шлюб і сім'ю не зазначають будь-яких певних поважних і прийнятних підстав для розлучення, надаючи судам (у тих випадках, коли розлучення проводиться в судовому порядку) можливість вирішувати ці питання з урахуванням усього різноманіття життєвих обставин.

Поряд із судовим порядком розлучення Основи допускали за певних умов можливість розірвання шлюбу без звернення до суду, якщо подружжя не мають неповнолітніх дітей і висловлюють взаємну згоду на розлучення. Кодекси союзних республік більш докладно регламентували цей порядок. Взаємна згода на розлучення може супроводжуватися суперечкою щодо розподілу майна, аліментів і навіть мотивів розлучення (КпШС УРСР).

В усіх перелічених випадках обидва з подружжя, які розлучаються, або один із них мають право на пред'явлення позову до суду про розірвання шлюбу і вирішення цих питань у суді. Відповідно до Основ, майнові суперечки можуть бути вирішені в суді окремо від питання щодо розірвання шлюбу, тоді подружжя може звернутися за розлученням до ЗАГСу.

Кодекс про шлюб і сім'ю УРСР був затверджений 20.06.1969 року, набрав чинності з 01.01.1970 року та з відповідними змінами і доповненнями проіснував до 2003 року. Він закріплював розірвання шлюбу як у судовому порядку, так і в органах РАЦС [105, с. 99].

З 15.06.1973 року в українському законодавстві проводилися певні зміни, видавалися постанови Пленуму Верховного Суду України щодо застосування сімейного законодавства.

Конституція України від 28.06.1996 року (ст. 51) передбачає, що шлюб базується на добровільній згоді чоловіка і жінки, а тому ніхто не може бути примушений до вступу в шлюб, так само як ніхто не може бути змушений перебувати в шлюбі, тобто надається можливість для розірвання шлюбу.

Таким чином, можна говорити про вільний вступ у шлюбні правовідносин і про вільне припинення шлюбних правовідносин.

Прийняття Конституції України було визначною подією, але на цьому правова реформа не закінчилася, а, навпаки, продовжувала розвиватися та вдосконалюватися. Зокрема, був розроблений проект ЦК України, окрема книга якого була спеціально присвячена регулюванню сімейних правовідносин. У процесі розгляду та подальшої розробки проекту ЦК України ця книга була вилучена з проекту і знайшла своє відображення в СК України, який набрав чинності разом із ЦК України з 01.01.2004 року. Прийнятий і Цивільний процесуальний кодекс України, який набрав чинності з 01.09.2005 року [43]. Процес реформування законодавства триває, у зв'язку з чим навіть при регламентуванні питань виникнення і припинення шлюбних правовідносин буде виникати потреба в переробці цих норм з метою вдосконалення цивільного, сімейного і цивільно-процесуального законодавства.

Слід погодитись з позицією більшості науковців, які проводять аналіз та дослідження у сфері сімейного права, стосовно того, що інститут виникнення і припинення шлюбних правовідносин має дуже велике значення. Незалежно від того, які конкретні особливості будуть далі закріплені в законах, категорії шлюбу, шлюбних правовідносин, підстав і порядку їх виникнення і припинення, безумовно, зберігають свою роль у цивільно-правовому і сімейно-правовому регулюванні. Особливо останнє набуло свого значення і розвитку з моменту руху України до євроінтеграції, у рамках якої на території держави поширилась юрисдикція Європейського суду з прав людини. Як відомо, зазначений суд ставить за пріоритет захист прав і основних свобод людини, що було врегульовано прийняттям 04.11.1950 року в Римі Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція з прав людини) [52]. Зазначену конвенцію Рада Європи

прийняла з урахуванням положень проголошеної Генеральною асамблеєю ООН 10.12.1948 року Загальної декларації прав людини [46]. У подальшому Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод була ратифікована 17.07.1997 року. Сама Конвенція з прав людини має за мету гарантоване додержання проголошених прав людини, захист і забезпечення цих прав, а також захист основних свобод людини, що становить основу досягнення миру і справедливості як у країнах-членах ЄС, так і в Україні та інших державах.

Звертається увага на те, що Конвенція з прав людини, а саме ст. 8 регулює відносини між державою та сім'єю, ст. 12 – відносини між жінкою і чоловіком шляхом гарантування їм права на укладення шлюбу і створення сім'ї з урахуванням вимог сімейного законодавства держави, в якій проживають і громадянами якої є чоловік і жінка, що вирішили укласти шлюб і розпочати шлюбні правовідносини. У протоколі №7 ст. 5 урегулювала рівноправність подружжя. Зазначена стаття гарантує рівність прав і обов'язків подружжя у відносинах між собою у вирішенні питань щодо укладення шлюбу і його припинення, а також у відносинах подружжя з дітьми в інтересах останніх.

Зважаючи на висвітлені положення Конвенції з прав людини, рух України до євроінтеграції, треба звернути увагу на факт існування питань щодо належної відповідності українського законодавства нормам і положенням щодо гарантованого Конвенцією з прав людини захисту прав і свобод людини, яка, на жаль, на сьогодні ще залишається низькою, а тому українське законодавство потребує доопрацювання і реформування з урахуванням багатьох положень щодо захисту прав і свобод людини та належного гарантування забезпечення цих прав і свобод державою. Зазначеної позиції дотримується низка українських учених-цивілістів, зокрема Ж. В. Чевичалова, яка досліджувала і продовжує досліджувати прецедентну

практику Європейського суду з прав людини щодо розгляду питань у сфері сімейних і шлюбних правовідносин з метою надання комплексного визначення поняттю «сімейне життя» та його розуміння [471, с. 89].

З набранням чинності з 01.01.2004 року Сімейним кодексом України інститут виникнення і припинення шлюбних правовідносин зазнав суттєвих змін, поповнився багатьма законодавчими новелами, які потребують детального вивчення і глибоких досліджень. Чинний СК України передбачає лише «припинення шлюбу» у ст. 104 СК України, тоді як поняття «припинення шлюбних правовідносин» є поняттям значно ширшим, яке включає в себе не лише припинення шлюбу, але й припинення фактичних шлюбних відносин і квазішлюбних – подібних до шлюбних відносин (релігійного шлюбу, цивільного партнерства).

З метою вдосконалення діяльності щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини і громадянина в Україні, реформування сімейного законодавства України Указом Президента України «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини» від 25.08.2015 року №501/2015 передбачений такий вид відносин між особами, як цивільне партнерство, проте, відповідні зміни до СК України ще не були внесені.

1.4. Формування концепції шлюбних правовідносин і правовідносин, подібних до шлюбних (квазішлюбних правовідносин)

У сучасній Україні у сфері відносин подружжя і сімейних відносин застосовується сімейне законодавство, що регулює шлюбні правовідносини. Відповідно до положень сімейного законодавства України, сімейні відносини і шлюбні відносини створюються на основі немайнових (особистих) та майнових відносин між подружжям (чоловіком і жінкою) та між членами сім'ї (батьки-діти, онуки, брати-сестри, всиновлювачі-всиновлені) [106, с. 112].

Положення та норми сімейного законодавства України самі по собі не приводять до виникнення, зміни або припинення шлюбних правовідносин. Сімейно-правові норми передбачають певні життєві обставини, так звані юридичні факти, що породжують зазначені наслідки.

Юридичні факти в сімейному праві визначаються як реальні життєві обставини, що відповідно до положень сімейного законодавства є підставами виникнення, зміни і припинення сімейних правовідносин [383, с. 274].

Виникнення цивільних правовідносин, а також їх зміну і припинення норми права пов'язують з настанням певних обставин, що називаються юридичними фактами [384, с. 311].

Юридичний факт – категорія, яка відображає зв'язок діяльності осіб, подій соціального життя з правом [81, с. 72; 83, с. 540; 506, с. 232]. Відповідно до своєї природи, цей зв'язок має об'єктивний і суб'єктивний аспекти. Події, а також дії, що їх вчинили люди, стають фактами, незалежними від їхньої свідомості й волі. Однак деякі автори, намагаючись підкреслити об'єктивний характер юридичних фактів, стверджують, що останні існують і незалежно від права. Такий погляд навряд чи вірно зображує сутність юридичного факту як реального явища.

У філософському розумінні існування явищ включає їхні зовнішні зв'язки. Дії та події, звісно, можуть виникати й існувати незалежно від права, однак набувати якості юридичних фактів без зв'язку з правом вони не можуть. Зазначений зв'язок складає сутність, головну властивість юридичних фактів, необхідний базовий осередок їх існування. Право не створює юридичних фактів, воно бере участь у їх «зародженні», проникаючи в підстави правовідносин [305, с. 59].

Юридичним фактам, які мають значення для шлюбних правовідносин, притаманні як загальні ознаки, що властиві всім юридичним фактам

незалежно від галузевої приналежності, так і спеціальні, характерні тільки для юридичних фактів у сімейному праві.

Загальними для юридичних фактів ознаками є такі:

- юридичний факт – це явище реальної дійсності, тобто є таким, що настало і триває в момент його оцінювання;
- юридичні факти існують незалежно від свідомості людей;
- юридичні факти спричиняються до певних правових наслідків: виникнення, зміна, припинення правовідносин.

До специфічних для юридичних фактів у сімейному праві ознак слід уважати належними такі:

- вони передбачені нормами сімейного законодавства;
- у сімейному праві певні правові наслідки пов'язані здебільшого не з одним юридичним фактом, а з їх сукупністю – фактичним складом. Батьківські правовідносини виникають у зв'язку з народженням дитини (подія) та реєстрацією народження в органах РАЦС (дія);
- досить часто в сімейному праві як юридичні факти виступають стани (споріднення, шлюб);
- стани мають тривалий характер і не можуть кілька разів виступати як підстави виникнення, зміни, припинення сімейних прав і обов'язків;
- велике значення в сімейному праві надається строкам як виду юридичних фактів [383, с. 211].

Право опосередковує процеси досягнення цілей соціальної дійсності, регламентує форми і способи її здійснення, ставлячи у залежність від цієї регламентації правомірність або неправомірність відповідних дій. Тому зв'язок поведінки соціальних суб'єктів з правом виникає вже на стадії постановки мети, вироблення плану її реалізації, включаючи вибір форми і способу майбутньої дії.

Суб'єктивний момент будь-якої дії складає і передбачення її наслідків, усвідомлення відповідальності за її вчинення або невчинення (бездіяльності). Тому норми права в необхідних випадках містять у собі не лише дозволи і заборони, але й вимоги до цілей, форм і способів дій.

Об'єктивний момент правомірної поведінки – це втілення в нормах права інтересів і потреб людей: дотримання норм приводить до набуття прав і обов'язків, які дозволяють суб'єктам реалізовувати свої інтереси. Категорія юридичного факту відображує зв'язок дій з їх результатами перш за все виникненням реальних, конкретних відносин, що визнаються й охороняються державою. Якщо такі відносини не виникли, а дія вчинена лише для створення видимості їх наявності й має за мету інші цілі, це позбавляє сили правомірного юридичного факту. Отже, мнимий правочин, фіктивний шлюб є недійсними.

Тому загальними умовами перетворення дії на законну підставу правовідносин є відповідність нормі права мети (суб'єктивний момент) і наслідків (об'єктивний момент) цієї дії. Набуття прав на ті чи інші блага здійснюється з метою задоволення матеріальних і духовних потреб, що складає об'єктивно необхідний момент відповідних дій.

Категорія юридичного факту відображає динаміку суспільних відносин і, відповідно, правовідносин, найважливіша стадія якої – реалізація суб'єктивних прав і обов'язків [506, с. 230].

Шлюб як союз чоловіка і жінки, що має соціальне значення, визначає правове становище дітей, народжених у цьому союзі, майнові відносини між подружжям та їхні спадкові права. Щодо цих прав шлюб є юридичним фактом, однак укладення такого союзу залежить від волі майбутнього подружжя і є юридичним правочином [434, с. 66].

Правоздатність і дієздатність людини припиняється з настанням смерті – певного юридичного факту, що підтверджується довідкою лікувального закладу або показаннями свідків.

Припинення шлюбу не потребує реєстрації в органах РАЦС, реєстрації підлягає лише сам факт смерті. Реєстрація смерті проводиться відповідно до правил, передбачених законодавством України. Порядок і умови оголошення громадянина померлим визначаються цивільним законодавством.

Деякі автори в юридичній літературі наводять класифікацію юридичних фактів у сімейному праві на таких підставах: за вольовими ознаками; за строками існування; за правовими наслідками [466, с. 115].

Підставою виникнення, зміни і припинення сімейних правовідносин є юридичний факт. За своєю природою юридичні факти виступають як дії або події [465, с. 311]. Вони поділяються за вольовою ознакою. Дії – реальні життєві факти, які є результатом свідомої діяльності людей.

Юридичними фактами законодавство визначає як правомірні дії (наприклад, вступ у шлюб), так і неправомірні (наприклад, укладення шлюбу з недієздатною особою чи з особою, яка вже перебуває в зареєстрованому шлюбі). Правомірні дії можуть бути юридичними актами і юридичними вчинками [403, с. 79].

Юридичні акти – дії, які спрямовані на певні сімейно-правові наслідки. Вони мають вольовий, спрямований характер, наприклад заява осіб про розірвання шлюбу, заява про вступ у шлюб, вимога про сплату аліментів [387, с. 134].

Юридичні вчинки – дії, що породжують сімейно-правові наслідки незалежно від спрямованості волі особи, яка їх учиняє [400, с. 172]. Отже, дії батьків щодо виховання дітей мають юридичне значення для виникнення в майбутньому права на отримання ними аліментів за наявності інших юридичних фактів, хоч воля батьків при здійсненні виховання не була спрямована на ці наслідки.

Події – юридично значимі обставини, що відбуваються незалежно від бажання людей. Події бувають абсолютні, які взагалі не залежать від волі

людей (смерть одного з подружжя як підстава шлюбних правовідносин), та відносні – виникають з волі людини, а в подальшому своїм розвитком від неї не залежать (стани спорідненості).

За терміном існування юридичні факти поділяються на короткострокові й тривалі [506, с. 272].

Короткострокові юридичні факти існують нетривалий час і однократно породжують юридичні наслідки. До короткострокових юридичних фактів належать як події, так і дії.

Тривалі юридичні факти (так звані стани) існують тривалий час і періодично породжують правові наслідки (одруження, спорідненість).

За своїми правовими наслідками юридичні факти можна поділити на правопороджуючі (наприклад, укладення або припинення шлюбу), правозмінюючі (наприклад, прийняття при вступі в шлюб чи при його розірванні прізвища іншого з подружжя), правоприпиняючі (наприклад, смерть одного з учасників сімейних правовідносин), правоперешкоджаючі (наприклад, вагітність дружини позбавляє подружжя права на припинення шлюбу шляхом його розірвання).

За допомогою правопороджуючих фактів здійснюється реалізація сімейної правоздатності, у подружжя з'являються конкретні суб'єктивні права. При укладенні або припиненні шлюбу виникає можливість набуття в майбутньому тих сімейних прав і обов'язків, які до цього в цієї особи взагалі не могли виникнути.

Юридичні факти можуть приводити до настання будь-яких юридичних наслідків. Зокрема, О. К. Чекалов стверджує, що юридичні факти можуть бути підставою виникнення прав і обов'язків, які існують поза правовідносинами. На його думку, факт набуття громадянства є умовою виникнення прав і обов'язків, які входять у правовий статус громадянина та існують поза конкретними правовідносинами [472, с. 16]. На погляд інших юристів, факт

укладення шлюбу становить собою умову виникнення прав і обов'язків, що складають зміст спеціального правового статусу подружжя, а не комплексного шлюбного правовідношення [278, с. 134]. Щодо цього варто погодитися з О. А. Явором, який вважає, що укладення та припинення шлюбу як юридичний факт тягне набуття двома особами нового правового статусу і не призначено для конкретизації прав і обов'язків подружжя [506, с. 232].

Правовий статус подружжя протягом тривалого часу є передумовою виникнення кожного з безлічі окремих (конкретних) сімейних правовідносин. Юридичне значення в певних випадках може мати наявність подружнього статусу не тільки на теперішній час, а й у минулому (ст. 75 СК України) [408, с. 179].

Водночас підставою виникнення цих різноманітних сімейних відносин, тобто юридичним фактом, буде не статус, а факт укладення шлюбу, тобто угода про вступ в нього, яка набула встановленої форми, причому одним або в сукупності з іншими юридичними фактами. Отже, підставою виникнення особистих відносин подружжя і відносин спільної сумісної власності є сам факт укладення шлюбу.

Особисті відносини подружжя тривають протягом усього часу існування шлюбу. Відносини щодо спільної сумісної власності тривають і після припинення шлюбу шляхом його розірвання аж до розподілу спільного майна подружжя, якщо режим нажитого під час шлюбу майна не був змінений шлюбним договором. Для виникнення інших відносин, наприклад відносин з утримання, необхідно встановити наявність і інших фактів (непрацездатність, нужденність тощо).

Подружжя як учасники сімейних правовідносин, які спрямовані на створення, зміну і припинення прав і обов'язків, часто зачіпають права інших осіб (наприклад, дітей) або інші суспільні інтереси. Тому як для виникнення шлюбу, так і для його припинення необхідно також настання певного факту

або оформлення події в установленому законом порядку. Для визнання шлюбу дійсним необхідна згода на це осіб, які укладають шлюб, але разом з тим необхідна і реєстрація шлюбу в органах РАЦС.

Шлюб слід розглядати саме як союз, укладення або розірвання шлюбу – як юридичні факти у вигляді дій, які тягнуть за собою виникнення або припинення сімейних, шлюбних відносин. У зв'язку з укладенням шлюбу виникають певні права й обов'язки (наприклад, обов'язки подружжя дбати про сім'ю, право спільної сумісної власності тощо). Водночас шлюб можна розглядати як правовідносини. Правовідносини – це суспільні відносини, що врегульовані нормами права, а суспільні відносини – це зв'язки людей, що виникають з приводу будь-чого.

Норми сімейного права регулюють зв'язки між подружжям, дітьми тощо, тобто регулюють відносини людей, зокрема тих, що перебувають у шлюбі. Відносини людей, оформлені в установленому законом порядку, слід уважати шлюбом. Саме з моменту реєстрації шлюбу жінка отримує статус дружини і чоловік – статус чоловіка з правами й обов'язками, що звідси впливають, які вони регулюють у рамках конкретних правовідносин.

Тому не слід погоджуватися з пропозицією Я. В. Новохатської щодо необхідності відмовитися від концепції шлюбних правовідносин, яку вона розглядає як штучну [278, с. 133]. По суті, майже всі концепції є штучними.

Тому шлюб, який є водночас явищем соціально-узагальненим і особисто-конкретним, зазнає на собі складний вплив правових і моральних правил, етичних норм, законів. Незважаючи на велику кількість існуючих концепцій щодо правової природи шлюбу, слід відзначити їх штучність, незастосування на практиці. Кожна теорія має свої позитивні моменти. Даючи визначення шлюбу, необхідно враховувати всі вимоги закону, що до нього ставляться, і не слід говорити про шлюб як про правовий статус, скоріше слід більш розширено підійти до шлюбу як до правовідносин.

Проте в законодавчому порядку слід закріпити визначення шлюбу повно, з урахуванням необхідних умов, результатів укладення шлюбів і релігій (йдеться про моногамність).

Аналізуючи підстави виникнення і припинення шлюбних правовідносин, необхідно розглянути ситуації, коли чоловік і жінка тривалий час проживають разом, фактично створюють сім'ю, але свого союзу не реєструють. Таке тривале співжиття чоловіка і жінки називається фактичними шлюбними стосунками. Як правило, сімейне законодавство України визнавало лише зареєстрований шлюб як факт, що породжує сімейні права й обов'язки. Однак з прийняттям нового Сімейного кодексу ситуація дещо змінилася. Річ у тім, що із зазначеного питання в СК України спостерігаються суттєві розбіжності. Стаття 21 СК України встановлює, що проживання однією сім'єю чоловіка і жінки без шлюбу не є підставою для виникнення в них прав і обов'язків подружжя. Однак кодекс містить низку статей (наприклад, ст.ст. 74, 91), які закріплюють такі самі майнові права для осіб, що перебувають у фактичних шлюбних стосунках, як і для подружжя (право спільної сумісної власності на майно, право на утримання).

Слід погодитися з точкою зору, яка існує в літературі, що таке визнання фактичних шлюбних відносин є невиправданим, бо втрачається необхідність і значення реєстрації шлюбу [464, с. 211], відповідно з чим зазначені статті мають бути вилучені, а майнові стосунки між особами, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, мають (як і раніше) регулюватися нормами цивільного законодавства.

Встановлення правової природи шлюбу і шлюбних правовідносин багато в чому залежить від підходу до виявлення галузевої приналежності сімейного права, оскільки тут сформувалися в основному два погляди на цю проблему: представники сімейно-правової науки розглядають сімейне право

як самостійну галузь права [465], окремі ж представники цивільного права вважають сімейне право підгалуззю цивільного права [457].

Питання виокремлення сімейного права в окрему галузь права обговорювались у науці досить тривалий час [464]. Цей факт обумовлювався насамперед тим, що історично (до 1926 р.) в Україні сімейні правовідносини входили до кола цивільних правовідносин і регулювалися цивільним законодавством. І лише після Жовтневої соціалістичної революції виявилися тенденції виокремлення сімейного права в окрему галузь, а існуючі політичні й економічні умови сприяли з часом закінченню цього процесу.

Прийняття 1926 року першого в УСРР окремого «Кодексу законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УСРР» започаткувало традицію регулювання сімейних відносин окремим кодифікованим нормативним актом, а також формування і розвиток сімейного права як окремої галузі права.

Точка зору, відповідно до якої сімейне право вважається підгалуззю цивільного права, мала змогу реалізуватися в правовій системі України, оскільки в первісному проекті ЦК України (1996 р.) [467, с. 54] положення сімейного права закладалися в окрему книгу. Але потім вона була вилучена з проекту ЦК України і реалізована у вигляді Сімейного кодексу України, який набрав чинності з 01.01.2004 року.

Слід зазначити, що питання щодо самостійності сімейного права як галузі права залишається дискусійним. І навіть прийняття Сімейного кодексу України окремо від Цивільного ще не свідчить про продовження традиції, що склалася, і є однією з підстав для виокремлення сімейного права в самостійну галузь. На сьогодні це питання ще не вирішено.

Таким чином, сімейне право – це сукупність правових норм, що регулюють особисті немайнові та майнові відносини між подружжям; між батьками і дітьми; всиновлювачем і всиновленим; між батьком і матір'ю

дитини стосовно її виховання, розвитку й утримання; а також між бабою, дідом, прабабою, прадідом та онуками, правнуками; рідними братами й сестрами; мачухою, вітчимом і падчеркою, пасинком, а також іншими членами сім'ї, що визначаються в СК України.

З цього визначення можна зробити висновок, що предметом сімейного права, як і цивільного, є майнові й особисті немайнові відносини, які виникають між чітко окресленим колом осіб і мають свої особливості [464].

Майнові відносини в сімейному праві відрізняються від майнових відносин у цивільному праві тим, що не обов'язково мають вартісний характер. Наприклад, при визначенні розміру аліментів відсутня взаємна оцінка майнових витрат, що її зробив один член сім'ї на користь іншого.

При розподілі майна подружжя в разі відсутності шлюбного договору майнові частки подружжя визнаються рівними незалежно від того, яким був фактичний внесок кожного з подружжя в набування цього майна.

Особисті немайнові відносини також мають певні особливості. На відміну від цивільно-правових відносин, вони формуються тільки між конкретними чітко визначеними членами сім'ї, родичами або особами, що до них дорівнюються. І хоч особисті відносини є визначальними в сімейних відносинах, правом регулюється лише їх невелика частка. Це пояснюється тим, що основна частина цих відносин перебуває поза межами правового регулювання і може регулюватися лише нормами моралі.

Через те що дискусія про самотійність сімейного права як галузі права в науці триває, окремі наукові дослідження особливостей предмета сімейно-правового регулювання та порівняння їх з особливостями предмета цивільно-правового регулювання в цій праці не проводяться, оскільки є предметом самотійного дослідження [475].

Сімейні правовідносини виступають як тривалі. Ця особливість визначається метою правовідносин. Реєстрація шлюбу має за мету: створення

сім'ї, існування якої передбачається в принципі на весь період життя подружжя; батьківські правовідносини щодо виховання й утримання дітей. Тривалий характер сімейних правовідносин значною мірою визначається тим, що в їх основі лежать необмежені часом суспільні відносини спорідненості або інші близькі відносини між особами (усиновлення, шлюб).

На вимоги, що випливають із сімейних правовідносин, не поширюється позовна давність, за винятком випадків, зазначених у законі. Ці обставини не можна обмежувати строком, вони за своєю природою призначені до тривалого існування. Сімейно-правові відносини часто виникають як безстрокові, бо подружні права й обов'язки продовжуються все життя.

Водночас є сімейні відносини, які обмежуються строком, але вони характеризуються певною тривалістю. Наприклад, батьківські права й обов'язки щодо виховання дітей продовжуються і по досягненні дитиною 18 років.

Для дослідження питань щодо шлюбу як підстави виникнення шлюбних правовідносин необхідно визначити поняття сім'ї, яке розрізняють у соціологічному та юридичному розумінні.

У соціологічному розумінні сім'я – це сімейний союз осіб, що ґрунтується на шлюбі чи спорідненості, пов'язаний особистими чи майновими відносинами, взаємною підтримкою та вихованням дітей [464].

В юридичному розумінні сім'ю складають особи, які проживають разом, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права й обов'язки (ст. 3 СК України). Сім'я є первинним і основним осередком суспільства.

Подружжя вважаються сім'єю і тоді, коли чоловік і жінка у зв'язку з роботою, навчанням, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають разом. Однак дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли разом з ними не проживає.

Із створенням сім'ї між її членами починають виникати сімейні відносини. Коло таких відносин є неосяжним. Але не всі з них регулюються нормами права. Відносини любові, довіри, взаємоповаги тощо не можна врегулювати нормами права. Норми права можуть лише сприяти розвитку цих відносин, а регулюються такі відносини нормами моралі. Однак більша частина найвагоміших сімейних відносин регулюється сімейним законодавством. Такі відносини називаються сімейними правовідносинами. Під ними слід розуміти суспільні відносини, що врегульовані нормами сімейного права, учасники яких пов'язані особистими і майновими правами й обов'язками та які виникають із шлюбу, спорідненості, усиновлення, прийняття дітей на виховання. У деяких випадках сімейні відносини можуть виникати і при встановленні опіки і піклування.

Однією з особливостей сімейних правовідносин є те, що суб'єктами цих відносин можуть бути тільки громадяни, а не юридичні особи.

Для сімейного права характерна відсутність саме абсолютних правовідносин. За характером захисту правовідносини можна поділити на три групи [399, с. 107; 457, с. 211].

До першої групи можуть бути включені відносні права, яким властивий абсолютний характер захисту від посягань з боку інших осіб. Таким є право осіб на виховання дітей, а в разі, якщо немає батьків, право інших представників. Воно вважається відносним, бо звернено лише до дитини. Щодо інших осіб це право має абсолютний характер, тільки якщо батьки (інші законні представники) не зловживають цими правами. Водночас і сама особа, яку виховують, має відносне право на отримання виховання від чітко визначених осіб (батьків чи інших законних представників).

У принципі це право дитини також має абсолютний характер захисту щодо всіх інших осіб, які не мають права на її виховання.

До другої групи належать абсолютні права з деякими ознаками відносних правовідносин. Маються на увазі права подружжя на їхнє спільне майно, які є абсолютними, коли справа стосується всіх інших осіб, але мають і відносний характер, коли вони розглядаються як сумісне право власників, з яким нерозривно пов'язані взаємні відносини подружжя, що здійснюють це право.

До третьої групи належать правовідносини, які не мають ознак абсолютної охорони. Тут мають бути немайнові особисті права, які виникають у подружжя на основі шлюбу й обмежені лише щодо іншого з подружжя. До цієї групи належать і аліментні зобов'язання [179, с. 47].

Без визначення правового змісту термінів «шлюб» і «сім'я» стосовно сімейного права неможливо визначити положення щодо підстав виникнення шлюбних правовідносин.

У правовому сенсі, як визначав Г. Ф. Шершеневич, юридичний шлюб – це союз чоловіка і жінки з метою співжиття, заснований на взаємній згоді та укладений у встановленій формі [490, с. 263].

В юридичному енциклопедичному словнику шлюб визначається як вільний, добровільний союз, заснований на почуттях взаємної любові й поваги, який укладається для створення сім'ї та породжує взаємні права й обов'язки для подружжя [65].

В. І. Бошко визначав шлюб як «вільний, рівноправний, як правило, довічний союз чоловіка і жінки, укладений з дотриманням умов і порядку, передбачених законом, спрямований на створення сім'ї і який не породжує в них особистих та майнових подружніх прав і обов'язків» [100, с. 193].

В. Ф. Маслов звертав увагу на те, що шлюб – це союз чоловіка і жінки з метою створення сім'ї [248, с. 63]. Шлюб розглядався як союз, спрямований на продовження людського роду, тобто на народження і виховання дітей, а не як договір або угода. Дійсно, у переважній більшості шлюбні відносини

виникають саме з цією метою. Але виділяти тільки цю мету як головну є безпідставним, оскільки народження та виховання дітей є не обов'язковою ознакою шлюбу у зв'язку з тим, що шлюб можуть укласти особи, які через певні обставини не спроможні мати дітей. Однак це не є перешкодою для вступу в шлюб.

Одночасно з цим М. Т. Оридорога підкреслював, що шлюб – юридично визнана і заснована на любові духовна й фізична спільність чоловіка і жінки, яка забезпечує народження і виховання дітей [290, с. 36].

У правовій літературі радянського періоду було сформульовано таке визначення, відповідно до якого шлюб – довічний юридично оформлений добровільний і вільний союз чоловіка і жінки, спрямований на створення сім'ї, що породжує для них взаємні особисті та майнові права й обов'язки та має за мету народження й виховання дітей [86, с. 87; 235, с. 41].

Інші вчені також стверджували, що шлюб – це укладений у встановленому порядку з дотриманням вимог закону добровільний і рівноправний союз чоловіка і жінки, який спрямований на створення сім'ї та породжує взаємні права й обов'язки [399, с. 213].

Наведені визначення шлюбу можна звести до його конкретних ознак:

1. Шлюб – це союз (не правочин, не договір, а саме союз) чоловіка і жінки, заснований на моногамному зв'язку.

2. Шлюб – це вільний союз. Вступ у шлюб є добровільним і вільним, так само як вільним є і припинення шлюбу шляхом його розірвання.

3. Шлюб – це рівноправний союз чоловіка і жінки, які вступають у шлюб рівноправними як відносно особистих прав, так і відносно майна, що було нажито спільною працею під час перебування в шлюбі.

4. Шлюб – це союз, що укладається в установленій державою формі, тобто державні органи, які реєструють шлюбний союз, ставлять до нього низку вимог, передбачених законом.

Як уже зазначалося, деякі автори вважали, що шлюб передбачає довічний союз [419, с. 6]. Довічність союзу обумовлена його цілями: створення сім'ї, народження і виховання дітей, взаємна моральна і матеріальна підтримка. Зазначені цілі не можуть бути нетривалими. Вони розраховані, як правило, на все життя. Однак деякі юристи не включають цю ознаку до складу обов'язкових його елементів [400, с. 215], вважаючи, що цим скасовують рубіж між подружнім статусом і конкретними правовідносинами, що можуть виникати в результаті реалізації прав, які складають цей спеціальний статус. Тому, на їхню думку, створюється деяка неясність у визначенні дійсного значення правового статусу подружжя в конструкції так званого «шлюбного правовідношення» [278, с. 135].

Одним з аргументів прибічників першої точки зору (визнання такою ознаки шлюбу, як довічність) є те, що включення зазначеної ознаки необхідно для правильного розуміння відміни шлюбу від договору, оскільки останній є завжди чимось тимчасовим, передбачає певну мету, по досягненні якої він себе вичерпує, а шлюб охоплює все людське життя і припиняється, як правило, не досягненням певної мети, а смертю осіб, які перебувають у шлюбних правовідносинах.

Проте ознаку довічного союзу чоловіка і жінки не можна включати до визначення шлюбу як правового поняття, оскільки тим самим створюється суперечність положенню закону (ч. 3 ст. 56 СК України) щодо права кожного з подружжя припинити шлюбні відносини. Згадана ознака може існувати в тих державах, де розлучення заборонені у зв'язку з різноманітними причинами, зокрема релігійними.

Стаття 26 СК України передбачає випадки, за наявності яких шлюб не може бути укладений. Шлюб, укладений з порушенням законних умов або за наявності перешкод для вступу в шлюб, може бути визнаний недійсним у судовому порядку. Враховуючи вищезазначене, шлюб – це санкціонований

державою союз, що породжує між подружжям взаємні особисті та майнові права й обов'язки.

Шлюб є основою сім'ї. Тому, на думку деяких авторів, доцільно визнати шосту ознаку шлюбу: мету створення сім'ї. І хоч на практиці часто зустрічалися випадки укладення шлюбу без створення сім'ї, сімейне законодавство такі шлюби визнавало недійсними за мотивом їх фіктивності [405, с. 211; 504, с. 125].

На жаль, у нашому законодавстві на сьогоднішній день немає повністю сформульованого визначення шлюбу. Частина 1 ст. 21 СК України говорить про шлюб як про сімейний союз чоловіка і жінки, зареєстрований в органі реєстрації актів цивільного стану. Наведене вище визначення не містить у собі деяких важливих ознак, які притаманні шлюбу:

- 1) немає вказівки на наявність вільної згоди чоловіка і жінки (ч. 1 ст. 51 Конституції України);
- 2) у визначенні не сказано про принцип одношлюбності (ст. 25 СК України), немає вказівки про моногамність;
- 3) не зазначено, що подружжя мають рівні права й обов'язки (ст. 51 Конституції України);
- 4) не йдеться про правові наслідки шлюбу, оскільки відповідно до ст. 36 СК України шлюб – підстава для виникнення прав і обов'язків подружжя.

Багато ознак, що притаманні шлюбу в наш час, знаходяться в різних статтях, у той час як ст. 21 СК України отримала назву «поняття шлюбу» і логічно було б у цій статті навести розширене визначення шлюбу.

Враховуючи вищезазначене, пропонуємо розширене визначення поняття шлюбу: шлюб – це сімейний союз двох рівноправних фізичних осіб не споріднених кровно між собою, які проживають однією сім'єю, ведуть спільне господарство, мають взаємні шлюбні права й обов'язки, і який може бути

зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану в установленому законом порядку.

Шлюб становить собою складне соціальне явище. Втім, він має і юридичний аспект, у зв'язку з чим складає предмет досліджень правової науки. Незважаючи на зусилля вчених роз'яснити правову природу шлюбу, це питання ще не знайшло свого однозначного вирішення.

Бажаючи підкреслити ті чи інші особливості шлюбу як правового явища, вітчизняні й зарубіжні юристи визначають його як договір, союз [90, с. 36], статус [278, с. 131], інститут особливого роду [405, с. 112] або правовідношення комплексного характеру [403, с. 92].

Існує декілька правових теорій, що пояснюють правову природу шлюбу. У найбільш загальному вигляді їх можна звести до розуміння шлюбу як договору, як таїнства і як інституту особливого роду (*sui generis*). Теорія шлюбу як договору бере свій початок у Стародавньому Римі. У римському праві класичного періоду всі основні форми вступу в шлюб мали на собі ознаки простої цивільної угоди. Цей підхід був пов'язаний насамперед з тим, що правовому регулюванню в Римі піддавалася тільки певна сфера шлюбних відносин; їх цивілістичний бік, їх моральна і сакральна (прилучена до сімейного культу) сфери цілком справедливо залишалися поза рамками права.

Далі канонічні норми додають інституту шлюбу характер містичного таїнства, підкреслюючи його духовну сторону. Класичним канонічним поняттям шлюбу стає уявлення про нього як про «найповніше (фізичне, моральне, економічне, юридичне, релігійне) спілкування між чоловіком і жінкою» [400, с. 78]. Таким чином, в орбіту права потрапляють не тільки правові, але й етичні, релігійні та певною мірою фізичні елементи шлюбу. Погляди на шлюб як таїнство, які висловлювали теологи, у подальшому суттєво були викривлені синодальними узаконеннями, бо їх не приймали представники різних релігійних конфесій. В Європі більшість часу церква

була єдиним законодавцем у сфері шлюбних правовідносин, змінивши світську владу і втручаючись у життя суспільства.

В Україні сакральність шлюбу відтворювалась у правових джерелах, де шлюб визначався як таїнство (Требник київського митрополита Петра Могили, 1646 р.), як встановлене Богом таїнство, в якому чоловік і дружина перебувають унаслідок висловленої взаємної згоди на укладення непорушного союзу любові й дружби з метою народження дитини, виховання її на славу Божу, уникнення гріха, взаємної допомоги перед священиком і церквою (Кормча книга, 1649–1653 рр.). Концепція шлюбу як таїнства була закріплена в законі, та протягом тривалого часу єдиною формою шлюбу було церковне вінчання. У сучасному світі в багатьох країнах церковна форма шлюбу продовжує існувати та застосовується у вигляді світської реєстрації. Разом із християнським таїнством співіснує договірна концепція шлюбу як різновид цивільного правочину.

У той період, коли сімейні відносини регламентувалися релігійними правилами, цей підхід був цілком виправданий, але із заміною канонічних норм світськими встановленнями він зживає себе. Світське право, на відміну від релігії, не регулює і не може регулювати відносини, що належать духовній, етичній сфері.

У шлюбі можна було виділити різні групи відносин: духовні, фізичні й матеріальні. Духовні й фізичні елементи шлюбу, безумовно, не можуть регулюватися правом, і з цим погоджуються практично всі дореволюційні та сучасні вчені.

Однак такий поділ на групи відносин, що складають шлюбний союз, відбувся не відразу. Історичний розвиток уявлень про шлюб проводився таким чином, що на місце релігійних уявлень про шлюб, а часом і разом з ним, постали етичні уявлення. Поняття шлюбу в цій концепції виводиться не з освячення його церквою (чи не тільки з нього), але з відповідності шлюбного

союзу моральній природі людини. Шлюб розглядається вже не як таїнство і не як договір, але як інститут особливого роду. Право мало стояти на сторожі цього встановлення, а шлюб знову потрапив у сферу дії права цілком, у всьому різноманітті складових його відносин.

Таке розуміння шлюбу зустрічається в І. Канта («Метафізика вдач»), який уважав, що тільки таке поєднання, де обидві особи володіють одна однією, зберігає їхню моральну волю і гідність. Кант дотримувався точки зору про те, що концепція договору не застосована до шлюбу. Договір, на його думку, не може породжувати шлюб, оскільки він завжди має на увазі щось тимчасове, будь-яку мету, з досягненням якої вичерпує себе, а шлюб охоплює все людське життя і припиняється не досягненням певної мети, а тільки смертю людей, які перебували в шлюбі.

Недоліком цієї теорії є перенесення етичних уявлень про шлюб у галузь права. Право, безумовно, має будуватися відповідно до етичних уявлень своєї епохи. Але право не може цілком містити в собі етичні норми. Крім того, шлюбні відносини настільки тісно пов'язані з глибинними основами людського існування, що найменша спроба права вторгнутися в інтимні чи духовні взаємини подружжя може призвести до зазіхання на людську особистість і її найважливіші права. У сучасному суспільстві неможливо нав'язування всім його членам єдиних уявлень про шлюб. Тому право, ґрунтуючись на моральних нормах, має охоплювати лише ту сферу шлюбних відносин, яка, по-перше, піддається правовому регулюванню, а по-друге, має потребу в ньому.

Поступове усвідомлення необхідності такого поділу все-таки пробиває собі дорогу. Одночасно з цим відроджується інтерес до концепції шлюбу як договору. Згідно з поглядами, що склалися у Франції, – пише з цього приводу К. Д. Каверін, – «шлюб за своєю духовною стороною є таїнство, і як таїнство

підлягає веденню церкви, але як світська установа, що випливає з контракту і на ньому заснована, шлюб є цивільним інститутом» [423, с. 445].

Дане визначення відповідає і сучасній ситуації. У тій частині, в якій шлюбні відносини регулюються правом, – це цивільно-правові відносини. В іншій своїй частині, що перебуває в релігійно-етичній чи просто етичній сфері, шлюб може розглядатися як таїнство, як містичний союз, що припускає найбільш повне спілкування, або навіть як засіб досягнення певних вигод – усе це перебуває поза межами права.

Етична оцінка свого шлюбу – суто особиста справа кожної подружньої пари, вона залежить виключно від її (пари) релігійних, філософських і етичних уявлень. Нав'язування таких уявлень ззовні є не що інше, як зазіхання на волю світогляду особистості. Католик може вважати свій шлюб не розірваним і, навіть одержавши розлучення у світській установі, не допускати для себе можливості вступити в новий шлюб. Чоловік і жінка, які уклали шлюб із матеріальних спонукань, можуть вважати, що всі їхні права й обов'язки випливають з укладеного ними правочину, і держава визнає такий шлюб дійсним, оскільки мотиви укладення шлюбу не мають правового значення.

Стосовно релігії і моралі погляди різних людей можуть бути різними, і визнання цього факту є однією з найважливіших гарантій людської волі.

Концепція шлюбу як інституту особливого роду була дуже популярна в минулому. Її прихильники визнають у шлюбних правовідносинах наявність тих або інших договірних елементів, але відмовляються розглядати їх як договірні правовідносини. О. І. Загоровський, наприклад, зазначає, що хоч шлюб «у походженні своєму складає елементи договірної угоди, але в укладенні своєму й у припиненні далекий від природи договору; як укладення шлюбу, так і його розірвання не залежать від волі подружжя. Тому шлюбний інститут вірніше вважати належним не до сфери договірного права, а до розряду інститутів особливого роду (*sui generis*)» [383, с. 211].

Г. Ф. Шершеневич уважав, що підставою виникнення і шлюбу, і цивільного зобов'язання є договір, але шлюбні правовідносини, на його думку, не є цивільним зобов'язанням. Відмінності шлюбу від зобов'язання він убачає у тому самому, що й І. Кант: «Коли договір спрямований на виконання однієї або декількох дій, то наслідком його будуть зобов'язальні відносини. Шлюбне ж співжиття не має на увазі певних дій, але спілкування на все життя має, за ідеєю, моральний, а не економічний зміст» [491, с. 312].

Саме таким чином Г. Ф. Шершеневич визнавав юридичний факт, що породжує шлюбні правовідносини, договором, відносини ж, що виникають на його основі, він теж уважав належними до інститутів особливого роду.

Практично всі сучасні вчені в нашій країні відмовляються визнавати угоду про укладення шлюбу цивільним договором. Основні їхні докази зводяться до такого: по-перше, вони вважають, що метою укладення шлюбу є не тільки виникнення шлюбних правовідносин, але також і створення союзу, заснованого на любові, повазі тощо [396]. Іншим доказом є те, що, вступаючи в шлюб, майбутні подружжя не можуть визначити для себе зміст шлюбних правовідносин, їхні прав й обов'язки визначені імперативними нормами закону, що є нетиповим для договірних правовідносин.

Наприклад, О. С. Іоффе відзначав, що шлюб виникає на підставі юридичного акту, зробленого з наміром породити правові наслідки. У цьому виявляється подібність шлюбу до цивільної угоди. Проте соціальний зміст і правові особливості шлюбу в суспільстві, на його думку, виключали класифікацію шлюбу як одного з різновидів цивільно-правових угод. Угода має юридичною метою створення для її учасників конкретних прав і обов'язків. Шлюб, заснований на любові, а не на корисливих майнових інтересах, подібного за таку правову мету не має. Метою вступу в шлюб О. С. Іоффе називав бажання одержати державне визнання створеного союзу, «основа якого — взаємна любов і повага — не входить до його юридичного

змісту. Тому шлюб може припинитися в будь-який час, тільки-но цю основу буде підірвано, що неможливо в цивільних угодах» [491, с. 172].

Проте деякі автори відзначають, що угода про укладення шлюбу за правовою природою не відрізняється від цивільного договору, вважаючи, що вона регулюється правом і породжує правові наслідки, а тому є договором.

М. В. Антокольська зауважувала, що «воля осіб, які укладають шлюб, спрямована до досягнення цілої низки наслідків як правових, так і не правових» [67, с. 254].

Необхідно говорити про два типи мети угоди про вступ у шлюб. Одна мета неправового характеру, обумовлена соціальним змістом шлюбу, визначається мотивами любові чи іншої взаємної прихильності. Вона не пов'язана з угодою про вступ у шлюб як правовим явищем і ніяк не впливає на неї. Інша мета – одержати законний статус подружжя, тобто той правовий результат, на який спрямована воля сторін, хоч і з низкою неправових наслідків. Це і є метою угоди про вступ у шлюб як правочину [278, с. 133].

Угода про вступ у шлюб, по суті, укладається до виникнення певних юридичних наслідків. У літературі з цього приводу існують три основних точки зору. Відповідно до них, укладення шлюбу приводить до виникнення: 1) договору; 2) шлюбних (подружніх) правовідносин; 3) спеціального правового статусу (статусу подружжя). На думку прихильників договірної концепції, елементи цивільно-правового правочину виявляються на всіх стадіях існування шлюбу: від його укладення до припинення [506, с. 234].

Значним недоліком такого роду суджень є те, що вони охоплюють єдиним договірним відношенням усі правові явища, які виникають у зв'язку з укладенням шлюбу. Тобто необхідно проводити межу між угодою про вступ у шлюб і шлюбом як правовим результатом реєстрації подібної угоди і говорити про правову природу кожного з них окремо.

Поряд із договірною концепцією в сімейному праві існує інша правова думка, а саме, що в результаті укладення шлюбу виникають шлюбні правовідносини.

Л. Драгневич пропонує таке визначення: шлюб – це правовий правочин, різновид партнерства або ж добровільний союз між чоловіком і жінкою, заснований на взаємній згоді, почуттях любові, дружби, юридично оформлений у державних органах з метою створення сім'ї, виховання дітей, унаслідок чого між подружжям установлюються особливі правовідносини [153, с. 41].

З цього приводу С. І. Шимон зазначила: «...права та обов'язки подружжя – і особисті, і майнові – існують у рамках єдиних подружніх правовідносин... При цьому шлюбні правовідносини виникають у зв'язку з єдиним актом – укладенням шлюбу» [493, с. 115].

Л. Драгневич акцентує увагу на моральних аспектах шлюбу, таких як любов, дружба. Звісно, взаємна любов, моральна і матеріальна підтримка, повне взаєморозуміння, чесне ставлення один до одного, вироблення єдиного спільного стилю подружнього життя має велике значення перш за все для їхнього життя, щоб не створювати ситуації неможливого спільного проживання і як наслідок – розлучення. Однак говорити про шлюб як союз, що заснований тільки на любові, можна лише в ідеалі, враховуючи «шлюби з розрахунку», коли не йдеться про почуття. Саме тому таку підставу не слід відзначати як загальноприйняте поняття шлюбу.

Проте в юридичній літературі існує думка, що шлюб необхідно розуміти як спеціальний правовий статус, який надає окремій особі, котра укладає шлюб, поряд з іншими цілий комплекс можливостей у вигляді статусних прав.

Реалізація їх відбувається в рамках конкретних правовідносин і залежить від волі суб'єкта, який, незважаючи на факт настання необхідних

умов, може відмовитися від реалізації наданого права (наприклад, права на аліменти) [243, с. 56; 244, с. 26; 278, с. 135].

Деякі автори продовжують стверджувати, що перебування в шлюбі є тривалим шлюбним правовідношенням, тим самим заперечують межу між подружнім статусом та конкретними правовідносинами, які можуть виникати в результаті реалізації прав, що складають цей спеціальний статус.

Карл Заллер зазначав, що шлюб – це загальноприйняті й узаконені відносини представників двох статей; він може існувати і без дитини, а сім'я передбачає принаймні одну дитину. Насамперед шлюб є явищем суспільним, а лише потім біологічним [489, с. 53].

Радянські соціологи давали свої визначення шлюбу з урахуванням необхідності обмеження ведення безладних статевих відносин, як це було за первіснообщинного ладу і в деяких суспільствах несучасного світу. Актуальним було закріплення шлюбу як такого, що історично змінює соціальні форми відносин між чоловіком і жінкою, за допомогою якого суспільство впорядковує і санкціонує їхнє статеве життя і встановлює їхні подружні та батьківські права й обов'язки [487, С. 208]. Визначення досить цікаве, хоч не торкається всіх аспектів шлюбу.

Вимоги держави до укладення шлюбу полягають у встановленні законом умов укладення шлюбу, що стосується певних особистих властивостей і правового статусу осіб, які мають намір укласти шлюб. Ці умови встановлюються з метою забезпечення створення тільки здорових, міцних зв'язків сімей і запобігання укладенню таких шлюбів, з приводу яких існує велика ймовірність, що створена на їх підставі сім'я не зможе належним чином виконувати свої суспільні функції.

Сімейно-правові норми самі по собі не приводять до виникнення, зміни або припинення шлюбних правовідносин, однак вони передбачають певні обставини (юридичні факти) [475, с. 18], що породжують певні наслідки.

Юридичні факти в сімейному праві – це реальні життєві обставини, які відповідно до чинного сімейного законодавства є підставами виникнення, зміни і припинення сімейних правовідносин [457].

Категорія юридичного факту відображає динаміку суспільних відносин і, відповідно, правовідносин, найважливіша стадія якої – реалізація суб'єктивних прав і обов'язків [506, с. 233].

Шлюб як союз чоловіка і жінки, що має соціальне значення, визначає правове становище дітей, народжених у цьому союзі, майнові відносини між подружжям та їхні спадкові права. Щодо цих прав шлюб є юридичним фактом, однак укладення такого союзу залежить від волі майбутнього подружжя і є юридичним правочином [495, с. 25].

СК України у ст. 21 дає визначення шлюбу як сімейного союзу чоловіка і жінки, який зареєстрований у державному органі РАЦС. Крім того, певна норма закріплена й Конституцією України (ч. 1 ст. 51). Звідси шлюб, у правовому аспекті, регулює відносини між чоловіком і жінкою щодо створення сім'ї, адже саме сім'я є головним інститутом сучасного суспільства.

У сучасному правничому світі деякі вчені країн ЄС наголошують на тому, що шлюбні відносини можуть виникати й між особами однієї статі, які можуть укласти шлюб як партнери. Пояснюють вони це тим, що шлюб – це союз між двома особами, які мають бажання створити сім'ю та разом виховувати дитину.

А от українське сімейне законодавство не дозволяє укладення шлюбу між одностатевими партнерами, бо закріплює основні ознаки шлюбу: це союз саме жінки і чоловіка, тобто осіб різної статі [261, с. 27; 491, с. 530–531]; це сімейний союз, який припускає спільне проживання, ведення спільного побуту, наявність взаємних прав і обов'язків (ч. 2 ст. 3 СК України) [394, с. 163]; це рівноправний союз між чоловіком і жінкою, який зареєстрований в органі РАЦС та укладається на невизначений строк.

Звідси випливає, що при проживанні жінки і чоловіка однією сім'єю без державної реєстрації шлюбу в них не виникає прав і обов'язків подружжя, хоч сімейний союз існує. Не змінює цього становища навіть і той факт, що вони укладають певний шлюбний обряд за звичаями тієї чи іншої народності або шлюбний релігійний обряд (вінчання) [181, с. 64]. Хоч у випадках, передбачених законом, шлюбу, що укладений за релігійним обрядом, надається юридичне значення. Це стосується шлюбів, які укладені за релігійними обрядами до створення або відновлення державних органів РАЦС (ч.ч. 2, 3 ст. 21 СК України) [338, с. 67]. З цього приводу ще М. В. Гордон звертав увагу на те, що «церковний документ, який свідчить про шлюб, що виник тоді, коли в цій місцевості органів РАГС не було, приймається і тепер як доказ шлюбу» [121, с. 11–14].

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 01.07.2010 року №2398-VI, актами цивільного стану є події та дії, які нерозривно пов'язані з фізичною особою і започатковують, змінюють, доповнюють або припиняють її можливість бути суб'єктом цивільних прав і обов'язків. Відповідно до цього Закону, державній реєстрації підлягають: народження фізичної особи та її походження, шлюб, розірвання шлюбу у випадках, передбачених законом, зміна імені, смерть.

У сімейному законодавстві України закріплено порядок укладення шлюбів. Порядок укладення шлюбу – це прямо регламентована чинним законодавством процедура, що включає в себе дії органу РАЦС і осіб, які вступають у шлюб, спрямовані на вчинення державної реєстрації створення сім'ї як акту цивільного стану. До цього порядку належать умови, за яких шлюб уважатиметься укладеним. Отже, шлюб за сімейним законодавством України укладається на умовах добровільності між чоловіком і жінкою (в Україні примушення жінки і чоловіка до шлюбу не допускається) (ст. 24 СК України), які досягли шлюбного віку (ст. 22 СК України), мають сімейну

правоздатність (ст. 25 СК України), не є між собою родичами прямої лінії чи братами і сестрами, не перебувають у іншому не припиненому шлюбі.

СК України передбачає досягнення шлюбного віку (ст. 23) [341, с. 182], встановлюючи особливе шлюбне повноліття тільки для жінок. Відповідно до ч. 1 ст. 22, шлюбний вік для жінки і для чоловіка настає у вісімнадцять років. Установлення шлюбного віку є однією з умов отримання права на укладення шлюбу [340, с. 87], бо особа, яка прагне укласти шлюб, має досягти статевої зрілості (тобто бути фізично зрілою) та відповідного стану розумового, психічного, морального і соціального розвитку. Досягнення шлюбного віку має відбутися на день реєстрації шлюбу (ч. 2 ст. 22 СК України), а це означає, що подати заяву може й особа, яка ще не досягла шлюбного віку, але досягне його не пізніше як протягом одного місяця з дня подачі заяви.

Деякі інші правники, зокрема Ю. С. Червоний, наполягають, що в ч. 2 ст. 23 СК України йдеться про зниження шлюбного віку [479, с. 311], бо СК України передбачає можливість надання права на шлюб особі, яка ще не досягла шлюбного віку. Відповідно до ч. 2 ст. 23 СК України, за заявою особи, яка досягла шістнадцяти років, за рішенням суду їй може бути надано таке право, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам. Отже, з позицією Ю. С. Червоного можна не погодитись, бо в зазначеній нормі сімейного права України йдеться саме про надання права на шлюб неповнолітній особі, а не про зниження шлюбного віку. Останній лише надається право на шлюб, якщо буде встановлено, що таким чином захищаються її інтереси (фактичне утворення сім'ї, вагітність, народження дитини, тяжке захворювання тощо). Передбачено, що з такою заявою може звернутися до суду лише особа, яка досягла віку шістнадцяти років. У свою чергу, суд розглядає заяву за правилами окремого провадження, повідомивши про це батьків і піклувальників неповнолітньої особи.

Отже, на підставі викладеного та положень СК України укладення шлюбу зводиться до таких етапів:

1. Звернення до державного органу РАЦС жінки і чоловіка, які виявили бажання укласти шлюб (ч. 2 ст. 28 СК України).

2. Ознайомлення осіб, які бажають зареєструвати шлюб, з їхніми правами й обов'язками (ст. 29 СК України).

3. Прийняття державними органами РАЦС заяви за наявності всіх необхідних документів.

4. Реєстрація шлюбу (ст. 34 СК України).

Одночасно з цим, ураховуючи аспекти розвитку й інтеграції українського законодавства до міжнародно-правових актів сімейного права країн ЄС, СК України передбачає можливість пред'явлення відповідної заяви про укладення шлюбу не лише за особистою присутністю, а й через представників за умов засвідчення такої заяви нотаріально, за наявності нотаріально посвідченої довіреності. Однак зробити це можна лише за наявності поважних причин, що перешкоджають особистим зверненням. СК України не дає переліку причин неможливості подати заяву про укладення шлюбу особисто, але можна припустити, що ними можуть бути хвороба чи відрядження.

Акти цивільного стану визначаються у ст. 49 ЦК України як події та дії, що нерозривно пов'язані з фізичною особою і започатковують, змінюють, доповнюють або припиняють її можливість бути суб'єктом цивільних прав і обов'язків. До таких подій і дій ЦК України вважає належним, зокрема: народження фізичної особи, встановлення її походження, набуття та вихід з громадянства, досягнення відповідного віку, надання повної цивільної дієздатності, обмеження цивільної дієздатності, визнання особи недієздатною, укладення шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення, зміну імені, інвалідність, смерть тощо. Деякі з них, відповідно до Закону України

«Про державну реєстрацію актів цивільного стану» [8], підлягають державній реєстрації. Це стосується народження фізичної особи та її походження, укладення шлюбу, розірвання шлюбу у випадках, передбачених законом, зміни імені, смерті.

Державна реєстрація актів цивільного стану проводиться відділами ДРАЦС, виконавчими органами сільських, селищних і міських (крім міст обласного значення) рад. Акти цивільного стану стосовно громадян України, що проживають за кордоном, реєструються консульськими установами України.

Державна реєстрація актів цивільного стану здійснюється шляхом створення двох ідентичних екземплярів записів на бланку відповідної форми, куди включаються необхідні відомості про громадянина і про сам акт цивільного стану.

Крім того, останнім часом у зв'язку з розвитком ІТ-технологій [285; 318] Українська держава розробила пілотний проект, який надає українцям можливість звернутися із заявою на укладення шлюбу online [39] на веб-порталі у сфері Державної реєстрації актів цивільного стану (далі – Веб-портал) на сайті: <http://dracs.minjust.gov.ua>.

Міністерство юстиції України надало визначення Веб-порталу: «користувач Веб-порталу», «електронна послуга», «особистий кабінет – розділ Веб-порталу» та «технічний адміністратор Веб-порталу».

Веб-портал – це електронний ресурс з унікальною адресою в мережі Інтернет, на якому розміщуються організаційно-методичні матеріали, здійснюються: реєстрація користувачів, подача, обробка, зберігання та передача інформації з питань у сфері державної реєстрації актів цивільного стану. Веб-портал є офіційним сервісом щодо подачі заяв або звернень, працює цілодобово в режимі онлайн та є доступним усім користувачам мережі Інтернет.

Користувач Веб-порталу (далі – користувач) – будь-яка фізична особа, яка бажає подати до відділу ДРАЦС заяву або звернення, зареєструвалась на Веб-порталі та звертається з питань у сфері державної реєстрації актів цивільного стану або за інформаційно-консультаційною підтримкою.

З використанням цього Веб-порталу громадяни можуть подати до відділів РАЦС такі заяви про: державну реєстрацію шлюбу; державну реєстрацію розірвання шлюбу на підставі рішення суду; розірвання шлюбу подружжя, яке не має дітей; розірвання шлюбу відповідно до ст. 107 СК України; зміну імені; повторну видачу свідоцтв про державну реєстрацію актів цивільного стану; надання витягів з Державного реєстру актів цивільного стану громадян та про внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення й анулювання.

Електронна послуга – передача до відділів ДРАЦС заяв користувачів у сфері ДРАЦС з накладенням електронного цифрового підпису (електронний цифровий підпис (далі – ЕЦП) – вид електронного підпису, отриманого за результатом криптографічного перетворення набору електронних відомостей, який додається до цього набору або логічно з ним поєднується і дає змогу підтвердити його цілісність та ідентифікувати підписувача. Електронний цифровий підпис накладається за допомогою особистого ключа та перевіряється за допомогою відкритого ключа [7]) користувача або звернень з інформацією, необхідною для формування таких заяв, що підписуються під час особистого звернення фізичної особи до відділу, отримання повідомлень про результати їх розгляду.

Особистий кабінет – розділ Веб-порталу, доступ до якого має тільки зареєстрований користувач, що авторизується за допомогою особистих ідентифікаторів доступу до особистого кабінету (далі – логін і пароль), у якому розміщуються інформаційні повідомлення, електронні заяви або

звернення, подані до відділу ДРАЦС, результати їх розгляду та інша інформація.

Технічний адміністратор Веб-порталу – державне підприємство «Інформаційний центр» Міністерства юстиції України, яке вживає заходів з технічного і технологічного створення та супроводження програмного забезпечення Веб-порталу, забезпечує захист інформації, що міститься на Веб-порталі, від несанкціонованого доступу відповідно до встановлених вимог до захисту оброблюваної в інформаційних системах інформації, надає щоденно відділам державної реєстрації актів цивільного стану відомості щодо проведених за попередній день платежів за заявами (зверненнями) фізичних осіб з використанням платіжних систем (прізвище, ім'я, по батькові платника, сума платежу, дата проведення платежу, призначення платежу, найменування кредитно-фінансової установи, яка провела платіж, відомості про одержувача коштів); вживає інших заходів, спрямованих на забезпечення його функціонування.

Відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України «Про реалізацію пілотного проекту у сфері державної реєстрації актів цивільного стану» від 26.06.2015 року №669-р, п. 10 Положення про Міністерство юстиції України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 року №228, та з метою оптимізації процесу надання адміністративних послуг у сфері державної реєстрації актів цивільного стану і створення сприятливих умов для їх отримання наказом Міністерства юстиції України від 09.07.2015 року №1187/5:

- запроваджено в місті Києві, Київській та Одеській областях пілотний проект щодо пред'явлення заяв у сфері державної реєстрації актів цивільного стану через мережу Інтернет;

- затверджено перелік відділів державної реєстрації актів цивільного стану учасників пілотного проекту;

- затверджено порядок роботи Веб-порталу «Звернення у сфері державної реєстрації актів цивільного стану»;

- затверджено порядок розгляду відділами державної реєстрації актів цивільного стану – учасниками пілотного проекту заяв у сфері державної реєстрації актів цивільного стану, поданих через мережу Інтернет.

Відповідно до Порядку роботи Веб-порталу «Звернення у сфері державної реєстрації актів цивільного стану», затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 09.07.2015 року №1187/5, з використанням функціональних можливостей Веб-порталу користувач може:

- 1) заповнити заяву, передбачену Правилами державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, затвердженими наказом Міністерства юстиції України від 18.10.2000 року №52/5 [35], Правилами внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання, затвердженими наказом Міністерства юстиції України від 12.01.2011 року №96/5 [37], Інструкцією з ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян, затвердженою наказом Міністерства юстиції України від 24.07.2008 року №1269/5 [36], звернутися для їх подальшого надсилання безпосередньо засобами Веб-порталу до відділів державної реєстрації актів цивільного стану;

- 2) надіслати до відділів ДРАЦС скан-копії документів, необхідних для державної реєстрації актів цивільного стану, внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення й анулювання, у форматі, придатному для роздрукування або зчитування цих документів у електронному вигляді;

- 3) здійснити попередній запис на відвідування відділу ДРАЦС із зазначенням зручних дати і часу;

- 4) оплатити з використанням платіжних систем послуги відділів ДРАЦС;

- 5) отримати консультації працівників відділу ДРАЦС щодо надісланих через Веб-портал заяв або звернень.

Отже, щоб подати заяву на реєстрацію шлюбу онлайн, необхідно виконати всього чотири пункти: зареєструватися на Веб-порталі, вибрати відділення РАЦС, дату, час і тип церемонії, сплатити державне мито за надання послуг та заповнити форму заяви (повні анкетні дані нареченого і нареченої, громадянство). За достовірність відомостей, поданих до відділів державної реєстрації актів цивільного стану через Веб-портал, відповідає користувач.

За результатами розгляду звернення щодо запису на попередній прийом через Веб-портал до особистого кабінету користувача надсилається повідомлення, в якому зазначаються прізвище, ім'я, по батькові, посада та контактний телефон особи, яка буде здійснювати прийом, а також дата і час прийому. Пошук заяв або звернень на Веб-порталі здійснюється за реєстраційним номером. Засобами Веб-порталу надається інформація про перелік необхідних документів та відомостей, а також інформація про необхідність особистого звернення заявника до відповідного відділу державної реєстрації актів цивільного стану. В особистому кабінеті користувача відображається інформація про стан розгляду заяв або звернень, поданих через Веб-портал.

Оплату вартості послуг зв'язку (послуг операторів телефонного зв'язку, інтернет-провайдерів тощо) та інших послуг, пов'язаних із забезпеченням їхніх технічних можливостей для користування Веб-порталом, користувачі здійснюють на загальних підставах.

Слід звернути увагу на те, що електронна заява має подаватися з накладенням цифрового підпису. У разі його відсутності для підписання заяви на весілля доведеться відвідати обраний відділ РАЦС не пізніше трьох робочих днів з моменту отримання повідомлення про результати розгляду заяви. Це важливо, оскільки місячний строк (хоч зазначений вище пілотний проект дозволяє знизити час очікування укладення шлюбу до декількох годин)

до реєстрації шлюбу почне обчислюватися тільки з моменту належного підписання заяви.

Отже, підсумовуючи викладене вище, подання до відділів державної реєстрації актів цивільного стану звернень щодо заяв у сфері ДРАЦС через мережу Інтернет, тобто використовуючи ІТ-технології, не звільняє від необхідності особистого звернення користувача до відділу та подання ним документів, передбачених законодавством для укладення шлюбу. Використання ІТ-технологій дійсно полегшує громадянам України забезпечити своє бажання укласти шлюб і створити сім'ю.

Разом з викладеним звернемо увагу й на те, що на сьогодні в Україні Міністерство юстиції запропонувало, а деякі моменти вже вжито у практику, проект закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної реєстрації актів цивільного стану відносно приведення їх у відповідність до європейських стандартів» [13] щодо спрощення процедури укладення шлюбу та його розірвання, а саме проведення реєстрації укладення і розірвання шлюбу за одну годину. Перше, а саме укладення шлюбу за одну годину, було практично апробовано в м. Одесі в рамках запровадженого пілотного проекту з питань спрощення реєстрації шлюбу. Слід звернути увагу на те, що подібна практика вже запроваджувалась у окремих зарубіжних державах, зокрема в Естонії. Однак було зроблено висновок, що зазначене спрощення не відповідає християнським принципам, державним інтересам України, а також європейській традиції. Якщо шлюб за одну годину громадяни і держава ще якось, з урахуванням дії пілотного проекту, сприймають, бо чоловік і жінка, які виявили бажання зареєструвати свої відносини і створити сім'ю, тобто зареєструвати свої шлюбні відносини, і не бажають поки що проводити всю весільну церемонію, можуть просто зареєструвати свої відносини, надавши відповідну електронну заяву, відсканувавши потрібні документи, та прибути до відділу реєстрації шлюбу

вже через годину після подання заяви, то проведення розлучення, тобто розрив шлюбу, за годину заперечують, бо вважають такий строк не виправданим. Якщо розглядати практичний досвід як в Україні, так і в країнах ЄС, то держава (державні органи) вживають заходів щодо збереження сім'ї, а тому розірвання шлюбу має проводитися лише в судовому порядку.

Разом із зазначеним пропонується закріпити у Розділі III «Електронні послуги Веб-порталу» Порядку роботи Веб-порталу «Звернення у сфері державної реєстрації актів цивільного стану», який затверджений Наказом Міністерства юстиції України від 09.07.2015 р. №1187/5, можливість подання до державного органу РАЦС спільної заяви подружжя про розірвання шлюбу в електронному вигляді.

Аналізуючи законодавство і практику країн-членів ЄС, можна звернути увагу на те, що в них розірвання шлюбу проводиться в судовому порядку і для кожної країни існують певні умови. У Німеччині в разі виявлення бажання подружжям розірвати шлюбні стосунки в їхніх інтересах діє адвокат, який звертається із заявою до суду [201, с. 120]. У судовому процесі необхідно довести, що для подружжя настав період розставання, вони не мають спільного господарства та припинення їхніх шлюбних стосунків є доцільним. У разі згоди обох з подружжя на розлучення, судовий процес відбувається протягом року, а в разі, якщо один із подружжя не згоден на розлучення, процес може тривати декілька років. Те саме відбувається і в Італії. У Ватикані, де існує інститут релігійного шлюбу, шлюб розривається лише за ухвалою спеціальної комісії, яка в більшості випадків відповідає відмовою щодо розірвання релігійного шлюбу. Тобто в Європі розірвання шлюбу є тривалим процесом, складним та непопулярним і неприйнятним. Таким чином, говорити про запровадження в Україні спрощеного процесу розірвання шлюбу за одну годину не є прийнятним, тому із запропонованою Міністерством юстиції пропозицією щодо реєстрації розлучення в день

подання заяви про розлучення можна впевнено не погоджуватися. А от із пропозицією та запровадженням пілотним проектом щодо спрощеної реєстрації укладеного шлюбу, тобто створення нової сім'ї, можна погодитись.

Про факт державної реєстрації акту цивільного стану, а саме шлюбу, органами ДРАЦС подружжю видається відповідне свідоцтво.

Таким чином, з урахуванням викладеного визначається, що підставами виникнення шлюбних правовідносин є: 1) шлюб; 2) фактичні шлюбні відносини; 3) релігійний шлюб; 4) цивільне партнерство.

Хоч релігійний шлюб можна умовно вважати належним найбільше до фактичних шлюбних відносин, оскільки сам по собі релігійний шлюб не створює в розумінні СК України прав і обов'язків, як у подружжя, проте все ж таки в цьому разі доцільніше виділяти релігійний шлюб окремо.

Ще з римських часів існував прообраз фактичного шлюбу – «конкубінат» [132, с. 64]. Першою державою, яка на законодавчому рівні врегулювала питання фактичного подружжя, була Швеція. У Норвегії в законі «Про спільне домашнє господарство» 1991 року фактичні партнери прирівнюються до тих, хто перебуває в зареєстрованому шлюбі. Колись під терміном «цивільний шлюб» розуміли сімейні відносини, не освячені таїнством вінчання. Сьогодні визначення поширилося на сімейні союзи, не визнані не тільки церквою, а й державою. У таких сім'ях чоловіка і дружину пов'язують виключно почуття й усний договір. Слід зауважити, що поняття «громадянський шлюб», яке нині досить широко застосовують, не є синонімом указаних вище термінів, бо «громадянський шлюб» не слід ототожнювати з незареєстрованим. «Громадянський шлюб», навпаки, означає шлюб, оформлений в органах державної влади, проте без участі церкви. Ще в дореволюційні часи (до 1917 р.) обов'язковою умовою законності подружнього союзу вважалася наявність церковного благословення. Отже, закон захищав лише ті сімейні відносини між чоловіком і жінкою, які були

освячені таїнством вінчання. На підставі виданого 20.02.1919 року декрету Раднаркому РСФРР законним почали визнавати шлюб, укладений в органах державної влади, а такий, що укладався за релігійним обрядом, більше не створював правових наслідків (окрім укладених до прийняття декрету). За змістом згаданого джерела зареєстрований шлюб називався «громадянським». Очевидно, перекладаючи цю назву українською мовою, слід було б ужити термін «цивільний». Однак через неправильний переклад зазначеного поняття з російської виник новий вислів – «громадянський шлюб». Більше того, позаяк до революції визнавали лише релігійні подружні союзи, а громадянські були неприпустимими, то й після 1917 року люди за звичкою вживали термін «громадянський», маючи на увазі фактичні шлюбні відносини. Отже, «громадянський» не слід плутати з «фактичним». Нині поняття фактичних шлюбних відносин поширилося на ті сімейні союзи, яких не визнає не лише церква, а й держава. Маємо на увазі те, що виникнення спільного бажання чоловіка й жінки – це тільки перший крок на шляху до становлення законного шлюбу. Для його укладення додатково потрібно виконати низку умов, дотриматися встановленого спеціального порядку та здійснити державну реєстрацію.

Необхідною, або, як ще її називають, конститутивною, ознакою шлюбу є його реєстрація державним органом реєстрації актів цивільного стану. Без такої реєстрації шлюбу, як правової категорії, немає. Так званий «цивільний шлюб» – це побутова категорія, яка віддзеркалює наявність лише однієї ознаки шлюбу – сімейного союзу жінки і чоловіка. Відсутність державної реєстрації не робить цей союз актом цивільного стану, тобто шлюбом у правовому розумінні цього слова. Жінка і чоловік у цьому союзі мають статус сім'ї, але не мають статусу подружжя.

Що стосується особистих немайнових прав, то відмінностей між зареєстрованим і незареєстрованим шлюбом небагато. І в першому, і в

другому разі чоловіку й жінці гарантовані рівні права і можливості відповідно до основних прав і свобод людини. Зокрема, вони вільні у виборі занять, професії, місця проживання, мають право на свободу думки, совісті й релігії. І при «фактичному шлюбі», і при зареєстрованому жінка і чоловік наділені правом розподілити між собою сімейні обов'язки та разом вирішувати питання життя сім'ї (наприклад, утримання, виховання і навчання спільних неповнолітніх дітей) [299, с. 52]. Учасники сімейних відносин зобов'язані турбуватися про здоров'я, розвиток і матеріальне забезпечення своїх дітей. Обидві сторони відповідальні одна перед однією та перед іншими членами сім'ї за свою поведінку. І чоловік і жінка мають право на особисту свободу, фізичний і духовний розвиток, на повагу до своєї індивідуальності та на повагу до будь-якої праці, що здійснюється в інтересах сім'ї.

Однак право одного з учасників сімейних відносин змінити своє прізвище на прізвище іншого учасника виникає лише у зв'язку з реєстрацією шлюбу.

А ось виникнення аліментних майнових прав на утримання не залежить від того, в якому шлюбі людина перебуває. Чинне законодавство передбачає можливість отримання аліментів і в разі перебування в зареєстрованому шлюбі (ст.ст. 75, 76 Сімейного кодексу України), і в разі «фактичних шлюбних відносин» (ст. 91 Сімейного кодексу України) [384].

Однак, виходячи з аналізу згаданих статей, можна стверджувати, що законні чоловік і дружина мають матеріально підтримувати один одного незалежно від будь-яких обставин. У разі ж «фактичного шлюбу» законодавство вимагає, по-перше, щоб відносини між жінкою і чоловіком мали тривалий характер, а по-друге, визначає окремі умови, за яких може виникнути право на утримання. На аліменти має право той з учасників «фактичних шлюбних відносин», хто став непрацездатним під час спільного проживання або якщо з нею/ним проживає їхня дитина. Проте, надаючи жінці

право на утримання під час вагітності, Сімейний кодекс не містить механізму, як саме це право може реалізовуватися, оскільки якщо з позовом до суду звернеться законна дружина, то батьком майбутньої дитини буде вважатися законний чоловік, а якщо звернеться жінка, яка не перебуває в зареєстрованому шлюбу, їй спочатку доведеться знову ж таки доводити факт спільного проживання з чоловіком, від якого вона хоче отримати аліменти.

Крім того, пов'язуючи право на утримання з тривалим проживанням однією сім'єю, Кодекс не визначає, який термін спільного проживання буде визнаватись «тривалим». Тобто в кожному конкретному разі суд буде індивідуально визначати, чи є підстави для надання утримання або їх немає.

На сьогодні релігійний обряд шлюбу (вінчання) і фактичні шлюбні відносини не мають правового значення та не зумовлюють подружні права й обов'язки (ст. 21 СК України). Міністерство юстиції України роз'яснило, що релігійний обряд шлюбу не має правового значення. Релігійний обряд шлюбу, як і раніше, не створює прав і обов'язків подружжя, залишаючись особистою справою жінки і чоловіка. Особи, які після вінчання спільно проживають без реєстрації шлюбу, мають статус сім'ї, проте не мають правового статусу подружжя. Тим самим визнано, що релігійний обряд є підставою створення сім'ї. Винятком із загального правила є визнання релігійних шлюбів, які були укладені на окупованих територіях у період Великої Вітчизняної війни до 08.07.1944 року [403, с. 28].

Церковне право визначає шлюб як моногамний союз чоловіка і жінки, який становить собою неподільне спілкування і взаємну співучасть у божому й людському праві впродовж життя. Церква розглядає шлюб як релігійний акт, укладення і припинення якого залежать від того, до якого віросповідання належить кожний із подружжя. З кінця IX століття закон почав вимагати для дійсності шлюбу церковного вінчання, відтоді встановлюється відома донині обрядова форма вінчання як особливого церковного дійства. Церква визначає,

що не сам шлюб є таїнством, а церковне священнодійство [217, с. 86–87; 218, с. 183–184].

У Конституції України передбачено право на особисту свободу, яке дає підстави стверджувати, що кожна людина має право сама обирати форму створення сім'ї (перебування в зареєстрованому шлюбі або перебування у фактичних шлюбних відносинах). Саме п. 2 ст. 3 СКУ закріплює це конституційне право чоловіка і жінки, а ст. 5 СКУ гарантує, що «ніхто не може зазнавати втручання в його сімейне життя, крім випадків, встановлених Конституцією». Таким чином, незалежно від підстав створення сім'ї правовий статус її учасників поставлений в однакову правову площину.

Норми щодо правового регулювання фактичних шлюбних відносин передбачені ст. 74 СК України, тоді як регулювання релігійного шлюбу передбачено іншими джерелами, наприклад звичаями, але найбільше нормами моралі. За звичаєвим правом (неписаними законами, які регулювали життя в громаді й сім'ї) в Україні людину вважали за самостійну тільки після одруження: неодружений чоловік, якого б віку він не був, уважався парубком. Одружена людина завжди користувалася більшим авторитетом у громаді, ніж старий парубок чи дівчина. Несхвально ставилися до людей, які вчасно не створили сім'ю.

Як правило, за фактичних шлюбних відносин неможливо встановити точний момент їх початку. Випадок складає лише ситуація, коли особи, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, попередньо укладуть так званий конкубінатний договір, у якому визначать свої права й обов'язки в майновій сфері, та, відповідно, дата укладення цього договору буде свідчити про момент (дату) виникнення фактичних шлюбних відносин. Інакше його (момент) встановити достатньо важко. Інша річ, що на практиці такі договори укладаються дуже рідко.

Ще одна проблема, яка може виникнути при регулюванні релігійного шлюбу і фактичних шлюбних відносин, полягає в тому, що завжди дата реєстрації шлюбу або навіть дата укладення конкубіатного договору буде свідчити про те, що саме з цього моменту почалися шлюбні правовідносини, бо вони могли існувати тривалий час до моменту здійснення релігійного обряду або укладення конкубіатного договору. Адже на практиці можуть бути ситуації, коли особи спільно проживають, перебуваючи у фактичних шлюбних відносинах 10 років, а потім вирішують укласти релігійний шлюб.

У зв'язку з цим, як уявляється, буде правильним уважати початком виникнення шлюбних правовідносин саме дату проведення релігійного обряду, після якого видається відповідний церковний документ (наприклад, свідоцтво про проведення обряду вінчання тощо) за аналогією реєстрації шлюбу відповідно до ст. 21 СК України. Тобто в цьому разі встановити початок шлюбних правовідносин не складно, адже відповідний документ (наприклад, свідоцтво про церковний обряд), що його видає релігійна організація (наприклад, церква), і буде тим визначальним моментом (чітко визначеною датою) початку виникнення шлюбних правовідносин. Хоч це не позбавляє осіб, які перебувають у релігійному шлюбі, або одну з них обов'язку в судовому порядку доводити факт того, що фактичні шлюбні відносини виникли ще до відповідного релігійного обряду.

Таким чином, підсумовуючи все вищенаведене, можна визначити такі спільні риси між фактичними шлюбними відносинами і релігійним шлюбом:

1) і релігійний шлюб, і фактичні шлюбні відносини відповідно до ст. 21 СК України не визнаються шлюбом і не породжують безпосередньо прав і обов'язків подружжя в юридичному значенні;

2) в обох випадках відсутня державна реєстрація зазначених відносин у державному органі РАЦС. Реєстрація ж релігійного шлюбу відповідною

релігійною організацією не дорівнюється до державної реєстрації і не має правового значення;

3) жодна з осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах або в релігійному шлюбі, не має права спадкування в межах першої черги спадкоємців за законом, на відмінну від подружжя, яке перебуває в зареєстрованому шлюбі. Зазначені вище особи можуть спадкувати одна після однієї лише в межах четвертої черги і лише за умови, що немає спадкоємців попередніх трьох черг. Це не стосується ситуацій, якщо інша з осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах і у релігійному шлюбі, зазначена як спадкоємець у заповіті;

4) як правило, відносини будуються на почуттях та усному договорі;

5) в обох випадках чи не єдиним способом захисту прав та інтересів його учасників є саме договірний спосіб. Адже для шлюбу це не є обов'язковим, оскільки в разі, якщо не застосовується договірний режим подружнього майна, – буде діяти законний;

6) і при релігійному шлюбі, і за фактичних шлюбних відносин жінка і чоловік мають статус сім'ї, але не мають статусу подружжя;

7) в обох випадках не відбувається зміни прізвища жодної з осіб, яка перебуває в релігійному шлюбі або у фактичних шлюбних відносинах, на відмінну від зареєстрованого шлюбу, де це може мати місце.

Можна визначити і певні відмінності між релігійним шлюбом і фактичними шлюбними відносинами, які полягають у такому:

1) релігійний шлюб реєструє відповідна релігійна організація, тоді як фактичні шлюбні відносини взагалі не реєструються;

2) при припиненні шлюбних правовідносин не задіяні інші особи, які наділені прийняттям рішення щодо припинення шлюбних правовідносин. Натомість при припиненні релігійного шлюбу необхідною є, окрім рішення і бажання самих осіб, які перебувають у релігійному шлюбі, ще й наявність

згоди на це відповідної релігійної організації. У церковному статуті зазначені окремі випадки, коли і за яких обставин знімається священне благословення і допускається укладення повторного шлюбу;

3) як правило, при фактичних шлюбних відносинах не можна встановити точний момент їх початку (як виняток – ситуація, коли особи, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, укладуть конкубінатний договір). При релігійному шлюбі, як правило, початком виникнення шлюбних правовідносин можна вважати дату проведення релігійного обряду, після якого видається відповідний церковний документ (виняток – якщо в судовому порядку буде встановлено, що зазначені особи перебували у фактичних шлюбних відносинах ще до укладення релігійного шлюбу);

4) норми щодо правового регулювання фактичних шлюбних відносин передбачені ст. 74 СК України, тоді як регулювання релігійного шлюбу передбачено іншими джерелами (наприклад, звичаями). Найбільше таке регулювання передбачено нормами моралі. Фактичні шлюбні відносини, як і зареєстрований шлюб, передбачені як нормами моралі, так і нормами СК України;

5) проведення релігійного обряду при укладенні релігійного шлюбу передбачає урочисту обстановку, тоді як за фактичних шлюбних відносин такого немає.

Тому, незважаючи на схожість певних аспектів між релігійним шлюбом і фактичними шлюбними відносинами, їх усе ж таки потрібно розділяти.

РОЗДІЛ 2

ШЛЮБНІ ПРАВОВІДНОСИНИ ЯК ОСОБЛИВИЙ ВИД СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН

2.1. Поняття шлюбних правовідносин та їх виникнення

Шлюбні правовідносини ґрунтуються на багатогранному осередку суспільства, яким є сім'я – одне з найдавніших соціальних досягнень людства, яке відіграє певну роль у становленні та житті суспільства. Можна стверджувати, що сім'я відіграє також роль, так би мовити, виробника (єдиного та незамінного) нових членів суспільства, носіїв культурних, духовних та національних цінностей. Завдяки своїй багатогранності внутрішніх та зовнішніх зв'язків, соціальних функцій сім'я дуже чутливо реагує на всі зміни (соціальні, економічні, правові), які відбуваються у сфері становлення сім'ї, що впливає на суспільство.

Сьогодні вчені-цивілісти досить жваво обговорюють проблематику понять «сім'я» та «члени сім'ї», оскільки правове регулювання зазначених питань не обмежується лише нормами сімейного законодавства України, а й міститься в джерельній базі інших галузей права [288].

Дослідження та вивчення будь-яких інститутів сімейного права неможливо без визначення змісту поняття «сім'я». Це поняття викликає інтерес і є об'єктом досліджень серед науковців різних галузей: філософії, демографії, соціології та ін., у тому числі серед юристів-науковців, зокрема в галузі сімейного права [256, с. 101].

Виникнення сім'ї пов'язано з важливим юридичним фактом – шлюбом, за допомогою якого оформлюються правові зв'язки сім'ї.

Сім'я – це колектив, об'єднаний найрізноманітнішими узами [394, с. 44–45]. Одні з них пов'язані з почуттями, інші – з міркуваннями морального і навіть матеріального або ділового порядку. Особливе місце в системі

суспільних цінностей посідає сім'я як коло осіб, яких об'єднує не тільки емоційне начало, але й взаємні права, обов'язки, передбачені правовими нормами, що становлять державні інтереси. Від міцності, якості сім'ї, її здатності виконувати своє призначення залежить здоров'я суспільства в цілому.

Аналізуючи юридичну літературу, за загальним визначенням, сім'я – це мала соціальна група суспільства, яка заснована на союзі подружжя, на спільному веденні господарства та взаємній моральній відповідальності всіх членів сім'ї [237, с. 68; 400, с. 85–86]. Сім'я є основою сімейних правовідносин і має певне коло членів, яке висвітлено в сімейному законодавстві України, але не є вичерпним.

У свій час Г. К. Матвеев визначав сім'ю як сімейний союз осіб, які пов'язані між собою шлюбом або спорідненням, моральним та матеріальним обов'язком і підтримкою, народженням та вихованням дітей, взаємними особистими правами та обов'язками [398, с. 211].

Разом з цим В. О. Рясенцев робив акцент тільки на юридичній ознаці сім'ї: «Сім'я – коло осіб, які пов'язані правами й обов'язками, що впливають зі шлюбу, споріднення, і які сприяють укріпленню та розвитку сімейних правовідносин» [350, с. 72].

Сучасний науковець Ю. С. Червоний розумів під сім'єю спільність осіб, які сумісно проживають та ведуть спільне господарство і які мають права й обов'язки, що передбачені законодавством про шлюб і сім'ю [478].

Таким чином, однією з головних ознак сім'ї, з точки зору сімейного права, є спільне проживання її членів. Бажання жити разом звичайно пояснює прагнення укласти шлюб. Відсутність такого бажання може свідчити про фіктивність шлюбу.

Проживаючи разом, подружжя набуває спільне майно. Батьки здійснюють своє право на виховання дітей, виконують відповідні обов'язки в

процесі особистого контакту з дитиною. Кінець спільного проживання подружжя є одним із симптомів руйнування сім'ї, що існувала, підставою для розлучення. Таким чином, спільне проживання як ознака сім'ї знаходить відображення в сімейному законодавстві.

Однак, незважаючи на викладене, в Україні серед деяких науковців існує думка, що сім'я є складним суспільним явищем. Таким чином, існують труднощі щодо належного правового визначення поняття «сім'я», що, з погляду цих самих науковців, установити неможливо. Такої позиції, зокрема, дотримуються Я. М. Шевченко [487, с. 209] та, погоджуючись з нею, Ж. В. Чевичалова [471, с. 89–90]. Свою позицію вчені пояснюють тим, що, на їхню думку, визначити поняття «сім'я» неможливо у зв'язку з багатогранністю функцій, які здійснюють члени сім'ї, і широким колом взаємовідносин, та підтверджують її великою розрізненістю визначення поняття «сім'я» як в національному праві, так і в праві зарубіжних держав, у тому числі й країн-членів ЄС. На визначення поняття «сім'я» впливає зростаючий суспільний розвиток людей, тому втрачають вагомість деякі суттєві аспекти шлюбу та сім'ї, на яких раніше базувалось створення сім'ї та укладення шлюбу, а отже, і шлюбні правовідносини, зокрема різна стать осіб, які укладають шлюб, їх ставлення до релігії та соціальний статус.

З деякими позиціями зазначених науковців слід погодитись. Дійсно, у сучасному світі з кожним кроком у майбутнє, у рамках ужиття заходів щодо правового регулювання шлюбних правовідносин, ураховуючи в багатьох країнах ЄС та низки інших зарубіжних держав розвиток відносин між особами однієї статі та намагання суспільства нормативно врегулювати ці відносини, відсутність кордонів для релігії та відсутність «стіни» між різними верствами населення, стає дедалі важче надавати визначення поняттю «сім'я». Водночас, незважаючи на існування великої кількості визначень поняття «сім'я», існує одне спільне для всіх визначення: сім'я є спільнотою осіб, споріднених між

собою (подружжя, батьки-діти, брати-сестри, дід-баба тощо), які мають права й обов'язки, що регулюються нормативно-правовими актами та гарантуються і захищаються державою. Як бачиться за загальним науковим поняттям сім'ї, вона може складатися й з осіб однієї статі, бо вони можуть проживати разом, вести одне господарство, мати майнові та немайнові права й обов'язки (у цьому разі майнові й немайнові відносини між особами однієї статі, які проживають разом, існуватимуть на підставі укладення договору/правочину відносно майна, користування цим майном та розпорядження ним, а також договору про взаємовідносини морального характеру та інших договорів) та навіть, можливо, виховувати дітей. Щодо останнього в більшості країн-членів ЄС, де дозволені відносини між особами однієї статі, питання щодо дозволу таким парам – «цивільним партнерам» – мати та виховувати дітей не розглядаються [188, с. 30; 192, с. 42].

Отже, ще однією з ознак, які характеризують сім'ю, є наявність взаємних прав і обов'язків її членів [359, с. 96]. Характеристика особливостей правового регулювання сімейних відносин безпосередньо пов'язана з визначенням предмета правового регулювання. Сім'я сама по собі не є таким предметом. Держава регулює за допомогою норм сімейного права лише ті відносини, які існують у сім'ї, а також визначає умови, порядок виникнення прав і обов'язків, передбачених Сімейним кодексом України.

Інакше кажучи, предметом регулювання є не просто сімейні правовідносини, а підвладні сімейному законодавству сімейні відносини, учасники яких є носіями (суб'єктами) певних прав і обов'язків [209, с. 160; 383, с. 103].

Сімейні правовідносини – це наслідок застосування до конкретних відносин у сфері шлюбу і сім'ї норм шлюбно-сімейного законодавства [405, с. 46–47].

Існує й інше визначення сімейних правовідносин, відповідно до якого сімейні правовідносини – це суспільні відносини, врегульовані нормами сімейного права, що виникають із шлюбу, споріднення, всиновлення або іншої форми влаштування дітей, які залишилися без піклування батьків [158, с. 254; 159, с. 108; 160, с. 339; 204, с. 573; 400, с. 85–86].

Для суб'єктів сімейних правовідносин характерною ознакою є наявність правоздатності та дієздатності. Ці положення передбачені цивільним законодавством [199, с. 91; 456, с. 352]. Однак СК України передбачає випадки, за якими сімейна правоздатність може виникати по досягненні певного віку. Шлюбна правоздатність (право особи на укладення шлюбу) виникає в чоловіків та жінок з 18 років. За наявності передбачених сімейним законодавством обставин укладення шлюбу можливо по досягненні 14-річного віку. Дієздатність у повному обсязі виникає з моменту укладення шлюбу.

Специфічність шлюбних правовідносин виникає не із звичайних юридичних фактів, що характерні для цивільних правовідносин (одностороння угода, договір), а із шлюбу, споріднення, батьківства. Важливо відзначити, що з цих фактів виникають не тільки особисті немайнові відносини, але й майнові. Вони виникають із шлюбу (аліментні зобов'язання) або із споріднення. Саме тому шлюбні відносини є, як правило, тривалими і пов'язують між собою не чужих людей (як у цивільному праві), а близьких – подружжя, дітей.

Шлюбні правовідносини є переважно особисто-правовими (укладення та припинення шлюбу, особисто-правовий статус подружжя), а лише потім майновими (спільне та роздільне майно подружжя, аліментні зобов'язання). До того ж майнові відносини в сімейному праві завжди та безпосередньо пов'язані з особистими або впливають з них, тоді як у цивільному праві майнові відносини можуть бути і не пов'язані з особистими.

Шлюбні права й обов'язки, за загальним правилом, є такими, що не відчужуються, тобто не передаються іншим особам – їх не можна продати або купити, подарувати або заповісти, причому невідчужуваними є і майнові права й обов'язки (аліментні) [396, с. 133–134].

У той час як цивільні права й обов'язки можуть відчужуватися, у будь-який момент їх можна передати іншій особі платно або безоплатно. Шлюбні права й обов'язки пов'язані з особистістю і, за загальним правилом, немислимі у відриві від неї [400, с. 85–86].

Майнові відносини, за загальним визначенням, – це відносини певного економічного змісту щодо майна осіб, які є членами сім'ї та мають подружні стосунки. Однак, як зазначає низка вчених, майнові шлюбні або сімейні відносини не мають вартісного, еквівалентно-оплатного характеру, тобто в шлюбних правовідносинах підтримка подружжя, а також батьків і дітей шляхом утримання нужденних суб'єктів шлюбних правовідносин є законодавчо закріпленим обов'язком надання безоплатної матеріальної допомоги.

Немайнові відносини, як зазначається в літературі, пов'язані з особистими відносинами неекономічного змісту і при цьому не мають чіткого правового регулювання. До таких немайнових шлюбних правовідносин уважаються належними відносини між подружжям, пов'язані з любов'ю, довірою та взаємоповагою. Тобто такі відносини більше регулюються нормами моралі при сприянні норм права розвитку таких шлюбних немайнових відносин.

З цього приводу Г. Ф. Шершеневич справедливо зазначав, що до сімейних прав не мають уважатися належними права на взаємну любов, повагу, бо ці «уявні права» позбавлені санкцій. Сімейне право, як і право цивільне, регулює переважно майнові відносини, і відбувається це насамперед

тому, що ці відносини краще піддаються правовому регулюванню [490, с. 455].

Звідси, як визначено нормами права, шлюбні правовідносини будуються на підставі специфічних юридичних фактів, таких як укладення шлюбу та його припинення, народження дітей та їх виховання й утримання. Особливе місце в сімейному праві щодо шлюбних правовідносин посідають юридичні факти, або, так би мовити, стани (одруження, споріднення). Адміністративно-правові акти державних органів часто є юридичними фактами, що породжують правові наслідки: реєстрація шлюбу, його припинення тощо.

Не є, наприклад, шлюбними правовідносинами відносини між особами, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, оскільки це не створює обов'язку вступу в шлюб. Разом з тим виникають зобов'язання наречених у разі відмови від вступу в шлюб. Особа, яка відмовилася від шлюбу, зобов'язана відшкодувати іншій стороні витрати, яких вона зазнала у зв'язку з підготовкою до реєстрації шлюбу та весілля (п. 3 ст. 31 СК України) [341, с. 211].

Слід звернути увагу, що у зв'язку із змінами, внесеними до СК України, інститут заручин було скасовано, що є не зовсім вірним з правової точки зору. Зазначене обумовлено тим, що сам статус наречених як осіб, які подали відповідну заяву про реєстрацію шлюбу до державного органу РАЦС, із ст. 31 СК України вилучений, тоді як у назві зазначеної статті поняття наречених залишилося. Крім того, наявність інституту заручин у СК України визначало певну особливість правового статусу осіб, які хотіли укласти шлюб.

Нині деякі автори (М. В. Антокольська, М. Д. Єгоров) стверджують, що в сімейному праві на перший план виступає регулювання майнових відносин [67, с. 131]. Свою думку вони мотивують не тільки тим, що більшість статей СК України присвячено регулюванню майнових відносин.

Особисті немайнові відносини в сім'ї регулюються державою, оскільки вони тісно пов'язані з майновими відносинами та справляють на них певний вплив. Між подружжям спочатку виникають особисті немайнові відносини, а вже потім майнові, які регулюються сімейним законодавством і можуть виникати лише за наявності немайнових відносин. Вони сприяють виконанню одного з основних завдань сімейного законодавства – зміцненню сім'ї. Аліментні правовідносини між батьками та дітьми сприяють належному здійсненню особистих правовідносин стосовно виховання дітей, тобто обумовлюють ці особисті правовідносини, а тому й похідні від них [475, с. 17].

Захист сімейних прав здійснюється, як правило, судом у позовному порядку на вимогу уповноважених осіб. Однією з особливостей захисту шлюбних правовідносин є те, що цей захист пов'язаний з реалізацією важливих принципів сімейного права: рівноправності чоловіка і жінки, забезпечення їхніх інтересів та інтересів неповнолітніх дітей тощо, здійснюється уповноваженими органами незалежно від бажання суб'єктів шлюбних правовідносин.

Правове регулювання шлюбних правовідносин має значну публічно-правову складову. У доктрині сімейне право визначають як конгломерат приватних і публічних норм. Сімейне право входить у систему приватноправових галузей національного права, однак державне регулювання виявляється тут набагато рельєфніше, ніж у цивільному праві. Зазначене пов'язано з тим, що будь-яка держава проводить певну демографічну політику, намагається контролювати відтворення населення та забезпечити належні умови для розвитку нового покоління.

Зазначене можна також побачити й у двох законопроектах щодо цивільного партнерства, що їх запропонували громадські організації, які відстоюють толерантне ставлення населення України до зазначеного

партнерства. Ці законопроекти, хоч і спрямовані на врегулювання одностатевих відносин шляхом укладення договору про цивільне партнерство, однак не порушують жодного питання щодо реформування інституту шлюбу. Зазначену думку також виказують і вітчизняні вчені, такі як Ю. В. Кривенко, Д. П. Красносілецький та деякі інші. Вони зазначають, що цивільне партнерство жодним чином не є альтернативою шлюбу для одностатевих пар. Ю. В. Кривенко звертає увагу на те, що автори одного із законопроектів дають визначення цивільному партнерству як соціальному інституту, який визнаний державою та в якому відносини між особами однієї або різних статей визнаються юридично у зв'язку з неможливістю останніх зареєструвати шлюб за законом [422, с. 30–34].

У сучасному суспільстві як України, так і країн ЄС виникає багато актуальних питань в економічних, моральних, етичних, соціальних та культурних аспектах щодо визначення шлюбних правовідносин та правового регулювання цих правовідносин. Ці питання також виникають з урахуванням того, що в життя жінок та чоловіків втрутились ще й ІТ-технології, зокрема Інтернет з його соціальними мережами, сайтами знайомств тощо. Життя жінок та чоловіків, а також їхні сімейні правовідносини завдяки розвитку ІТ істотно змінилось.

Ще 15–20 років тому ніхто і припустити не міг, що ІТ-технології щільно увійдуть в наше життя та правовідносини, зокрема в шлюбні правовідносини. ІТ – це справжній світ нескінченної інформації, в який кожен поринає в залежності від своїх інтересів (спілкування, знання, робота, розваги тощо).

За допомогою використання інформаційних технологій, зокрема Інтернету і його технічних сервісів, у сучасному світі створюються нові форми шлюбних правовідносин у всесвітньому віртуальному середовищі, тобто мережі Інтернет, що виходять далеко за сферу регулювання інформаційного права.

Останнім часом в юридичному середовищі частіше порушуються питання щодо обговорення проблем правового регулювання глобальної інформаційної технології – комп’ютерної мережі Інтернет. Вчені пропонують ввести новий напрям науки – інтернет-право, або ІТ-право. Інтернет та його основні сервіси можна уявити як засіб масової комунікації, засіб масової інформації, а також як гігантський інформаційний архів, бібліотеку електронних документів.

Сімейні правовідносини – це наслідок застосування норм шлюбно-сімейного законодавства до конкретних відносин у сфері шлюбу і сім’ї.

Основу сімейних правовідносин становлять немайнові особисті відносини. У сімейному праві особисті права не пов’язані з майновими, але вони посідають чільне місце в усій системі правовідносин.

Слід зазначити, що сімейні правовідносини, зокрема шлюбні правовідносини, лежать в основі становлення суспільства України та країн ЄС, регламентуються положеннями сімейного права, яке посідає серед інших галузей права чільне місце.

Сімейне право традиційно вважається тією сферою права, яка важко піддається гармонізації та уніфікації, оскільки правове регулювання сімейних відносин міцно пов’язано з існуючою в кожній державі релігією, мораллю і звичаями. Сучасне сімейне право відчуває значний вплив інтеграції держав та ІТ-права на сімейні правовідносини.

Сімейні правовідносини засновуються на сім’ї – «колективі», об’єднаному найрізноманітнішими узами (пов’язані з почуттями, з міркуваннями морального і матеріального або ділового порядку) [394, с. 140]. Сім’я посідає особливе місце в системі суспільних цінностей, її членів об’єднує не тільки емоційне начало, але й взаємні права, обов’язки, передбачені правовими нормами, що представляють державні інтереси [254, с.

154]. Від міцності, якості сім'ї, її здатності виконувати своє призначення залежить здоров'я суспільства в цілому.

В юридичній літературі зазначено що до сімейних правовідносин можна вважати належними ті, що виникають між членами однієї сім'ї (відносини між подружжям, батьками і дітьми, які проживають однією сім'єю, пов'язані спільним побутом та взаємними правами й обов'язками). Крім того, до сімейних правовідносин також можна вважати належними відносини між особами, які складали сім'ю раніше або взагалі не були членами однієї сім'ї, однак пов'язані такими правами й обов'язками, які за своєю суттю є сімейними (аліментні відносини колишнього подружжя, правовідносини між дитиною та батьком/матір'ю, з яким/якою дитина разом ніколи не проживала, правовідносини між внуками та бабою, дідом, які не проживають разом, тощо). При цьому слід зазначити, що в багатьох країнах ЄС останнім часом сімейні правовідносини виникають між особами однієї статі, тобто партнерами.

Разом з цим в юридичній літературі існує й визначення сімейних правовідносин, відповідно до якого сімейні правовідносини – це наслідок застосування до конкретних відносин у сфері шлюбу і сім'ї норм шлюбно-сімейного законодавства [392, с. 37]; також суспільні відносини, врегульовані нормами сімейного права, що виникають із шлюбу, споріднення, всиновлення або іншої форми влаштування дітей, які залишилися без піклування батьків [250, с. 40, 45].

При цьому надання послуг відносно сімейних правовідносин за допомогою ІТзаконодавчо не врегульовано.

До елементів сімейних правовідносин належать суб'єкти, об'єкти, зміст. Для суб'єктів сімейних правовідносин характерною ознакою є наявність правоздатності й дієздатності. Як і в цивільному праві, правоздатність виникає з моменту народження.

Можна виділити основні особливості сімейних правовідносин: суб'єктами сімейних правовідносин є особи, що пов'язані відносинами шлюбу (подружжя), спорідненості (батьки і діти, всиновлювачі та всиновлені); сімейні відносини виникають не лише з прямої вказівки закону, а й за згодою сторін; сімейні відносини мають, як правило, тривалий характер; сімейні відносини в залежності від їхнього змісту можуть поділятися на майнові та особисті немайнові. Майнові – це відносини, які пов'язані з майном і мають певний економічний зміст. Майнові сімейні відносини не мають вартісного, еквівалентно-оплатного характеру. Немайнові – це відносини, що нерозривно пов'язані з особистістю і не мають економічного змісту.

Норми сімейного права не регулюють усіх відносин, що виникають в сім'ї та в шлюбі. Відносини любові, поваги, довіри між подружжям неможливо врегулювати нормами права. Норми права лише сприяють розвитку цих відносин, а зазначені відносини регулюються нормами моралі.

Крім зазначеного вище, не слід забувати про особливості шлюбних правовідносин, які виникли з появою ІТ. З розвитком ІТ-технологій та ІТ-права між членами сім'ї та шлюбу виникли й існують певні відносини, пов'язані з наявністю інтелектуальної власності, розробкою та використанням веб-сайтів, соціальних мереж, з інтернет-бізнесом, відкриттям програмного бізнесу, реєстрацією авторських прав на програму тощо. Тобто ІТ у цьому разі є уявним середовищем, яке зберігає сліди інформаційної активності людей, зокрема членів сім'ї, подружжя, батьків та дітей, у шлюбних правовідносинах. Завдяки цьому ІТ поширює зміни як у віртуальному середовищі шлюбних відносин, так і в реальному просторі. До таких змін можна вважати належними: переказ грошової суми на банківський рахунок одного з членів сім'ї та/чи одного з подружжя, їхня участь у біржових торгах, створення як індивідуальних, так і сімейних веб-сайтів, обмін інформацією між членами

сім'ї, коли вони перебувають між собою на великій відстані. І все це відбувається в режимі реального, тобто інтерактивного, часу (онлайновому режимі). Зазначене у зв'язку з відсутністю сьогодні належного законодавчого врегулювання потребує захисту від протиправних посягань, тобто надання юридичних послуг у сфері ІТ. На сьогодні дедалі більше й більше юридичних компаній практикують у сфері юридичного супроводження ІТ у шлюбних правовідносинах.

У зв'язку з цим можна дійти висновку, що ІТ-сфера впливає на правове регулювання сімейних правовідносин і стосується, зокрема, таких питань: укладення шлюбу, спільної власності подружжя на ІТ-об'єкти, шлюбного договору, прав і обов'язків батьків і дітей, усиновлення тощо.

Сімейне право, як і право цивільне, регулює переважно майнові відносини, і відбувається це насамперед тому, що ці відносини краще піддаються правовому регулюванню [400, с. 85–86]. Особисті немайнові відносини в сім'ї регулюються державою, оскільки вони тісно пов'язані з майновими відносинами та справляють на них певний вплив. Між подружжям спочатку виникають особисті немайнові відносини, а вже потім майнові, які регулюються сімейним законодавством і можуть виникати лише за наявності немайнових відносин. Вони сприяють виконанню одного з основних завдань сімейного законодавства – зміцненню сім'ї [475, с. 17].

Отже, враховуючи викладене вище, акцентується увага на розмежуванні таких правових категорій, як «сімейні правовідносини» та «шлюбні правовідносини», оскільки поняття «сімейні правовідносини» є ширшим і включає до свого складу не лише учасників зазначених правовідносин (подружжя – чоловіка і жінку, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах), а також інших учасників сімейних правовідносин відповідно до ст. 2 СК України. Також слід зазначити, що до складу сімейних правовідносин

можна, хоч і формально, включити відносини, подібні до шлюбних – квазішлюбні відносини (релігійний шлюб та цивільне партнерство).

Аналізуючи положення сімейного законодавства України, а також міжнародне сімейне право, пропонується визначення деяких понять [376, с. 108]. При цьому, визначаючи поняття шлюбних правовідносин необхідно виокремити правовідносини, що виникають між особами, які перебувають у зареєстрованому у встановленому законом порядку шлюб, а також правовідносини, подібні до шлюбних (квазішлюбних правовідносин), які можуть існувати між:

- а) чоловіком і жінкою, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах;
- б) чоловіком і жінкою, які перебувають у релігійному шлюбі;
- в) двома фізичними особами (однієї чи різної статі), які перебувають у цивільному партнерстві.

Шлюбні правовідносини – відносини, що виникають з метою створення сім'ї, між жінкою і чоловіком, неспорідненими кровно між собою, які проживають однією сім'єю, ведуть спільне господарство, мають взаємні шлюбні права й обов'язки. Такі особи можуть зареєструвати свої відносини в державному органі реєстрації актів цивільного стану в установленому законом порядку.

Фактичні шлюбні відносини – відносини, що виникають між жінкою і чоловіком, неспорідненими кровно між собою, які проживають однією сім'єю, ведуть спільне господарство, мають взаємні шлюбні права й обов'язки відповідно до ст. 74 СК України.

Правовідносини подібні до шлюбних (Квазішлюбні правовідносини) – правовідносин, що можуть виникати між жінкою і чоловіком у релігійному шлюбі та особами (різної або однієї статі) у цивільному партнерстві, внаслідок чого у них виникають взаємні шлюбні права й обов'язки.

Релігійний шлюб – це подібний до шлюбного сімейний союз чоловіка і жінки, які проживають однією сім'єю, ведуть спільне господарство, мають взаємні шлюбні права й обов'язки, що зареєстровано у відповідній релігійній організації.

Цивільне партнерство – це подібний до шлюбного союз двох рівноправних фізичних осіб різної чи однієї статі, які проживають однією сім'єю, ведуть спільне господарство, мають взаємні права й обов'язки, подібні до шлюбних прав і обов'язків, та уклали між собою договір про цивільне партнерство.

Водночас звертається увага на те, що в більшості зарубіжних країн визнається лише зареєстрований шлюб, у деяких державах фактичне проживання, поєднане з релігійним обрядом, має ті самі наслідки, що й офіційно зареєстрований шлюб.

Отже, можна констатувати, що особи самостійно обирають форму організації сімейного життя відповідно до вимог чинного законодавства України – шлюб, фактичні шлюбні відносини, а також відносини, подібні до шлюбних – квазішлюбні (релігійний шлюб та цивільне партнерство).

2.2. Класифікація шлюбних правовідносин

На сьогодні в Українській державі з урахуванням розвитку міжнародного, зокрема європейського, сімейного права норми українського сімейного права спрямовані на регулювання різних видів сімейних правовідносин і шлюбних відносин. Однак нормативного регулювання саме шлюбних правовідносин досі не визначено. Беручи до уваги зазначене та для надання класифікації шлюбних правовідносин, необхідно визначити коло суб'єктів шлюбних правовідносин та коло об'єктів цих правовідносин.

У сімейно-правовій літературі як радянського часу, так і сучасної Української держави надається визначення в широкому сенсі поняттю

«сімейні правовідносини» та їх класифікація, а також поняттю «шлюбні відносини» та їх класифікація. Визначено коло суб'єктів сімейних правовідносин (подружжя, батьки і діти, у тому числі всиновлювачі та всиновлені, баба, дід та онуки, брати і сестри, дядьки та тітки, особи, які мають сімейні стосунки, однак проживають окремо, тощо) та шлюбних відносин (подружжя, фактичне подружжя, батьки і діти). Зазначені правовідносини та відносини науковці загалом розглядають у двох категоріях – майнові відносини та особисті немайнові відносини. Такі науковці, як І. В. Жилінкова, А. А. Маслова, З. В. Ромовська та деякі інші – як радянські, так і сучасні, – розглядали та розглядають сімейні правовідносини в рамках категорій: внутрішні та зовнішні сімейні правовідносини [340, с. 28–30; 396, с. 133–134].

На думку І. В. Жилінкової, внутрішні правовідносини є саме сімейними правовідносинами, бо вони стосуються відносин подружжя, батьків і дітей, що мешкають разом, мають спільний побут та взаємні права й обов'язки, а зовнішні правовідносини, які, на думку науковців, сімейними є лише опосередковано, стосуються колишніх членів сім'ї, котрі раніше проживали разом.

Крім того, вітчизняні науковці визначили певну загальну класифікацію шлюбних відносин, до яких уважали належними: майнові відносини подружжя; законний режим майна подружжя; відносини подружжя щодо спільної сумісної власності; договірні відносини подружжя; особисті немайнові відносини подружжя; відповідальність подружжя за зобов'язаннями; права й обов'язки батьків та дітей; відносини фактичного подружжя (осіб, які проживають разом і ведуть спільний побут, перебуваючи в конкубінаті) [435, с. 80].

Отже, зазначені вище загальні класифікації сімейних правовідносин та шлюбних відносин, що їх надали вітчизняні вчені, дає підґрунтя для розгляду

визначень «шлюб», «сім'я», «члени сім'ї», «подружжя», «фактичне подружжя», а також розгляду й аналізу існуючих класифікацій сім'ї та шлюбу.

За загальним визначенням, що його надали вітчизняні науковці, шлюб – це історично обумовлена форма відносин між жінкою і чоловіком, яка встановлює їхні взаємні права й обов'язки. У законодавстві України шлюб визначається як сімейний союз жінки і чоловіка, зареєстрований в органі РАЦС [264, с. 53]. У світовій науковій літературі розрізняють полігамні (групові) та моногамні (одна жінка, один чоловік) шлюби, при цьому перші, тобто полігамні шлюби, зустрічаються у світі майже в п'ять разів частіше, ніж моногамні.

Аналізуючи погляди зарубіжних науковців, можна констатувати, що останні під час визначення поняття «шлюб» розглядають його з позиції договору, партнерства та статусу, а отже, на їхню думку, шлюб – це форма партнерських відносин між подружжям, які уклали шлюб між собою за допомогою реєстрації за законом та склали шлюбний договір.

На думку окремих науковців, шлюб необхідно розглядати як юридичний факт сімейних правовідносин, добровільний союз рівноправних та вільних чоловіка і жінки, що укладається в установленому нормативно-правовими актами порядку, зареєстрований у органах РАЦС та має за мету створення сім'ї [400, с. 84]. Юридичні факти в сімейному праві, зокрема щодо визначення поняття «шлюб», інтерпретуються як життєві підстави для створення або припинення сімейних правовідносин подружжя. Для юридичних фактів, які мають значення для шлюбних правовідносин, існують притаманні їм ознаки – загальні та специфічні. До загальних ознак юридичних фактів у сімейному праві щодо шлюбних відносин вважають належними: явища реальної дійсності; спричинення певних правових наслідків при виникненні або припиненні правовідносин. До специфічних ознак вважають належними: ознаки, які передбачені нормами сімейного законодавства

України; сукупність юридичних фактів у сімейному праві; належність суб'єктів до членів сім'ї; тривалість такої належності, що може бути однією з підстав виникнення, зміни та припинення сімейних прав і обов'язків; терміни сімейних правовідносин.

Шлюбні правовідносини слід розглядати також і в рамках аналізу міжнародних цивільних правовідносин [365, с. 279]. Люди у світі, у тому числі й в ЄС, стають дедалі більш мобільними, що дає можливість вибирати, де навчатись, працювати або проживати. З підвищенням мобільності зростає й кількість створення сімей у складі громадян різних держав (сім'ї створюються на підставі: шлюбу між громадянами різних держав ЄС, між громадянами ЄС та громадянами третіх країн тощо). У законодавстві деяких держав особливо виділяються «іноземні» (між іноземцями) і «змішані» (між іноземцями і власними громадянами) шлюби.

Шлюбні правовідносини максимальною мірою пов'язані з національними традиціями, релігією, побутовими й етнічними звичаями. Сімейне право різних країн принципово відрізняється і з великими труднощами піддається уніфікації.

У США шлюбні правовідносини та пов'язані з ними особливості регулюються правом штату, прагненням якого є оцінювання шлюбних правовідносин, урегулювання суперечок між особами, які уклали шлюб чи шлюбний договір, розгляд дійсності добровільно прийнятих зобов'язань, захист неповнолітніх та інших членів сім'ї, які потребують захисту, а також обертання сімейних цінностей (як приклад – ст. 3519 ЦК штату Луїзіана) [252].

Поняття «шлюб» у німецькому матеріальному праві означає офіційно укладений з дотриманням певних формальностей союз між чоловіком і жінкою для спільного проживання та створення сім'ї. З точки зору німецького колізійного права під це поняття підпадає співжиття, яке не оформлено

офіційно і має тимчасовий характер. Німецький законодавець ураховує, що зарубіжне право (статут місця укладення шлюбу або статут наслідків шлюбу) може інакше вирішувати це питання і включати в поняття «шлюб» тимчасове співжиття, яке не є шлюбом з точки зору німецького матеріального права.

Питання про те, яка форма спільного життя визнається як шлюб, вирішується на основі закону (статуту місця укладення шлюбу). Основними колізійно-правовими проблемами шлюбу і сім'ї є: форма й умови укладення шлюбу; расові й релігійні обмеження; заборона на шлюби з іноземцями; необхідність дозволу (дипломатичного, батьків чи опікунів) для вступу в шлюб; особистий закон (верховенство) чоловіка; укладення шлюбу за довіреністю або через представника; полігамія і моногамія; одностатеві шлюби; відповідальність за відмову вступити в обіцяний шлюб; «нікчемні» шлюби.

Неминуче, коли сім'ї та шлюби між громадянами різних країн розпадаються. Тоді для членів таких сімей, включаючи дітей, які часто живуть у різних країнах, виникають труднощі з точки зору сімейного права. Ці труднощі включають у себе, наприклад: питання, які суди мають юрисдикцію, щоб приймати заяви про розлучення, і яке право застосовується до такого розлучення; питання про транскордонні права доступу до дітей; примусове виконання аліментних зобов'язань за кордоном; у сумному випадку смерті – питання правонаступництва. У зв'язку з цим, з метою надання громадянам юридичної визначеності в транскордонних ситуаціях сімейного права, країни ЄС прийняли різні необхідні інструменти та важливі проекти документів.

Доктрина й судова практика деяких держав при вирішенні спорів у сфері сімейних відносин, пов'язаних із шлюбними правовідносинами між представниками різних держав, застосовують теорію розщеплення інститутів: єдиний сімейний (шлюбний) інститут, інститут загальних наслідків шлюбу, інститут права на ім'я (зміна прізвища внаслідок вступу в шлюб), інститут

укладення шлюбу, інститут розірвання шлюбу, інститут майнових відносин подружжя. Зазначена теорія, яку висвітлили зарубіжні науковці, дозволяє більш детально регулювати всі питання шлюбних правовідносин. Майже всі аспекти шлюбних правовідносин регулюються за допомогою колізійних норм.

У міжнародній науці сімейного права існує багато визначень поняття «сім'я». Треба одразу сказати, що це питання належить до числа вкрай дискусійних. Більшість науковців при визначенні поняття «сім'я» розглядали сімейні правовідносини колективу, об'єднаного різними узами, одні з яких пов'язані з почуттями, інші – з міркуваннями морального і навіть матеріального або ділового порядку. Звертаючись до історії, слово «сім'я» походить від слова «сьемь», що означає «робітник», «слуга», «домочадець». Таким чином, у первісному розумінні «сім'я» – це коло осіб, які визначаються як робітники, слуги та домочадці, тобто особи, пов'язані певними економічними зв'язками. Сучасне розуміння поняття сім'ї є більш складним і неоднозначним. Це пояснюється тим, що сім'я як соціальне явище має різноманітні прояви свого існування.

В Україні, у системі суспільних цінностей, сім'я посідає особливе місце як коло осіб, яких згуртовує не тільки емоційний початок, а й взаємні права, обов'язки, передбачені правовими нормами. Вчені-цивілісти досить жваво обговорюють проблематику понять «сім'я» та «члени сім'ї», оскільки правове регулювання зазначених питань не обмежується лише нормами сімейного законодавства України, а й міститься в джерельній базі інших галузей права, тому категорію «сім'я» використовують різні науки – соціологія, демографія, психологія тощо.

Сім'я в соціологічній галузі розглядається як заснована на кровному прямому або бічному спорідненні чи шлюбі невелика група людей, члени якої пов'язані спільністю побуту, взаємною моральною відповідальністю та взаємодопомогою.

На підставі вищенаведеного, враховуючи тісно взаємопов'язані внутрішньородинні процеси, які відбуваються в сучасному суспільстві, закономірності розвитку сучасного українського суспільства на шляху до євроінтеграції, що впливає на життєдіяльність сім'ї, враховуючи залежний від складу сім'ї (способу життя та психологічного клімату сім'ї) взаємозв'язок сім'ї та суспільства, можна надати проект класифікації шлюбних правовідносин, яка дасть змогу більш глибоко вивчати особливості, тенденції та закономірності соціальних процесів на рівні сім'ї.

На сьогодні існує велика кількість класифікацій шлюбних відносин і правовідносин і кожна класифікація не має єдності та завжди розкриває велику кількість зазначених відносин, особливо в разі, коли правовідносини між чоловіком і жінкою, між батьками та дітьми і між іншими членами сім'ї перебувають на межі шлюбних та сімейних правовідносин. Отже, тому слід об'єднати досліджені класифікації та на підставі запропонованого визначення поняття «шлюбні правовідносини», що об'єднує подружні та фактичні шлюбні відносини, запропонувати класифікувати [371, с. 30] шлюбні правовідносини та подібні до шлюбних правовідносин – квазішлюбні правовідносини таким чином:

1. Шлюбні правовідносини за кількісним складом осіб, що уклали шлюб:
 - між чоловіком і жінкою – представниками одного покоління;
 - між членами сім'ї, створеної на основі групового шлюбу («шведська сім'я», або кроскузений шлюб, тобто декілька чоловіків одного покоління укладають шлюб з декількома жінками аналогічної вікової групи);
 - між членами сім'ї, створеної на основі полігамного шлюбу (тобто між особою однієї статі та декількома особами іншої статі: полігінія – шлюб, укладений між одним чоловіком і декількома жінками; поліандрія – шлюб, укладений між однією жінкою і декількома чоловіками);

– створені на підставі моногамного шлюбу, тобто шлюбу, укладеного між однією жінкою й одним чоловіком.

Треба звернути увагу на те, що для сучасного світу не скрізь характерна моногамія. У багатьох частинах світу збереглися форми полігамії, зокрема поліандрія, що має місце в Новій Зеландії, південно-східній Індії, Тибеті, на Цейлоні, Гавайських островах; полігінія має місце в Китаї, Туреччині, Ірані, країнах Близького і Середнього Сходу.

Деякі вчені підкреслювали значення економічних факторів у певних суспільствах. Наприклад, у Тибеті земля, що належить сім'ї, передається у спадок усім синам разом. Вона не ділиться на окремі ділянки, які дуже малі, щоб прогодувати сім'ю кожного брата. Тому брати разом використовують цю землю і мають спільну дружину.

Крім економічних факторів, важливу роль відіграють і інші фактори. Наприклад, полігінія вигідна для жінок у суспільствах, де багато чоловіків гине на війні. Але взагалі вона залежить від здатності подружжя утримувати велику сім'ю і є більш характерною для заможних класів.

2. Шлюбні правовідносини за розміром сім'ї, з урахуванням моногамного шлюбу, між членами:

- бездітної сім'ї, яка складається лише з подружжя, яке не має дітей;
- малодітної сім'ї, яка складається з подружжя та одного або двох дітей;
- середньої сім'ї, яка складається з подружжя та трьох-чотирьох дітей;
- багатодітної сім'ї, яка складається з подружжя та п'яти або більше дітей.

3. Шлюбні правовідносини за структурою сім'ї між членами:

- простої (нуклеарної) сім'ї, яка складається з дорослих батьків і дітей;
- складної (розширена, патріархальна) сім'ї, яка складається з найрізноманітніших комбінацій двох або кількох подружніх пар (дід і баба, дружина і чоловік, рідна сестра (дружини або чоловіка) з чоловіком, рідний брат (дружини або чоловіка) з дружиною).

Треба звернути увагу на те, що шлюбні правовідносини в нуклеарній родині слід уважати важливішими, бо, погоджуючись з думками багатьох науковців, нуклеарна сім'я є основним соціальним об'єднанням.

4. Шлюбні правовідносини за станом шлюбу (подружжя) між членами:

- повної сім'ї, яка складається з подружжя та дітей;
- неповної сім'ї, яка складається з одного з подружжя (або мати, або батько) та дітей.

5. Шлюбні правовідносини за типом владних структур між членами:

- патріархальної сім'ї, тобто сім'ї, де над іншими членами сім'ї головує чоловік (такий тип влади вважається загальноприйнятим і часто узаконеним у Таїланді, Японії, Німеччині, Ірані, Бразилії та ін.);
- матріархальної сім'ї, тобто сім'ї, де над іншими членами сім'ї головує жінка (такий тип влади, незважаючи на відсутність поширення та законодавчого закріплення, є загальноприйнятим в південно-східній Індії, на Цейлоні, у Новій Зеландії, Швеції тощо). Зауважимо, що матріархальна сім'я, на відміну від патріархальної, декларує рівність прав і обов'язків дружини і чоловіка;
- егалітарної сім'ї, тобто сім'ї, де вплив та влада розподіляються між дружиною і чоловіком рівною мірою (такий тип існує в багатьох індустріально розвинених країнах).

6. Шлюбні правовідносини за вибором місця проживання між членами сім'ї за:

- місцем проживання (подружжя проживає окремо від батьків дружини і чоловіка);
- патрилокальним місцем проживання (подружжя проживає за місцем проживання батьків чоловіка);
- матрилокальним місцем проживання (подружжя проживає за місцем проживання батьків дружини).

7. Шлюбні правовідносини за соціальним і майновим спадкоємством між членами:

- матрилінеальної сім'ї (тобто в сім'ї, де родовід ведеться по жіночій лінії) – майно матері стає власністю дочки й основна підтримка молодій сім'ї походить від брата дружини;
- патрилінеальної сім'ї (родовід по чоловічій лінії) – основні сімейні зв'язки існують між батьком, сином і онуком;
- двосторонньої сім'ї (родовід – рівною мірою враховуються кровні родичі з боку батька і матері).

8. Шлюбні правовідносини за видом шлюбу:

- зареєстрований шлюб – узаконений союз чоловіка і жінки відповідно до вимог сімейного законодавства;
- незареєстрований шлюб, тобто конкубінат (фактичні шлюбні відносини) – спільне проживання в одному домогосподарстві двох дорослих, не пов'язаних шлюбом чи родинними відносинами, не оформлене згідно зі шлюбним законодавством країни.

9. Шлюбні правовідносини за традиційністю між особами, які перебувають у:

- традиційних шлюбних відносинах, тобто між представниками різної статі – чоловіком і жінкою;
- традиційних відносинах, подібних до шлюбних відносин, – квазішлюбних відносинах, тобто між чоловіком і жінкою, які перебувають у релігійному шлюбі;
- нетрадиційних відносинах, подібних до шлюбних відносин, тобто між представниками однієї статі – цивільне партнерство.

Крім вищевикладеного, враховуючи всі наведені класифікації шлюбних правовідносин, пропонується остаточне встановлення критеріїв для поділу шлюбних та подібних до них (квазішлюбних) правовідносин на:

1) у залежності від наявного грошового еквівалента та інших цінностей:

- а) майнові;
- б) немайнові;

2) у залежності від строків шлюбних правовідносин:

- а) строкові (тимчасові);
- б) безстрокові (постійні);

3) залежно від суб'єктного складу: між подружжям та іншими учасниками шлюбних правовідносин;

4) залежно від можливості поновлення – ті, які можуть бути поновлені, й ті, які не можуть бути поновлені;

5) залежно від локалізації суб'єктів шлюбних правовідносин:

- а) внутрішні;
- б) зовнішні;

б) залежно від визначення режиму майна осіб:

а) правовідносини, в яких встановлений законний режим майна подружжя;

б) правовідносини, в яких встановлений договірний режим майна;

7) залежно від фіксації шлюбних правовідносин:

а) зареєстровані в державному органі РАЦС;

б) не зареєстровані в державному органі РАЦС (наприклад, у випадках встановлених законом – релігійний шлюб);

8) залежно від впливу шлюбних правовідносин на осіб, які перебувають у зазначених правовідносинах:

а) шлюбні правовідносини, які безпосередньо впливають лише на осіб, які перебувають у шлюбних правовідносинах;

б) шлюбні правовідносини, які впливають і на інших осіб;

9) залежно від дійсності існування шлюбних правовідносин:

а) дійсні (тобто ті, які завжди вважалися дійсними й інше не було встановлено в судовому порядку);

б) недійсні (тобто ті, які були визнанні недійсними в порядку, передбаченому чинним законодавством України).

Дійсними шлюбні правовідносини будуть уважатися в разі, коли воля осіб збігається з їхнім волевиявленням чи є бажанням однієї з осіб, яка перебуває в шлюбних правовідносинах, що підтверджується рішенням суду (наприклад, при шлюбі) або рішенням самої особи (наприклад, фактичні шлюбні відносини тощо).

Недійсними шлюбні правовідносини можна буде вважати в разі, коли особи, які перебувають у зазначених відносинах, фактично та/чи юридично припиняють шлюбні правовідносини, проте роблять це з якоюсь певною метою. Зокрема, ст. 108 СК України передбачає можливість визнання розірвання шлюбу фіктивним. Аналогічно можна припустити наявність інших випадків, коли йдеться про припинення зазначених відносин (наприклад, фактичні шлюбні відносини, цивільне партнерство тощо) з якоюсь іншою метою, хоч насправді ці відносини фактично продовжують існувати.

Зазначена класифікація може розповсюджуватися і на правовідносини, подібні до шлюбних (квазішлюбні правовідносини), за винятком тих критеріїв, які на своєю сутністю не можуть бути віднесені до квазішлюбних правовідносин.

Слід зауважити, що деякі підстави виникнення шлюбних правовідносин можуть бути як такими, що момент їх виникнення чітко встановлений, так і такими, де такий момент чітко не встановлений. Наприклад, при укладенні конкубіатного договору моментом виникнення фактичних шлюбних відносин, а отже, і виникнення шлюбних правовідносин буде дата укладення відповідного договору. При укладенні релігійного шлюбу моментом виникнення шлюбних правовідносин слід вважати дату проведення

релігійного обряду. І водночас може бути ситуація, коли особи, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, не укладають ніякого договору щодо визначення правового режиму спільно набутого майна, отже, неможливо встановити чітко дату виникнення фактичних шлюбних відносин;

Розвиток суспільства та ІТ-технологій збільшує роль власності в усьому світі й особливо в Україні, враховуючи курс нашої країни на європейську інтеграцію і розвиток вільного ринку, зокрема в ІТ-сфері. Отже, у зв'язку зі зміною економічних відносин у суспільстві, появою ринкової економіки змінилися і підстави набуття спільної сумісної власності. Вони є набагато ширшими і різноманітнішими. Якщо раніше джерелом матеріальних благ у сім'ї була переважно праця її членів і винагорода у вигляді зарплати, а майно в основному складалося з предметів домашньої обстановки та вжитку, то тепер важливу роль у накопиченні майна став відігравати капітал, або великі грошові кошти. До майна як об'єктів спільної сумісної власності подружжя Сімейний і Цивільний кодекси вважають належними зарплату, пенсії, стипендії та інші доходи, у тому числі від трудової, підприємницької діяльності чи результатів інтелектуальної діяльності.

Ідея визначення конструкції права спільної власності належить римським юристам. Вони вперше звернули увагу на своєрідні відносини, коли на одну й ту саму річ і в той самий час на законній підставі встановлювалося право власності не однієї, а декількох осіб. Такі відносини отримали назву «спільна власність». Відтоді загальна концепція права спільної власності збереглася й набула усталених ознак. Вона закріплена і в сучасному праві. Відповідно до ч. 1 ст. 355 ЦК України, майно, що є у власності двох або більше осіб (співвласників), належить їм на праві спільної власності (спільне майно) [398, с. 157]. Таким чином, право спільної власності характеризується двома ознаками: 1) єдністю об'єкта; 2) множинністю суб'єктів права власності.

Право спільної власності може розглядатися в об'єктивному та суб'єктивному розумінні. В об'єктивному розумінні право спільної власності – це сукупність правових норм, що регулюють відносини, які виникають із приводу володіння, користування та розпорядження спільним майном. Це норми, що закріплені в ЦК і СК України та в інших нормативно-правових актах.

У літературі із сімейно-правових питань існує концепція спільної власності членів сім'ї, зокрема подружжя, що її аргументовано розробила І. В. Жилінкова [169, с. 27]. Водночас у юридичній літературі є досить вживаними такі поняття, як «принцип роздільності майна» і «принцип спільності майна» подружжя, що для дослідників мають однакове юридичне значення.

Основними цілями правового регулювання майнових відносин у сім'ї, окрім їх впорядкування, є: всебічне задоволення майнових інтересів членів сім'ї, зокрема подружжя; встановлення юридичної рівності подружжя в майнових відносинах незалежно від походження, соціального чи майнового стану, расової та національної належності, статі, освіти тощо; поєднання майнових інтересів кожного з подружжя із загальносімейними інтересами; підвищений захист майнових інтересів неповнолітніх і недієздатних членів сім'ї; надання членам сім'ї широких можливостей самотійно встановлювати для себе майнові права й обов'язки. Вказане також повною мірою стосується і регулювання майнових відносин чоловіка і жінки, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах (конкубінаті), які внаслідок правового впливу набувають властивостей правовідносин.

Не заперечуючи правильності наведеного визначення, на наш погляд, можна сформулювати спрощений варіант розуміння правового режиму спільного майна подружжя.

Отже, правовий режим спільної власності подружжя це відносно самостійний комплекс правових засобів, які становлять засади правового регулювання відносин щодо спільного і роздільного майна подружжя та захисту їхніх порушених прав.

Зміст правового режиму спільної власності подружжя є багатограним і складним, адже він може охоплювати різноманітні сфери майнових відносин між подружжям. Важливо враховувати, що під правовим режимом спільної власності подружжя слід розуміти не лише правовий режим спільного майна, а й роздільного, не лише належного подружжю на праві спільної чи роздільної власності, а й такого, що належить їм за іншими титульними правами, наприклад за зобов'язальними правовідносинами.

Відповідно до вимог ст. 177 ЦК України, речі, гроші, цінні папери, майнові права, результати праці, послуги, інтелектуальна творчість, у тому числі інформація та матеріальні й нематеріальні блага, а також інше майно – є об'єктами цивільних прав співвласників, а отже, й подружжя. У СК України визначаються окремі види спільної сумісної власності подружжя (ст. 61 СК України). Разом з цим спільна сумісна власність виникає в жінки і чоловіка, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними (ст. 74 СК України). Слід зауважити, що припинення шлюбу не припиняє прав спільної сумісної власності на майно, набуте під час шлюбу [341, с. 184]. Однак реєстрація шлюбу чоловіка і жінки сама по собі не веде до автоматичного виникнення права спільної сумісної власності.

З кожним днем життя суспільства дедалі тісніше і тісніше переплітається з ІТ-технологіями, зокрема мережею Інтернет. Майже кожна особа на сьогодні створює облікові записи, електронні гаманці, пошти та профілі в соціальних мережах. Однак при цьому постає запитання: чи є ІТ-об'єкти – веб-сайти, доменні імена, комп'ютерні програми, акаунти, бази

даних, віртуальні речі, віртуальні гроші, ІТ-активи підприємця, які перебувають у користуванні тієї чи іншої особи, – саме майном, тобто власністю?

У деяких системах права, переважно азійських, взято курс щодо надання прав користувачів на віртуальні об'єкти статусу, близького до права власності. Наприклад, КНР здійснює активні дії з розробки власного віртуального права як складової частини програми з побудови конкурентоспроможної індустрії продажу об'єктів віртуальної власності.

Тайвань рухається в тому самому напрямі. Міністерство юстиції Тайваню винесло Постанову від 23.11.2011 р., в якій було зазначено, що об'єкти віртуальної власності є власністю в правовому сенсі, такими, що відчужуються і передаються, а крадіжка таких об'єктів карається за нормами кримінального права.

Ідеї про кваліфікацію віртуальних об'єктів як об'єктів права власності висловлюються і в американській доктрині, де пропонується поширити на віртуальні об'єкти норми загального права про право власності. Віртуальні об'єктиє, з точки зору прихильників цієї позиції, нематеріальними об'єктами особливого роду, займаючи проміжне положення між об'єктами інтелектуальної власності та класичними об'єктами права власності. Як аргументи на користь своєї позиції, прихильники поширення на віртуальні об'єкти норм про право власності посилаються на те, що такі об'єкти можуть купуватися і відчужуватися і мають явно виражену споживчу цінність. До того ж певні види віртуальної власності володіють багатьма характеристиками, властивими традиційним об'єктам права власності, і не мають бути виключені з-під правової охорони.

Розвиток суспільства та ІТ-технологій збільшує роль віртуальної власності і в Україні. Як відомо, спільною сумісною визнається власність двох і більше осіб без визначення конкретних часток [342, с. 98]. Зокрема,

відповідно до ч. 3 ст. 368 ЦК України та ч. 1 ст. 60 СК України майно, що його подружжя придбало за час шлюбу, вважається їхньою спільною сумісною власністю, якщо інше не передбачено договором або законом. При цьому закон не включає в перелік такого майна як об'єкти інтелектуальної власності, зокрема, комп'ютерні програми, винаходи, торговельні марки, твори науки, літератури і мистецтва.

У низці країн Євросоюзу питання спільної сумісної власності подружжя на об'єкт інтелектуальної власності регулюється чіткими нормами, в українському ж законодавстві сьогодні подібної норми немає.

Розвиток ІТ-технологій ще з 1990-х років перетворив Інтернет з технологічної інфраструктури на популярну мережу, яка пов'язує представників різних співтовариств по всьому світу. Інтернет став інструментом, за допомогою якого люди на всій планеті обмінюються і спільно користуються ідеями, інформацією і поступово товарами і послугами. Разом з цим стрімко почала розвиватись електронна комерція. Сучасна інтернет-мережа містить кілька мільярдів сторінок інформації зі швидкістю приросту понад сім мільйонів сторінок щодня. Саме ця наявність готової інформації у сполученні з перевагами цифрового формату зробила Інтернет таким революційним інструментом.

Існують численні компанії, що застосовують бізнес-моделі торгівлі фізичними об'єктами інтелектуальної власності. Онлайнові торговці поширюють великі бази даних назв книг, відео, музики, ігор і потім висилають ці продукти (кожний з яких є об'єктом інтелектуальної власності) покупцеві поштою. Сайти всіляких бюро подорожей і авіакомпаній, продавців квитків на розваги дістають прибуток від продажів у режимі онлайн за рахунок економії накладних витрат, використовуючи електронний продаж квитків або відправлення квитків покупцям поштою. Безліч малих і середніх підприємств використовують Інтернет як засіб маркетингу для

залучення покупців до своїх продуктів по усьому величезному глобальному ринку.

Характер системи інтелектуальної власності є еволюційним, і в той час, як сама по собі природа прав стосовно контролю і використання продуктів творчості та інновацій залишається постійною, спосіб вираження прав і обміну ними постійно адаптується до досягнень технології. Винахід друкованого верстата, фонограм, радіо і телевізійних передач, кабельного і супутникового зв'язку, відеокасетних магнітофонів, технології компакт-дисків (CD) і багатоцільових цифрових дисків (DVD), нарешті, Інтернету вплинуло як на форму, так і на суть прав інтелектуальної власності. Перебуваючи в постійній адаптації, інтелектуальна власність сьогодні мігрувала в Інтернет і зазнала змін для того, щоб відповідати онлайновому середовищу.

Міграцію інтелектуальної власності в електронну комерцію можна розглядати стосовно кожного різновиду прав, у тому числі й прав спільної власності подружжя. У сфері авторських прав величезна кількість літературних творів, фільмів, творів мистецтва, значна кількість комп'ютерних програм вже перенесена в цифрове середовище. Програмне забезпечення, яке охороняється як вид інтелектуальної власності законодавством з авторського права або патентним законодавством, лежить в основі функціонування всіх цифрових технологій. Системне програмне забезпечення, включаючи утиліти й операційні системи, забезпечує роботу наших комп'ютерів, у той час як програмне забезпечення утиліт забезпечує нас прикладними програмами, які дають змогу використовувати мережі в тому числі для електронної комерції. Велика частка програмного забезпечення охороняється правом інтелектуальної власності. А отже, внаслідок того, що до спільної власності подружжя належить і право інтелектуальної власності, а зокрема ІТ-об'єкти – веб-сайти, доменні імена,

бази даних, комп'ютерні програми, акаунти в інтернет-мережі, – права подружжя на ці об'єкти захищаються та охороняються за аналогією.

Разом з цим, враховуючи досвід деяких зарубіжних країн (Тайвань, США, КНР), інші ІТ-об'єкти, якими користується подружжя, – віртуальні речі, віртуальні гроші (біткоїни), ІТ-активи підприємця, – також можна вважати належними до об'єктів власності та об'єктів спільної власності подружжя, а отже, правове регулювання відносин щодо цих об'єктів здійснювати за аналогією правового регулювання права власності та права спільної власності.

2.3. Структура (елементи) шлюбних правовідносин

В основі всіх шлюбних правовідносин лежить особливий елемент – подружжя. У поняття шлюбу як сімейного союзу чоловіка і жінки сімейне право, філософія, соціологія та інші галузі наук включають майже одне й те саме поняття з урахуванням специфічних особливостей, які властиві цим напрямам вивчення суспільних відносин. У цьому дослідженні розрізняються інститут шлюбу, який становить собою сукупність правових норм, що регулюють відносини, в які вступають подружжя при укладенні шлюбу, та конкретний шлюб між двома особами з усіма особливостями і складностями.

Шлюб, у який вступають чоловік і жінка, характеризується не тільки змінами їхнього правового статусу, морального і матеріального стану, але й глибокими змінами в їхній психіці, поведінці, ставленні один до одного. Подружжя вже не будуть окремими, незалежними індивідами. Вони – члени шлюбного союзу, а тому частина їхніх інтересів є спільною.

Необхідно розглянути риси, що характеризують шлюбні відносини.

Суб'єктний склад шлюбних відносин визначений законом (саме подружжя – фізичні особи).

Шлюбні відносини мають тривалий характер. Ця особливість визначається метою правовідносин. Реєстрація шлюбу спрямована на створення сім'ї, існування якої розраховується в принципі на період життя подружжя. Тривалий характер шлюбних правовідносин визначається тим, що в основі лежать не обмежені часом відносини подружжя, споріднення. Шлюбні правовідносини виникають часто як безстрокові, оскільки подружні права й обов'язки тривають усе життя (крім випадків припинення шлюбу).

У сімейному праві є відносини, які обмежуються строком, але вони характеризуються певною тривалістю. Наприклад, при розірванні шлюбу один із подружжя мусить сплачувати аліменти на дитину, яка проживає з іншим подружжям, до досягнення нею певного віку, передбаченого СК України [202, с. 9; 405, с. 54].

На підставі вищевикладеного можна виділити основні особливості сімейних правовідносин: суб'єкти сімейних правовідносин, тривалість сімейних правовідносин, невідчужуваність сімейних прав і обов'язків, особисті й довірчі відносини між членами сім'ї, індивідуалізація кожного суб'єкта сімейних правовідносин.

Шлюбні правовідносини мають складний склад, який можна розглянути шляхом дослідження елементів шлюбних правовідносин.

До елементів шлюбних правовідносин належать суб'єкти, об'єкти, зміст, які в сукупності існують у будь-яких сімейних правовідносинах [359, с. 98].

Для суб'єктів шлюбних правовідносин існує характерна ознака, до якої, відповідно до норм сімейного права, належить наявність правоздатності й дієздатності суб'єктів шлюбних правовідносин. Отже, звертається увага на те, що суб'єктам шлюбних правовідносин, як і суб'єктам сімейних правовідносин на законодавчому рівні у сфері сімейного права гарантується набуття права договірною регулювання шлюбних правовідносин, що регулюється цивільним та сімейним законодавством України. Аналізуючи аналогічну позицію у сфері

шлюбних правовідносин у країнах ЄС, можна зазначити, що всі відносини між суб'єктами шлюбних правовідносин регулюються законодавством і мають за мету інтереси сім'ї, особливо інтереси дітей. В Україні акцентується увага на право регулювання сімейних правовідносин, у тому числі шлюбних правовідносин, на підставі виникнення договірних відносин, що не суперечать вимогам чинних нормативно-правових актів у сфері сімейного і цивільного права, якщо викладені вище договірні відносини не суперечать положенням інших законодавчих актів та суспільній моралі (ст. 9 СК України).

Враховуючи вищевикладене, виникає питання щодо того, чи є суб'єктами шлюбних правовідносин особи, які проживають разом, мають спільне господарство, уклали між собою договір (майнового характеру, договір партнерства, взаємодопомоги, взаємного фінансового утримання, виконання партнерських обов'язків тощо), мають певні права й обов'язки один перед одним, є особами однієї статі та фактично вважають свої стосунки стосунками цивільного подружжя, тобто перебувають у відносинах, подібних до шлюбних [363, с. 202]. Зазначене є дискусійним та таким, що потребує уваги, аналізу, вивчення проблематики та вирішення питань щодо правового врегулювання відносин між особами однієї статі. Зокрема, у цьому разі в Україні будуть порушені сфери соціального, морального, релігійного погляду на відносини між такими особами. Отже, питання із зазначеної проблематики виникають, існують і продовжують розглядатися.

За аналізом українського сімейного законодавства, суб'єктами шлюбних правовідносин, так само як і сімейних правовідносин, є особи, що пов'язані відносинами шлюбу, спорідненості, усиновлення чи іншої форми прийняття дітей у сім'ю на виховання.

Коло суб'єктів сімейних правовідносин чітко окреслюється у ст. 2 СК України. Відповідно до зазначеної статті, сімейні правовідносини в

залежності від кола суб'єктів неоднозначні й умовно поділяються на три певні категорії.

До першої категорії суб'єктів сімейних правовідносин як вітчизняні, так і зарубіжні науковці-правники вважають належними подружжя, батьків і дітей, усиновлених та всиновлювачів. Між зазначеними суб'єктами створюються майнові, немайнові та особисті відносини, які регулюються СК України.

До другої категорії суб'єктів сімейних правовідносин учені вважають належними діда і бабу, прадіда і прабабу, онуків, правнуків, рідних сестер і братів, а також вітчима і мачуху, пасинка, падчерку.

До третьої категорії суб'єктів сімейних правовідносин учені вважають належними осіб третього або другого ступеня споріднення і бічного споріднення. Водночас, якщо керуватись ч. 3 ст. 2 СК України, можна впевнено зазначити, що вітчизняна правова доктрина в сімейному праві передбачає участь у сімейних правовідносинах і інших членів сім'ї, якими, крім вищезазначеного, є суб'єкти відносин опіки і піклування, а також суб'єкти патронажу над дітьми.

Отже, можна дійти висновку, що коло суб'єктів сімейних правовідносин значно ширше, ніж коло суб'єктів шлюбних правовідносин. Чинним законодавством прямо не зазначено, хто є суб'єктами шлюбних правовідносин, у зв'язку з чим можна їх визначити. Суб'єктами шлюбних правовідносин можуть бути: 1) подружжя (чоловік і жінка), що перебувають у зареєстрованому шлюбі; 2) чоловік і жінка, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах.

Разом з тим можна зазначити, що суб'єктами правовідносин, подібних до шлюбних, тобто квазішлюбних правовідносин, можуть бути: 1) чоловік і жінка, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах; 2) чоловік і жінка,

які перебувають у релігійному шлюбі; 3) особи (однієї чи різної статі), які перебувають у цивільному партнерстві.

Щодо цивільного партнерства, то в цьому разі доцільно запропонувати розглядати як суб'єктів цих відносин лише фізичних осіб однієї чи різної статі, які проживають разом однією сім'єю з метою набуття відносин, подібних до шлюбних (тобто ведення спільного господарства, піклування один про одного, фінансове забезпечення один одного, вступ у інтимні стосунки та навіть, за наявності, виховання дітей).

При цьому слід урахувати, що існування шлюбних відносин, а також їх припинення може породжувати різні правові наслідки майнового та немайнового характеру як для суб'єктів шлюбних правовідносин, так і для інших осіб (наприклад, дітей, батьків тощо).

Правовідносини – як майнові, так і немайнові – між визначеними суб'єктами шлюбних правовідносин регулюються сімейним та цивільним законодавствами України.

Шлюбні правовідносини, так само як сімейні правовідносини, можна розділити на відносини майнового характеру та відносини немайнового характеру в залежності від змісту шлюбних правовідносин.

Як уже зазначалося, правоздатність і дієздатність – це передумови для виконання особою шлюбних прав і обов'язків. Суб'єктивні права й обов'язки реалізуються в шлюбних правовідносинах, складаючи їхній зміст. Здійснення спорідненими членами сім'ї та виконання ними сімейних прав і обов'язків регулюється ст.ст. 14, 15 СК України, відповідно до яких права, а саме сімейні права, не можуть передаватись іншим особам – не членам сім'ї, окрім виняткових випадків. Такими винятковими випадками здійснення сімейних прав іншими особами, які не є членами сім'ї та навіть родичами, є визнання особи-члена сім'ї обмеженою в дієздатності, тобто такою, яка не може самостійно вживати заходів щодо здійснення своїх сімейних прав. Такими

особами, які будуть здійснювати права особи, визначеної з обмеженою дієздатністю, є опікуни або піклувальники. Можливість надання допомоги у здійсненні своїх сімейних прав особою з обмеженою дієздатністю іншими особами передбачається ст. 17 СК України, а також Постановою Кабінету Міністрів України «Про питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» від 24.09.2008 року №866 [17; 50; 99, с. 118; 159, с. 108] та покладається на органи опіки та піклування.

Розглянемо визначення сімейної правоздатності для визначення поняття «шлюбна правоздатність». Якщо проаналізувати законодавство України та наукову літературу – як вітчизняну, так і зарубіжну, – то побачимо, що, за загальним визначенням, «сімейна правоздатність» – це здатність особи мати та виконувати сімейні обов'язки і права, яка виникає з народження особи та змінюється з віком, наприклад після досягнення шлюбного віку для створення шлюбу, а отже, і власної сім'ї [400, с. 72].

Що стосується шлюбної правоздатності, то, на думку багатьох учених, остання передбачає досягнення особою шлюбного віку (ст. 23 СК України) та виконання подружжям шлюбних обов'язків за відсутності інших шлюбних обов'язків [135, с. 569; 185, с. 112; 394, с. 138].

Отже, враховуючи викладене, можна надати таке загальне розширене визначення шлюбної правоздатності. Шлюбна правоздатність – це здатність особи, яка досягла шлюбного віку, виконувати шлюбні (подружні) й сімейні обов'язки, мати майнові та особисті немайнові права з метою створення повноцінної сім'ї, яка буде мати шлюбні правовідносини між дружиною та чоловіком.

Вважається, що розгляд загальних визначень понять сімейної дієздатності за законодавством України та шлюбної дієздатності за законодавством зарубіжних країн дасть можливість надати загальне визначення шлюбної дієздатності за нормами права України.

Аналіз наукової вітчизняної та зарубіжної літератури дає можливість побачити відсутність чіткого визначення поняття «сімейна дієздатність», бо багато вчених ототожнюють це поняття з поняттям «цивільна дієздатність» та надають, відповідно до своїх наукових висновків, відповідне визначення поняттю «сімейна дієздатність». Таким чином, ураховуючи різноманітність визначень, які надані в літературі та наукових працях, пропонується узагальнене визначення: сімейна дієздатність – це здатність особи своїми діями набувати і здійснювати сімейні права й обов’язки [395, с. 103; 411, с. 57]. Дієздатність не є необхідною передумовою виникнення сімейних правовідносин, бо сімейна дієздатність, на відміну від цивільної дієздатності, не стосується та не залежить від деліктоздатності, навіть за невиконання особою сімейних обов’язків.

Шлюбна дієздатність, як зазначено у вітчизняній та зарубіжній літературі, це здатність особи укласти шлюб, тобто досягнення особою шлюбного віку, усвідомлення значення своїх дій та керування ними, взаємозгода на укладення шлюбу, належність осіб до різної статі, тобто членами подружнього союзу мають бути чоловік і жінка. Якщо є певна фізіологічна аномалія, питання щодо можливості укласти шлюб вирішують офіційні органи (суд, прокуратура) на основі медичного висновку. Шлюб між представниками однієї статі в цих країнах не допускається. Якщо шлюб укладають неповнолітні, то необхідна згода їхніх батьків чи інших законних представників.

Законодавство про шлюб та сім’ю зарубіжних країн установлює перелік обставин, які є перешкодою для реєстрації шлюбу.

Якщо розглядати положення щодо можливості одностатевих шлюбів, то на сьогодні в деяких країнах ЄС питання цивільного партнерства вже розглядались, навіть у деяких країнах уже прийняті положення та зміни до сімейного законодавства, які дозволяють особам укласти одностатеві шлюби.

Однак розгляд питань щодо прийняття законодавчого акта із зазначеної проблематики на теперішній час в Україні породжує численні суперечки, оскільки ці питання суперечать моральним і релігійним настановам українського населення. Однак вони існують, тому поза увагою залишити їх уже неможливо.

Суб'єктивні права й обов'язки у сфері шлюбних відносин можуть бути майновими і немайновими [405, с. 112–113]. Майнові суб'єктивні права й обов'язки характеризуються тим, що вони тісно пов'язані з колом певних осіб. Наприклад, подружжя мають взаємні права на матеріальне утримання один одного. Смерть одного з них припиняє такі права й обов'язки, і з цього випливає висновок, що суб'єктивні права й обов'язки у сфері шлюбно-сімейних відносин не передаються іншим особам.

Оскільки суб'єктивні сімейні права реалізуються, як правило, у правовідносинах, вони за своєю юридичною природою виступають як відносні права. Суб'єктові сімейного права завжди протистоїть інший суб'єкт. Будь-яке особисте право подружжя існує лише тоді, коли шлюб зареєстрований. Тому суб'єктивне сімейне право – це відносне право. Що ж до особистих немайнових прав, то вони взагалі є відносними, оскільки виявляються тільки у сфері відносин шлюбу і сім'ї.

У ч. 2 ст. 1 СК України передбачено, що регулювання сімейних відносин здійснюється з метою забезпечення зміцнення сім'ї як соціального інституту і як союзу конкретних осіб, побудови сімейних відносин на паритетних началах, почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги й підтримки, забезпечення кожній дитині сімейного виховання, можливості духовного і фізичного розвитку.

За загальним визначенням, об'єктом шлюбних правовідносин є: встановлення умов і порядку укладення шлюбу, припинення шлюбу, визнання шлюбу недійсним; регулювання особистих немайнових та майнових відносин

між членами сім'ї, подружжям, батьками і дітьми, а також між іншими родичами та іншими особами (у випадках і в межах, установлених нормами сімейного права); визначення форми і порядку всиновлення та влаштування в сім'ю дітей, які залишилися без піклування батьків.

Об'єкт шлюбних правовідносин слід розглядати як благо, з приводу якого виникають шлюбні правовідносини і відносно якого існують суб'єктивні права та обов'язки.

Встановлено, що зазначений елемент шлюбних правовідносин не розроблений належним чином у науці сімейного права. Зазначене знаходить своє відображення в тому, що деякі автори не згадують у своїх дослідженнях про об'єкт шлюбних правовідносин взагалі, а деякі – недостатньо повно класифікують види об'єктів шлюбних правовідносин. Разом з тим, об'єкт є необхідним елементом будь-яких правовідносин, у тому числі шлюбних, в іншому випадку права та обов'язки учасників правовідносин будуть безпредметні, а виокремлення в якості видів об'єктів тільки дій та майна не вичерпує всієї різноманітності об'єктів шлюбних правовідносин. У зв'язку з чим до об'єктів шлюбних правовідносин запропоновано віднести: 1) дії (активні та пасивні); 2) майно; 3) нематеріальні блага; 4) інформацію; 5) інші об'єкти.

Взаємні права й обов'язки батьків і дітей ґрунтуються на походженні дітей, засвідченому в установленому законом порядку. Права й обов'язки батьків, при посвідченні походження дитини від цих осіб, виникають з моменту народження дитини і припиняються після досягнення нею 18 років, а також при вступі неповнолітнього в шлюб або набуття нею повного обсягу дієздатності до досягнення нею 18-ти річного віку (емансипації).

Відносини між батьками і дітьми складаються зазвичай на основі кровноспоріднених зв'язків як результат походження дітей від батьків. Однак сучасний рівень розвитку медицини здатний забезпечити появу

дитини не тільки в результаті біологічного походження (кровного споріднення), але і шляхом пересадки ембріона, зачатого в організмі однієї жінки для виношування і народження іншою жінкою, штучного запліднення і навіть вирощування ембріона у спеціальних камерах. У зв'язку з цим до батьківських прирівнюються відносини, засновані на фактах, яким закон надає юридичного значення.

Батьківські правовідносини – це врегульована нормами сімейного законодавства сукупність особистих і майнових відносин між батьком і дитиною. Зміст батьківських правовідносин утворюють права й обов'язки батьків і їхньої дитини стосовно один одного.

Стаття 122 СК України визначає загальні підстави виникнення прав і обов'язків матері, батька і дитини. Їх можна вважати юридичним підґрунтям того правового зв'язку, який виникає між батьками і дітьми. Він включає майнові та немайнові взаємні права й обов'язки. Будується він на кровному походженні дітей від своїх батьків. Але для виникнення відповідних прав і обов'язків необхідна наявність юридичного складу, який включає не лише кровну спорідненість, але й посвідчення цього юридичного факту державним органом.

Відповідно до ст.ст. 141, 142 СК України, мати і батько мають рівні права й обов'язки щодо дитини незалежно від того, чи перебували вони в шлюбі між собою, що, по суті, є логічним галузевим продовженням конституційного положення про юридичну рівність, яке віднаходить своє закріплення у ст. 24 Конституції України. Положення цієї статті надають батькові й матері рівних прав і обов'язків щодо дитини незалежно від того, чи перебували вони в шлюбі між собою як на момент зачаття та/чи народження дитини, так і до моменту досягнення дитиною повноліття чи інших обставин, з якими закон передбачає наявність цих прав. Важливість цього положення обумовлюється насамперед тим, що батько і мати є

законними представниками дитини (ст. 242 ЦК), а тому всі права дитини здійснюються опосередковано через батьків, або за їх участю. І тому рівність прав і обов'язків батьків дозволяє повною мірою, гармонійно врахувати інтереси дитини та задовольнити всі її потреби. Адже саме батьки мають можливість укладати правочини від імені та в інтересах дитини, захищати її права, вирішувати допустимість укладення певних правочинів самою дитиною в залежності від обсягу її дієздатності тощо.

Загалом же батьківські права й обов'язки стосовно дитини виникають із моменту народження дитини і, за загальним правилом, продовжуються до досягнення нею повноліття, а за окремих умов, передбачених Главою 16 СК, ще довше (наприклад, право на утримання від батьків мають повнолітні діти до 23 років, які навчаються).

Ні розірвання шлюбу, ані проживання батьків окремо за режимом сепарації, ніякі інші обставини не можуть вплинути на ступінь їх відповідальності за поведінку дитини. Батьки зобов'язані брати участь у вихованні дитини та нести відповідальність за її поведінку. Відповідно до ст.ст. 1178–1180 ЦК України, на батьків може бути покладена цивільна відповідальність з відшкодування шкоди, яку завдала їхня дитина. І навіть у разі, коли батьки були позбавлені батьківських прав, вони зобов'язані відшкодувати шкоду, яку завдала їхня дитина, щодо якої вони були позбавлені батьківських прав, протягом трьох років після позбавлення їх батьківських прав, якщо вони не доведуть, що ця шкода не є наслідком невиконання ними їхніх батьківських обов'язків (ст. 1183 ЦК).

Основні обов'язки батьків щодо виховання і розвитку дитини визначаються у ст. 150 СК України. Одним з основних батьківських обов'язків є обов'язок з належного виховання дитини, прищеплення їй моральних цінностей, духовності, культури своєї нації. Саме батьки мають навчити дитину формувати систему пріоритетів та в жодному разі не дати їй

спотворити існуюче світосприйняття. Батьки мусять виховати особистість, яка б із повагою ставилася до прав і свобод інших людей, любила свою сім'ю, свій народ, свою Батьківщину. Відповідно до ст. 18 Конвенції про права дитини, сьогодні існує принцип загальної та однакової відповідальності обох батьків за виховання і розвиток дитини. Батьки або у відповідних випадках законні опікуни несуть основну відповідальність за виховання і розвиток дитини. Найкращі інтереси дитини є предметом їх основного піклування.

У зв'язку з тим, що діти до досягнення певного віку мають дещо обмежені фізичні та розумові властивості, що обумовлюється недостатністю життєвого досвіду і неможливістю адекватно відтворювати дійсність, саме батьки й мусять піклуватись про них, стежити за їхнім здоров'ям, фізичним, духовним і моральним розвитком, а у випадках хвороби чи виявлення аморальності у вчинках дитини батьки зобов'язані негайно вжити заходів з відновлення нормального психофізіологічного стану дитини.

Пункт 1 ст. 13 Конвенції про права дитини передбачає право дитини вільно висловлювати свої думки. Це право включає свободу шукати, одержувати і передавати інформацію та ідеї будь-якого роду незалежно від кордонів в усній, письмовій або друкованій формі, у формі творів мистецтва чи за допомогою інших засобів на вибір дитини, а тому цю діяльність батьки мають сприймати як результат формування інтелектуально зрілої особистості. Той факт, що дитина вміє формулювати свої думки, висловлювати їх, виявляє елементи розумової діяльності, варто враховувати в її вихованні та спрямовувати свої сили на подальший інтелектуальний розвиток дитини.

Права й обов'язки батьків і дітей поділяються на особисті та майнові. До особистих прав і обов'язків батьків належать права й обов'язки: визначати ім'я, по батькові, прізвище, громадянство дитини; на

представництво від імені дітей; визначати місце проживання дитини; на відібрання дітей у осіб, які їх незаконно утримують; на виховання своїх дітей.

При неналежному виконанні (одним із батьків) обов'язків щодо виховання або при зловживанні батьківськими правами діти мають право звернутися до органів опіки і піклування за захистом своїх прав та інтересів. Органи опіки і піклування надають допомогу батькам у вихованні дітей і перевіряють виконання покладених на них обов'язків щодо виховання дітей.

Особисті права й обов'язки учасників батьківських правовідносин в основному тривають до досягнення дітьми повноліття або до часу їх одруження. Достроково ці права й обов'язки можуть припинитися тільки у випадках, передбачених законом.

Майнові правовідносини між батьками і дітьми складаються з двох груп: до першої належать різноманітні зв'язки батьків і дітей з приводу майна, що знаходиться у сфері володіння сім'ї, до другої – аліментні зобов'язання батьків і дітей.

За життя батьків діти не мають права на майно батьків, так само і батьки не мають права на майно дітей. Таким чином, батьки мають права на те майно, що належить їм, а саме: можуть його продати, подарувати, не запитуючи згоди дітей. Розмежування майна батьків і дітей зумовлює їх особисту відповідальність за свої борги: батьки не відповідають за зобов'язаннями своїх дітей (за винятком неповнолітніх), а діти не відповідають за зобов'язаннями батьків.

Якщо в неповнолітніх дітей є належне їм майно, батьки керують ним, тобто фактично виконують права й обов'язки власників майна, діючи в інтересах дітей. Проте вони не можуть передавати майно, що належить їхнім неповнолітнім дітям, іншим особам у власність (дарувати, заповідати).

Батьки зобов'язані утримувати своїх дітей (неповнолітніх і непрацездатних повнолітніх), які потребують матеріальної допомоги. При ухиленні батьків від цього обов'язку кошти на утримання дітей стягуються з них у судовому порядку. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про батьків і надавати їм матеріальну допомогу.

Разом з тим набуває особливої актуальності питання відповідальності батьків відносно своєї дитини не лише в традиційному розумінні виконання своїх прав і обов'язків, передбачених СК України, але й у сфері ІТ, адже ми живемо в епоху інформаційних технологій, які ввійшли в життя кожного з нас. Кожний шостий житель Землі регулярно працює у Всесвітній мережі, а в розвинених країнах її колапс може призвести до колапсу цивілізації.

Розвинені країни – країни з найбільшим розвитком економіки, в яких домінує третинний і четвертинний сектори. Цей рівень економічного розвитку зазвичай характеризується високим прибутком на душу населення і максимальним індексом розвитку людського потенціалу (ІРЛП).

Інформаційні технології – сукупність методів, виробничих процесів і програмно-технічних засобів, інтегрованих з метою збирання, опрацювання, зберігання, розповсюдження, показу і використання інформації в інтересах її користувачів.

Інтернет, міжмережжя – всесвітня система взаємополучених комп'ютерних мереж, що базуються на комплекті інтернет-протоколів. Інтернет також називають мережею мереж. Інтернет складається з мільйонів локальних і глобальних приватних, публічних, академічних, ділових і урядових мереж, пов'язаних між собою, з використанням різноманітних дротових, оптичних і бездротових технологій.

Сьогодні електронною павутиною користується кожен п'ятий українець. Розвиток сучасної глобальної мережі Інтернет дав поштовх у розвитку різного виду страхів для дітей та їхніх батьків.

Ніхто не заперечуватиме, що тепер Інтернет відіграє важливу роль у житті людей. Сьогодні Інтернетом користується понад чверть населення земної кулі. Середній рівень інтернет-проникнення у світі наближається до 30 %, а в розвинених європейських країнах цей показник досягає 70 %. В Україні ця цифра становить 10–12 млн осіб – близько чверті населення країни. При цьому діти потрапили в Мережу значно раніше за дорослих. На тлі стабільно високого рівня користування Інтернетом діти віком 11–14 і 15–17 років, також зростає число дітей молодшого віку (6–10 років). Серед дітей майже всі ходять з мобільним телефоном, користуються CDMA-модемами і активно користуються Інтернетом тощо.

Половина дітей проводить в Інтернеті 1–3 години щодня. Основною небезпекою для дітей в Інтернеті більшість людей називають дитячу порнографію (порнографічні матеріали за участю неповнолітніх. У законодавстві більшості країн міститься сувора заборона на створення і зберігання подібних матеріалів).

Разом з тим, згідно з результатами досліджень, діти найбільш часто зустрічаються з такими небезпеками в інтернет-мережі: агресія; сексуальні домагання; заклики завдати шкоду; переслідування, образи; психологічний тиск; шахрайство/крадіжки; екстремізм; неетична реклама; порнографія; комп'ютерні віруси; небезпечні для життя ігри («Синій кит», «Тихий дім», «Прокинься о 04:20», «Собачий кайф» тощо).

На батьків покладено велику відповідальність за підростаюче покоління, тому вони мусять всіляко спрямовувати діяльність дітей, вчити їх безпечно «ходити», не дозволяти їм працювати в Інтернеті без догляду. Адже на онлайн-просторах є великий ризик зустріти неприємну особистість: чати й форуми, в яких «пасуться» педофіли, радикальні політичні групи, сатанинські культи, мережні «оргії» – все це є небезпечним для дитини. А є ще ображаючий аморальний контент. При цьому йдеться не лише про

порнографію, адже існує багато сайтів, присвячених піротехніці, суїциду («Синій кит», «Тихий дім», «Прокинься о 04:20»), наркотикам. Не менш небезпечне й залучення в азартні ігри. Навіть прості онлайн іграшки в неконтрольованій кількості можуть завдати дитині шкоди, щонайменше відволікаючи її від занять і спокійного відпочинку, шкодячи психічному та фізичному здоров'ю.

Саме в сім'ї закладаються основи поведінки дитини в реальному світі, і віртуальний простір не має бути винятком. Батькам слід приділяти серйозну увагу вихованню дітей і підвищенню їхньої обізнаності про загрози інформаційного середовища.

Слід урахувати, що комп'ютер для дітей є інструментом навчання і розвитку, а не тільки розваг та ігор. Незважаючи на широкі можливості віртуального спілкування, воно не може виключати і замінювати реальних стосунків між людьми.

З появою нової операційної системи Windows 7, до складу якої увійшли засоби батьківського контролю (Parental Control), з'явилась можливість легко контролювати отримання дітьми інформації і забезпечити їх захист під час роботи на комп'ютері. Вказана система батьківського контролю дає останнім можливість встановити: обмеження часу, який дитина проводить за комп'ютером; обмеження часу, протягом якого діти можуть входити в систему, зокрема дні тижня і години, коли доступ дозволено; обмеження доступу дітей до мережі Інтернет за допомогою веб-фільтра батьківського контролю.

У залученні дитини до Глобальної мережі мають бути поступовість і системний підхід. Батькам слід пам'ятати, що Інтернет є цінним ресурсом з великою кількістю захоплюючої та навчальної інформації. Важливо не реагувати занадто емоційно та не накладати забагато обмежень на використання Інтернету дітьми.

Враховуючи вищезазначене, можна говорити про наявність проблемних питань відповідальності батьків відносно своїх дітей у сфері ІТ, адже, з одного боку, батьки зобов'язані вживати всіх необхідних заходів щодо належного виховання дітей та усунення їх від негативного впливу ІТ, що все ж таки має місце, а з іншого – розвиток ІТ не завжди дає змогу батькам вживати своєчасних заходів для усунення такої небезпеки навіть при добросовісному виконанню ними своїх батьківських обов'язків. Уявляється, що в цьому разі не можна говорити про наявність відповідальності батьків, адже не завжди вживання програми «батьківський контроль» у сфері ІТ може гарантувати неможливість користування негативними інтернет-ресурсами. Крім того, це не виключає можливості дитини користуватися такими ресурсами з інших джерел (наприклад, різні електронні гаджети друзів тощо). У зв'язку з чим батьки мають право і зобов'язані виховувати своїх дітей, піклуватися про їх здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, готувати їх до праці. За неналежне виконання або невиконання батьківських прав і обов'язків допускається позбавлення батьківських прав, а також обмеження їх здійснення. При цьому зазначене не стосується випадків, коли дитина пізнає небезпечну інформацію в інтернет-мережі, адже в цьому разі відповідальність батьків не має наставати.

2.4. Договірне регулювання шлюбних відносин

В Україні шлюбні правовідносини регулюються не лише положеннями сімейного права, а й положеннями цивільного законодавства. Договірне регулювання шлюбних правовідносин має за мету диспозитивне регулювання шлюбних правовідносин. Аналізом літератури та сімейного законодавства встановлено, що шлюбні правовідносини можуть регулюватися укладеними правочинами між членами сім'ї, спорідненими між собою, зокрема в разі шлюбних правовідносин, правочинами та/чи договорами між батьками і

дітьми та між дружиною і чоловіком (ст. 9 СК України). Зазначене вказує на те, що між цими учасниками шлюбних правовідносин можуть виникати сімейно-правові та шлюбно-правові договори. Однак у науковій літературі існує лише визначення поняття «сімейно-правові договори», до складу яких уважають належними: поіменовані договори; непоіменовані договори; договори подружжя; договори між батьками і дітьми; договори між батьками щодо виховання дитини; договори між особами, які проживають разом однією сім'єю; тощо [405, с. 46–47]. Науковці визначають, що сімейно-правовими договорами є договори щодо встановлення, зміни та припинення сімейних прав і обов'язків, укладені фізичними особами – членами сім'ї, які пов'язані між собою сімейними відносинами. Деякі науковці, зокрема Т. В. Боднар [94, с. 112], С. О. Бродовський [101, с. 24; 102, с. 23], В. С. Гопанчук, О. В. Дзера [139, с. 47], О. В. Кохановська, Р. А. Майданик [239, с. 78], З. В. Ромовська та ін., вважають, що до сімейно-правових договорів не слід уважати належними всі передбачені СК України договори. Свою позицію вчені пояснюють відмінністю суб'єктного складу та правової природи договорів. Погоджуючись із визначенням, слід звернути увагу на те, що дійсно низку договорів, які укладаються між членами сім'ї та юридичними особами, а також органами опіки та піклування, хоч і спрямованих на захист та забезпечення інтересів сім'ї, у тому числі дітей, не можна вважати сімейно-правовими договорами, бо в разі укладення договорів з органами опіки й піклування щодо утримання та виховання дитини, з юридичними особами щодо захисту прав дитини, подружжя, батьків, братів і сестер тощо органи опіки й піклування та юридичні особи не набувають сімейних прав і обов'язків.

Крім того, у літературі висвітлено визначення поняття «домовленість» між членами сім'ї, що, на думку багатьох учених, є рівнозначним поняттям поняттю «договір», однак З. В. Ромовська відмічає, що воно все ж таки

різниться з поняттям «договір», бо домовленість це договори між членами сім'ї, які укладаються щоденно та не є суттєвими і такими, що потребують письмового укладення або реєстрації в державних органах [340, с. 26].

Звертається увага на те, що з позицією З. В. Ромовської не слід погоджуватись, бо положенням цивільного законодавства України у ст. 626 ЦК України поняття договору визначається як домовленість між сторонами, тобто договір і є домовленістю, а домовленість є підґрунтям договору. Тому якщо у СК України буде застосовуватись визначення понять «договір» та «домовленість» як різних категорій, то їхній зміст утратить свою суть.

Однак у судовій практиці ВСУ, зокрема в узагальненні судової практики розгляду судами цивільних справ про визнання правочинів недійсними, зазначено, що термін «правочин» не виключає вживання терміна «угода» у значенні домовленості між щонайменше двома сторонами. Перший із них є більш широким і включає в себе терміни «договір» (згідно із ст. 11 ЦК України), «угода», «домовленість». Щоб запобігти неоднаковому застосуванню норм про правочини в практиці судів, слід зазначити, що договір та угода є тотожними поняттями, тому дво- і багатосторонні правочини є водночас як договорами, так і угодами, а термін «домовленість» слід розуміти як договір чи угоду, якщо така домовленість досягнута з дотриманням вимог, установлених для укладення договору.

У судовій практиці виникають проблеми з розумінням та визначенням односторонніх правочинів. Уважаємо, що до них можна вважати належними: видачу та скасування довіреності; прийняття чи збереження зробленої речі; повідомлення одним співвласником іншим співвласникам про продаж своєї частки у спільній власності; пропозицію про продаж майна; публічну обіцянку винагороди за знайдення загубленої речі; складення, зміну та скасування заповіту; прийняття спадщини і відмову від неї тощо.

Т. В. Боднар, О. В. Дзера та низка інших науковців, надаючи аналітичну оцінку положенням СК України в частині врегулювання договірних відносин між особами – членами сім'ї, звертають увагу на деякі помилки та неузгодженості у СК України, а саме: невідповідність назви ст. 89 СК України її змісту, бо у змісті йдеться про договір між членами сім'ї, зокрема між чоловіком і дружиною, тобто подружжям, а в назві визначено, що ця стаття регулює відносини подружжя на підставі домовленості. Також науковці звертають увагу на зміст ст. 9 СК України, де в ч. 2 визначено, що договір між членами сім'ї є правочином, укладеним у письмовій формі й обов'язковим до виконання, а от у ч. 1 цієї статті обов'язковість виконання договорів не передбачена, з чим науковці не погоджуються, бо обов'язковість виконання договорів передбачена законодавчими актами [311, с. 179; 405, с. 46–47; 424, с. 38]. Погоджуючись з позицією вчених, звернемо увагу на те, що за положеннями нормативно-правових актів, які спрямовані на регулювання договірних відносин, кожний договір є обов'язковим до виконання.

Також слід зауважити, що договір – як сімейно-правовий, так і шлюбно-правовий – можна назвати правочином, бо правочин – правомірна, тобто не заборонена законом, вольова дія суб'єкта цивільних правовідносин, що спрямована на встановлення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків [163, с. 101; 182, с. 133; 183, с. 43]. Те саме стосується й сімейних правовідносин при укладенні договору, який також передбачає встановлення прав та обов'язків, однак – сімейних.

Для визначення поняття «шлюбно-правові договори» слід проаналізувати існуючу класифікацію сімейно-правових договорів, бо вже попередньо зверталась увага на те, що поняття «шлюбні правовідносини» є вужчим за поняття «сімейні правовідносини», що розрізняється суб'єктним складом. Отже, при визначенні поняття «шлюбно-правові договори» також

слід ураховувати суб'єктний склад та положення сімейного та цивільного законодавства України.

У науковій літературі надається класифікація сімейно-правових договорів за критерієм відносин, урегульованих договорами. Договори розділяються на дві групи: договори, що спрямовані на регулювання сімейних відносини та закріплені у СК України, та договори, які спрямовані на регулювання сімейних відносин, однак не закріплені у СК України. Отже, якщо відносини між членами сім'ї, які укладають договір, не врегульовані СК України, то вони можуть відійти від закріплених законодавством правил та укласти договір регулювання сімейних відносин, не врегульованих положеннями законодавства. Як приклад, до зазначених договорів можна вважати належними: договір про надання утримання незалежно від працездатності одного з членів сім'ї, у тому числі подружжя (ст. 75 СК України); договір між нареченими щодо місця проведення шлюбної церемонії; договір між подружжям щодо забезпечення одночасного виходу у відпустку, організації спільної поїздки на відпочинок до іншої держави тощо.

Також сімейно-правові договори в науковій літературі класифікуються за законодавчим визначенням. До таких договорів належать: поіменовані та непоіменовані договори. До поіменованих договорів правники вважають належними всі договори між членами сім'ї, які передбачені СК України, а до непоіменованих – усі договори, які укладаються в інтересах кожного з членів сім'ї та не суперечать положенням законодавства України, зокрема спрямованого на врегулювання сімейних правовідносин.

Зазначена класифікація сімейно-правових договорів, як вважається, дуже схожа з попередньою класифікацією, наданою за критерієм відносин, урегульованих договорами, бо як у першому разі, так і в другому сімейно-правові договори між суб'єктами сімейних відносин, у тому числі сімейних правовідносин, поділяються на договори, які врегульовані та передбачені

законодавством України, та на договори, які не врегульовані положеннями законодавчих актів України.

Враховуючи викладене, з урахуванням та доцільністю надати окреме визначення поняттю «шлюбно-правові договори», надамо класифікацію шлюбно-правових договорів за критерієм законодавчої визначеності відносин суб'єктів шлюбних правовідносин, які регулюються договорами:

- поіменовані шлюбні договори, спрямовані на регулювання шлюбних правовідносин, визначених та передбачених положеннями СК України;
- непоіменовані шлюбні договори, спрямовані на регулювання шлюбних правовідносин, визначених суб'єктами цих правовідносин, однак непередбачених положеннями СК України.

У науковій літературі також існує класифікація сімейно-правових договорів між членами сім'ї за суб'єктним складом сім'ї. За вказаною класифікацією правники акцентують увагу на тому, що сімейно-правові договори можна розділити на такі групи:

- договори подружжя;
- договори між особами, які перебувають у правовідносинах, подібних до шлюбних;
- договори осіб, які проживають однією сім'єю;
- договори батьків щодо виховання та утримання дитини;
- договори між батьками та дітьми;
- договори родичів [405, с. 47].

За визначенням науковців:

- до договорів подружжя належать: 1) договори між чоловіком і дружиною щодо їхнього майна (договір про відчуження частки спільного майна одного з подружжя на користь іншого – ст. 64 СК України); договори щодо порядку користування майном (ст. 66 СК України); договори щодо розділу спільного майна дружини і чоловіка (ст.ст. 69, 70 СК України);

договори щодо виділення частки із спільного майна подружжя (ст. 69 СК України); 2) договори між чоловіком і дружиною щодо забезпечення надання (ст. 78 СК України) та припинення (ст. 89 СК України) права на утримання; 3) шлюбний договір (ст.ст. 92–103 СК України);

– до договорів, що можуть укладатися особами, які перебувають у правовідносинах, подібних до шлюбних, належать: 1) договори щодо їхнього майна; 2) договори щодо забезпечення надання та припинення права на утримання (зокрема, для осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах); 3) інші договори, які можуть укладатися відповідно до чинного законодавства України.

– до договорів, укладених між суб'єктами, які проживають разом однією сім'єю, свої відносини не зареєстрували, тобто перебувають у фактичних шлюбних відносинах – конкубінаті, належать: 1) договори визнання правового режиму спільного майна осіб, які перебувають у конкубінаті (ст. 74 СК України); 2) договори про припинення права на утримання одного з членів конкубінатного союзу (ст. 89, ч. 3 ст. 91 СК України);

– до договорів, укладених між батьками щодо утримання та виховування дитини, належать [412, с. 224]: 1) договори, укладені між батьками, незалежно від того, проживають вони разом чи окремо після припинення шлюбних відносин, щодо визначення місця проживання дитини та врегулювання порядку виховання і надання належних умов проживання дитині тим з батьків, який проживатиме окремо (ч. 1 ст. 109 СК України); 2) договори між колишнім подружжям після припинення, розірвання шлюбу щодо розміру сплати аліментів на утримання дитини (ч. 2 ст. 109 СК України); 3) договори про забезпечення здійснення подружжям батьківських прав і обов'язків (ст. 157 СК України); 4) договори між колишнім подружжям після розірвання шлюбу щодо сплати аліментів на дитину тому з подружжя, з ким

проживає дитина (ст. 189 СК України); 5) договори між колишнім подружжям щодо припинення прав на аліменти на утримання дитини у зв'язку з тим, що один із колишнього подружжя, який сплачував аліменти на дитину, набув нерухоме майно на користь дитини (ст. 190 СК України);

– до договорів, укладених між батьками і дітьми, науковці й законодавець вважають належними непоіменовані договори, бо зазначені договори між батьками і дітьми в сімейному законодавстві України прямо невизначені;

– до договорів, укладених між родичами, науковці й законодавець також вважають належними в більшості випадків непоіменовані договори, бо сімейним законодавством України такі договори між родичами не передбачені.

Підсумовуючи викладене, слід урахувати також і існування спільного проживання особами однієї статі, яких фактично можна вважати належними до осіб, які проживають разом як цивільні партнери, що за своєю суттю схоже на наявність правовідносин між суб'єктами фактичних шлюбних відносин.

Аналізом літератури встановлено, що для законодавчого врегулювання сімейно-правових договорів слід дотримуватись низки вимог, а саме: при укладенні сімейно-правових договорів їхній зміст не має суперечити положенням законодавства; суб'єкти – сторони сімейно-правового договору – мусять мати певну цивільну дієздатність; наявність свого волевиявлення кожною із сторін сімейно-правового договору; вчинення правочину у встановленій положеннями законодавства формі; спрямованість правочину на обумовлені ним правові наслідки; договори укладаються батьками чи опікунами в інтересах дитини.

Наступною позицією, яку визначили законодавство і науковці, є визнання сімейно-правових правочинів недійсними в разі порушення вимог укладених договорів та в разі, якщо укладені договори суперечать вимогам

законодавчих актів. Сімейно-правові договори можуть бути нікчемними й оспорюваними. Нікчемними договори визнаються положеннями законодавства (ч. 2 ст. 215 ЦК України), а оспорюваними визнаються договори, недійсність яких не встановлена законодавчими актами (ч. 3 ст. 215 ЦК України), а отже, нікчемність (недійсність) таких договорів установлює суд. Цивільне законодавство визначає загальні правові наслідки визнання правочину недійсним, які також належать і до сімейно-правових договорів. До таких наслідків належать: повернення всього одержаного за недійсним договором, відшкодування завданих недійсним договором збитків, а також можливість компенсації, виниклої в разі вчинення нікчемного правочину, моральної шкоди.

Викладене вище, за аналогією, можна застосовувати до шлюбно-правових договорів, бо останні подібні до сімейно-правових договорів за законодавчим визначенням, частково за суб'єктним складом та за умовами і порядком укладення і настання правових наслідків, у тому числі й настання правових наслідків у разі визнання правочину нікчемним (недійсним).

Вважається доцільним, ураховуючи викладене вище та на підставі зробленого аналізу визначення поняття «сімейно-правові договори» та їх класифікації, надати загальне визначення поняттю «шлюбно-правові договори». Шлюбно-правові договори – це договори між подружжям, особами, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах – конкубінаті, особами, які перебувають у відносинах як цивільні партнери, особами, які перебувають у релігійному шлюбі, між батьками і дітьми, всиновленими і всиновлювачами, спрямовані на врегулювання сімейних правовідносин щодо настання та припинення шлюбних та подібних до них за суттю прав і обов'язків, а також їх зміни.

Щодо визначення договірного регулювання відносин подружжя, осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, у відносинах подібних до

шлюбних (релігійному шлюбі, цивільному партнерстві), при вивченні та аналізі літератури та положень законодавства виникають питання щодо договірної регулювання майнових відносин зазначених суб'єктів. Такі питання виникають у випадках визначення належності майна подружжя, яке було набуто до укладення зареєстрованого шлюбу, релігійного шлюбу або настання фактичних шлюбних відносин та цивільно-партнерських відносин, а також щодо майна, набутого в період спільного проживання. Для вирішення таких питань у сімейному законодавстві України передбачається низка майнових договорів подружжя, які є, як зазначалось, одним із різновидів сімейно-правових договорів.

Положеннями ст. 64 СК України передбачено, що подружжя, яке зареєструвало шлюб, має право укласти між собою будь-які правочини (договори) відносно спільного сумісного, а також роздільного майна, якщо вони не суперечать вимогам законодавства. До таких договорів в основному належать: договори між подружжям щодо їхнього майна, а також договори щодо утримання подружжям один одного [64, с. 79].

Договори щодо визначення правового режиму майна подружжя можуть бути поіменованими та непоіменованими.

Розглядом поіменованих договорів у літературі визначається, що до них належать договори відчуження майна одним із подружжя на користь іншого, договори про визначення права користування майном, договори про поділ майна та договори про виділ частки майна.

Зазначені договори характеризуються тим, що предметом договору виступає майно, яке належить до спільного або роздільного майна подружжя на момент укладення договору. Враховуючи викладене, під час складання договорів між подружжям майно, яке перебуває в їхній спільній або роздільній власності, змінює правовий режим. Правочини щодо порядку використання спільного або роздільного майна подружжя правового режиму

цього майна не змінюють, а спрямовані на врегулювання порядку користування цим майном кожним із подружжя.

Під час шлюбних правовідносин у подружжя за різноманітних обставин виникає необхідність щодо укладення договору про виділ частки майна на користь одного одним або ж укладення договору про поділ спільного майна між подружжям.

За визначенням деяких науковців, поділ спільного майна подружжя передбачає припинення прав подружжя на спільне майно, тобто, за вимогою одного з подружжя або за їхньою спільною вимогою, відносини щодо спільної сумісної власності між ними припиняються [495, с. 31]. У літературі надається ще декілька визначень договорів подружжя щодо поділу майна, яке на момент складення такого договору перебувало в їхній спільній власності та відносно користування яким подружжя мало певні права й обов'язки. У деяких літературних джерелах договір про поділ спільного майна подружжя висвітлюється як правочин, спрямований на припинення режиму спільного майна подружжя – осіб, які перебували в шлюбі [75, с. 117]. В окремих джерелах договори про поділ спільного майна подружжя розуміються як договір, спрямований на припинення режиму спільної сумісної власності подружжя з подальшим установленням режиму приватної власності кожного з них [170, с. 127]. У низці інших джерел договір про поділ спільного майна подружжя висвітлюється як договір, який дозволяє подружжю спільно користуватись та розпоряджатись спільним майном [495, с. 33].

З наукової точки зору в літературі викладено, що договір поділу спільного майна подружжя належить до двосторонніх, консенсуальних та відплатних договорів, сторонами яких є дружина і чоловік, шлюбні відносини між якими існують або припинені, що зареєстровано відповідним чином у органах РАЦС. Отже, договір поділу майна укладатимуть лише особи, які уклали шлюб, зареєстрували його у відповідних органах і мають спільне

майно. Саме цим договір поділу майна подружжя відрізняється від шлюбного договору, бо першим передбачено регулювання майнових відносин подружжя щодо майна, яке вже є в їхній спільній власності, а в другому передбачається визначення режиму майна подружжя, яке вже в них є та яке вони разом набуватимуть у майбутньому. Зміст договору про поділ майна подружжя не має чіткого визначення. У літературі висвітлюються різні погляди щодо змісту зазначеного договору, а сімейне законодавство України не визначає його так само, як форму укладення договору про поділ майна подружжя під час шлюбних відносин та після їх припинення. Для визнання змісту та форми договору про поділ майна подружжя правники пропонують користуватися на загальних засадах положеннями цивільного законодавства України, якими передбачені правила відносно форми правочину (ст.ст. 205–208 ЦК України) [70, с. 76].

Законодавство України встановлює різний правовий режим майна подружжя залежно від того, набули вони його до шлюбу чи після реєстрації шлюбу, чи існує між ними договірний режим майна відповідно до підстав набуття майна – все це має значення при вирішенні поділу майна подружжя. Сімейне законодавство надає право подружжю на поділ належного йому майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності як за взаємною згодою під час шлюбу, так і при розірванні шлюбу та після розірвання шлюбу.

Поділ майна може бути проведений у добровільному порядку шляхом укладення нотаріально посвідченої угоди, а також примусово – шляхом звернення до суду з позовом.

Розглядаючи майновий спір, суд передусім визначає склад майна і підстави його набуття. Стаття 57 СК України визначає перелік майна, яке є особистою приватною власністю дружини, чоловіка. До речей індивідуального користування належать у тому числі й коштовності, навіть тоді, коли вони були придбані за рахунок спільних коштів подружжя, навіть

якщо вони купувалися для конкретного з подружжя. А якщо вони були придбані як засіб накоплення, то є спільною сумісною власністю.

Поділ спільного майна подружжя здійснюється за правилами, встановленими ст.ст. 69–72 СК України, ст. 372 ЦК України; поділ майна осіб, які проживають у фактичних шлюбних відносинах, регулюється ст. 74 СК України.

У правових позиціях Верховного Суду України у справах №6-2333цс15, 6-612цс15 зазначено, що норми СК України у ст.ст. 57, 60 установлюють загальні принципи нормативно-правового регулювання відносин подружжя з приводу належного їм майна, згідно з якими: 1) майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить їм на праві спільної власності; 2) майно, набуте кожним із подружжя до шлюбу, є особистою приватною власністю кожного з них.

З метою збереження балансу інтересів подружжя, дотримуючись принципів добросовісності, розумності та справедливості, СК України містить винятки із загального правила.

Стаття 60 СК України визначає, що майно, яке подружжя набуло за час шлюбу, належить дружині й чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один із них його не мав з поважної причини.

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 57 СК України, майном, що є особистою приватною власністю дружини/чоловіка, є майно, набуте нею/ним за час шлюбу, але за кошти, які належали їй/йому особисто.

Належність майна до спільної сумісної власності подружжя визначається не тільки фактом набуття його під час шлюбу, але й спільною участю подружжя коштами або працею в набутті майна. Застосовуючи цю норму права (ст. 60 СК України) та визнаючи право спільної сумісної власності подружжя на майно, суд має встановити не тільки факт набуття майна під час шлюбу, але й той факт, що джерелом його набуття були спільні сумісні кошти або спільна праця подружжя.

Тобто критеріями, які дозволяють надати майну статус спільної сумісної власності, є:

- 1) час набуття такого майна;
- 2) кошти, за які таке майно було набуто (джерело набуття);
- 3) мета набуття майна, яка дозволяє надати йому правовий статус спільної власності подружжя.

Норма ст. 60 СК України вважається застосованою правильно, якщо набуття майна відповідає цим критеріям.

Відповідно до ч.ч. 1, 2 ст. 70 СК України, у разі поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, частки майна дружини і чоловіка є рівними, якщо інше не визначено домовленістю між ними або шлюбним договором [401, с. 123–127]. При вирішенні спору про поділ майна суд може відступити від засади рівності часток подружжя за обставин, що мають істотне значення, зокрема якщо один із них не дбав про матеріальне забезпечення сім'ї, приховав, знищив або пошкодив спільне майно, витрачав його на шкоду інтересам сім'ї.

Пунктом 23 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ майна подружжя» від 21.12.2007 року №11 [22] зазначено, що, вирішуючи спори між подружжям про майно, необхідно встановлювати обсяг спільно нажитого майна, наявного на час припинення спільного ведення господарства, з'ясовувати джерело і час його набуття. Майно, яке належало одному з подружжя, може вважатися належним до спільної сумісної власності укладеною при реєстрації шлюбу угодою (шлюбним договором) або визнано такою власністю судом з тих підстав, що за час шлюбу його цінність істотно збільшилася внаслідок трудових або грошових затрат другого з подружжя чи їх обох.

Рішенням Ленінського районного суду м. Харкова від 08.10.2014 року у справі за позовом Особа_1 до Особа_2 про визнання майна особистою приватною власністю – задоволено, у задоволенні зустрічного позову Особа_2 до Особа_1 про визнання особистою власністю частини майна, набутого за час перебування в шлюбі та визнання частки у спільному сумісному майні подружжя – відмовлено. Дане рішення апеляційним судом залишено без змін. Суд може визнати майно дружини (чоловіка) об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, якщо воно за час шлюбу істотно збільшилося у своїй вартості внаслідок спільних трудових або грошових затрат другого з подружжя, але при визначенні часток подружжя в цьому майні враховується вартість майна, що належало одному з подружжя в порядку ст. 57 СК України. Рівність часток подружжя в цьому разі застосовується лише до вартості майна, яке істотно збільшилося внаслідок умов, передбачених цим законом.

Вимоги Особа_2 про необхідність застосування для врегулювання спірних правовідносин положень ст. 70 СК України є неправильними, оскільки вони застосовуються лише до майна, яке сторони набули в шлюбі, як наслідок спільних трудових або грошових затрат, без використання майна, що є особистою приватною власністю одного з подружжя. Судом достовірно встановлено, що збільшення вартості майна та істотність такого збільшення було проведено за особисті кошти позивача, що підтверджується матеріалами справи, свідками, і це майно не може бути поділено між сторонами в порядку поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, з підстав, передбачених ст.ст. 69–71 СК України.

Відповідно до ч. 1 ст. 71 СК України, майно, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, ділиться між ними в натурі. Якщо дружина та чоловік не домовилися про порядок поділу майна, спір може вирішити суд, який бере до уваги інтереси дружини, чоловіка, дітей та інші обставини, що мають істотне значення.

Відповідно до ч.ч. 1, 2 ст. 66 СК України, подружжя має право домовитися між собою про порядок користування майном, що йому належить на праві спільної сумісної власності. Договір про порядок користування житловим будинком, квартирою, іншою будівлею чи спорудою, земельною ділянкою, якщо він нотаріально посвідчений, зобов'язує правонаступника дружини і чоловіка.

Рішенням Нововодолазького районного суду Харківської області від 05.06.2014 року у справі №2/631/14 було частково задоволено позовні вимоги про розподіл домоволодіння, визначення порядку користування земельною ділянкою та поділ майна, що є у спільній частковій власності. Рішення вмотивовано тим, що відповідно до п. 7 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства, що регулює право приватної власності на жилий будинок» від 04.10.1991 року №7 у спорах про поділ будинку в натурі учасникам спільної часткової власності на будинок може бути виділено відокремлену частину будинку, яка відповідає розміру їхніх часток у праві власності. Відповідно до ч. 4 ст. 120 ЗК України, при переході права власності на будівлю та споруду до кількох осіб право на земельну ділянку визначається пропорційно часткам осіб у вартості будівлі та споруди. Суд вирішив провести розподіл житлового будинку, надвірних споруд та порядок користування земельною ділянкою згідно з висновком судової будівельно-технічної експертизи.

Відповідно до ч.ч. 1, 2 ст. 65 СК України, дружина/чоловік розпоряджаються майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, за взаємною згодою. При укладенні договорів одним із подружжя вважається, що він діє за згодою другого з подружжя. Дружина/чоловік має право на звернення до суду з позовом про визнання договору недійсним як такого, що укладений другим із подружжя без її/його згоди, якщо цей договір виходить за межі дрібного побутового.

Рішенням Адміністративного суду Харківської області від 25.11.2014 року у справі №645/3483/14ц було скасовано рішення суду першої інстанції та ухвалено нове рішення, яким відмовлено в позові про визнання права спільної сумісної власності подружжя, визнання права власності, визнання недійсним договору іпотеки. У частині відмови щодо визнання недійсним договору іпотеки рішення вмотивовано тим, що відповідно до ч. 1 ст. 57 СК України особистою приватною власністю дружини/чоловіка є майно, набуте нею/ним до шлюбу; майно, набуте нею/ним за час шлюбу, але за кошти, які належали їй/йому особисто. Згідно з п.п. 5 п. 45 Інструкції про порядок учинення нотаріальних дій нотаріусами України (у редакції чинній на момент укладення договору), нотаріус посвідчує правочин щодо розпорядження майном без згоди другого з подружжя, якщо з правовстановлюючого документа, договору, укладеного між подружжям, акта цивільного стану про укладення шлюбу та інших документів випливає, що зазначене майно є особистою приватною власністю одного з подружжя, тобто набуто до реєстрації шлюбу, за час шлюбу, але на умовах, передбачених шлюбним або іншим договором, укладеним між подружжям, договором дарування, або в порядку спадкування, або за кошти, які належали їй/йому особисто, тощо.

Отже, з урахуванням того, що іпотекодавець був власником іпотечного майна, отримувати згоду другого з подружжя не було потрібним, оскільки в цьому разі предмет іпотеки – житловий будинок з надвірними спорудами – є особистою власністю відповідача.

Крім викладеного, сімейне законодавство України регулює аліментні зобов'язання подружжя, що є диспозитивним. Ці договори подружжя також передбачають і умови утримання одним із подружжя іншого, які висвітлюються в передбачених сімейним законодавством договорах подружжя про надання утримання (ст. 78 СК України), договорах про участь одного з подружжя у витратах на утримання (ст.ст. 28, 90 СК України), договорах припинення права

на утримання (ст. 89 СК України), за умов, якщо один із подружжя, який має аліментні зобов'язання, набув на користь другого з подружжя або дитини нерухоме майно, та в шлюбних договорах (ст. 99 СК України). Слід звернути увагу на те, що СК України не містить визначення поняття договору про сплату аліментів, тому низка науковців запропонували наукове визначення аліментного договору, або договору про утримання, відповідно до чого це договір, який належить до сімейно-правових договорів і зобов'язує одного з подружжя надавати та/чи вживати заходів щодо утримання іншого з подружжя в терміни, спосіб та розміри, що передбачено укладеним договором про утримання [72, с. 13].

За загальним визначенням, що висвітлено в літературі, аліментний договір слід уважати належним до безвідплатних договорів, бо в цьому договорі не має взаємного обов'язку на виконання умов договору. Договір зобов'язує виконувати певні дії лише однієї із сторін договору. А тому зазначений договір є, відповідно, одностороннім та консенсуальним. Останнє вказує на те, що договір набирає чинності з моменту укладення, коли всі домовленості досягнуті. Лише в окремих випадках аліментний договір, або договір про утримання, вважатиметься двостороннім і відплатним у разі, коли один із подружжя отримує певну грошову суму, самотійно не працює та не бере участі у фінансовому забезпеченні сім'ї, однак зобов'язаний виконувати всі дії, пов'язані з веденням побуту, приготуванням їжі для членів сім'ї, доглядом за дітьми тощо.

За сімейним законодавством аліментний договір, або договір про утримання одного з подружжя, має укладатись у письмовій формі та посвідчуватись нотаріально (ст. 78 СК України). Якщо вимоги зазначеного договору не виконуються, то, відповідно, він визнається нікчемним (ст. 220 ЦК України), зобов'язання виконуються за допомогою виконавчого напису нотаріуса. У цьому разі, якщо порушені умови договору, до суду звертатись не

потрібно, бо захист прав здійснюється відповідно до вимог ст. 18 ЦК України, Закону України «Про нотаріат» від 02.09.1993 року №3425-XII [3] та Постанови Кабінету Міністрів України від 29.06.1999 року №1172 за допомогою, як уже зазначалося, виконавчого напису нотаріуса [15].

У судовій практиці існує багато прикладів розгляду справ з визначення та прийняття рішення щодо права на утримання та про стягнення додаткових витрат на утримання, зокрема на утримання дитини. Під час розгляду таких справ суди доходять до різних за змістом судових рішень у зв'язку з неоднаковим застосуванням положень статей СК України.

Щодо підстав припинення дії аліментного договору, зокрема договору про утримання, вони регулюються сімейним законодавством України (ст.ст. 82, 83, 85, 87, 89 СК України). Такими підставами може бути договір між подружжям про зміну сплати аліментів на нерухоме майно (ст. 89 СК України), а також смерть утримувача та закінчення строку дії договору.

Договір про припинення права на утримання має такі самі ознаки, які стосуються суб'єктного складу договору, його форми, підстав визнання недійсним та деяких інших, що й договір подружжя про сплату аліментів.

Шлюбний договір у сучасній Україні поширений не так широко, як у зарубіжних країнах, проте є повноцінною частиною чинного законодавства і має як прихильників, так і супротивників. Шлюбний договір, на відміну від інших договорів, нерозривно пов'язаний з особистістю його учасників, а тому його можна укласти ні за допомогою законного представника, ані за довіреністю, лише особисто особами, які укладають або вже уклали шлюб. Однак під час укладення шлюбного договору бажано скористуватись професійною юридичною допомогою, що дасть змогу обов'язково звернути увагу на деякі моменти. Необхідно відзначити, що вперше шлюбний договір був закріплений у цивільному законодавстві Франції ще 1804 року. За кордоном шлюбний договір давно став нормою, що забезпечує цивілізовані

відносини. І укладення шлюбних договорів є звичайною справою, особливо при повторних шлюбах.

Шлюбний договір спрямований на регулювання відносин подружжя щодо майна, тобто такий договір визначає майнові відносини подружжя (права й обов'язки щодо майна) при укладенні шлюбу та в разі його розірвання [69, с. 97]. Подружжю або майбутньому подружжю важливо чітко визначити належність майна, що має особливу матеріальну цінність, зокрема подружжя зазначають, яке саме майно буде особистою власністю кожного з них, а яке спільною сумісною власністю. Наприклад, якщо в шлюбному договорі буде зазначено, що нерухоме майно (будинок, квартира, дача, земля тощо) належить дружині на праві приватної власності, то в разі розірвання шлюбу чоловік не матиме жодної змоги претендувати на зазначене нерухоме майно, яке належить дружині. Іноді за шлюбним договором подружжя може передати у право власності один одному особисте майно, яке належало йому/їй до укладення шлюбу, тобто до виникнення шлюбних правовідносин (у разі якщо такий пункт не включити в текст шлюбного договору, то при розлученні це майно залишиться йому/їй). Також подружжю заздалегідь необхідно розібратися з долею речей, які воно набуде в майбутньому, і розподілити не тільки, кому вони будуть належати, але і хто їх буде обслуговувати (це стосується нерухомого майна, автомобілів та іншого майна, що потребує додаткового утримання, у тому числі виплати податків).

Більшість науковців при висвітленні та дослідженні проблематики правового регулювання шлюбних договорів акцентують увагу, посилаючись на практичний досвід зарубіжних країн, у тому числі країн ЄС, тобто на те, що шлюбний договір не завжди є виправданим для стосунків між подружжям, зокрема при вирішенні спірних майнових питань. Хоч у сімейному законодавстві України визначено правову конструкцію шлюбного договору, це не зобов'язує осіб, які уклали шлюб чи перебувають у фактичних сімейних

стосунках, укласти такі договори між собою. Укладення шлюбного договору є добровільним, а законодавство надає подружжю можливість під час складання такого договору самостійно зазначити свої майнові відносини. Якщо подружня пара не уклала шлюбного договору, то всі майнові спори між подружжям вирішуються та регулюються законодавчими нормами. Отже, з визначеного впливає наявність законного правового режиму майна подружжя та договірної режиму майна подружжя.

За допомогою аналізу СК України можна звернути увагу на відсутність визначення поняття «шлюбний договір», хоч інституту шлюбного договору присвячена Глава 10 СК України. Якщо розглянути положення раніше чинного сімейного законодавства України, а саме КпШС та Закону України «Про внесення змін і доповнень до КпШС УРСР» від 23.06.1992 року №2488-XII, то бачимо, що в цих нормативно-правових актах було передбачено право подружжя на становлення договірної режиму спільного майна шляхом укладення шлюбного контракту (ст. 27¹ КпШС) та надано визначення поняття «шлюбний контракт» – угода, яка стосується вирішення питань життя сім'ї. Тому вважається доцільним надати визначення «шлюбний договір», що можливо зробити, проаналізувавши положення сімейного законодавства України та окремих зарубіжних держав, яке регламентує цей договір.

Серед українських науковців триває дискусія щодо вирішення питання визначення поняття «шлюбний договір». Об'єднує позиції вчених те, що всі вони безперечно вважають, що шлюбний договір входить до системи договорів майнового характеру, тобто майнових договорів [87, с. 35; 88, с. 41; 461, с. 639–641].

Шлюбний договір вважають належним до змішаних договорів, які мають комплексний характер. До нього кожен із подружжя може включати будь-які умови, що можуть складатися за змістом з окремих видів договорів. Сторонами шлюбного договору можуть бути як подружжя, які вже зареєстрували шлюб,

так і особи, які тільки будуть у майбутньому укласти шлюб, тобто до таких осіб можна вважати належними й осіб, які мають фактичні шлюбні відносини.

Слід також звернути увагу, що поряд із поняттям «шлюбний договір» на практиці часто зустрічаються й такі терміни, як «шлюбний контракт» або «шлюбна угода».

У літературі та положеннях сімейного законодавства України існує визначення шлюбного договору, яке хоч і легально не визначено нормативно-правовими актами, однак існує. І. В. Жилінкова вважає, що шлюбний договір – це домовленість подружжя чи осіб, які подали заяву на реєстрацію шлюбу, відносно встановлення майнових прав і обов’язків, пов’язаних укладенням, наявністю та розірванням шлюбу [174, с. 40].

О. О. Ульяненко запропонував своє визначення шлюбного договору як угоду фізичних осіб різної статі, що подали заяву про реєстрацію своїх шлюбних відносин, або угоду подружжя, яка спрямована на визначення майнових прав і обов’язків подружжя щодо: порядку поділу майна на спільне й роздільне, використання майна, відчуження, розподілу доходів і витрат, у тому числі майнових прав і обов’язків як батьків у шлюбі та в разі розірвання шлюбу [429, с. 82; 430, с. 86; 431, с. 260; 433, с. 44].

У сімейному праві країн-членів ЄС визначено, що шлюбний договір є договором наречених або осіб, які вже перебувають у зареєстрованому шлюбі, яким регулюються і визначаються особисті й майнові права й обов’язки подружжя, а також осіб, які розірвали шлюб. Отже, як бачиться, сімейне право зарубіжних держав, надаючи визначення шлюбного договору та його законодавче закріплення, передбачає можливість регулювати як майнові, так і особисті відносини осіб, які перебувають у шлюбних відносинах, а також які лише тільки мають намір вступити в ці відносини.

Слід звернути увагу, що на шляху до євроінтеграції в Україні вживаються заходи щодо позитивного вирішення питань урегулювання майнових і

особистих відносин подружжя за допомогою шлюбних договорів з урахуванням непорушення гарантованих Конституцією України прав людини [257, с. 91; 309, с. 28; 323, с. 34].

Науковці додержуються різних думок також і щодо правової природи шлюбного договору. Окремі вчені вважають, що шлюбний договір є різновидом цивільно-правових угод і регулюється за загальними правилами укладення угод [170, с. 29; 319, с. 42], інші відмічають, що зазначений договір можна вважати належним до особливого виду цивільних договорів, суб'єктний склад яких визначений СК України і стосується майнових відносин [432, с. 5]. Деякі науковці зазначають, що шлюбний договір у частині регулювання майнових відносин належить до цивільно-правових договорів, а в частині сімейних відносин – до сімейно-правових договорів [495, с. 27].

Отже, аналізуючи викладені думки науковців, які відмічають у більшості випадків, що шлюбний договір слід уважати належним до різновиду цивільно-правових договорів, можна не погодитись з їхньою позицією і впевнено визначити, що шлюбний договір слід розглядати як різновид сімейно-правових договорів, бо він стосується шлюбних майнових і немайнових правовідносин, його положення й умови спрямовані на забезпечення виконання прав і обов'язків подружжя, батьків і дітей, осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, у тому числі релігійному шлюбі, та подали заяву про укладення і реєстрацію шлюбу для забезпечення захисту цих прав і обов'язків, а також для визначення правових наслідків у разі припинення шлюбних правовідносин або розірвання шлюбу.

Аналізуючи сімейне законодавство України, встановлюємо, що в ч. 1 ст. 92 СК України визначається певне коло сторін шлюбного договору, якими за положеннями можуть бути лише особи, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, або особи, які перебувають у шлюбі, тобто подружжя. Отже, стороною в шлюбному договорі не можуть бути інші особи, окрім визначених осіб. Також

акцентується увага на умовах, за яких шлюбний договір не має обмежувати правоздатність і дієздатність кожного з подружжя, тобто містити положення, що обмежують право однієї із сторін на працю, вибір професії, отримання освіти, свободу пересування тощо [92].

Шлюбний договір регулює три основних види майнових відносин:

- а) правовий режим майна (ст. 97 СК України);
- б) порядок користування житлом (ст. 98 СК України);
- в) право на утримання (ст. 99 СК України).

Шлюбний договір укладається з приводу майнових правовідносин подружжя (ч. 1 ст. 93 СК України) [44; 231, с. 25; 233, с. 44].

Категоричність зазначеного твердження є аргументованою, адже особисті немайнові права людини і громадянина, і навіть подружжя, є непорушними і ніхто, навіть близькі люди, не можуть на них посягати, що гарантується Конституцією України [1]. Стаття 21 Конституції України, зокрема, зазначає: «Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними». Стаття 51 Конституції захищає права не просто людини, а одруженої людини: «Кожен із подружжя має рівні права й обов'язки у шлюбі та сім'ї». У шлюбному договорі можна передбачити право на компенсацію моральної шкоди, заподіяної негідною поведінкою іншого з подружжя (зрада, побої, дії, спрямовані проти інтересів сім'ї, тощо).

Подружжя не можуть за допомогою шлюбного договору регулювати свої немайнові права й обов'язки відносно дітей [205, с. 28]. Також договір не може містити умови, які ставлять одного з подружжя у вкрай несприятливе становище (передбачити договором, що все нажите в шлюбі майно і доходи стають власністю лише одного з подружжя). Крім того, шлюбний договір не може містити обмеження щодо таких питань, як добровільність шлюбного союзу, рівноправність подружжя, турбота про добробут і розвиток дітей тощо.

Водночас слід урахувувати, що розвиток ІТ не може не впливати на всі вже існуючі договірні конструкції в сімейному праві, а тому потребують їх переосмислення. Стрімкий розвиток ІТ розширює і коло об'єктів цивільних прав, які застосовуються як в цивільному праві, так і в сімейних правовідносинах. Адже до об'єктів цивільних прав можна беззаперечно вважати належними ІТ-об'єкти: ІТ-активи підприємств, веб-сайти, доменні імена, комп'ютерні програми, бази даних, акаунти в Інтернеті, віртуальні речі, віртуальні гроші тощо. Включення зазначених об'єктів не суперечитиме вимогам чинного законодавства України.

У вітчизняній системі сімейного права законодавство передбачає, що майно, яке подружжя нажило в шлюбі, є спільним. При укладенні шлюбного договору необхідно враховувати деякі особливості щодо правового режиму майна, а з урахуванням ІТ-сфери й щодо віртуального майна (комп'ютерні програми, веб-сайти, акаунти, електронні кошти, віртуальні об'єкти інтелектуальної власності, результати творчості, які розміщуються на сайтах в Інтернеті, тощо): допускається вирішувати питання щодо електронних коштів; сторони можуть передбачити, що віртуальне майно, яке набуто кожним з подружжя до шлюбу або одержано за час шлюбу в дар, належатиме подружжю разом і набуватиме режиму спільної часткової або спільної сумісної власності подружжя; умови шлюбного договору не можуть погіршувати матеріальний стан будь-кого з подружжя, тобто необхідність закріплення умов договору лише щодо обох з подружжя в рівних частках, що мають відповідати загальним принципам спільного життя; сторони можуть передбачити, що віртуальним майном, яке належить одному з них на праві віртуальної власності, вони володітимуть та користуватимуться спільно; якщо при посвідченні шлюбного договору постане питання про конкретне віртуальне майно, право власності на яке пропонується визначити в шлюбному договорі, має встановлюватись належність права власності на нього; сторони можуть домовитися про

можливий порядок поділу їхнього віртуального майна; шлюбний договір не є документом, який установлює та підтверджує право власності на віртуальне майно.

Таким чином, шлюбний договір відносно віртуального майна (речей, об'єктів інтелектуальної власності або творчості) для врегулювання відносин між подружжям в ІТ-сфері має складатися за аналогією складення шлюбного договору відносно реального майна подружжя та їхньої спільної власності.

На теперішній час в Україні правовідносини подружжя щодо віртуальних речей, на відміну від пілотного проекту з приводу реєстрації актів цивільного стану, законодавчо не врегульовані.

Звертається увага й на те, що, крім шлюбного договору, шлюбні правовідносини можуть також регулюватися й іншими положеннями сімейного законодавства України в частині того, що подружжя має право укладати між собою всі договори, які не заборонені законом, під час здійснення повноважень співвласників (ч. 1 ст. 64 СК України).

Таким чином, зазначимо: при аналізі юридичної літератури встановлено, що вона визначає різне ставлення до укладення договорів між чоловіком і дружиною.

Деякі автори вважають, що договори, які укладаються між чоловіком і дружиною, правового підґрунтя, яке б відігравало самотійну роль у процесі регулювання майнових відносин, не містять. Крім того, поняття «договір, укладений між чоловіком і дружиною» замінюють поняттями «погодження», «юридичний акт», «двосторонній акт» [493, с. 117].

Інші автори відмічають, що дружина і чоловік, укладаючи договори між собою, не вступають у договірні відносини, однак це не стосується договору дарування [487, с. 210]. Існує й інша точка зору, що за формою і змістом договори, які укладають чоловік і жінка відносно спільного майна, подібні до цивільно-правових договорів учасників спільної власності [495, с. 29].

У зазначеному разі слід зауважити, що ця позиція знайшла своє правове закріплення в чинному СК України, у результаті чого в сімейному праві договір набуває значення одного з основних видів юридичних фактів, які сприяють виникненню, зміні та припиненню прав і обов'язків подружжя [478, с. 317]. Укладаючи між собою договори, чоловік і дружина, як і кожна фізична особа, реалізують свою цивільну правоздатність. Таким чином, речі, які належать подружжю як на праві спільної сумісної власності, так і на праві особистої приватної власності, можуть бути предметом зазначеного договору. Тому, як приклад, спадковий договір, договір дарування, договір купівлі-продажу, договір довічного утримання (догляду) можуть бути як такі договори.

Однак законодавець не вказав конкретної форми зазначених угод, надаючи подружжю право на укладення договорів між собою, що є недоліком законодавства.

Питання про форми правочинів, які можуть укладатися між дружиною і чоловіком, розглядалося ще в радянський період. Проте єдиної думки не було досягнуто. Деякі автори стверджують про необов'язковість виконання подружжям вимог щодо форми правочину [465, с. 396], що не тягне до недійсності правочину, а інші – про обов'язковість виконання подружжям вимог закону щодо форми правочину [394, с. 213], невиконання чого може призвести до визнання правочину недійсним у випадках, передбачених ст. 218–220 ЦК України. Автори, які стверджують про необов'язковість виконання подружжям вимог закону щодо форми правочинів, обґрунтовують свою позицію тим, що вимоги стосовно форми угоди, а саме йшлося про нотаріальну форму посвідчення договорів дарування на суму понад 500 грн, не мають поширювати свою дію на подружжя, а тільки на учасників цивільно-правових відносин, бо для подружжя така форма угоди є незрозумілою та нежиттєвою [475, с. 18].

У цьому разі підґрунтям для такої думки є особисті, довірливі, взаємні відносини подружжя. Однак у разі виникнення судового спору між подружжям щодо належності дарованої речі одному з них зазначені відносини не мають вагомого значення.

Автори, які додержуються протилежної точки зору, свої твердження ґрунтують на тому, що укладені між подружжям угоди мають відповідати всім передбаченим вимогам закону. Бо при розгляді спору між подружжям про поділ майна суд може дати іншу оцінку посиленням одного з них чи обох про дарування тієї чи іншої речі [140, с. 57].

Уявляється, що твердження про дотримання вимог щодо форми угоди є обов'язковим. Тому приєднуємося до думки тих авторів, які вважають таку вимогу для подружжя обов'язковою. Тоді ефективніше будуть захищені права того з подружжя, якому подаровані відповідні речі.

Згідно з ч. 2 ст. 64 СК України, договір про відчуження одним із подружжя на користь другого з подружжя своєї частки в праві спільної сумісної власності подружжя може бути укладений без виділу цієї частки.

Встановивши такі умови договору, закон тим самим зробив виняток для подружжя при укладенні договорів щодо відчуження об'єктів права спільної сумісної власності, на які поширюються правила цивільно-правового регулювання. Це можна пояснити тим, що в разі такого відчуження припиняється право спільної сумісної власності подружжя і виникає право приватної власності того з членів подружжя, для якого відчужувалася частка в праві спільної сумісної власності подружжя. Тому ч. 2 ст. 64 СК України встановлює для подружжя добровільний режим визначення часток кожного з них і дозволяє відразу укласти договір щодо розпорядження цими частками. Отже, слід сказати, що норма частини суттєво полегшує укладення договорів між чоловіком і дружиною щодо відчуження одним із подружжя на користь другого своєї частки в праві спільної сумісної власності. Адже їм уже не

доведеться насамперед здійснювати процедуру виділу своєї частки та оформлення права власності на неї.

У ч. 2 ст. 65 СК України зазначено, що при укладенні договорів одним із подружжя вважається, що він діє за згодою другого з подружжя. У цьому разі йдеться про дрібні побутові договори. Особливості такого договору передбачені ЦК України. Тому під дрібними побутовими договорами слід розуміти договори, що задовольняють побутові потреби особи і стосуються предмета, який має невисоку вартість (ч. 1 ст. 31 ЦК України). При укладенні дрібних побутових договорів діє презумпція згоди другого члена подружжя. Адже майнові відносини подружжя ґрунтуються на довірливій основі. Саме тому інтереси подружжя настільки переплітаються, що вони стають не двома інтересами, а єдиним інтересом двох осіб. Тому щоразу вимоги третіх осіб про висловлення одним із подружжя згоди на укладення другим з подружжя таких угод призводили б до надзвичайного утруднення цивільного обороту [263, с. 116].

Презумпція згоди при укладенні одним із подружжя договорів не позбавляє права пред'явлення позову про визнання такого договору недійсним. Адже згідно із ст. 4 ЦПК України [43] будь-яка заінтересована особа має право в порядку, встановленому законом, звернутися до суду за захистом порушеного або оспорюваного права чи охоронюваного законом інтересу.

Тому дружина або чоловік має право на звернення до суду з позовом про визнання договору недійсним як такого, що укладений другим з членів подружжя без її чи його згоди, якщо цей договір виходить за межі дрібного побутового (ч. 2 ст. 65 СК України).

Отже, як бачимо, у ч. 2 ст. 65 СК України зазначено таке поняття, як «договір, який виходить за межі дрібного побутового».

Виходячи з вищезазначеного тлумачення, поняття «дрібний побутовий договір» передбачає, що договір, який виходить за межі дрібного побутового,

має бути предметом побутового призначення і мати високу вартість. Бо предмет дрібного побутового договору має невисоку вартість, а предмет, який потребує нотаріального посвідчення та/чи державної реєстрації, мусить мати ще вищу вартість. Як бачимо, встановити поділ речей за їх вартістю, що є предметом договору, практично неможливо. Саме тому тлумачення договору, який виходить за межі дрібного побутового, буде завжди тлумачитися неоднозначно. Таким чином, суд змушений приймати різні рішення в кожній конкретній справі з огляду на тлумачення такого договору.

Питання щодо визнання договору недійсним, таким, що укладений без згоди одного з подружжя, розглядалося в юридичній літературі.

Ю. С. Червоний зазначає, що визнання укладеного договору недійсним одним із членів подружжя вважається в разі відсутності згоди на це другого з членів подружжя лише на його вимогу, а також у разі, коли доведено, що інша сторона знала про незгоду другого з членів подружжя на укладення конкретного правочину [263, с. 117]. Тобто необхідно довести факт відсутності згоди одного з членів подружжя та знання про це другого з них, який уклав договір у супереччю волі іншого члена подружжя. Однак установлення зазначених фактів сприятиме затягуванню та ускладненню судового процесу. Тому науковці запропонували встановлювати не «факт наявності чи відсутності згоди», а факт «незгоди». О. В. Дзера зауважує, що якщо не буде встановлено факту незгоди того з подружжя, хто не брав участі в угоді на її укладення, то не буде підстав для визнання її недійсною чи застосування інших правових наслідків. Крім того, науковець зазначає, що встановити «факт незгоди» можна шляхом пред'явлення до суду віндикаційного позову, який тільки тоді буде задоволений, коли буде встановлено, що подружжя-відчужувач здійснив відчуження спільного майна всупереч волі другого з членів подружжя, зокрема із застосуванням насильства, погрози, омани тощо [394, с. 138]. Таким чином, можна погодитись із зазначеною думкою та підтримати її, адже установлення

«факту незгоди» другого з членів подружжя при укладенні таких договорів іншим членом подружжя полегшить судовий розгляд справи і сприятиме ефективному захисту порушених прав одного з членів подружжя.

При визнанні угоди, яку уклав один із членів подружжя, недійсною може виникнути питання щодо обсягу визнання такої угоди недійсною, а саме в повному обсязі або в частині частки того з подружжя, права якого порушені.

У сімейно-правовій літературі з цього приводу відмічені різні думки. Одні автори вважають визнання угоди недійсною в повному обсязі [394, с. 140], а інші тільки в частині, яка належить одному з подружжя, який не брав участі в угоді [253, с. 35–55]. Підтримуємо думку авторів, які вважають визнання угоди недійсною в повному обсязі. Це твердження можна підтвердити таким чином: право спільної сумісної власності – це право без визначених часток (ст. 368 ЦК України), тобто в нашому разі частки подружжя не визначені й право власності кожного з них поширюється на весь об'єкт. Окрім цього, без дотримання правил про переважне право купівлі частки в праві спільної часткової власності (ст. 368 ЦК України) продати свою частку майна учасник спільної часткової власності (частка якого визначена) не може. Більше того, це не може зробити учасник спільної сумісної власності (частка якого невідома і може бути збільшена або зменшена при поділі майна). Щодо визнання правочину недійсним тільки в тій частині, яка належала одному з членів подружжя, який не брав участі у правочині, то це можливо лише на його вимогу [475, с. 19]. Однак для цього потрібні суттєві докази.

Відповідно до ст. 103 СК України, шлюбний договір на вимогу одного з подружжя або іншої особи, права та інтереси якої цим договором порушені, може бути визнаний недійсним за рішенням суду з підстав, установлених Цивільним кодексом України.

Рішенням Фрунзенського районного суду м. Харкова від 15.05.2014 року у справі №645/2281/14ц задоволено позовні вимоги Особа_1 до Особа_2 про

визнання шлюбного договору недійсним. Згідно із шлюбним договором, сторони встановили, що квартира є виключною спірною власністю Особа_2, яка має право розпоряджатися нею на власний розсуд без згоди Особа_1. Відповідно до ч. 5 ст. 93 СК України, за шлюбним договором не може передаватися у власність одному з подружжя нерухоме майно та інше майно, право на яке підлягає державній реєстрації. Враховуючи, що право на спірне майно підлягає державній реєстрації згідно з умовами шлюбного договору, Особа_1 фактично передав у власність дружини Особа_2 належну йому частку спірної квартири як спільного сумісного майна подружжя, що суперечить вимогам ч. 5 ст. 93 СК України. Отже, зазначений договір у цій частині має бути визнаний недійсним з підстав, передбачених ч. 2 ст. 203 ЦК України, де формулюється підстава визнання правочину недійсним (ч.ч. 1, 3 ст. 215 ЦК України).

Однак рішенням Апеляційного суду Харківської області, яке залишено ухвалою ВССУ без змін, вищезазначене рішення скасовано, де зазначено, що суд апеляційної інстанції погоджується з висновком суду першої інстанції відносно того, що право позивача порушено, але вважає, що судом безпідставно не застосовано строк позовної давності до вказаних правовідносин, як це просив відповідач. Як зазначено у ст. 103 СК України, якщо шлюбний договір може бути визнаний недійсним з підстав, передбачених ЦК України, то і строки позовної давності мають застосовуватися ті, що передбачені вказаним кодексом. Відповідно до ст. 257 ЦК України та ч. 1 ст. 261 ЦК України, загальна позовна давність встановлюється у три роки, перебіг позовної давності починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права чи про особу, яка його порушила. Умови договору стосовно права власності відповідача на квартиру та щодо користування і проживання Особа_1 у цій квартирі позивачеві були відомі з дня укладення шлюбного договору. Строк позовної давності судова колегія застосовує із

серпня 2010 року, тобто коли було укладено шлюбний договір, і сплинув він у серпні 2013 року, а звернувся позивач до суду з позовом 2014 року.

Отже, позивач пропустив строк позовної давності для звернення до суду за захистом свого права, і з цих підстав йому відмовлено в задоволенні позову.

Разом з наведеним слід звернути увагу й на договірні відносини між особами, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах без реєстрації шлюбу. Правова свідомість багатьох громадян України останнім часом значно відстає від розвитку законодавства, особливо на шляху євроінтеграції, що, безумовно, позначається на принципах побудови будь-яких правовідносин. Якщо звернути увагу на відносини між особами, які будуються на неюридичному терміні «кохання», то характерними їхніми рисами в основному є відсутність логічної лінії поведінки, яка, на жаль, у подальшому може призвести до негативних наслідків. У зв'язку з чим пропонується запровадити укладення між особами, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, конкубінатного договору, що в подальшому полегшить визначення моменту виникнення шлюбних правовідносин між особами, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, для вирішення майнових та немайнових питань у разі припинення фактичних шлюбних відносин.

Не слід не звертати уваги на поширення останнім часом стосунків між особами однієї статі, які також проживають разом однією «сім'єю», ведуть спільне господарство, мають спільне майно, так би мовити, «кохають» один одного, але свої стосунки зареєструвати як шлюб не можуть. Вважається, що обидві особи, які не можуть або не бажають зареєструвати шлюб в органах РАЦС, погодяться на регламентацію своїх відносин за допомогою цивільно-правового договору. Звідси також випливає висновок, що регламентація таких правовідносин у договорі не має бути занадто конкретною.

Загалом договір між особами, що перебувають у релігійному шлюбі, фактичному шлюбі або є цивільними партнерами, має бути подібним до

шлюбного договору. Тому, відповідно до вимог СК України, у такому договорі сторони можуть обмежитися лише принципом, за яким набуваються майнові права під час спільного проживання. Якщо законом встановлено, що під час перебування у фактичних шлюбних відносинах спільно набуте майно вважається спільною сумісною власністю, то дублювати його немає сенсу, якщо сторони не бажають відокремити майно, яке належало їм до вступу у фактичні шлюбні відносини.

Однак, на відміну від шлюбного договору, за яким допускається режим роздільного майна подружжя, у договорах, які укладаються між особами, що перебувають у конкубінаті або є цивільними партнерами, відсутня конкретизація в нормах закону стосовно прав і обов'язків у фактичному шлюбі й цивільному партнерстві, які сторони можуть зумовити. Однак у цьому разі втрачається різниця між незареєстрованими відносинами і зареєстрованими відносинами. Уявляється, що в договорі, який укладатиметься між особами, що перебувають у фактичному шлюбі, та особами, які є цивільними партнерами, неможливо допускати, щоб сторони заздалегідь визначали частки, відповідно до яких одна сторона безпідставно буде отримувати більше іншої, оскільки такий правочин суперечитиме принципу рівності прав чоловіка і жінки та/чи цивільних партнерів (чоловіка і чоловіка, жінки і жінки).

Поряд із нормативним регулюванням правовідносин подружжя (чоловіка і жінки, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою чи в будь-якому іншому шлюбі) щодо майна, набутого до шлюбу чи за час шлюбу (ст.ст. 57, 60, 61, 62 СК України), закон у ст.ст. 7, 8, 9, 64, 74, 93–97 СК України передбачає можливість договірної регуляції цих правовідносин. Норма ст. 97 СК України надає подружжю право визначати в шлюбному договорі правовий режим майна, набутого до чи під час шлюбу, та не містить заборон чи обмежень цього права [226, с. 86; 238, с. 82; 279, с. 128; 345, с. 117].

Встановивши, що правовідносини сторін і правовий режим спірного майна врегульовано сторонами в шлюбному договорі, суд обґрунтовано, виходячи з принципу свободи договору (ст. 8 СК України, ст.ст. 6, 627 ЦК України), застосовує до цих правовідносин норми шлюбного договору, а не загальні норми СК України (правова позиція ВСУ у справі №6-230цс14 [23]).

Шлюбним договором можуть регулюватися три основних види майнових відносин: правовий режим майна, порядок користування житлом, право на утримання.

Слід мати на увазі, що внаслідок ч. 4 ст. 93, ч. 1 ст. 103 СК України положення шлюбного договору, що ставлять одного з подружжя у надзвичайно не вигідне матеріальне становище, порушують його права й інтереси, на вимогу такої сторони за рішенням суду можуть бути визнані недійсними з підстав, установлених ЦК України.

Відповідно до правової позиції, яку висловив Верховний Суд України в Постанові від 23.09.2015 року у справі №6-1026цс15 [25], майно, набуте під час спільного проживання особами, які не перебувають у зареєстрованому шлюбі між собою, є об'єктом їхньої спільної сумісної власності, якщо: 1) майно набуто внаслідок спільної праці таких осіб як сім'ї (спільною працею осіб слід уважати їхні спільні або індивідуальні трудові зусилля, унаслідок яких вони одержали спільні або особисті доходи, об'єднані в майбутньому для набуття спільного майна, ведення ними спільного господарства, побуту та бюджету); 2) інше не встановлено письмовою угодою між ними.

Таким чином, суду під час вирішення спору щодо поділу майна, набутого сім'єю, слід установити не лише факт спільного проживання сторін у справі, а й обставини набуття спірного майна внаслідок спільної праці.

Рішенням Вовчанського районного суду Харківської області від 30.01.2014 року у справі 617/1593/13-ц відмовлено в задоволенні позовної заяви Особа_1 до Особа_2 про поділ сумісно нажитого майна. Рішення

вмотивовано тим, що, відповідно до ст. 74 СК України, якщо жінка і чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою чи в будь-якому іншому шлюбі, майно, що вони набули за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними. На майно, що є об'єктом права спільної сумісної власності жінки і чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою чи в будь-якому іншому шлюбі, поширюються положення Глави 8 Сімейного кодексу. Згідно з п. 5 ч. 1 ст. 256 ЦПК України, проживання однією сім'єю чоловіка і жінки без шлюбу може бути встановлено в судовому порядку.

За змістом наведених вище норм, як правові наслідки встановлення факту проживання чоловіка і жінки однією сім'єю без шлюбу, так і встановлення належності їм майна на праві спільної сумісної власності на підставі ст. 74 СК України пов'язується виключно з набранням чинності рішенням суду, яким такі юридичні факти встановлені.

Із матеріалів справи вбачається, що таке судове рішення, яке набрало чинності та яким було встановлено факт проживання Особа_1 однією сім'єю з Особа_2 на час набуття спірного майна, відсутнє, а, пред'являючи позов, Особа_1 про встановлення зазначених юридичних фактів суд не просив.

Відповідно до висновку, викладеного в Постанові Верховного Суду України у справі від 01.07.2015 року №6-612цс/15 [28], критеріями, які дозволяють надати спірному набутому майну режим спільного майна, є: 1) час набуття такого майна; 2) кошти, за які таке майно було набуто (джерело набуття); 3) мета набуття майна, яка дозволяє надати йому правовий режим спільної власності подружжя.

Тільки в разі встановлення цих фактів і визначення критеріїв норма ст. 60 СК України вважається правильно застосованою.

Ухвалою ВССУ від 23.12.2015 року у справі №22-ц-1590/15(512) скасовано рішення суду апеляційної інстанції. Однією з причин скасування

рішення є та обставина, що апеляційний суд, пославшись на високий ступінь готовності будинку та на те, що його було збудовано в період перебування сторін у зареєстрованому шлюбі на земельній ділянці, яка належить позивачеві, на порушення норм процесуального права не з'ясував, хто є забудовником вказаного будинку та за чиї кошти було збудовано зазначену нерухомість, і дійшов передчасного висновку про можливість віднесення спірного будинку до об'єктів спільної сумісної власності подружжя, не спростувавши доводів про те, що спірний будинок із надвірними спорудами та земельна ділянка, на якій розташовано спірний будинок, належать матері відповідача.

Згідно з нормою ст. 114 ЦК України та п. 43 Постанови Пленуму ВССУ з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ» від 01.03.2013 року №3 [32], якщо пред'явлено позов про право власності на кілька жилих приміщень (квартир), розташованих у різних районах міста чи в різних містах, або позов про поділ спадкового майна, яке складається з кількох квартир (об'єктів нерухомості) у різних місцевостях, тобто вимоги, для кожної з яких ч. 1 ст. 114 ЦПК встановлено виключну підсудність, то позов пред'являється до одного із судів за вибором позивача, але за місцезнаходженням основної частини нерухомого майна, яка за своєю вартістю перевищує ті, що знаходяться в інших районах чи місцевостях.

Ухвалою Комінтернівського районного суду м. Харкова від 30.03.2015 року у справі №641/2781/15 позовну заяву Особа_1 до Особа_2 про поділ спільного майна подружжя повернуто для пред'явлення до належного суду. Як убачається з позовної заяви, місцезнаходження спірного нерухомого майна територіально належить до Київського району. Таким чином, справа не підсудна Комінтернівському районному суду м. Харкова.

Отже, підсумовуючи викладене вище, зазначається, що шлюбний договір – це добровільна угода, яка закріплює право тих осіб, хто вступає (або тих, хто

вже вступив) у шлюб, на майно, набуте в шлюбі або до шлюбу, а також розподіл тягаря фінансових витрат у шлюбі. Подружжя мають укласти шлюбний договір за взаємною згодою з розумінням того, які правові наслідки можуть настати в разі розірвання або припинення шлюбу, у тому числі й для їхніх спадкоємців. Положення СК України дозволяють укласти шлюбний договір практично коли завгодно: до вступу в шлюб, у момент вступу і після укладення шлюбу.

Укладений до вступу в шлюб договір набере чинності, тільки коли особи, що уклали його, стануть подружжям. Шлюбний договір укладається в письмовій формі й підлягає нотаріальному посвідченню, без дотримання цих умов він буде недійсним, у такому разі ніяких правових наслідків для подружжя не виникне.

На сьогоднішній день українське законодавство надає досить широкі та гнучкі можливості для того, щоб скласти й укласти шлюбні контракти, які індивідуально підходять для кожної сімейної пари. Контракт може передбачати різні режими для різних частин майна, включаючи майно, набуте до шлюбу, і навіть ще не нажите майно. Шлюбний договір в Україні може регулювати лише майнові відносини, що принципово відрізняє українське законодавство в цій сфері від законодавства багатьох інших країн.

У більшості європейських країн предметом шлюбного договору можуть бути найрізноманітніші обов'язки подружжя. Шлюбний контракт медіамагната Теда Тернера і голлівудської кінозірки Джейн Фонда зобов'язував останню двічі на тиждень готувати чоловікові відбивні з картоплею; шлюбний контракт кіноактора Дастіна Хоффмана забороняв йому не тільки зніматися в еротичних сценах, але навіть цілуватися з партнерками по фільмах. А зіркові актори Кетрін Зета-Джонс і Майкл Дуглас домовилися, що в разі розлучення за кожен прожитий у шлюбі рік вона буде отримувати від нього один мільйон доларів США щорічно (наречена наполягала на трьох мільйонах, але адвокати

нареченого не дали себе умовити, пам'ятаючи, що перше розлучення коштувало Дугласові 60 мільйонів доларів США). За зраду дружині чоловік буде оштрафований на п'ять мільйонів, а в разі розлучення йому перепадають усі весільні подарунки дорожче 12 тисяч доларів США [502].

Сімейний кодекс України можливостей для подібних пунктів шлюбного договору не передбачає, будь-які пункти шлюбного договору, що стосуються розподілу домашніх обов'язків, виховання дітей, ведення господарства і яких би то ні було інших прав і обов'язків подружжя, не матимуть законної сили. Крім того, шлюбний договір не може: обмежувати правоздатність і дієздатність подружжя, їхнього права на звернення до суду за захистом; регулювати права й обов'язки подружжя щодо дітей; обмежувати право непрацездатного, нужденного чоловіка на одержання утримання; містити інші умови, які ставлять одного з подружжя в не вигідне становище або суперечать сімейному законодавству.

Шлюбний договір може бути змінений або розірваний у будь-який час за згодою подружжя. Угода про зміну або розірвання договору вчиняється в письмовій формі й підлягає нотаріальному посвідченню.

Одностороння відмова від виконання шлюбного договору не допускається, однак на вимогу одного з подружжя шлюбний договір можна розірвати в суді на підставах і в порядку, які встановлені ЦК України, зокрема при істотному порушенні договору іншою стороною або істотній зміні його умов.

Укладати шлюбний договір чи ні – особиста справа сім'ї. На Заході, зокрема в багатьох країнах Євросоюзу, рідкісне весілля обходиться без укладення шлюбного договору.

Для порівняння: у зарубіжній Європі та США 2007 року офіційні контракти уклали не менше 70 % пар, що одружилися, у США 2000 року 60 %

шлюбів супроводжувалися укладенням контракту, але за чверть століття до цього в тих самих США таких шлюбів було всього лише 1 %.

Треба визнати, що в більшості українських громадян шлюбний договір асоціюється з розірванням шлюбу. Однозначна щодо цього й позиція церкви.

Крім того, у сучасних умовах, з урахуванням тенденції до падіння авторитету інституту сім'ї, зростання кількості розлучень, з упевненістю можна стверджувати, що в подружжя завжди є вибір: вони можуть будувати свої майнові відносини як на законній, так і на договірній основі у зв'язку з тим, що поряд із випробуваними способами регулювання сімейних відносин з'явився більш сучасний – шлюбний договір. Враховуючи, безсумнівно, величезний досвід з урегулювання майнових відносин між подружжям у зарубіжних країнах, українському подружжю ще належить переконатися в практичній цінності ефективності шлюбного договору. Це буде відбуватися в міру того, як особи, що мають намір укласти шлюб, а також подружжя усвідомлюватимуть дійсне значення шлюбного договору, його сутність та призначення.

Таким чином, можна зробити висновок, що шлюбний договір перш за все призначений для зміцнення інституту сім'ї, дозволяючи більш повно враховувати інтереси кожного з подружжя, зменшувати кількість спорів і конфліктів між ними, а на випадок розлучення і розділу майна – вирішувати це більш цивілізованим способом.

РОЗДІЛ 3

ПІДСТАВИ, ПОРЯДОК ТА ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ПРИПИНЕННЯ ШЛЮБНИХ ПРАВОВІДНОСИН В УКРАЇНІ

3.1. Підстави та порядок припинення шлюбних правовідносин

Збереження шлюбу має сенс, тільки якщо в подружжя була міцна, морально здорова сім'я, заснована на любові, повазі, здатна зазнати всіх негараздів, що випали на її долю. У деяких випадках сім'я перестає благотворно впливати на її членів і навіть викликає негативні реакції. Сімейним законодавством передбачено припинення шлюбних відносин, тобто припинення шлюбу. Припинення шлюбу слід розуміти як викликане окремими видами юридичних фактів припинення правовідносин між чоловіком і дружиною, тобто припинення виконання подружжям обов'язків, які виникли при укладенні та реєстрації шлюбу [392, с. 100; 409, с. 174; 464, с. 432; 466, с. 588].

Під припиненням шлюбу слід розуміти припинення в майбутньому правовідносин між подружжям, що виникли із зареєстрованого дійсного шлюбу, викликане певними юридичними фактами. Сутність припинення шлюбу полягає в тому, що внаслідок певних об'єктивних причин (наприклад, смерть одного з подружжя, оголошення одного з подружжя померлим у встановленому законом порядку) або суб'єктивних причин (наприклад, розпад сімейних зв'язків, небажання одного з подружжя перебувати в шлюбних відносинах тощо) існування шлюбу як союзу двох осіб, поєднаних спільністю подружнього життя, припиняється. Інакше кажучи, можна визначити, що припинення шлюбу є припинення в майбутньому правовідносин між подружжям, які виникли із зареєстрованого дійсного шлюбу, викликаних певними юридичними фактами.

У науковій літературі розрізняються два поняття, а саме «визнання шлюбу недійсним» та «припинення шлюбу». Як зазначено в літературі, на думку багатьох учених, вказані поняття розрізняються тим, що при визнанні шлюбу

недійсним наслідки шлюбу між чоловіком і дружиною припиняються з моменту укладення між ними шлюбу, а при припиненні шлюбу правові наслідки настають з дня припинення та/чи розірвання шлюбу [405, с. 211].

Відповідно до положень сімейного законодавства, виділяють низку підстав для припинення шлюбних відносин, тобто розірвання (припинення) шлюбу: у разі смерті та оголошення померлим одного з подружжя (чоловіка чи жінки); у разі розірвання шлюбу за заявою одного чи обох з подружжя.

У разі смерті, загибелі одного з подружжя (чоловіка чи жінки) припиняється його дієздатність і правоздатність. Факт смерті реєструється в органах РАЦС на підставі відповідної довідки з медичної установи.

Шлюб може бути припинений шляхом його розірвання за життя подружжя внаслідок волевиявлення одного з них чи обох (у суді або в органах РАЦС). Зазначена підстава припинення шлюбу є найбільш поширеною [409, с. 174]. Можливість припинення шлюбу на підставі волевиявлення одного чи обох з подружжя є проявом принципу свободи шлюбу і рівності подружжя. Оскільки вступ у шлюб здійснюється вільно і добровільно, ніхто не може бути примушений до зберігання подружніх відносин, якщо їхні засади втрачені. Розірвати можна лише шлюб, укладений у законному порядку, з дотриманням усіх умов і підстав його укладення, тобто тільки дійсний шлюб. Фактичне припинення шлюбу з метою подальшого непоновлення шлюбних відносин з точки зору закону не є розлученням. Тому при фактичному припиненні шлюбних відносин шлюб продовжує породжувати сімейні правовідносини, крім випадків постанови судом рішення про встановлення для подружжя режиму окремого проживання.

Режим окремого проживання може бути встановлений судом за заявою одного з подружжя або їх обох у разі неможливості чи небажання дружини та/чи чоловіка проживати спільно (ст. 119 СК України). Встановлення режиму окремого проживання не припиняє прав і обов'язків подружжя, встановлених СК

України, які дружина і чоловік мали до встановлення зазначеного режиму, а також прав і обов'язків, установлених шлюбним договором.

Однак у разі встановлення режиму окремого проживання подружжя: 1) майно, набуте в майбутньому чоловіком і дружиною, не буде вважатися таким, що набуто в шлюбі; 2) дитина, народжена після того, як минуло десять місяців, не буде вважатися такою, що походить від чоловіка; 3) чоловік/дружина може всиновити дитину без згоди іншого з подружжя (ст. 120 СК України).

Поняття режиму окремого проживання подружжя при вирішенні спорів між жінкою і чоловіком щодо визнання майна, яке було набуто в період шлюбних відносин, за обставин окремого проживання, до моменту фактичного припинення шлюбу, розглядає суд, який урахує окреме проживання подружжя як виняткову підставу у вирішенні їхніх майнових спорів.

У зарубіжній літературі окреме проживання подружжя називається сепарацією та визначається в сімейному праві як припинення шлюбу чи фактичних відносин. Згідно з австралійським сімейним законодавством, немає необхідності або можливості реєструвати окреме проживання подружжя. Сепарація це факт, який має бути доведений, якщо інша сторона оспорує його пізніше. Пропонується підтверджувати окреме проживання подружжя в письмовій формі, бо часто справи про розлучення і справи про врегулювання майнових відносин де-факто можуть включати питання про те, чи може сторона довести, що окреме проживання сталося в певну дату. У разі розлучення дата розлучення реєструється в заяві про розлучення і це мусить підтвердити заявник. Якщо подружжя не може довести окреме проживання принаймні з моменту за 12 місяців до подання заяви про розлучення, суд не надає розлучення. Сепарація може відбуватися під одним дахом, і це також може бути поступовий процес. Суду необхідно буде вивчити низку факторів для визначення того, коли і де відбулося відділення [507].

Свого часу встановити інститут сепарації в Україні пропонувала науковець З. В. Ромовська, яка визначала, що сепарація є окремим проживанням подружжя, санкціоноване рішенням суду, і ще не є припиненням шлюбу, тобто розлученням, хоч і передує останньому [337, с. 5]. Крім того, вчена вважала, що окреме проживання подружжя в подальшому може привести до поновлення шлюбних відносин і зберегти сім'ю. Однак з цією позицією можна не погодитись.

Найбільш вагомим практичним наслідком окремого проживання є система поділу спільної власності. Вона полягає в тому, що кожен із подружжя зберігає майно, набуте після закріплення судом режиму окремого проживання, і керує таким майном самотійно [409, с. 192]. Суд може також прийняти остаточне рішення про розподіл спільного майна, набутого під час шлюбу. Якщо один із подружжя набуває боргові зобов'язання після встановлення судом роздільного проживання, то буде відповідати за свої борги самотійно.

Режим окремого проживання, незважаючи на те що дружина і чоловік проживають окремо, не припиняє їхніх прав і обов'язків, які встановлені сімейним законодавством України, у тому числі й шлюбним договором, існуючих між чоловіком і дружиною до встановлення цього режиму. Конституція України закріплює, що кожен вільний обирати своє місце проживання. Це питання вирішується на власний розсуд. Подружжя може встановлювати режим окремого проживання та припиняти його декілька разів. Така позиція, а саме можливість поновлювати і припиняти режим окремого проживання, може призвести до ускладнень при вирішенні спірних питань між чоловіком і дружиною щодо спільного майна.

Підстави і порядок установлення режиму окремого проживання чоловіка і дружини та його припинення чітко на законодавчому рівні не закріплені. Режим окремого проживання подружжя встановлюється за заявою подружжя або за позовом одного з них, якщо вони виявили небажання проживати спільно. Однак

не дається роз'яснення, як необхідно встановлювати зазначений режим, якщо один із подружжя проти встановлення режиму окремого проживання.

Сімейний кодекс передбачає два порядки припинення цього режиму: автоматичний (у разі поновлення сімейних відносин) і судовий (за рішенням суду, ухваленим на підставі заяви одного з подружжя). Виходячи з положень, передбачених ст. 119 СК України, припинення режиму окремого проживання подружжя має здійснюватися в судовому порядку, оскільки встановлюється він рішенням суду.

У цивільно-процесуальному праві на цей час передбачено три види провадження: позовне, адміністративне, окреме [469, с. 465].

Мабуть, поновлення сімейних відносин у такому разі доцільно проводити в особливому провадженні, оскільки жоден із подружжя не виступає ні як позивач, ані як відповідач. Саме така тенденція передбачена в проекті Цивільно-процесуального кодексу України, де існують окремі статті, що регулюють питання поновлення шлюбу.

Припинення шлюбу в енциклопедичній літературі розцінюється як припинення особистих і майнових правовідносин подружжя [463, с. 284]. У теорії сімейного права під припиненням шлюбу слід розуміти обумовлене настанням певних фактів припинення правовідносин, що виникли між подружжям з юридично оформленого шлюбу. До юридичних фактів, що припиняють шлюб, згідно із ст. 104 СК України, належать такі обставини: 1) шлюб припиняється внаслідок смерті одного з подружжя або оголошення його померлим; 2) шлюб припиняється внаслідок його розірвання.

У разі смерті чи оголошенні одного з подружжя померлим, будь-яке спеціальне оформлення припинення шлюбу не потрібно. У таких випадках шлюб вважається припиненим з моменту смерті подружжя або з моменту набрання чинності рішенням суду про оголошення одного з подружжя померлим. Єдиним документом, що підтверджує припинення шлюбу внаслідок смерті одного з

подружжя, є свідоцтво про його смерть, що видає орган РАЦС. Порядок і умови оголошення громадянина померлим установлений у ЦК України.

Сімейне законодавство України передбачає, що шлюб може бути припинено шляхом його розірвання, після чого шлюбні правовідносини між чоловіком і жінкою припиняються з відповідними правовими наслідками (поділ спільного майна, аліментні зобов'язання тощо). У літературі в теоретичному і практичному аспектах поняття «розірвання шлюбу» і «розлучення» розглядаються як синоніми (розділ 11 СК України). Так само ці поняття використовуються як синоніми під час вирішення спорів у суді, а також під час реєстрації в органах РАЦС.

Вивченням наукової літератури встановлено, що розірвання шлюбу слід розуміти як припинення шлюбу, тобто юридичний акт, підтверджуючий припинення шлюбних правовідносин між дружиною і чоловіком. Також висвітлюються суб'єктивні й об'єктивні підстави припинення шлюбних правовідносин шляхом розлучення [240, с. 105]. Об'єктивні підстави припинення шлюбних правовідносин шляхом розлучення закріплені в положеннях ст. 107 СК України. Відповідно до зазначеної статті, до підстав припинення шлюбних правовідносин шляхом розлучення належать: обставини, які залежать від вольових якостей осіб, а також від інтелектуальних якостей осіб, які розлучаються, та водночас і підстави, які не залежать від вищенаведених якостей осіб, котрі припиняють шлюбні правовідносини шляхом розірвання та/чи розлучення.

В юридичній літературі зазначається, що припинення правовідносин між подружжям, зумовлене певними юридичними фактами [405, с. 112]. Визначаючи правову природу припинення шлюбу, правознавці підкреслюють, що: 1) припинення завжди обумовлено певними юридичними фактами [394, с. 52]; 2) стосується правовідносин між подружжям, які виникли з дійсного шлюбу [410, с. 181; 465, с. 918]; 3) припинення шлюбу пов'язується з втратою чинності шлюбу [97, с. 54]. Проте з останньою точкою зору не можна погодитися, оскільки

припинення шлюбу в разі його розірвання відбувається внаслідок вольового рішення певної особи (наприклад, подружжям, рішенням компетентного органу), а не автоматично, адже без стороннього втручання шлюб не може втратити юридичну силу. Зазначене обумовлено тим, що припинення шлюбу поставлено під контроль держави і може здійснюватися тільки відповідними державними органами: державним органом РАЦС або судом у випадках, прямо передбачених СК України [357, с. 16].

Саме тому припинення шлюбу є юридичним фактом, з яким закон пов'язує певні правові наслідки, які мають важливе значення, адже в разі припинення шлюбу припиняються особисті немайнові та майнові правовідносини подружжя.

Як зазначається в літературі, правовий зміст припинення шлюбу дозволяє визначити низку особливостей цього явища [405, с. 113], зокрема п'ять характерних ознак. Проте, як уявляється, цей перелік не є вичерпним і дозволяє виділяти й інші характерні риси припинення шлюбу. Отже, аналізуючи чинне законодавство України, а також синтезуючи різні підходи до визначення характерних рис припинення шлюбу, можна виділити такі характерні риси припинення шлюбу:

1) припинення шлюбу стосується виключно дійсного шлюбу, оскільки недійсний шлюб не потребує припинення, бо не зумовлює виникнення шлюбних правовідносин. У зв'язку з чим відповідно до ч. 1 ст. 43 СК України розірвання шлюбу, смерть дружини або чоловіка не є перешкодою для визнання шлюбу недійсним;

2) припинення шлюбу зумовлено певними юридичними фактами (підставами), перелік яких визначений ст. 104 СК України: а) смерть одного з подружжя або оголошення його померлим; б) розірвання шлюбу;

3) припиненню шлюбу, як і його укладенню, притаманний аспект публічності, який полягає в тому, що лише відповідний державний орган (РАЦС або суд) може констатувати факт припинення шлюбу;

4) припинення шлюбу не має зворотної сили в часі, отже, воно діє лише на майбутнє. Однак слід ураховувати положення ст. 118 СК України, що передбачає поновлення шлюбу в разі з'явлення особи, яка була оголошена померлою чи визнана безвісно відсутньою;

5) як правило, припинення шлюбу припиняє існування прав і обов'язків чоловіка і дружини як у сфері сімейних правовідносин, так і в інших сферах (наприклад, втрачаються особисті немайнові права й обов'язки подружжя, передбачені СК України; перестає діяти правовий режим спільності майна тощо). Водночас деякі сімейні права й обов'язки, які виникли на підставі правозгідного шлюбу, можуть змінюватися і зберігатися й після його припинення (наприклад, право на утримання після розірвання шлюбу; право іменуватися прізвищем, набутим у зв'язку з укладенням шлюбу, тощо);

6) припинення шлюбу завжди породжує настання певних правових наслідків майнового і немайнового характеру, які настають як для колишнього подружжя, так і для інших осіб;

7) припинення шлюбу може відбутися в будь-який момент, настання якого може бути обумовлено як об'єктивними (наприклад, смерть одного з подружжя чи оголошення його померлим у встановленому законом порядку), так і суб'єктивними (наприклад, розпад сімейних зв'язків) факторами. У свою чергу, припинення шлюбу може залежати від одного та/чи обох членів подружжя або взагалі не залежати від їхньої волі;

8) припинення шлюбу, як правило, передбачає окреме проживання подружжя на майбутнє. Подружжя не проживають спільно після припинення шлюбу (у деяких випадках цей момент може настати раніше), за винятком ситуацій, коли колишнє подружжя протягом певного періоду проживають спільно у спільній квартирі (будинку) до моменту вирішення питання щодо розподілу спільного майна. Навіть якщо подружжя проживають після припинення шлюбу шляхом його розірвання спільно, цей період триває тимчасово.

Що стосується підстав припинення шлюбу, то перш за все підстави – це те, на чому базується прийняття рішення компетентним органом (державним органом РАЦС, судом) щодо припинення шлюбу.

Стаття 104 СК України встановлює вичерпний перелік підстав для припинення шлюбу. Відповідно до вказаної статті шлюб припиняється за однією з двох підстав унаслідок: 1) смерті одного з подружжя або оголошення його померлим; 2) розірвання шлюбу.

Однак, у сучасності, з розвитком новітніх технологій та толерантного відношення до осіб з порушенням або зміною полової орієнтації, пропонується доповнити перелік підстав такою підставою, як зміна статі одним або обома з подружжя, закріпити на законодавчому рівні автоматичність припинення шлюбу та момент його припинення у разі видачі паспорту громадянина України, в якому визначено іншу стать. З урахуванням цього запропоновано доповнитист. 104 СК України частиною п'ятою в такій редакції: «5. У разі зміни статі одним або обома з учасників шлюбних правовідносин шлюб припиняється автоматично з дати видачі паспорта громадянина України, в якому визначено іншу стать. Якщо рішення суду про розірвання шлюбу, яке ще не набрало чинності, прийняте до моменту видачі паспорта громадянина України, в якому визначено іншу стать, вважати шлюб припиненим з дати видачі паспорта громадянина України, в якому визначено іншу стать. Реєстрація припинення шлюбу в такому разі здійснюється державним органом реєстрації актів цивільного стану одночасно з видачею паспорта громадянина України, в якому визначено іншу стать».

Слід також урахувати, що поняття «причини припинення шлюбу» і «підстави припинення шлюбу» не є тотожними. Підстави припинення шлюбу передбачає СК України: шлюб припиняється внаслідок смерті одного з подружжя (або оголошення його померлим) або внаслідок розірвання шлюбу. Причини – це ті обставини, завдяки яким подружжя припиняють шлюб. Крім того, у цьому разі правильніше говорити про причини саме розірвання шлюбу. В юридичній літературі виділяють об'єктивні й суб'єктивні причини розлучення.

До об'єктивних причин можуть уважатися належними обставини, що не залежать від вольових та інтелектуальних якостей осіб, які розлучаються. До суб'єктивних причин розлучення належать різноманітні обставини, що характеризують, як правило, психологічний склад особистості подружжя. До цих причин належать і інші явища, пов'язані з подружньою зрадою, байдужістю ставлення до дітей, їх виховання, приниженням й образою гідності одного з подружжя та іншими випадками і пороками [465, с. 587].

Крім того, слід також розмежовувати такі правові категорії, як «припинення шлюбу» і «розірвання шлюбу», адже перша правова категорія є більш широкою і включає в себе розірвання шлюбу, яке відбувається за життя подружжя.

За життя обох з подружжя шлюб може бути припинений шляхом його розірвання (розлучення). Терміни «розірвання шлюбу» і «розлучення» розглядаються в теорії сімейного права і застосовуються в практиці державних органів РАЦС і судів як синоніми. Ці терміни вживаються як синоніми й у законі (Розділ 11 СК України).

Порядок розірвання шлюбу встановлений Розділом 11 СК України. Розірвання шлюбу поставлено під контроль держави і може здійснюватися тільки відповідними державними органами: чи органом РАЦС, чи судом у випадках, прямо передбачених СК України.

Розірвання шлюбу можливо також і в судовому порядку. СК України передбачає, що розірвання шлюбу в судовому порядку можливо за взаємною згодою та за позовом одного з подружжя (ст.ст. 109, 112 СК України відповідно).

Якщо у справах, що належать до компетенції органів РАЦС, зацікавленому чоловікові/дружині з тих чи інших підстав було відмовлено в розлученні або у вирішенні спору по суті, він/вона може скористатися правом на судовий порядок розгляду його/її вимог [397, с. 217].

Слід зазначити, що Правила реєстрації актів цивільного стану (далі – Правила) містять у собі положення, які суперечать СК України та низці законів

України. Наприклад, ст. 106 СК України не вбачає при розірванні шлюбу обов'язкової присутності осіб, які бажають розірвати свій шлюб. А в Правилах така присутність є обов'язковою, що не відповідає положенням СК України. У зв'язку з цим є необхідність внесення суттєвих змін до Правил, оскільки ситуація, коли існує невідповідність Правил СК України, є неприпустимою.

Актуальним є питання, що в СК України не передбачений механізм практичного застосування низки норм. Як приклад, можна навести норму про можливе блокування права певної категорії осіб на повторний вступ у шлюб. У ст. 116 СК України закріплено право на повторний шлюб для осіб, які зареєстрували розірвання шлюбу та одержали свідоцтво про розірвання шлюбу в органі РАЦС. У ст.ст. 106, 107 СК України передбачено розірвання шлюбу державним органом реєстрації актів цивільного стану без видачі свідоцтва про розірвання шлюбу для осіб певної категорії, а саме: подружжя, в яких немає дітей (ст. 106 СК України); якщо один із подружжя визнаний безвісти відсутнім, недієздатним; засуджений за здійснення злочину до позбавлення волі на строк не менш як три роки. Таким чином, у СК України блокується право вищезазначених осіб на вступ у новий шлюб, оскільки вони не матимуть свідоцтва про розірвання шлюбу. У Правилах же розроблений такий механізм, який повністю забезпечує реалізацію права на повторне укладення шлюбу.

Процедура розірвання шлюбу в судовому порядку регламентується цивільним процесуальним законодавством. Норми, що містяться в проекті Цивільного процесуального кодексу України, докладно роз'яснюють права й обов'язки учасників судового процесу, а також саме позовне провадження.

Припинення шлюбу внаслідок смерті (оголошення особи померлою). Правоздатність і дієздатність людини припиняється з настанням смерті – певного юридичного факту, який підтверджується довідкою лікувального закладу або показаннями свідків. Особа може бути в судовому порядку оголошена померлою в разі, якщо в місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування впродовж трьох років, а якщо вона пропала безвісти за обставин,

що загрожували смертю або давали би підстави вважати її загиблою від нещасного випадку, – впродовж шести місяців. Військовослужбовець або інший громадянин, який пропав безвісти у зв'язку з бойовими діями, може бути в судовому порядку оголошений померлим не раніше, як за два роки від дня закінчення бойових дій. Ураховуючи конкретні обставини справи, суд може оголосити фізичну особу померлою і до настання цього строку, але не раніше шести місяців (ст. 46 ЦК України).

Відповідні права й обов'язки в цьому разі виникають або припиняються внаслідок самого факту смерті або оголошення особи померлою, що проводиться відповідно до цивільного законодавства (ст. 46 ЦК України). Отримання свідоцтва про смерть і є достатнім підтвердженням припинення шлюбу. У разі оголошення особи померлою правовою підставою виникнення юридичних наслідків є відповідне рішення суду щодо оголошення фізичної особи померлою, яке набрало чинності.

У разі припинення шлюбу внаслідок смерті одного з подружжя або оголошення його померлим, припинення шлюбу не потребує спеціального оформлення.

Питання про оголошення особи померлою суд вирішує в порядку окремого провадження за місцем знаходження заявника (Розділ IV ЦПК України) на підставі заяви про визнання фізичної особи безвісти відсутньою або оголошення її померлою, яка подається до суду за місцем проживання заявника, або за останнім відомим місцем проживання (перебування) фізичної особи, місцеперебування якої невідомо, або за місцезнаходженням її майна (ст. 246 ЦПК України). Юридичні наслідки винесеного судом рішення дорівнюються до тих самих наслідків, що настають при смерті особи, тобто є підставою для реєстрації смерті в державних органах РАЦС та видачі свідоцтва про смерть. Реєстрація припинення шлюбу провадиться відповідно до СК України, а також Правил реєстрації актів цивільного стану в Україні.

У разі появи фізичної особи, яка була оголошена померлою, або виявлення місця її перебування, суд відповідно до ст. 48 ЦК України скасовує рішення про оголошення зазначеної фізичної особи померлою. З моменту винесення судом рішення про оголошення фізичної особи померлою шлюб із нею вважається припиненим, тобто чоловік/дружина зазначеної особи має право на укладення повторного шлюбу, маючи на руках рішення про оголошення фізичної особи померлою. Слід ураховувати, що той з подружжя, хто був оголошений померлим у разі, якщо насправді він є живим, не має права на укладення нового шлюбу незалежно від того, чи відомо йому про наявність рішення про оголошення його померлим або ні. Інакше такий шлюб може бути визнаний недійсним у порядку, визначеному Главою 5 (ст.ст. 38–47) СК України.

У разі появи фізичної особи, яка була оголошена померлою, постає питання про шлюб, який був припинений у порядку ст. 107 СК України. Стаття 118 СК України передбачає можливість поновлення шлюбу в разі з'явлення особи, яка була оголошена померлою або визнана безвісно відсутньою. Оголошення судом одного з подружжя померлим або визнання його безвісно відсутнім ґрунтується відповідно на презумпції (припущенні) смерті цієї особи чи на констатації факту неможливості вирішення питання про її життя або смерть, внаслідок чого не виключається можливість з'явлення зазначеної особи або виявлення місця її перебування.

У разі з'явлення особи, яка була оголошена померлою, і скасування відповідного рішення суду про визнання її такою, її шлюб з іншою особою поновлюється за умови, що ніхто з них не перебував у повторному шлюбі. Отже, для поновлення шлюбу в такій ситуації необхідна наявність певних умов:

1) з'явлення особи, яка була оголошена померлою. Це означає, що питання про юридичну долю припиненого шлюбу постає лише в разі з'явлення особи, яка була оголошена померлою, без будь-яких винятків;

2) скасування рішення суду про визнання одного з подружжя померлим. Відповідно до ст. 48 ЦК України, у разі з'явлення або виявлення місця

перебування громадянина, визнаного безвісно відсутнім, суд скасовує рішення про оголошення його померлим (ст. 250 ЦПК України), із заявою про скасування рішення може звернутися як той із подружжя, хто був оголошений померлим, так і інші заінтересовані особи;

3) відсутність факту перебування в повторному шлюбі. Аналізуючи зміст ст. 118 СК України, можна дійти висновку, що в цьому разі не має значення, чи існує повторний шлюб (фактично і юридично), чи він був припинений за підставами ст. 104 СК України, оскільки вирішальним критерієм у цьому разі є наявність факту перебування одного (або їх обох) з подружжя в повторному шлюбі з іншою особою, тобто в шлюбі, укладеному після розірвання шлюбу (ст. 116 СК України). За таких обставин автоматичного поновлення шлюбу між особою, яка була оголошена померлою, та іншим з подружжя при їхній взаємній згоді на це не відбувається, навіть при припиненому повторному шлюбі. Поновлення шлюбних відносин в юридичному сенсі між зазначеними особами можливо на підставі їхньої спільної заяви до державного органу РАЦС.

За наявності наведених вище умов поновлення шлюбу в разі з'явлення одного з подружжя, який був оголошений померлим, відбувається автоматично, незалежно від наявності чи відсутності на це згоди подружжя. Вбачається певна неузгодженість ч. 1 ст. 118 СК України з ч. 1 ст. 51 Конституції України та ч. 1 ст. 24 СК України, які встановлюють, що шлюб ґрунтується на вільній згоді чоловіка і жінки і примушення їх до шлюбу не допускається. Усунення зазначених суперечностей можливо шляхом внесення до ч. 1 ст. 118 СК України ще однієї умови – «за наявності взаємної згоди на поновлення шлюбу».

У разі з'явлення особи, яка була визнана безвісно відсутньою, і скасування відповідного рішення суду, її шлюб з іншою особою може бути поновлений за їхньою заявою за умови, що ніхто з них не перебував у повторному шлюбі. Згідно із ст. 45 ЦК України, рішення про визнання особи безвісно відсутньою скасовується в разі її з'явлення або встановлення місця її перебування за заявою цієї особи або іншої заінтересованої особи за правилами ст. 250 ЦПК України.

У таких випадках шлюб поновлюється лише за одночасної наявності умов, якщо: 1) є взаємна згода подружжя; 2) ніхто з них не перебуває в повторному шлюбі. Поновлення шлюбу державним органом РАЦС має зворотну силу, внаслідок чого подружжя визнається таким, що перебуває в шлюбі, з моменту державної реєстрації останнього, а не з моменту його поновлення. Отже, у цьому разі відсутня презумпція автоматичного поновлення шлюбу між зазначеними особами, що є виправданим з теоретичної і практичної точок зору і відповідає нормам чинного законодавства України.

У разі з'явлення особи, яка була визнана безвісно відсутньою чи оголошена померлою, скасування відповідного рішення суду і за умови, що ніхто з них не перебував у повторному шлюбі, державний орган РАЦС анулює запис акта про розірвання шлюбу. Скасування рішення про оголошення громадянина померлим або визнання його безвісно відсутнім проводиться в судовому порядку шляхом винесення нового рішення, копія якого надсилається судом відповідному державному органу РАЦС для анулювання запису про смерть (ч. 2 ст. 250 ЦПК України). Нове рішення суду про скасування попереднього про визнання громадянина безвісно відсутнім або оголошення його померлим є підставою для скасування запису акта про розірвання шлюбу.

Основними юридичними наслідками припинення шлюбу є припинення особистих та майнових правовідносин подружжя. Проте смерть одного з подружжя або оголошення його померлим означає абсолютне припинення всіх особистих та майнових правовідносин подружжя (зокрема, відкриття спадщини, визначення частки кожного з подружжя у спільному майні тощо), а при розірванні шлюбу можуть зберігатися деякі взаємні права й обов'язки (зокрема, право на одержання аліментів від колишнього чоловіка чи дружини, право на спільне майно тощо).

У заяві про визнання фізичної особи безвісти відсутньою або оголошення її померлою має бути зазначено: для якої мети необхідно заявникові визнати фізичну особу безвісти відсутньою або оголосити її померлою; обставини, що

підтверджують безвісну відсутність фізичної особи, або обставини, що загрожували смертю фізичній особі, яка пропала безвісти, або обставини, що дають підставу припускати її загибель від якогось нещасного випадку.

Суд до початку розгляду справи встановлює осіб (родичів, співробітників тощо), які можуть дати свідчення про фізичну особу, місцеперебування якої невідомо, а також запитує відповідні організації за останнім місцем проживання відсутньої (житлово-експлуатаційні організації, органи внутрішніх справ або органи місцевого самоврядування) і за останнім місцем роботи про наявність відомостей щодо фізичної особи, місцеперебування якої невідомо.

Одночасно суд уживає заходів через органи опіки та піклування щодо встановлення опіки над майном фізичної особи, місцеперебування якої невідомо, якщо опіку над майном ще не встановлено.

Суд розглядає справу за участю заявника, свідків, зазначених у заяві, та осіб, яких сам суд визнає за потрібне допитати, і ухвалює рішення про визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи про оголошення її померлою.

Відповідно до ст. 249 ЦПК України, після набрання чинності рішенням про оголошення фізичної особи померлою суд надсилає рішення відповідному органу державної реєстрації актів цивільного стану для реєстрації смерті фізичної особи, а також до нотаріуса за місцем відкриття спадщини, а в населеному пункті, де немає нотаріуса, □ до відповідного органу місцевого самоврядування для вжиття заходів щодо охорони спадкового майна. У разі наявності в населеному пункті кількох нотаріусів, а також у випадках, коли місце відкриття спадщини невідомо, рішення надсилається до державного нотаріального архіву з метою передачі його за приналежністю уповноваженому нотаріусові для вжиття заходів з охорони спадкового майна.

У разі одержання заяви про появу фізичної особи, яку було визнано безвісно відсутньою або оголошено померлою, або відомостей про місцеперебування цієї особи, суд за місцеперебуванням особи або суд, який ухвалив рішення про визнання особи безвісно відсутньою або оголосив її

померлою, призначає справу до слухання за участю цієї особи, заявника та інших заінтересованих осіб і скасовує своє рішення про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою. Заяву може подати особа, яку було визнано безвісно відсутньою чи померлою, або інша заінтересована особа.

Копію рішення суд надсилає відповідному органу державної реєстрації актів цивільного стану для анулювання актового запису про смерть (ст. 250 ЦПК України).

Є досить ускладненою ст. 250 ЦПК України, згідно з якою в разі одержання заяви про появу фізичної особи, яка була оголошена померлою, суд призначає справу до слухання за участю цієї особи, заявника та інших осіб і скасовує своє рішення про визнання фізичної особи померлою. Немає також необхідності обов'язково бути присутнім у суді як особи, яка була оголошена померлою, так і заявника. Адже для скасування такого рішення необхідний певний час. Тому можлива ситуація, коли особа, з одного боку, має право реалізовувати свої суб'єктивні права й обов'язки, а з іншого – формально оголошена особою, яка померла. Таким чином, можливо вирішити проблему або шляхом зміни судового порядку на адміністративний (РАЦС), або в судовому – лише із зазначенням про негайність призначення справи до розгляду та винесення рішення.

Припинення шлюбу внаслідок волевиявлення сторін. Шлюб може бути припинений шляхом його розірвання за життя подружжя внаслідок волевиявлення одного з них або обох (у суді або в державних органах РАЦС). Можливість припинення шлюбу на підставі волевиявлення одного чи обох з подружжя є проявом принципу свободи шлюбу і рівності подружжя. Оскільки вступ у шлюб здійснюється вільно і добровільно, ніхто не може бути примушений до зберігання подружніх відносин, якщо їхні засади втрачені. Отже, можна виділити: 1) об'єктивні причини розлучення, до яких належать випадки, передбачені ст. 107 СК України, а також інші обставини, що не залежать від вольових та інтелектуальних якостей осіб, які розлучаються; 2) суб'єктивні

причини розлучення, до яких належать різноманітні обставини, що характеризують, як правило, психологічний склад особистостей подружжя, а також інші явища (подружня невірність, байдуже ставлення до дітей, їх виховання, приниження та образа гідності одного з подружжя та інші випадки і пороки).

Розірвати можна лише шлюб, укладений у законному порядку, з дотриманням усіх умов і підстав його укладення, тобто тільки дійсний шлюб. Фактичне припинення шлюбу з метою подальшого непоновлення шлюбних відносин з точки зору закону не є розлученням. Тому при фактичному припиненні шлюбних відносин шлюб продовжує породжувати сімейні правовідносини, крім випадків постанови судом рішення про встановлення для подружжя режиму окремого проживання.

Чинне сімейне законодавство передбачає два порядки розірвання шлюбу: судовий і адміністративний (у державних органах РАЦС).

Правове регулювання розірвання шлюбу в державних органах РАЦС об'єднує окремі випадки, які виправдовують спрощену процедуру розлучення: 1) розірвання шлюбу за взаємною згодою подружжя, яке не має дітей; 2) розірвання шлюбу з особою, яка визнана безвісти відсутньою, визнана недієздатною внаслідок душевної хвороби (ст.ст. 106, 107 СК України).

Судовий порядок (процедура) розірвання шлюбу застосовується у випадках, передбачених законом: 1) за наявності в подружжя спільних неповнолітніх дітей; 2) за відсутності згоди одного з подружжя на розірвання шлюбу; 3) якщо один із подружжя, незважаючи на відсутність у нього заперечень, ухиляється від розірвання шлюбу в державному органі РАЦС. Якщо у справах, що вважаються належними до компетенції державного органу РАЦС, заінтересованому чоловікові/дружині з тих чи інших підстав було відмовлено в розлученні або у вирішенні спору по суті, зазначена справа також може бути розглянута в судовому порядку.

Сімейне законодавство України передбачає, що розірвання шлюбу в судовому порядку можливо за взаємною згодою та за позовом одного з подружжя (ст. 109 та ст. 112 СК України відповідно). Стаття 105 СК України передбачає можливість припинення шлюбу внаслідок його розірвання за спільною заявою подружжя на підставі рішення суду відповідно до ст. 109 СК України.

Шлюб припиняється внаслідок його розірвання за позовом одного з подружжя на підставі рішення суду відповідно до ст. 110 СК України. Однак закон не встановлює переліку підстав розірвання шлюбу, оскільки вони можуть бути різними (наприклад, ч. 2 ст. 49, ч. 2 ст. 50 СК України тощо).

СК України визначає винятковий перелік осіб, які мають право пред'явити позов про розірвання шлюбу: один із подружжя, а також опікун недієздатного одного з подружжя, якщо це в інтересах підопічного. Зазначений перелік осіб є винятковим і розширеному тлумаченню не підлягає. Це означає, що, окрім вказаних осіб, ніхто не може вимагати розірвання шлюбу в судовому чи адміністративному порядку.

Розірвання шлюбу в судовому порядку без згоди одного з подружжя на розлучення має суттєву специфіку, що пояснюється бажанням одного з подружжя зберегти шлюб. Стаття 111 СК України передбачає, що суду надається право вживати заходів щодо примирення подружжя, якщо це не суперечить моральним засадам суспільства. Слід зазначити, що ст. 111 СК України має декларативний характер, оскільки не визначає, які саме заходи і в якому порядку мусить застосувати суд для примирення подружжя, проте порядок розірвання шлюбу в судовому порядку передбачений ЦПК України, процесуальні норми якого в цьому разі й необхідно застосовувати.

Суд при оцінці причин розлучення може керуватися тільки об'єктивними критеріями, але застосовувати ці критерії необхідно до конкретної подружньої пари. У разі виникнення в суду сумнівів стосовно того, чи дійсно подальше спільне подружнє життя неможливо, він має використати надану законом

можливість відкласти розгляд справи та надати подружжю строк для примирення, особливо за наявності в них дітей. Якщо по закінченні встановленого судом строку подружжя помиряться, то провадження у справі припиняється на підставі наданої позивачем чи обома сторонами заяви про відмову від позову (ст. 205 ЦПК України) [277, с. 41]. У разі коли після закінчення наданого подружжю строку заява про припинення справи не надійшла, а сторони в судове засідання не з'явилися, суд залишає справу без розгляду (ст. 207 ЦПК України). Якщо впродовж цього строку один із подружжя все-таки наполягає на бажанні розлучитися, суд зобов'язаний винести рішення про розлучення, навіть якщо суддя продовжує сумніватися стосовно можливості збереження цієї сім'ї, оскільки суд не має права відмовляти в розірванні шлюбу проти волі одного з подружжя.

Крім роздільного проживання подружжя, розлучення приведе до реорганізації відносин між подружжям і дітьми, а також до поділу спільних активів подружжя і, за необхідності, до сплати пайового внеску або обслуговування одного з подружжя іншим або їхніх дітей.

Аналізуючи поняття «припинення шлюбу» за законодавством України, автор дійшла висновку, що припинення шлюбу може бути як строковим, так і безстроковим. Такий поділ є можливим у зв'язку з внесенням до СК України положень, що регулюють поновлення шлюбу. Коли подружжя припиняє шлюб шляхом його розірвання, а потім його поновлює за правилами, передбаченими СК України, то в такому разі йдеться про строкове припинення шлюбу. Строкове припинення шлюбу можливо також у разі, коли один із подружжя був оголошений померлим, а потім рішення суду було скасовано у зв'язку з поверненням того з подружжя, хто був оголошений померлим. За бажанням сторін шлюб може бути поновлений відповідно до чинного законодавства. Якщо ж подружжя, шлюб яких був розірваний, не заявлять про поновлення шлюбу через певні обставини (шлюб з іншою особою, небажання одного чи обох з

подружжя тощо), йдеться про безстрокове припинення шлюбу, оскільки в цьому разі припинення шлюбу не обмежено будь-яким строком.

Враховуючи викладене, надається класифікація підстав припинення шлюбних правовідносин та правовідносин, подібних до шлюбних: 1) смерть; 2) оголошення фізичної особи померлою в установленому законом порядку; 3) розірвання шлюбу; 4) припинення фактичних шлюбних відносин; 5) проведення релігійного обряду щодо припинення квазішлюбних правовідносин.

Порядок припинення шлюбу встановлений Розділом 11 СК України. Припинення шлюбу поставлено під контроль держави і може здійснюватися тільки відповідними державними органами: чи державним органом РАЦС, чи судом у випадках, прямо передбачених СК України. Той чи інший порядок припинення шлюбу передбачений у СК України в залежності від певних обставин і не може бути визначений бажанням сторін. Шлюб з особою, визнаною судом недієздатною, або особою, яка визнана безвісти відсутньою, припиняється шляхом його розірвання тільки в державному органі РАЦС (ч. 1 ст. 107 СК України). Шлюб розривається незалежно від наявності між подружжям майнового спору. Інший із подружжя не може вимагати розірвання шлюбу з недієздатним з подружжя в суді. Фактично роздільне проживання подружжя, скільки б часу воно не тривало, юридично шлюбу не припиняє.

Чинне сімейне законодавство передбачає два порядки припинення шлюбу: судовий і адміністративний (у державному органі РАЦС). Основним порядком припинення шлюбу є адміністративний, тобто в державному органі РАЦС, і лише в особливо складних ситуаціях шлюбно-розлучний процес відбувається в судовому порядку.

Що стосується припинення шлюбу в державному органі РАЦС, то його правове регулювання об'єднує окремі випадки, які виправдовують спрощену процедуру припинення шлюбу, у тому числі й розлучення. Зазначені випадки розірвання шлюбу: за взаємною згодою подружжя, яке не має дітей; з особою,

яка визнана безвісти відсутньою; визнання іншого з подружжя недієздатним внаслідок душевної хвороби (ст.ст. 106, 107 СК України).

Державні органи РАЦС не з'ясовують причин розірвання шлюбу, не вимагають доказів неможливості збереження сім'ї, не вживають заходів до примирення подружжя, тобто шлюбно-розлучна процедура спрощена і не вимагає великих витрат, сил і часу. Однак з метою надання подружжю строку для осмислення рішення, що приймається, оформлення розлучення здійснюється через один місяць від дня подання заяви про розірвання шлюбу. Зазначений строк, по суті, виконує ту саму функцію, що й строк для примирення, встановлений судом. У разі якщо між подружжям відсутні перелічені вище перешкоди, за взаємною згодою шлюб можна розірвати в органах РАЦС [415, с. 203].

Історично сімейно-правове регулювання розірвання шлюбу всупереч різним протилежним тенденціям у цьому процесі – від повного вирішення питання розлучення на розсуд подружжя до складної процедури розірвання шлюбу в два етапи з втручанням суду в мотивацію розлучення – зупинилося сьогодні на розмежуванні розірвання шлюбу у спрощеному порядку (за взаємною згодою подружжя за певних обставин), а також зберіганні основного порядку – через суд. Необхідно відзначити, що для цього стану суспільства це є оптимальним вирішенням проблеми: припущення розірвання шлюбу на свій розсуд при деякому контролі суду, а також визначення тих конкретних випадків, коли такий контроль не потрібний [403, с. 342].

Відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», компетентними щодо реєстрації розірвання шлюбу на території України є виключно відділи державних органів РАЦС. Щодо громадян України, які постійно проживають за кордоном, такі функції покладено на дипломатичні представництва та консульські установи України.

Але закон додає ще одну, найважливішу умову. Без судового розгляду в органах РАЦС може бути проведено розірвання шлюбу тільки за умови, що

подружжя не має неповнолітніх дітей. Такий порядок передбачений для того, щоб суд не перетворювався на реєстратора волевиявлення сторін. Наявність дітей припускає можливість суперечки про їх виховання або утримання і викликає необхідність їх підвищеної охорони і захисту інтересів. Отже, питання щодо збереження або розпаду сім'ї стосується не тільки подружжя, які домовилися між собою, але і їхніх неповнолітніх дітей, котрі потребують турботи, а відтак і інтересів усього суспільства [47]. У таких випадках судова процедура просто необхідна.

Відповідно до ст.ст. 106, 107 Сімейного кодексу України, в органах РАЦС розриваються шлюби за наявності таких основних умов, як взаємна згода подружжя на розірвання шлюбу, відсутність у них неповнолітніх дітей.

Роль органу РАЦС зводиться до простої реєстрації розлучення. При розірванні шлюбу в органах РАЦС подружжя не зобов'язані вказувати причини припинення шлюбних правовідносин, у свою чергу працівники органу РАЦС не можуть вимагати від них зазначати ці причини [405, с. 211].

Але все-таки закон з метою примирення подружжя і збереження сім'ї, остаточного і свідомого ухвалення рішення про розлучення встановлює місячний термін з дня подачі подружжям заяви про розлучення, який необхідний для оформлення розлучення і видачі подружжю свідоцтва про розірвання шлюбу.

Якщо протягом цього терміну подружжя не виявили бажання припинити відповідний шлюбно-розлучний процес, зазначена заява є підставою для припинення шлюбу і протягом вищевказаного терміну видається свідоцтво про розірвання шлюбу, що фактично припиняє взаємні права й обов'язки стосовно один одного. Жодних винятків щодо цього закон не робить. І необхідно сказати, що подібного роду правова перешкода себе цілком виправдує. Таке правило допомагає не допустити розірвання шлюбів з випадкових причин, через легковажність, під впливом взаємної образи, конфліктів і внутрішньосімейних сварок. Водночас, на думку деяких авторів, такий термін не завжди доцільний [340, с. 69].

Якщо подружжя вже мають інші родини і дітей, то місячний термін реєстрації розірвання шлюбу створює невпевненість у нових сім'ях і штучну видимість шлюбу в колишній, бездітній сім'ї.

Органи РАЦС не допускають випадків прийняття заяви про розірвання шлюбу від подружжя, які на момент подачі заяви мають спільних дітей, що не досягли вісімнадцяти років, як рідних, так і тих, котрих вони всиновили спільно [383, с. 213]. Таке саме правило застосовується, наприклад, у випадках, якщо в одного з подружжя від колишнього шлюбу є неповнолітні діти, яких усиновив інший з подружжя. У цих випадках розірвання шлюбу може бути зроблено тільки в судовому порядку, і це закріплено законодавством з метою захисту інтересів дітей, бо немає розмежування між дітьми, народженими в шлюбі, й усиновленими в установленому законом порядку. Якщо є домовленість між подружжям, що такий спір вирішуватиметься після розірвання шлюбу в окремому судовому провадженні, вони мають право звернутися в органи РАЦС для його розірвання [8].

У цілому законодавство України, а також нормативні акти інших країн не передбачають розірвання шлюбу в судовому порядку при взаємній згоді подружжя, яке не має майнових спорів і спільних неповнолітніх дітей, але у виняткових випадках, виходячи з конкретної обставини справи, суди розглядають подібні позови. Наприклад, якщо сім'я давно розпалася, подружжя проживають окремо один від одного і в них уже склалися фактично дві окремі сім'ї; якщо є діти; позивачеві терміново необхідно виїхати у відрядження – у таких випадках суд приймає справи до свого провадження.

Законодавство передбачає випадки, коли реєстрація розірвання шлюбу може бути зроблена під час відсутності одного з подружжя, якщо він з поважної причини не може з'явитися в орган РАЦС для подачі спільної заяви про розірвання шлюбу і від його імені буде подана заява, в якій він підтверджує свою згоду на розірвання шлюбу і просить орган РАЦС зареєструвати розірвання шлюбу в його відсутність. Підпис одного з подружжя в цьому разі має бути

засвідчений у нотаріальному порядку (нотаріусом, у місцях, де немає нотаріальних контор, – виконкомом).

На практиці поважними причинами, у зв'язку з якими один із подружжя не може з'явитися в орган РАЦС для реєстрації розірвання шлюбу, звичайно є: інша країна перебування одного з них; важка хвороба; тривале відрядження; проходження військової служби; проживання у віддаленій місцевості тощо.

Якщо в призначений термін подружжя не з'являється в орган РАЦС для розлучення без поважної причини і не повідомлять про причини нез'явлення, що мало би послужити підставою для розірвання шлюбу без їх присутності, – заява вважається такою, що не подана. Питання про поважність причини неявки розглядає орган РАЦС, і якщо вона визнана неповажною, а бажання подружжя розірвати шлюб не змінилося, вони мають знову подати заяву про розірвання шлюбу і орган РАЦС вдруге призначить місячний термін для реєстрації розлучення. Тим самим законодавець підтверджує право кожного з подружжя виявити бажання на розірвання шлюбу, а також на відмову в розірванні шлюбу в його відсутності, якщо йдеться про розірвання шлюбу в органах РАЦС. Зареєструвати розлучення під час відсутності обох з подружжя орган РАЦС права не має, оскільки актовий запис про розірвання шлюбу вважається законним тільки за умови, що в ньому є підпис хоч би одного з подружжя. За реєстрацію розлучення один із подружжя або спільно (за домовленістю між ними) сплачує державний збір у розмірі 0,4 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, після чого їм видається свідоцтво про розірвання шлюбу.

Орган РАЦС, одержавши заяву про розірвання шлюбу, перевіряє документ, що засвідчує особистість заявника, повноту і правильність доданих до заяви документів, і реєструє цю заяву.

Документами, що засвідчують особистість заявника, є паспорт, посвідчення особи чи військовий квиток.

За закордонним паспортом і паспортом моряка розірвання шлюбу не проводиться. Особи, що перебувають у закордонному рейсі та мають посвідчення

особи моряка (паспорт моряка), мають подати в орган РАЦС свій паспорт громадянина України.

Реєстрація розірвання шлюбу громадян України, що постійно проживають за кордоном, проводиться по загальногромадянських закордонних паспортах, які видав уповноважений на те державний орган.

Заява про розірвання шлюбу має бути зареєстрована у спеціальному журналі обліку заяв, у якому вказуються прізвище, ім'я, по батькові заявника (заявників), дата прийому заяви, дата, призначена для реєстрації розлучення, і номер актового запису.

Якщо заява про реєстрацію розірвання шлюбу подається в орган РАЦС за місцем проходження служби військовослужбовцем, то місцем проживання військовослужбовця вважається пункт дислокації (розташування) відповідної військової частини або установи.

Реєстрація розірвання шлюбу за дорученням чи через представника, тобто заочно, не допускається. Однак якщо один із подружжя на підставі рішення суду розірвання шлюбу вже зареєстрував у органі РАЦС, то доповнення цього актового запису відсутніми відомостями про іншого з подружжя у виняткових випадках може бути зроблено за його дорученням на реєстрації розлучення, засвідчено в нотаріальному порядку, після подання копії рішення суду про розірвання шлюбу (виписки з рішення суду) і квитанції про сплату державного мита.

Реєстрація розірвання шлюбу має проводитися тільки в одному органі – РАЦС. На кожне розірвання шлюбу складається один актовий запис у повній відповідності з документами заявника. Графа «Число спільних дітей до 18 років» заповнюється на підставі рішення суду (виписки з рішення суду).

За відсутності в документах заявника відомостей про час постійного проживання в цій місцевості ці відомості записуються з його слів. Відомості про освіту, місце роботи, посаду також указуються зі слів заявника.

Після реєстрації розірвання шлюбу в паспортах чи інших документах, що засвідчують особистість подружжя, проводиться запис (проставляється штамп) про розірвання шлюбу, де вказується: прізвище, ім'я, по батькові подружжя, з яким припинений шлюб, місце і час реєстрації розірвання шлюбу.

Коли особа, у паспорті якої робиться відмітка про розірвання шлюбу, змінила прізвище на дошлюбне, одночасно вказується, що у зв'язку зі зміною прізвища паспорт підлягає обміну в місячний термін.

Якщо реєстрація розірвання шлюбу проводиться за відсутності одного з подружжя, то відмітку про розірвання шлюбу в його паспорті чи іншому документі, що засвідчує особу, проводить орган РАЦС при видачі йому свідоцтва про розірвання шлюбу за місцем проживання цієї особи. Орган РАЦС, що зареєстрував розірвання шлюбу, має в 10-денний термін направити повідомлення про розлучення у відділ РАЦС за місцем знаходження актового запису про укладення шлюбу.

Одержавши таке повідомлення, відділ РАЦС має в 10-денний термін зробити відмітку про розірвання шлюбу в графі «Для відміток» запису акта про укладення шлюбу, зазначивши, коли і яким органом РАЦС зареєстровано розірвання шлюбу, номер актового запису про розлучення, одночасно на лицьовій стороні запису зверху слід зазначити «Шлюб розірваний», щоб не допустити далі помилкової видачі свідоцтва про укладення шлюбу [8].

Після здійснення такої відмітки орган РАЦС направляє повідомлення про розірвання шлюбу в архів РАЦС, у якому знаходиться другий примірник запису акта про укладення шлюбу, який у такому самому порядку, як і відділ РАЦС, робить відмітку в другому примірнику.

Якщо орган РАЦС зареєстрував розірвання шлюбу, про що є відмітка в актовому записі про шлюб, то він не має права видавати повторне свідоцтво про укладення шлюбу. У разі потреби, зокрема для підтвердження колишнім з подружжя свого дошлюбного прізвища, на запит заявника орган РАЦС видає довідку, яка підтверджує, що ця особа була одружена і що шлюб був розірваний

[340, с. 232]. У довідці має бути зазначено: прізвище, ім'я, по батькові, дата народження обох з подружжя, присвоєні їм прізвища після укладення шлюбу, дата реєстрації шлюбу, орган РАЦС, що зареєстрував шлюб, номер актового запису про укладення шлюбу, а також дата реєстрації розірвання цього шлюбу, орган РАЦС, що зареєстрував розлучення, номер актового запису про розірвання шлюбу і прізвище подружжя після розірвання шлюбу. Довідку підписує керівник відділу РАЦС і ставить печатку.

Якщо громадянин звернувся у відділ РАЦС особисто, повторне свідоцтво має видаватися того самого дня при пред'явленні ним документів, що засвідчують особистість заявника.

На письмові запити громадян про видачу повторного свідоцтва відповідь має бути надана впродовж 15 днів. На іногородні запити повторні свідоцтва висилає відділ РАЦС України за місцем проживання заявника, про що йому повідомляється. Свідоцтва пересилаються рекомендованими листами.

Якщо заяву про видачу повторного свідоцтва подає військовослужбовець, то воно направляється органу РАЦС за місцем перебування військової частини для вручення заявникові. Якщо в заяві не зазначено місто (район), свідоцтво направляється у відповідну військову частину командирові для вручення заявникові.

Після реєстрації розірвання шлюбу за бажанням подружжя йому може бути повернуто свідоцтво про укладення шлюбу. Однак у цьому разі на свідоцтві проставляється штамп (робиться відмітка) про розірвання цього шлюбу із зазначенням, коли, яким органом РАЦС було зареєстровано розірвання шлюбу і номера актового запису.

У разі скасування вищестоящим судом рішення суду про розірвання шлюбу, якщо розлучення вже було зареєстровано в органі РАЦС, актовий запис про розірвання шлюбу може бути анульований за рішенням суду. Про анулювання актового запису робиться відмітка в графі «Для відміток», при цьому вказується, коли і який суд виніс рішення.

Одночасно на лицьовій стороні актового запису зверху вказується «Запис анульований», а запис перекреслюється по діагоналі. Про анулювання актового запису повідомляється у відповідний архів РАЦС, де в такому самому порядку робиться відмітка в другому примірнику запису.

У разі анулювання запису акта про розірвання шлюбу, як у першому, так і в другому примірнику актового запису про укладення шлюбу робляться відмітки про анулювання актового запису про розлучення (у графі «Для відміток») і на лицьовій стороні запису зверху.

Проаналізувавши чинне законодавство, можна дійти висновку, що в адміністративному порядку через органи РАЦС шлюб розривається: а) за спільною заявою подружжя, які не мають спільних дітей, за їхньою взаємною згодою; б) за заявою одного з подружжя, якщо інший з подружжя визнаний у встановленому порядку безвісно відсутнім, недієздатним унаслідок душевної хвороби або слабоумства, засуджений до позбавлення волі на термін не менш як три роки і реально відбуває покарання на момент розірвання шлюбу [409, с. 328].

Шлюб розривається незалежно від наявності між подружжям майнових спорів (ст. 107 СК України). В інших випадках розірвання шлюбу проводиться тільки в судовому порядку.

Особливості розірвання шлюбу за взаємною згодою подружжя, яке не має дітей. Як уже відзначалося, основний порядок (процедура) розірвання шлюбу – це розірвання шлюбу в органах РАЦС. Згідно із ст. 106 СК України, в органах РАЦС за наявності відповідних підстав розриваються шлюби між подружжям, що виявили взаємну згоду на розлучення, тобто за заявою обох з подружжя щодо розірвання шлюбу в органах РАЦС. Відповідно до ст. 106 СК України, розірвання шлюбу в органах РАЦС за заявою обох з подружжя проводиться за наявності двох підстав:

- 1) подружжя висловили взаємну згоду на розірвання шлюбу;
- 2) подружжя не мають спільних дітей.

Для розірвання шлюбу в органах РАЦС, крім взаємної згоди подружжя, необхідно також, щоб у них не було спільних дітей. Інакше шлюб може бути розірваний тільки в суді. Слід мати на увазі, що до дітей за походженням у правових відносинах прирівнюються діти, що їх всиновили обидва з подружжя, а тому якщо в подружжя є всиновлена дитина, то вони не можуть розірвати шлюб в органі РАЦС.

Згідно із ст. 6 СК України, правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття. Однак поняття цього статусу (обсягу правоздатності, дієздатності дитини та сукупності її суб'єктивних прав і обов'язків) не наводиться. На думку С. М. Братуся, правовий статус особи охоплює конкретні, встановлені законом рівні для всіх права й обов'язки [73, с. 97]. З цією думкою важко погодитися, оскільки в такому разі всі фізичні особи мали б однаковий правовий статус.

Орган РАЦС не з'ясовує причин розлучення, до його обов'язку не входить і примирення подружжя. Однак з метою надання подружжю терміну для обміркування доцільності рішення, що вони приймають, а також з метою захисту інтересів подружжя в разі несумлінних дій іншого подружжя при розірванні шлюбу п. 2 ст. 106 СК України встановлює, що саме розірвання шлюбу і видача подружжю свідоцтва про розірвання шлюбу проводяться органом після закінчення місяця від дня подачі подружжям заяви про розлучення. Сплив зазначеного терміну починається з наступного дня після подачі подружжям заяви про розірвання шлюбу в орган РАЦС і минає відповідного числа останнього місяця терміну. Якщо це число припадає на неробочий день, днем закінчення терміну вважається найближчий наступний за ним робочий день. Якщо подружжя з якихось причин не можуть з'явитися в орган РАЦС для оформлення розлучення в призначений їм день, то на їхнє спільне прохання термін державної реєстрації розірвання шлюбу може бути перенесений на інший час.

До компетенції органів РАЦС не належить вирішення спорів, що виникли між подружжям у зв'язку з розірванням шлюбу. Тому ст. 106 СК України визначає, що незалежно від розірвання шлюбу в органах РАЦС спори, які виникають між подружжям про розподіл спільного майна, про виплату коштів на утримання нужденного непрацездатного подружжя, вирішує суд. Наявність же спорів майнового характеру між подружжям не є перешкодою для розірвання шлюбу в органах РАЦС. Зазначені спори суд вирішує за заявою одного з подружжя (колишнього подружжя) чи опікуна недієздатного з подружжя (колишнього подружжя) у порядку позовного провадження. Розподіл майна і вирішення інших спірних питань між подружжям, таким чином, можуть бути зроблені як у період шлюбу, так і після його розірвання. Однак варто пам'ятати про те, що на вимоги подружжя, шлюб яких розірваний, про розподіл спільного майна поширюється трирічний термін пред'явлення позову. З вимогою ж про стягнення аліментів на утримання одного з подружжя (колишнього подружжя) до суду можна звернутися в будь-який час незалежно від терміну, що минув з моменту виникнення права на аліменти, якщо один із подружжя (колишнього подружжя) не дійшов згоди щодо вирішення зазначеного питання [74, с. 204].

Положення ст.ст. 106, 107 СК України є новелою в сімейному законодавстві, вони дозволили усунути формальні перешкоди, що існували раніше, для розірвання шлюбу в органах РАЦС, коли розпад шлюбу був очевидний, подружжя не мали неповнолітніх дітей, а проте питання про розірвання шлюбу через наявні суперечки подружжя були змушені вирішувати в суді.

Розглядаючи діяльність органів РАЦС з правової точки зору, можна сказати, що органи РАЦС надають правові послуги. Суть правових (саме правових) послуг полягає в тому, що органи РАЦС, роблячи реєстрацію актів цивільного стану, спираються на чинне законодавство.

Одним із найважливіших принципів усієї діяльності з реєстрації актів цивільного стану є принцип законності. Дотримання цього принципу означає, що

посадові особи органів РАЦС мають виходити з розпоряджень з цього питання, які містяться в законодавстві. Чинне законодавство детальне визначає порядок і умови реєстрації кожного виду актів цивільного стану. Будь-який навіть найнезначніший відступ від закону може спричинити негативні наслідки (якщо не в момент реєстрації, то згодом), завдати істотної шкоди державним і суспільним інтересам, правам і охоронюваним законом інтересам громадян.

Якщо суд виніс рішення про розірвання шлюбу, але жоден із подружжя не зареєстрував розірвання шлюбу в органах РАЦС, скільки б часу не минуло з моменту винесення судового рішення про розірвання шлюбу, вважається, що подружжя перебувають у зареєстрованому нерозірваному шлюбі з усіма правовими наслідками, що випливають звідси. Тому реєстрація розірвання шлюбу органами РАЦС має важливе значення.

Якщо шлюб розривається в органах РАЦС, ситуація складається така сама, як і в процесі укладення шлюбу. Визначальне значення має угода про розірвання шлюбу подружжям, що не мають неповнолітніх дітей, без неї розірвання шлюбу цим способом неможливо. Є. М. Ворожейкін цілком справедливо підкреслює роль вольових актів подружжя в розірванні шлюбу [254, с. 197].

Він заперечує можливість пов'язувати припинення шлюбних правовідносин з однією тільки реєстрацією розірвання шлюбу, бо сама по собі реєстрація розірвання шлюбу не може мати юридичного значення, якщо вона не має у своїй основі вольової угоди подружжя. Проте сам акт реєстрації розлучення традиційно розглядається як вольовий акт адміністративного органу, що завершує склад юридичних фактів, які припиняють шлюбні правовідносини.

Суд не має необхідності розбиратися і вирішувати справи про розірвання шлюбу там, де немає суперечки, де потрібно лише зареєструвати ясно виражену волю сторін, що не суперечить закону і законним інтересам третіх осіб. Це має місце в тих випадках, коли подружжя розривають шлюб за взаємною згодою і без будь-яких взаємних претензій. Але закон додає і ще одну найважливішу умову. Без судового розгляду в РАЦС може бути здійснено розлучення тільки за умови,

що в подружжя немає дітей. Такий порядок передбачений для того, щоб суд не перетворювався на реєстратора волевиявлення сторін, щоб він не працював без судового розгляду позову.

Якщо обидва з подружжя, що не мають неповнолітніх дітей, дійшли обопільної згоди про розірвання шлюбу, то немає необхідності перешкоджати їм у цьому. Оскільки тут відсутня суперечка про право, законодавець і встановив адміністративний порядок розірвання шлюбу. Відсутність єдиного розуміння стосовно застосування цієї норми, уявляється, пов'язана з нечіткістю редакції цієї статті щодо розуміння поняття «взаємна угода».

Деякі судові працівники вважають, що відсутність заперечень проти розлучення з боку одного з подружжя позбавляє зацікавленого подружжя права на звернення в суд із заявою про розлучення, бо розлучення в цьому разі має бути оформлено в адміністративному порядку. А працівники органів РАЦС, навпаки і цілком обґрунтовано, вважають, що шлюб у органах РАЦС розривається лише за наявності спільної заяви про це. Єдине розуміння цієї статті має велике практичне значення, тому її варто було б сформулювати в такий спосіб: «При взаємній згоді на розірвання шлюбу в подружжя, що не має неповнолітніх дітей, розірвання шлюбу проводиться в органах РАЦС на підставі їхньої спільної заяви».

Стаття 106 СК України передбачає, що подружжя, які не мають дітей, мають право подати в державний орган реєстрації актів цивільного стану заяву про розірвання шлюбу. Справи про розлучення органи РАЦС вирішують за взаємною згодою подружжя, які не мають дітей, за місцем проживання будь-кого з них.

Органи РАЦС не мають права приймати заяви про розірвання шлюбу від подружжя, якщо на момент подачі заяви вони мають спільних дітей, які не досягли 18 років, як рідних, так і всиновлених ними спільно, і не має значення, чи записані подружжя-усиновителі як батьки цих дітей. У таких випадках шлюб розривається в судовому порядку.

Такі самі правила застосовуються, якщо один із подружжя має неповнолітніх дітей від колишнього шлюбу, які були всиновлені іншим з подружжя [340, с. 112]. У тих випадках, коли ці діти не були всиновлені іншим з подружжя, розірвання шлюбу можливо безпосередньо в органах РАЦС.

Органи РАЦС не мають права приймати заяви про розірвання шлюбу від подружжя, котрі мають неповнолітніх дітей, якщо батьки або один із них позбавлені батьківських прав. У цьому разі розірвання шлюбу проводиться в судовому порядку.

Реєстрація розірвання шлюбу за взаємною згодою подружжя у випадках, передбачених ст. 106 СК України, проводиться на підставі їхньої заяви, в якій має бути зазначено про відсутність у подружжя дітей [407, с. 147].

Дані про відсутність дітей до 18-літнього віку підтверджуються підписами подружжя в записі акта про розірвання шлюбу. При надходженні заяви необхідно перевірити, чи немає в документах, що засвідчують особистість заявників, відміток про наявність у них неповнолітніх дітей.

Оформлення розлучення і видача свідоцтва про розірвання шлюбу згідно з новим СК України проводиться по закінченні одного місяця від дня подачі подружжям заяви про розлучення.

При визначенні терміну відповідно до чинного законодавства необхідно керуватися такими правилами: місячний термін розпочинається з наступного дня після подачі в орган РАЦС заяви і минає у відповідне число наступного місяця. Якщо це число припадає на неробочий день – днем закінчення терміну вважається найближчий наступний за ним робочий день.

Реєстрація розірвання шлюбу за взаємною згодою подружжя передбачає особисту присутність кожного з них або письмове підтвердження про згоду того з подружжя, хто відсутній, на реєстрацію розірвання шлюбу.

Під час прийому заяв про розірвання шлюбу за взаємною згодою подружжя, що не мають неповнолітніх дітей, керівник відділу РАЦС у бесіді вживає можливих заходів до примирення, хоч, як уже згадувалося в цій праці, це

не є його обов'язком. Працівники органу РАЦС мають переконатися, що дійсно в подружжя, яке розриває шлюб, є взаємна згода на розлучення, не викликана будь-яким тиском, обманом тощо.

Якщо один із подружжя з поважної причини не має можливості з'явитися в орган РАЦС для подачі заяви про розірвання шлюбу (у зв'язку з тяжкою хворобою, проходженням термінової служби, тривалим відрядженням, проживанням в окремій місцевості), то той з подружжя, що з'явився, має подати спільну заяву від імені обох [409, с. 361].

У цьому разі застосовуються правила засвідчення підпису відсутнього подружжя на спільній заяві про розірвання шлюбу. Його підпис може засвідчити державна нотаріальна контора, приватний нотаріус, а якщо в населеному пункті за місцем проживання немає державної нотаріальної контори або приватного нотаріуса, то – виконком міської, селищної ради народних депутатів. Крім цього, підпис відсутнього подружжя може засвідчити орган РАЦС, командир військової частини, капітан судна, консул України, адміністрація місця позбавлення волі.

Як уже було сказано, при подачі заяви про розлучення в орган РАЦС мають бути присутніми обидва з подружжя. Реєстрація розлучення можлива і під час відсутності одного з них, якщо причина поважна. У такому разі один із подружжя може подати заяву, що підтверджує його згоду на розірвання шлюбу й містить у собі прохання зареєструвати розірвання шлюбу в його відсутність. Прохання про реєстрацію розлучення в його відсутність може бути подано як у момент звернення із заявою про розірвання шлюбу, так і пізніше.

Якщо один із подружжя з поважної причини не може з'явитися в орган РАЦС ні для подачі спільної заяви, ані для реєстрації розірвання шлюбу, він має сповістити про це в заяві про розірвання шлюбу.

Якщо один із подружжя, незважаючи на відсутність у нього заперечень проти розлучення, ухиляється від розірвання шлюбу в органах РАЦС (відмовляється чи подає відповідну заяву, де зазначено, що він не бажає бути при реєстрації розлучення, і не подає клопотання про реєстрацію розлучення в його

відсутність) чи коли місце проживання іншого з подружжя невідомо, питання про розірвання шлюбу розглядає суд.

До заяви про розірвання шлюбу має бути додано свідоцтво про укладення шлюбу. Якщо в подружжя цього свідоцтва немає і запис акта про укладення шлюбу в органі РАЦС не зберігся, то за наявності в документах, що засвідчують особистість заявників, відмітки (штампа) про укладення шлюбу вимагати відновлення актового запису не потрібно. Про відсутність свідоцтва робиться відмітка на заяві про реєстрацію розірвання шлюбу.

Якщо подружжя з поважних причин не можуть з'явитися в орган РАЦС для реєстрації розірвання шлюбу в установлений їм день, термін реєстрації на їхнє прохання переноситься на інший час. Про це робиться відмітка на заяві й у журналі обліку заяв. У цих випадках термін перенесення реєстрації розірвання шлюбу не може перевищувати одного року від дня подачі заяви.

Якщо причина неявки в призначений термін визнана поважною, орган РАЦС може зареєструвати розірвання шлюбу в день їх явки, не призначаючи нового терміну.

Якщо подружжя не з'явилися в РАЦС для розірвання шлюбу в установлений їм день без поважних причин, їхня заява про розлучення вважається такою, що не подана. При повторній подачі заяви термін, що минає з часу подачі першої заяви, не береться до уваги, а починається новий місячний термін. Питання про визнання причин неявки поважними вирішує керівник відділу РАЦС.

Частина 2 ст. 4 Закону України «Про судовий збір» установлює ставки судового збору в розмірі відповідних до виду документа, з яким особи звернулись до суду, а також установлює платника цього судового збору. За подання до суду позовної заяви про розірвання шлюбу встановлено судовий збір у розмірі 0,4 мінімальної заробітної плати, а це на сьогодні 551,20 гривень [9].

На відміну від суду, РАЦС не може ні знизити розміру мита в залежності від матеріальної забезпеченості подружжя, що розривають шлюб, ані звільнити

їх від його сплати. Подружжя, що розривають шлюб, можуть розподілити суму мита між собою будь-яким чином.

Розірвання шлюбу з ініціативи одного з подружжя. Відповідно до ст. 107 СК України, шлюб з особою, що: визнана у встановленому законом порядку безвісно відсутньою чи померлою; визнана у встановленому законом порядку недієздатною внаслідок душевної хвороби або слабоумства; засуджена за скоєння злочину до позбавлення волі на термін не менш трьох років, розривається тільки в державному органі РАЦС за заявою одного з подружжя. При цьому немає правового значення наявності або відсутності у подружжя дітей. У цьому разі закон дає вичерпний перелік випадків, коли можливо розірвання шлюбу за заявою одного з подружжя в адміністративному порядку, і чітко формулює їх підстави.

Однією з підстав розірвання шлюбу державним органом РАЦС є визнання судом одного з подружжя безвісно відсутнім, якщо протягом одного року в місці його постійного проживання немає відомостей про місце його перебування (ч. 1 ст. 43 ЦК України).

Рішення суду про визнання фізичної особи безвісно відсутньою, яке набрало чинності, ще не свідчить про припинення шлюбу між подружжям. Воно є підставою для розірвання шлюбу, яке здійснюють державні органи РАЦС за заявою іншого з подружжя. Копія рішення суду про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або витяг з нього додається до заяви про розірвання шлюбу, яка подається до відділу державного органу РАЦС за місцем проживання заявника. У разі з'явлення подружжя, який був визнаний безвісно відсутнім, застосовуються правила, передбачені ст. 118 СК України.

Односторонньо, за заявою одного з подружжя державні органи РАЦС проводять розірвання шлюбу також з подружжям, недієздатним унаслідок душевної хвороби або слабоумства. Неправильне розуміння цього положення іноді призводить до помилок стосовно подальшого життя подружжя, яким відмовляють у розірванні шлюбу на цих підставах. Це викликано тим, що сам

факт наявності душевної хвороби або слабоумства ще не є підставою для розірвання шлюбу у спрощеному порядку, оскільки для цього необхідно, щоб на підставі висновку судово-психіатричної експертизи громадянин був визнаний судом недієздатним, тому саме рішення суду про недієздатність людини є підставою для розірвання шлюбу з нею в односторонньому порядку.

Оскільки вважається, що недієздатний унаслідок душевної хвороби чи слабоумства один із подружжя не усвідомлює своїх дій і не може керувати ними, його згода на розірвання шлюбу не потрібна, тому про подану заяву про розірвання шлюбу його не повідомляють. Опікун так само не наділений правом дати згоду замість нього, оскільки в цьому разі йдеться про суто особисті відносини, в яких виявлення волі недієздатного не допускається. З метою охорони прав недієздатного подружжя про подану заяву сповіщається опікунові останнього, якщо ж опікуном є дієздатний з подружжя, то про це він має сповістити орган опіки і піклування та інші уповноважені органи. У повідомленні встановлюється термін, що не має перевищувати одного місяця, по закінченні якого необхідно повідомити, чи є спори щодо дітей, про розподіл майна, яке є спільною власністю подружжя, чи існує суперечка про виплату аліментів тому з подружжя, хто потребує матеріальної допомоги.

Розірвання шлюбу в державних органах РАЦС за заявою одного з подружжя за будь-яких інших обставин, крім установлених ст. 117 СК України, не допускається. Передбачений законом порядок розірвання шлюбу не застосовується до випадків розірвання шлюбу з особами, обмеженими в дієздатності внаслідок зловживання спиртними напоями або наркотичними речовинами. У цих випадках розірвання шлюбу проводиться в загальному порядку – шляхом подачі позовної заяви в суд, а якщо в подружжя немає дітей і вони обидва згодні на розлучення, то за спільною заявою – у державному органі РАЦС.

Оскільки будь-який майновий спір суд може розглядати незалежно від наявності або відсутності шлюбу між сторонами, у ст. 107 СК України

закріплюється право державного органу РАЦС розривати шлюб незалежно від наявності або відсутності майнового спору між подружжям. Зазначений майновий спір подружжя можуть вирішити і після розірвання шлюбу як самостійно (при досягненні згоди), так і шляхом подання в межах строку позовної давності позовної заяви до суду про розподіл спільного майна тощо.

У судовому порядку шлюб може бути розірваний як за наявності взаємної згоди на це подружжя, так і за її відсутності. У разі якщо розірвання шлюбу бажає лише один із подружжя, він має подати позовну заяву до суду, тому підставою для розірвання шлюбу буде судове рішення.

За загальним правилом справи про розірвання шлюбу в судовому порядку розглядаються за участю обох із подружжя, навіть якщо від їхнього імені виступають представники. Розгляд справи про розірвання шлюбу у відсутності одного з подружжя може бути допущений у виняткових випадках та за мотивованою постановою суду. При з'ясуванні поважних причин відсутності та за наявності письмової заяви одного з подружжя суд може слухати справу в його відсутності та із зазначенням причин, унаслідок яких він не може з'явитися в судові засідання. При нез'явленні дружини і чоловіка в судові засідання без поважних причин суд відкладає розгляд справи, а при їх нез'явленні після повторного виклику залишає позов без розгляду.

Відповідно до ст. 112 СК України, суд має з'ясувати фактичні взаємовідносини подружжя, дійсні причини позову про розірвання шлюбу, прийняти до уваги наявність малолітньої дитини, дитини-інваліда та інші обставини життя подружжя.

При розгляді справи про розірвання шлюбу суд має з'ясувати фактичні взаємовідносини подружжя та вжити заходів до їх примирення, якщо це не суперечить моральним засадам суспільства. У більшості випадків подружжя не мають серйозних заперечень проти пояснення причин розлучення суду. Однак можливі ситуації, коли подружжя не бажають розкривати причини розлучення і розглядають вимоги суду про це як втручання в їхнє приватне життя. За таких

обставин СК України не передбачає зобов'язання подружжя повідомляти суду причини розірвання шлюбу.

При розірванні шлюбу суд досліджує докази в судовому засіданні, і закон немає ніяких заперечень щодо допиту як свідків неповнолітніх дітей подружжя, що розлучаються, якщо в цьому є необхідність (Глава 5 Розділу I ЦПК України). Всі процесуальні дії з дослідження доказів мають бути зафіксовані в протоколі згідно з вимогами Глави 5 Розділу III ЦПК України, в якому мають бути відображені відомості про позивача та відповідача, їхніх дітей та їх вік, докладні пояснення по суті позову, дослідження судом інших обставин, а також інші дії суду.

Розгляд справ про розірвання шлюбу та вирішення спору в суді по суті завершується постановою рішення, в якому підбивається підсумок діяльності суду з розгляду та вирішення конкретного питання. Шлюб розривається, якщо суд установить, що подальше спільне життя подружжя та збереження сім'ї є неможливим. Отже, суд перш за все має визначити обставини, які він вважає встановленими, та на підставі яких доказів ці обставини були встановлені. Оскільки розірвання шлюбу тягне за собою припинення подружніх відносин, ця обставина примушує осіб, які розривають свій шлюб, вирішувати низку життєво важливих для них питань. Якщо в сім'ї є неповнолітні діти, то необхідно вирішувати питання про те, з ким із батьків вони залишаться після розлучення, хто і в якому розмірі надаватиме матеріальну підтримку. Необхідно враховувати положення, встановлені ст. 160 СК України, відповідно до яких місце проживання дитини, яка не досягла десяти років, визначається за згодою батьків та самої дитини. Якщо батьки проживають окремо, своє місце проживання дитина, яка досягла чотирнадцяти років, визначає самостійно.

Аналогічне питання виникає або може виникнути, якщо один із подружжя непрацездатний і потребує матеріальної допомоги, а також питання щодо розподілу майна, що було нажито подружжям під час спільного проживання. Якщо немає домовленості між подружжям щодо питань про виховання спільних

неповнолітніх дітей, матеріального утримання дитини та іншого з подружжя тощо, зазначені питання зобов'язаний вирішити суд.

У рішенні суду про розірвання шлюбу має вказуватися, в якому розмірі та з кого (з одного чи з обох з подружжя) стягується судовий збір, який стягується відповідно до Закону України «Про судовий збір» від 08.07.2011 року №3674-VI (із змінами і доповненнями) [9].

При визначенні розміру судового збору, який підлягає стягненню з подружжя в разі розірвання шлюбу, суд ураховує матеріальне становище кожного з них та інші конкретні обставини, зокрема з ким із подружжя залишаються неповнолітні діти, про що зазначає в рішенні.

Рішення суду про розірвання шлюбу, що набрало чинності, є правовою підставою для реєстрації в державних органах РАЦС розірвання шлюбу і породжує певні правові наслідки розірвання шлюбу, які складаються з припинення особистих і майнових правовідносин, що існували між подружжям під час шлюбу. При цьому одні правовідносини припиняються одразу після припинення шлюбу, навіть якщо регулюються іншими галузями права (право на одержання спадщини за законом після смерті колишнього подружжя, право на пенсійне забезпечення у зв'язку з втратою подружжя на встановлених законом підставах тощо), інші можуть бути збережені чи припиняються або за бажанням подружжя (наприклад, збереження шлюбного прізвища – ст. 113 СК України; виплата компенсації особі за розірвання шлюбу з ініціативи іншої особи відповідно до шлюбного договору – ст. 99 СК України), або внаслідок прямої вказівки закону.

За будь-яких обставин розірвання шлюбу не впливатиме на обсяг батьківських прав. Той з батьків, хто проживає окремо, не лише має право, але й зобов'язаний брати участь у вихованні дитини, а другий з колишнього подружжя не може йому в цьому перешкоджати. Усі питання виховання та утримання дітей вирішуються (як у шлюбі, так і в разі його розірвання) лише за взаємною згодою батьків, а якщо її не досягнуто – у судовому порядку.

Стаття 107 СК України не передбачає будь-яких додаткових причин, через які шлюб міг би бути розірваний у спрощеному порядку за заявою одного з подружжя, але звертає увагу на той факт, що шлюб розривається незалежно від наявності між подружжям майнового спору.

Якщо розглядати більш докладно питання щодо розірвання шлюбу внаслідок смерті одного з подружжя, то в такому разі реєстрація припинення шлюбу проводиться органами РАЦС на підставі свідоцтва про смерть іншого подружжя за місцем проживання того з подружжя, хто залишився живим. Однак не завжди є можливість пред'явити свідоцтво про смерть подружжя, навіть за наявності достовірних відомостей про смерть, оскільки факт смерті підтверджується висновком судово-медичної експертизи за наявності тіла, на підставі цього і видається свідоцтво про смерть. Однак у випадках при встановленні факту відсутності особи, яка безвісти зникла понад шести місяців за обставин, що загрожували їй загибеллю, і є підстави допускати загибель особи внаслідок стихійного лиха, аварії, нещасного випадку, суд може оголосити її померлою за заявою живого подружжя.

Більш складні випадки, коли в подружжя немає відомостей про обставини, що загрожували життю безвісно відсутнього подружжя. Нерідко зниклі розшуковуються по свідченнях, що, наприклад, такого-то числа один із подружжя пішов на роботу (у магазин і т. ін.), але туди не потрапив і додому не повернувся, у лікувальні установи й у поліцію не доставлявся. Подібна ситуація породжує невизначеність у подружніх відносинах. В усуненні такої невизначеності зацікавлений один із подружжя, що керує майном, виховує дітей. Для усунення невизначеності в сімейних і цивільних правовідносинах чинне законодавство передбачає можливість визнання таких осіб безвісно відсутніми або оголошення їх померлими.

Зниклий один із подружжя може бути оголошений судом померлим тільки в тому разі, якщо відсутні відомості про місце його перебування протягом не менше трьох років. Навіть якщо минуло три роки, військовослужбовець це чи

звичайний громадянин, що пропав безвісти у зв'язку з воєнними діями, може бути оголошений померлим після закінчення двох років по закінченні воєнних дій. У зазначених випадках підставою для реєстрації смерті і припинення шлюбу в органах РАЦС є рішення суду про оголошення одного з подружжя померлим.

У законі не встановлено будь-якого терміну, по закінченні якого реєструється розлучення з безвісно відсутнім. Реєстрація розлучення в такому разі проводиться одразу ж після звернення одного з подружжя в орган РАЦС із заявою про розірвання шлюбу.

Однак шлюб з безвісно відсутнім одним із подружжя може бути припинений і раніше оголошення останнього померлим. Це можливо, наприклад, коли один із подружжя в судовому порядку визнаний безвісно відсутнім на підставі того, що протягом одного року в місці його постійного проживання відсутні відомості про його місцезнаходження. Саме рішення суду про визнання одного з подружжя безвісно відсутнім ще не свідчить про припинення шлюбу між подружжям. Воно є тільки підставою для розірвання шлюбу, що проводиться органами РАЦС за заявою подружжя, що залишився (ст. 107 СК України). Реєстрація розірвання шлюбу з безвісно відсутніми проводиться в день подачі заяви про розлучення. Але якщо один із подружжя був визнаний безвісно відсутнім і на цій підставі шлюб з ним розривається, то в разі його повернення і скасування рішення суду про визнання його безвісно відсутнім шлюб може бути відновлений органом РАЦС за спільною заявою колишнього подружжя.

За неможливості встановити день одержання останніх відомостей про відсутнього початком числення терміну для визнання безвісної відсутності вважається перше число місяця, що слідує за тим, у якому були отримані останні відомості про відсутнього, а за неможливості встановити цей місяць – перше січня наступного року. Суд може винести рішення про визнання громадянина безвісно відсутнім тільки тоді, коли не вдалося встановити місце його перебування. А недієздатним може бути визнаний судом громадянин, що внаслідок психічного розладу не може розуміти значення своїх дій чи керувати

ними (ст. 39 ЦК України). Над ним установлюється опіка, а орган опіки і піклування призначає опікуна. Порядок визнання громадянина безвісно відсутнім чи недієздатним установлює цивільне процесуальне законодавство.

Водночас на практиці це не завжди можливо, оскільки в разі оголошення одного з подружжя померлим інший вже може перебувати в новому шлюбі. Тоді, незважаючи на обопільне бажання осіб відновити колишні шлюбні відносини, шлюб, що вже існує між одним із подружжя і третьою особою, доведеться розірвати в установленому законом порядку.

У разі коли один із подружжя, який був оголошений у встановленому законом порядку померлим, повернувся та рішення суду про визнання особи померлою було скасовано, шлюб буде вважатися відновленим, якщо інший з подружжя не вступив у новий шлюб.

Односторонньо за заявою одного з подружжя органи РАЦС проводять розірвання шлюбу також з подружжям, недієздатним унаслідок душевної хвороби або слабоумства. Неправильне розуміння цього положення іноді призводить до помилок стосовно подальшого життя подружжя, якому відмовляють у розірванні шлюбу на цих підставах. Це викликано тим, що сам факт наявності душевної хвороби або слабоумства ще не є підставою для розірвання шлюбу у спрощеному порядку. Для цього необхідно, щоб колись на підставі висновку судово-психіатричної експертизи громадянин був визнаний судом недієздатним (Розділ 34 ЦПК України). Саме рішення суду про недієздатність людини є підставою для розірвання шлюбу з нею в односторонньому порядку [465, с. 576]. Оскільки вважається, що недієздатний унаслідок душевної хвороби або слабоумства один із подружжя не усвідомлює своїх дій і не може керувати ними, його згода на розірвання шлюбу не потрібна. Про подану заяву про розірвання шлюбу його не повідомляють. Опікун так само не наділений правом дати згоду замість нього, оскільки в цьому разі йдеться про суто особисті відносини, в яких виявлення волі недієздатного не допускається. Однак про

заяву, що була подана, повідомляється опікун, або орган опіки і піклування, або інші уповноважені органи.

У повідомленні встановлюється термін, по закінченні якого необхідно повідомити, чи є: спори щодо дітей; про розподіл майна, яке є спільною власністю подружжя; суперечка про виплату аліментів тому з подружжя, хто потребує матеріальної допомоги. Цей термін не має перевищувати одного місяця.

Орган РАЦС повідомляє заявникові про направлення відповідного повідомлення, а також про встановлений термін для одержання відповіді на повідомлення.

З урахуванням встановленого терміну для одержання відповіді заявникові призначається з'явитися в орган РАЦС для реєстрації розірвання шлюбу.

При одержанні повідомлення про відсутність суперечки, а також при неотриманні цього повідомлення від засудженого чи опікуна недієздатного подружжя (від органу опіки та піклування), опікуна над майном безвісно відсутнього подружжя в термін, установлений у повідомленні, орган РАЦС у присутності заявника має зареєструвати розірвання шлюбу.

І тільки якщо опікун недієздатного подружжя не порушить справи про дітей або відносно майна, що є спільною сумісною власністю, відділ РАЦС реєструє розірвання шлюбу. У цьому разі всі витрати по сплаті державного збору покладаються на заінтересовану особу.

Розірвання шлюбу в органах РАЦС за заявою одного з подружжя за будь-яких інших обставин, крім установлених ст. 107 СК України, не допускається. Необхідно мати на увазі, що передбачений законом порядок розірвання шлюбу з особами, визнаними судом недієздатними, не застосовується до випадків розірвання шлюбу з особами, обмеженими в дієздатності внаслідок зловживання спиртними напоями або наркотичними речовинами. У цих випадках розірвання шлюбу проводиться в загальному порядку – шляхом подачі позовної заяви в суд,

а якщо в подружжя немає неповнолітніх дітей і вони обидва згодні на розлучення, то за спільною заявою обох – органом РАЦС [465, с. 579].

Відповідно до ст. 118 СК України, у разі явки одного з подружжя, оголошеного у встановленому законом порядку померлим, і скасування відповідного рішення суду шлюб вважається відновленим, якщо інший з подружжя не вступить у новий шлюб. Гадаємо, що таке формулювання є не зовсім коректним.

Це положення ущемляє права і законні інтереси іншого з подружжя. Адже не виключена така ситуація, коли один із подружжя не перебуває в іншому шлюбі, але не бажає продовжувати спільне життя з тим з подружжя, хто з'явився. З цього випливає, що однією з умов відновлення шлюбу в разі явки одного з подружжя, оголошеного померлим, є передбачення в законодавстві також і згоди іншого з подружжя на продовження шлюбних відносин. Якщо ж інший з подружжя вступив у новий шлюб, той з подружжя, хто з'явився, має право одержати у відділі РАЦС, де зареєстровано розірвання шлюбу, свідоцтво про розлучення.

Якщо один із подружжя був визнаний судом безвісно відсутнім і на цій підставі шлюб з ним був розірваний, то в разі його явки і скасування рішення суду про визнання його безвісно відсутнім шлюб може бути відновлений органом РАЦС, але тільки за наявності двох умов: якщо про відновлення шлюбу просять обидва подружжя і якщо інший з подружжя за цей час не вступив у новий шлюб.

Який зміст закон вкладає в термін «відновлення»? Якби йшлося тільки про дію шлюбу на майбутнє, то не потрібно було б говорити про відновлення, оскільки подружжя після скасування рішення про визнання особи безвісно відсутньою могли повторно укласти шлюб. У ст. 118 СК України передбачено інше: шлюб має вважатися відновленим з моменту його укладення. Це означає, що він визнається таким, що зберігає силу й у період, коли подружжя перебували в розлученні, оскільки відновлення шлюбу діє зі зворотною силою. В окремих випадках це може призвести до відомих ускладнень, але подружжя, звертаючись

в органи РАЦС для відновлення шлюбу, мають усвідомлювати наслідки цього акту. А вони такі: наявність майна, нажитого кожним із подружжя в період розлучення, хоч воно спільно і не набувалося; дитина, народжена дружиною після розірвання шлюбу, може бути зареєстрована на ім'я чоловіка (якщо чоловік не заперечить батьківство).

Анулювання запису акта про народження проводить орган РАЦС, у якому знаходиться цей запис. Якщо один із подружжя, особа, яка визнана безвісно відсутньою, вступив у новий шлюб або не бажає подавати заяву про відновлення шлюбу з особою, раніше визнаною судом безвісно відсутньою, шлюб не може бути відновлений. У цьому разі за заявою особи, яка визнана судом безвісно відсутньою, при її появі та скасуванні рішення суду про визнання її безвісно відсутньою орган РАЦС видає їй свідоцтво про розірвання шлюбу із зазначенням тієї самої дати розірвання шлюбу, що й першому подружжю.

Що ж до особи, визнаної недієздатною, то не кожен з подружжя готовий зберігати з нею шлюбний союз. Тим паче що причини визнання судом громадянина недієздатним пов'язані з його психічним розладом, коли підтримувати, зберігати шлюб недоцільно.

Розірвання шлюбу у спрощеному порядку за заявою одного з подружжя можливо також у разі засудження іншого до позбавлення волі на термін понад трьох років. Розірвання шлюбу проводиться шляхом подачі заяви за місцем свого проживання з наданням копії виписки з вироку про засудження іншого з подружжя до позбавлення волі. Згоди засудженого подружжя на розірвання шлюбу не потрібно. Про подачу заяви відділ РАЦС тільки сповіщає того з подружжя, хто перебуває в місцях позбавлення волі, і встановлює йому термін, протягом якого слід повідомити, чи є спір про дітей або майно. Поряд із повідомленням про заяву, що надійшла, яка направляється призначеному, орган РАЦС має просити адміністрацію виправно-трудої установи підтвердити до встановленого терміну, що засуджений на момент одержання повідомлення дійсно утримується в місцях позбавлення волі, а також що йому вручено

повідомлення органом РАЦС про надходження заяви про розірвання шлюбу. Встановлений для відповіді термін не має перевищувати трьох місяців.

Якщо до призначеного терміну не надійде відповідь, яка підтверджує, що засуджений утримується в місцях позбавлення волі, реєстрація розірвання шлюбу відкладається, а у виправно-трудоу установу направляється нагадування.

При одержанні органом РАЦС повідомлення про звільнення подружжя з місця позбавлення волі орган РАЦС сповіщає про це заявникові й робить відмітку на заяві. У такому разі розірвання шлюбу проводиться в загальному порядку.

При розірванні шлюбу в органі РАЦС за заявою одного з подружжя у вищевказаних випадках згода недієздатного чоловіка або дружини, засудженої до позбавлення волі на термін понад три роки, не потрібна. Недієздатний з подружжя не може висловити волю на розірвання шлюбу внаслідок своєї недієздатності. Згоді подружжя, засудженого до позбавлення волі на термін понад три роки, закон не надає юридичного значення, і шлюб розривається в його відсутності. Наявність у подружжя спільних неповнолітніх дітей також не є перешкодою для розірвання шлюбу в цих випадках.

Важливе значення має обставина, чи перебуває засуджений з подружжя в місцях позбавлення волі, чи його перебування в місцях позбавлення волі за визначенням суду замінено більш м'якою мірою покарання з обов'язковим залученням до праці або умовно-достроковим звільненням. У цьому разі розірвання шлюбу проводиться на загальних підставах.

Досить часто на практиці виникає запитання: чи можна розірвати шлюб безпосередньо в органі РАЦС за заявою одного з подружжя, якщо вже при вступі в шлюб йому було відомо, що інший з подружжя засуджений і відбуває міру покарання в місцях позбавлення волі, тобто шлюб був зареєстрований за місцем відбування одним із подружжя позбавлення волі? У цьому разі, незалежно від того, де був зареєстрований шлюб, він може бути розірваний у такому порядку

безпосередньо в органі РАЦС, якщо один із подружжя засуджений до позбавлення волі на термін не менше трьох років і продовжує відбувати міру покарання.

На практиці не виключена можливість, коли обидва подружжя перебувають у місцях позбавлення волі. Якщо вони обидва засуджені до позбавлення волі на термін не менше трьох років, то кожен із них має право стосовно іншого порушити питання про розірвання шлюбу в адміністративному порядку, тобто через органи РАЦС. Якщо термін покарання менше трьох років, то шлюб розривається у звичайному судовому порядку, якщо немає можливості розірвати шлюб у порядку ст. 106 СК України.

Якщо особа засуджена на термін менше трьох років, то справу про розірвання з нею шлюбу має вирішувати за позовом іншого з подружжя суд, хоч і без виклику відповідача. У суді розглядаються справи про розлучення і в тих випадках, коли обидва з подружжя засуджені на термін не менше трьох років, а також справи, що їх порушують самі засуджені.

У заяві має бути зазначена поштова адреса іншого з подружжя, що перебуває в місцях позбавлення волі, чи опікуна недієздатного [35]. При цьому нічого не згадується про адресу опікуна над майном безвісно відсутнього подружжя. Як видно, це прогалина в нашому законодавстві, і варто було б закріпити в цій нормі положення про те, що крім адреси засудженого подружжя або опікуна недієздатного в заяві також має бути зазначена ще й адреса опікуна над майном безвісно відсутнього подружжя.

До заяви про розірвання шлюбу один із подружжя має прикласти відповідні документи: рішення суду про визнання іншого з подружжя безвісно відсутнім чи недієздатним або вирок суду про засудження іншого з подружжя до позбавлення волі на термін понад три роки. Той з подружжя, хто бажає розірвати шлюб, має також повідомити про місце проживання опікуна недієздатного подружжя, або керуючого майном безвісно відсутнього подружжя, або місце

установи, де засуджений з подружжя відбуває покарання (ці відомості вказуються в заяві про розірвання шлюбу).

За реєстрацію розірвання шлюбу з особами, визнаними у встановленому порядку безвісно відсутніми чи недієздатними внаслідок хвороби або слабоумства, чи з особами, засудженими за скоєння злочину до позбавлення волі на термін не менш як три роки, заявник сплачує державне мито в розмірі 0,03 неоподаткованого мінімуму доходів громадян.

Якщо засуджений чи опікун недієздатного з подружжя заперечує проти розірвання шлюбу, то таке заперечення не має юридичного значення, оскільки законодавець вважає, що в цих випадках не можна відмовити подружжю в праві на спрощений порядок припинення шлюбу із зазначеними особами.

Відповідно до ст. 263 ЦПК України, після прийняття заяви про визнання громадянина безвісно відсутнім суддя може в необхідних випадках запропонувати органу опіки й піклування призначити опікуна для охорони майна відсутнього.

Керуючись цим положенням, вважаємо, що було б доцільним доповнити Інструкцію про порядок реєстрації актів цивільного стану в Україні правилом, яке зобов'язує орган РАЦС направляти повідомлення опікунові над майном безвісно відсутнього або в орган опіки й піклування про надходження заяви про розлучення.

Не належить до категорії обставин, що перешкоджають розірванню шлюбу в органах РАЦС, пред'явлення вимоги щодо стягнення аліментів на виховання дітей, бо діти, як правило, перебувають на вихованні в подружжя, котре подало заяву про розірвання шлюбу. Питання про стягнення аліментів у цьому разі буде самостійним предметом судового розгляду.

Орган РАЦС не має права також реєструвати розлучення без згоди іншого з подружжя, а якщо один із подружжя визнаний недієздатним, то без згоди його опікуна, а також під час вагітності й протягом одного року після народження

дитини. Це правило стосується й тих випадків, коли дитина народилася мертвою або не дожила до одного року.

Таким чином, продовження розгляду в суді або в органах РАЦС питання щодо розірвання шлюбу не може в більшості випадків виправити становище в сім'ї. Головна його мета – змусити подружжя ще раз проаналізувати своє рішення, зрозуміти, усвідомити справжні причини розпаду сім'ї і при бажанні пошукати шляхи їх усунення. Адже якщо не в правовому, то в життєвому плані майже завжди бувають при розлученні сторона винна і сторона потерпіла. Тому тут можливі визнання провини й обіцянка виправити становище, що їх приймає інша сторона. Завдання суду і працівників РАЦС – стимулювати таку поведінку.

Суперечки про розподіл спільного майна подружжя, виплата коштів на утримання нужденного непрацездатного подружжя, а також суперечки щодо дітей, що виникають між подружжям, один із яких визнаний судом недієздатним чи засуджений за скоєння злочину до позбавлення волі на термін понад три роки, розглядаються в судовому порядку незалежно від того, розірваний шлюб чи ні. Перелічені суперечки суд може вирішити в будь-який час як у період шлюбу, так і після його розірвання за позовом одного з подружжя чи опікуна недієздатного подружжя.

Передбачений ст. 107 СК України порядок розірвання шлюбу в органах реєстрації актів цивільного стану з особами, визнаними недієздатними внаслідок психічного розладу, не поширюється на випадки розірвання шлюбу з особами, обмеженими в дієздатності внаслідок зловживання спиртними напоями або наркотичними засобами. Розірвання шлюбу за позовами, пред'явленим до зазначених осіб, а також по позовах цих осіб проводиться в загальному порядку.

Судовий порядок припинення шлюбу. Розірвання шлюбу можливо також і в судовому порядку. СК України передбачає, що розірвання шлюбу в судовому порядку можливо за взаємною згодою та за позовом одного з подружжя (ст.ст. 109, 112 СК України відповідно).

Судовий порядок (процедура) розірвання шлюбу застосовується у випадках, передбачених СК України: за наявності в подружжя спільних неповнолітніх дітей; за відсутності згоди одного з подружжя на розірвання шлюбу; якщо один із подружжя, незважаючи на відсутність у нього заперечень, ухиляється від розірвання шлюбу в державному органі РАЦС. Судовий порядок розірвання шлюбу здійснюється з урахуванням вимог цивільного процесуального законодавства про позовне провадження, де досить докладно визначені права й обов'язки сторін, що беруть участь у справі [403, с. 115]. Суд має забезпечити не тільки державно-правове регулювання відносин, пов'язаних з припиненням шлюбу, але й у разі потреби захистити інтереси кожного з подружжя та їхніх неповнолітніх дітей. Якщо буде встановлено, що подальше спільне життя подружжя і збереження шлюбу суперечило б інтересам одного з них, інтересам їхніх дітей, що має істотне значення, суд ухвалює рішення про розірвання шлюбу.

Якщо між подружжям, що розлучаються, виник спір про майно, яке є їхньою спільною сумісною власністю, або про виплату аліментів непрацездатному, або якщо у них є спільні діти, які не досягли 18 років, розірвання шлюбу проводиться в судовому порядку.

Подружжя, яке має дітей, має право подати до суду заяву про розірвання шлюбу разом із письмовим договором про те, з ким із них житимуть діти, яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той з батьків, хто буде проживати окремо, а також про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей.

Якщо подружжя складають договір про розмір аліментів на дитину, то такий договір має бути нотаріально засвідченим. У разі невиконання цього договору аліменти можуть стягуватися на підставі виконавчого напису нотаріуса [298, с. 65–67]. Якщо в судовому засіданні один із подружжя заявляє, що він згоден на розлучення, то суд не має права припинити провадження у справі за

тих підстав, що шлюб може бути розірваний у державному органі РАЦС, оскільки справу про розірвання шлюбу було порушено в суді законно.

Якщо у справах, що вважаються належними до компетенції державного органу РАЦС, зацікавленому чоловікові/дружині з тих чи інших підстав було відмовлено в розлученні або у вирішенні спору по суті, він/вона може скористатися правом на судовий порядок розгляду його/її вимог.

Процедура розірвання шлюбу в судовому порядку регламентується ЦПК України, норми якого докладно роз'яснюють права й обов'язки учасників судового процесу, а також саме позовне провадження.

Крім того, при розгляді справ про припинення шлюбу слід також ураховувати положення, зазначені в Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» від 21.12.2007 року №11.

Для двох порядків припинення шлюбу (через суд і через державні органи РАЦС) існують два процесуальних рішення. При розірванні шлюбу в державних органах РАЦС шлюб вважається припиненим з моменту реєстрації припинення шлюбу в державних органах РАЦС, а при припиненні шлюбу шляхом його розірвання судом – від дня набрання чинності рішенням суду. Зазначене вирішення проблеми визначення моменту розірвання шлюбу є обґрунтованим з правової точки зору та зрозумілим для населення.

Розірвання шлюбу в судовому порядку передбачено в разі, коли подружжя мають спільних неповнолітніх дітей, а також за відсутності згоди одного з подружжя на розлучення [263, с. 181].

Між цими двома випадками існують суттєві відмінності. У судовому порядку розглядаються також справи про розірвання шлюбу, якщо один із подружжя хоч і заявляє про згоду на розлучення, але ухиляється від розірвання шлюбу в органах РАЦС: відмовляється подати спільну заяву, не з'являється для реєстрації розлучення, а також у випадках, коли один із подружжя

неспроможний з'явитися до РАЦС для подання заяви про розірвання шлюбу [469, с. 354].

Необхідність наділення іншого з подружжя правом у цій ситуації звернутися до суду пов'язана з тим, що в іншому разі він не зможе одержати розлучення, оскільки примусити іншого з подружжя з'явитися до РАЦС неможливо. У такий спосіб шлюбно-розлучний процес можна було б затягувати до нескінченності.

Зазначені справи слід uważати належними до різновиду розірвання шлюбу за взаємною згодою подружжя, якщо тільки один із подружжя, який ухиляється від розірвання шлюбу в органах РАЦС, не заявить про свою незгоду на розлучення в суді. Якщо у справах, що належать до компетенції органів РАЦС, одному з подружжя з тих чи інших підстав було відмовлено в розлученні або у вирішенні спору по суті, він може використати право на судовий порядок розгляду його вимог [498, с. 340].

Деякі вчені були і є послідовними прибічниками зареєстрованого шлюбу, тому розлучення розглядали з тих самих позицій, вказуючи на необхідність судового порядку розірвання шлюбу. «Як показала практика, – зазначив Г. К. Матвеев, – судова процедура розлучення не знищує свободи розлучення. Вона є гарантією лише проти зловживання цією свободою з боку окремих малосвідомих елементів» [422, с. 43]. Судова процедура розлучення підпорядковується вимогам цивільного процесуального законодавства, яке достатньо докладно регламентує права й обов'язки обох сторін-учасниць судового процесу [317, с. 97]. Само по собі підпорядкування шлюбно-розлучної процедури певним правилам уже є державно-правовим регулюванням відносин, пов'язаних з припиненням шлюбного союзу [465, с. 215].

Шлюб – розлучення. Між цими короткими словами можна поставити ризик, ніби ту, яку ставлять між датами народження і смерті. Тільки в одному разі ризик умовно позначає все людське життя, а в іншому – тривалість сімейного (подружнього) життя.

Шлюб і розлучення – взаємозалежні процеси. Динамічні зіставлення показників розірвання шлюбу за тривалий період дозволяють установити закономірності його розвитку. Це дає деяке уявлення про місце і роль розлучень у системі процесів трансформації сім'ї [483, с. 130]. Кількість розлучень у той чи інший час залежить не тільки від об'єктивних і суб'єктивних факторів, але й від чинного законодавства, що регулює розірвання шлюбів.

Надмірне зростання кількості розлучень було пов'язано з юридичним оформленням шлюбів, які фактично давно не існували. Поступово в умовах дії нового законодавства зазначена ситуація нормалізувалася, але все-таки різкого зниження кількості розлучень не відбулося. Стабілізувався досить високий їх рівень, що і на сьогоднішній день зберігає свої високі позиції. Наприклад, у м. Одесі на 100 зареєстрованих шлюбів припадає 42 розлучення, тобто мало не половина шлюбів розриваються.

Якщо зіставити кількість розлучень чоловіків і жінок за віковими показниками, простежується зростання розлучень у кожному віці, особливо в молодших. У жінок 2/3 усіх розлучень припадає на вік до 25 років, у чоловіків – до 30 років. Характерною рисою розлучень в Україні останніми роками стала тенденція до зростання кількості розірваних шлюбів, що проіснували нетривалий час (до 1–2 років), стабілізація кількості розлучень у середній та старшій вікових групах і розірвання шлюбів із тривалим стажем. Необхідно відзначити, що основна маса розлучень припадає на перші шлюби. Повторні розлучення характерні в основному для контингенту чоловіків старших за 35–40 років, жінок – старших за 30 років [175, с. 32]. Зростання розлучень сприяє появі повторних шлюбів, однак повної компенсації в цьому разі не відбувається.

Зростання кількості розлучень не є підставою для висновків щодо зниження рівня моральних підвалин суспільства і «міцності» шлюбів. Необхідно диференціювати причини розлучень на вагомі (першорядні) та похідні (другорядні) з подальшим виявленням механізму їх впливу на рівень розлучень. А. П. Хоменко писав, що здійснити дане завдання нелегко. Для цього необхідно

врахувати всю суму суспільних взаємовідносин, що зовсім не завжди можна виявити і кількісно визначити [448, с. 46]. Однак дослідження в цьому напрямі необхідні й надзвичайно перспективні з погляду на розробку засобів управління процесами формування і життєдіяльності сім'ї та, зокрема, розробку конкретних засобів демографічної політики. Вони дозволяють глибше зрозуміти, як зміни умов життя, побуту, культури, традицій, що відбуваються в нашій країні, переломлюються в сім'ї та впливають на її розвиток.

Держава і суспільство цілком обґрунтовано розглядають припинення шлюбу як явище негативне, оскільки вони зацікавлені у стабільності сімейних відносин. В умовах здорового стабільного шлюбу більш успішно вирішується проблема виховання дітей, вдосконалюються особистісні взаємини самого подружжя.

Розірвання шлюбу за взаємною згодою подружжя. При розірванні шлюбу за взаємною згодою подружжя, яке має спільних неповнолітніх дітей, роль суду в принципі така сама, як і роль органів РАЦС. Суд не має права з'ясовувати причини розлучення, вживати заходів до примирення подружжя чи будь-яким способом вторгтися в їхнє особисте життя. Суд не має права відмовляти в розірванні шлюбу, якщо обидва подружжя заявляють про це вимоги. Шлюб розривається в цьому разі в суді лише тому, що цього потребують інтереси неповнолітніх дітей [402, с. 204–208].

Однак йдеться не про те, що, виходячи з інтересів дітей, суд має прагнути зберегти сім'ю за будь-яку ціну. Справа про розірвання шлюбу при взаємній згоді подружжя беззаперечна. Завдання суду в таких випадках інше: подружжя має право подати на розгляд суду своє погодження про те, з ким з них житимуть неповнолітні діти і в якому порядку їм будуть сплачуватися аліменти [198, с. 55].

Суд зобов'язаний перевірити, чи відповідає таке погодження інтересам дітей. Якщо немає підстав уважати, що воно порушує інтереси неповнолітніх дітей, суд затверджує погодження своїм рішенням. Якщо погодження не досягнуто або надане погодження суперечить інтересам дітей, суд зобов'язаний з

власної ініціативи вирішити зазначені питання в судовому засіданні та винести щодо них рішення.

Об'єднання розгляду цих вимог із шлюбно-розлучним процесом у цьому разі доцільно тому, що при розподілі їх та передачі питання розірвання шлюбу в органи РАЦС практично неможливо буде проконтролювати рішення, які подружжя приймають стосовно неповнолітніх дітей.

Затвердження погоджень, що стосуються неповнолітніх дітей, не входить до компетенції органів РАЦС. Передати ці питання у відання органів опіки та піклування або розглядати їх у суді незалежно від розірвання шлюбу в РАЦС складно, оскільки таким чином домовленість щодо дітей може взагалі вийти з-під контролю.

Відповідно до ст. 109 СК України, подружжя, яке має дітей, має право подати заяву до суду про розірвання шлюбу разом із письмовим договором про те, з ким із них проживатимуть діти, яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той з батьків, хто проживатиме окремо, а також за умови здійснення ним права на особисте виховання дітей [393, с. 345].

Договір між подружжям про розмір аліментів на дитину має бути нотаріально посвідчений [156, с. 14; 222, с. 78]. У разі невиконання цього договору аліменти можуть стягуватися на підставі виконавчого напису нотаріуса.

Суд ухвалює рішення про розірвання шлюбу по закінченні одного місяця від подання заяви. До закінчення цього строку дружина і чоловік мають право відкликати заяву про розірвання шлюбу [175, с. 54; 215, с. 30; 216, с. 347].

Розірвання шлюбу без взаємної згоди подружжя. Розірвання шлюбу в судовому порядку без згоди одного з подружжя на розлучення має суттєву специфіку. У цьому разі підставою для розірвання шлюбу є неминучий розпад сім'ї. Відповідно до ст. 122 СК України, шлюб розривається, якщо суд установить, що подальше спільне життя подружжя та збереження сім'ї

неможливі [404, с. 129]. Для встановлення цих обставин суд має виявити причини розлучення.

Викликає сумнів сама можливість констатації судом неминучого розпаду сім'ї. Суд при оцінці причин розлучення може керуватися тільки об'єктивними критеріями, але застосовувати ці критерії необхідно до конкретної подружньої пари. Завдання ж визначення того, як та чи інша обставина вплинула на особу, чи може вона продовжувати сімейне життя, є нездійсненим. Для однієї подружньої пари невірність подружжя, образа з боку іншого з подружжя можуть бути звичайним явищем, а для іншої – мати непоправні наслідки. Тому відсутність у законі формальних підстав для розлучення дозволяє більш гнучко реагувати на події, що сталися в сім'ї [91, с. 14].

Тому якщо в суду виникають сумніви стосовно того, чи дійсно подальше спільне подружнє життя неможливо, він може відкласти розгляд справи та надати подружжю строк для примирення. Якщо впродовж строку, наданого для примирення, один із подружжя все-таки наполягає на бажанні розлучитися, суд зобов'язаний винести рішення про розлучення. Навіть якщо судді продовжують сумніватися стосовно того, чи можливо збереження цієї сім'ї, суд не має права відмовляти в розірванні шлюбу проти волі одного з подружжя.

У більшості випадків подружжя не мають серйозних заперечень проти пояснення причин розлучення суду. Однак можливі ситуації, коли подружжя не бажають розкривати причини розлучення і розглядають вимоги суду про це як втручання в їхнє приватне життя. За таких обставин СК у принципі не передбачає зобов'язання подружжя повідомити суду причини розлучення.

Порядок звернення до суду. Якщо разом із позовом про розірвання шлюбу один із подружжя (заявник) пред'являє до іншого з подружжя додаткові вимоги (спори про виховання дітей, про розподіл спільного майна подружжя), розгляд яких можливий одночасно з позовом про розірвання шлюбу, підсудність таких вимог визначається підсудністю головної вимоги (про розлучення) [97, с. 131].

Із заявою про розірвання шлюбу до суду може звернутися як один, так і обидва подружжя. В останньому разі виникає питання, кого з подружжя вважати позивачем, а кого відповідачем. За відсутності між подружжям спору про розірвання шлюбу їх процесуальне визначення стає умовним, і на практиці суддя просто пропонує одному з подружжя бути позивачем, а іншому – відповідачем [34, с. 55].

Не є підставою для відмови в прийнятті заяви про розірвання шлюбу від одного з подружжя, який раніше порушив цю справу, наявність у провадженні суду шлюбно-розлучної справи між ними, оскільки із заявою про розірвання шлюбу можуть звернутися обидва подружжя. У цьому разі обидві заяви мають бути об'єднані в одне провадження [362, с. 279].

До участі у справі можуть викликатися органи опіки та піклування, якщо позов про розірвання шлюбу поданий до неповнолітнього подружжя, коли шлюбний вік був знижений, а також коли один чи обидва з подружжя є дієздатними, але потребують піклування у зв'язку зі станом здоров'я, оскільки не можуть самостійно здійснювати свої права та виконувати свої обов'язки. У цих випадках і самі подружжя можуть брати участь у розгляді справи [469, с. 305].

У літературі була висловлена думка, що для посилення співробітництва органів опіки та піклування із судами слід було б у нормативному порядку встановити обов'язок зазначених органів давати висновки для суду з усіх шлюбно-розлучних справ про порядок користування сторонами квартирою після розлучення та долю дітей, незалежно від наявності або відсутності згоди батьків з цих питань [119, с. 16].

Як уже зазначалося, за життя подружжя шлюб припиняється шляхом його розірвання за заявою одного чи обох з подружжя. Жоден із них не має щодо цього ніяких привілеїв, оскільки право на розірвання шлюбу мають обидва з подружжя. Виняток з цього становить правило, передбачене ст. 110 СК України, згідно з яким позов про розірвання шлюбу не може бути поданий протягом вагітності дружини та протягом одного року після народження дитини, крім

випадків, коли один із подружжя вчинив протиправну поведінку, яка має ознаки злочину, щодо іншого подружжя або дитини. Треба зазначити, що це положення обумовлено не обмеженням прав подружжя, а захистом інтересів новонародженої дитини та її матері, оскільки будь-які переживання, стреси та інші психологічні фактори, що супроводжують процедуру розірвання шлюбу, можуть позначитись на здоров'ї майбутньої або новонародженої дитини та її матері [409, с. 185].

СК України пов'язує застосування правила, закріпленого в ч. 2 ст. 110, з наявністю кровного споріднення між чоловіком дружини і дитиною. Адже батьком дитини може бути не тільки чоловік жінки, а й інша особа. Тому законодавчо передбачено право чоловіка і дружини пред'являти позов про розірвання шлюбу протягом вагітності дружини, якщо батьківство зачатої дитини визнала інша особа.

При розгляді справ про розірвання шлюбу суд зобов'язаний усебічно з'ясувати взаємостосунки сторін, дійсні мотиви розірвання шлюбу, вжити заходів до примирення подружжя як при підготовці справи до судового розгляду, так і в судовому засіданні. Суди зобов'язані розглядати справи про розірвання шлюбу, як правило, за участю обох сторін. Тільки їх особиста участь у процесі дає можливість суду всебічно з'ясувати сімейні стосунки, мотиви розірвання шлюбу, дійсні причини розлучення. Розгляд справ за відсутності однієї із сторін іноді призводить до того, що в рішенні наводяться відомості, які ганьблять відсутнього чоловіка/дружину чи вказується на його/її непристойну поведінку, тоді як ці обставини матеріалами справи не підтверджуються, а відомі зі слів іншої сторони.

Громадянин К. звернувся до суду з позовом про розірвання шлюбу, обґрунтовуючи свої позовні вимоги тим, що дружина йому зраджує, а сім'я через це розпалася. Відповідачка була викликана для співбесіди і підтвердила те, що зазначив її чоловік, однак на розлучення не погодилася і надала медичну довідку про вагітність. Суд виніс ухвалу про відмову в прийнятті позовної заяви і

роз'яснив К., що він зможе звернутися до суду щодо розлучення, коли дитині виповниться один рік. Коли дитині виповнився один рік, К. знову звернувся до суду із заявою про розірвання шлюбу, зазначивши, що його дружина перебуває у близьких стосунках з іншим чоловіком і народила сина від нього. Відповідачка не заперечувала проти зазначених фактів, але знову не дала згоди на розлучення та пред'явила довідку про вагітність. Суд виніс ухвалу про відмову в прийнятті позовної заяви про розлучення на підставі п. 5 ч. 3 ст. 121 ЦПК України [19].

СК України змінює це правило та пов'язує його з кровним спорідненням між чоловіком жінки і дитиною. Чоловік і дружина також мають право пред'явити позов про розірвання шлюбу до досягнення дитиною одного року, якщо батьківство щодо неї визнає інша особа чи за рішенням суду відомості про чоловіка як батька дитини виключено з актового запису про народження дитини.

Правило, що передбачене ч. 2 ст. 110 СК України, застосовується й у тому разі, коли дитина народилася мертвою або не дожила до одного року. Розлучення для матері після таких подій – це знову-таки переживання. Тому чоловік має зважати на те, що дружина не може в цей період бути стороною в шлюбно-розлучному процесі.

Позовна заява про розірвання шлюбу за загальним правилом направляється до суду за місцем проживання відповідача. Але якщо з позивачем перебувають неповнолітні діти, або за станом здоров'я, або з інших поважних причин йому важко виїхати на місце проживання відповідача, суд може прийняти заяву за місцем проживання позивача. За наявності спільного бажання суд може прийняти заяву за місцем проживання будь-кого з них (ст. 113 ЦПК України).

Позивачі іноді зазначають у своїй заяві, що тривалий час позивач і відповідач проживають окремо, зв'язків не підтримують, незважаючи на існування малолітніх дітей, а також, що шлюб розпався у зв'язку з різними характерами та поглядами на життя.

Розгляд справи про розлучення за відсутності одного з подружжя може бути допущений у виняткових випадках та за мотивованою ухвалою суду, при

з'ясуванні судом поважних причин відсутності та за наявності письмової заяви одного з подружжя слухати справу за його відсутності із зазначенням причин, внаслідок яких він не може з'явитися в судове засідання. Справа може бути розглянута за відсутності подружжя-відповідача при неявці в судове засідання без поважних причин.

ОСОБА_1 звернулася до Дніпропетровського районного суду м. Києва з позовом про розірвання шлюбу з ОСОБА_2, зазначивши в заяві, що вони проживають окремо. Суд установив, що сторони зареєстрували шлюб 23.04.2005 року у відділі реєстрації актів цивільного стану Дніпровського районного управління юстиції м. Києва за актовим записом №275. Позивач просила суд постановити рішення, яким розірвати шлюб, укладений між нею та відповідачем, стверджувала, що шлюб розпався на підставі того, що вони мають різні характери та погляди на життя. Відсутність взаєморозуміння та згоди зробило неможливим у подальшому спільне життя. Із січня 2007 року сторони не підтримують шлюбних стосунків, мешкають окремо.

Позивач у судове засідання з'явилась, позовні вимоги підтримала в повному обсязі та просить постановити заочне рішення про розірвання шлюбу, бо сім'я фактично розпалась та існує формально.

Відповідач у судове засідання не з'явився, хоч його повідомили належним чином про час та місце слухання справи, про що свідчать додані до матеріалів справи акти про відмову від отримання судової повістки та судові повідомлення. Заяви про слухання справи за його відсутності до суду не надходило.

За викладених обставин суд уважав за можливе розглянути справу за відсутності відповідача, який належним чином був повідомлений і від якого не надійшло повідомлення про причини неявки, ухваливши заочне рішення у справі за згодою позивача, що відповідає положенням ст. 224 ЦПК України, бо надані матеріали є повними і достатніми для розгляду справи за відсутності відповідача.

Заслухавши пояснення позивачки, дослідивши матеріали справи, суд дійшов висновку, що позов підлягає задоволенню, оскільки позивач не має

наміру підтримувати шлюбні стосунки, сторони проживають окремо без поважних причин, підстав для надання строку на примирення немає. Позивач категорично не згодна на примирення, бо це буде суперечить її інтересам та інтересам дитини, які мають істотне значення. Позовна заява була задоволена, прийнято рішення вважати шлюб між ОСОБА_1 та ОСОБА_2 розірваним у день набрання чинності судовим рішенням [324].

Крім подружжя, позов про розірвання шлюбу може пред'явити також опікун недієздатного чоловіка або дружини. Будучи представником недієздатної особи, він діє від імені останньої та в її інтересах. Тому поряд з іншими діями він може подати від імені підопічного заяву про розірвання шлюбу. Але тільки в тому разі, якщо цього потребують інтереси недієздатної особи.

У позовній заяві про розірвання шлюбу мають бути зазначені: рік народження кожного з подружжя, дата й місце реєстрації шлюбу, мотиви його розірвання, чи є від шлюбу неповнолітні діти, їхні прізвища, імена та по батькові, з ким із батьків вони перебувають, чи заявляються інші вимоги, які можуть бути вирішені одночасно з позовом про розірвання шлюбу [61, с. 115]. Разом із заявою про розірвання шлюбу подружжя, які мають дітей, можуть направити до суду письмовий договір про те, з ким із них проживатимуть діти, яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той із батьків, який проживатиме окремо, а також про умови здійснення ними права на особисте виховання дітей. Договір між подружжям про розмір аліментів має бути нотаріально посвідчений. У разі невиконання цього договору аліменти можуть стягуватися на підставі виконавчого надпису нотаріуса.

До позовної заяви про розірвання шлюбу додаються: свідоцтво про реєстрацію шлюбу, копії свідоцтв про народження дітей, довідки про розмір заробітної плати та інші доходи, а також усі необхідні документи, що стосуються заявлених вимог.

У судовій практиці підставами розірвання шлюбу найчастіше є: зловживання одним із подружжя алкоголем або наркотичними засобами, явна

нездатність одного з подружжя до дітонародження, тривале фактично окреме проживання подружжя, що є наслідком створення нової сім'ї в одного з подружжя, тощо. Слід відзначити, що законодавець не встановлює переліку підстав для розірвання шлюбу, таку підставу в кожному конкретному разі суд встановлює окремо.

У ст.ст. 111, 112 СК України передбачено, що при розгляді справи про розірвання шлюбу суд має з'ясувати фактичні взаємовідносини подружжя та вжити заходів до їх примирення, якщо це не суперечить моральним засадам суспільства.

Опитування подружжя суддею при підготовці справи не позбавляє їх права подати суду письмові пояснення. У разі неможливості або за наявності певних складнощів явки до суду будь-кого з подружжя у зв'язку зі станом здоров'я або з інших причин (перебування в тривалому відрядженні, у місцях позбавлення волі тощо), суддя може направити ухвалу про судове доручення в суд за місцем проживання одного з подружжя для одержання від нього пояснень. Можливим є також і безпосередній письмовий запит одному з подружжя. Він може прискорити отримання пояснень. Але є неприпустимим за допомогою судового доручення перекладати свої обов'язки на інші суди.

У справах про розірвання шлюбу може бути призначена судово-психіатрична експертиза (ст. 57, п. 8 ст. 143 ЦПК) для з'ясування психічного стану одного з подружжя. Суд має ставити перед експертами не тільки запитання про наявність у одного з подружжя душевної хвороби чи слабоумства та про його здатність розуміти значення своїх дій і керуватися ними, але й про те, чи не перешкоджає зазначена душевна хвороба продовженню шлюбних правовідносин.

Якщо одночасно з позовом про розірвання шлюбу розглядається спір щодо права на виховання дітей, то перед експертами-психіатрами ставиться ще запитання й про те, чи не перешкоджає зазначена душевна хвороба або слабоумство вихованню дітей, чи здатний один із батьків з урахуванням свого

психічного стану створити необхідні умови для правильного виховання дитини і сам нормально здійснювати його у зв'язку з вимогами, що їх пред'являє суспільство [498, с. 397].

Суд ухвалює рішення про розірвання шлюбу по закінченні одного місяця від дня подання заяви. До закінчення цього строку дружина і чоловік мають право відкликати заяву про розірвання шлюбу. Суди мають також використовувати надану законом можливість відкласти розгляд справи для примирення подружжя, особливо за наявності в них неповнолітніх дітей [489, с. 54].

Якщо по закінченні встановленого судом строку для примирення подружжя помиряться, то провадження у справі припиняється на підставі заяви про відмову від позову, що її надав позивач або обидві сторони. У разі коли після закінчення наданого подружжю строку заява про припинення справи не надійшла, а сторони в судове засідання не з'явилися, суд, враховуючи правила ст.ст. 172, 173 ЦПК України, залишає справу без розгляду на підставі ч. 4 ст. 229 ЦПК України.

Як уже зазначалося, за загальним правилом суд має розглядати справи про розірвання шлюбу в присутності й чоловіка і жінки. Тільки їх особиста участь у процесі надає можливість суду всебічно з'ясувати сімейні взаємовідносини, мотиви розірвання шлюбу.

Наприклад, Г. звернулася до суду з позовом до С. про розірвання шлюбу, зазначивши, що в сім'ї постійно виникали скандали через те, що С. зловживає спиртними напоями, мало приділяє уваги сім'ї, зароблені кошти витрачає на свої потреби, справляє негативний вплив на дочку. Суд розірвав шлюб та стягнув аліменти з відповідача [325].

Справи про розірвання шлюбу розглядаються у відкритому судовому засіданні. Закрите судове засідання дозволяється за мотивованою ухвалою суду з метою запобігання розголошенню відомостей про інтимні боки життя подружжя. Питання про проведення розгляду справи в закритому судовому засіданні суд

вирішує на прохання подружжя або з власної ініціативи в залежності від конкретних обставин справи.

Дослідження доказів у судовому розгляді починається із заслуховування пояснення сторін (ст. 57 ЦПК України). У поясненнях сторін можуть бути відмова від позову та визнання позову. Визнання позову відповідачем (згода на розлучення) не виключає наявності спору між подружжям. Сторони можуть бути згодні з тим, що сім'я розпалася і шлюб необхідно розірвати, але сперечатися про причини розпаду сім'ї. І навпаки, сторони можуть не сперечатися про фактичні обставини, що були причинами розлучення, але розходитися в оцінці їх значення. Одні й ті самі обставини можуть, на думку позивача, свідчити про те, що подальше спільне життя подружжя та збереження сім'ї стало неможливим, а з точки зору відповідача – не викликати таких наслідків.

Пояснення сторін надають особи, які зацікавлені у вирішенні справи і не несуть відповідальності за повідомлення суду помилкових відомостей або за відмову від надання пояснень з будь-яких питань. Це має суттєве значення при оцінці судом пояснень сторін. У судовій практиці зустрічаються випадки, коли подружжя, що розлучаються, насправді не мають наміру припиняти шлюбні відносини, тобто шлюб є фіктивним [465, с. 274]. Слід відзначити, що, на жаль, питання про фіктивні шлюби та наслідки визнання їх недійсними в юридичній літературі майже не вивчалось. Судова практика у справах про фіктивні розлучення не узагальнюється, статистичного обліку не проводиться та відомостей про них немає. Запобігти фіктивному розірванню шлюбів важко [340, с. 245].

Фіктивні шлюби не менш безпечні, ніж дійсні, їх тайна досить прозаїчна. Оформлюючи фіктивний шлюб, подружжя використовує його як законний спосіб для маскуванню порочних цілей у різноманітних варіаціях – незаконно, шляхом обману отримати особисті чи майнові блага, що впливають з факту реєстрації розлучення: право на прописку, на житлову площу, роботу тощо.

Наприклад, один із подружжя, С., вигадав історію про подружню невірність, через суд оформив фіктивне розлучення. За визнанням чоловіка, інсценування розлучення необхідно було для того, щоб потім поліпшити своє житлове становище, переписатися в нормальну квартиру до матері. Як досвідчений «фіктивник», він стверджував, що аналогічних справ у кожному суді достатньо [400, с. 154].

Фіктивні розлучення найчастіше оформлюються як прелюдія до реєстрації фіктивного шлюбу, а часом і переплітаються з фіктивними шлюбами [97, с. 98].

Розірвання шлюбу у зв'язку з його фіктивністю передбачено ст. 108 СК України. Фіктивне розірвання шлюбу – це абсолютно нове для нашого сімейного законодавства поняття [263, с. 181]. Розлучення може бути визнано фіктивним лише в тому разі, якщо воно порушило чийсь права та охоронювані законом інтереси або завдало шкоди. Тому коло «заінтересованих» осіб СК не встановлюється. Адже неможливо передбачити всі варіанти.

У ст. 108 СК наведено вичерпний перелік категорій розлучень, які можна визнати фіктивними: 1) розірвання шлюбу органом РАЦС за заявою подружжя, яке не має дітей; 2) розірвання шлюбу за заявою одного з подружжя в разі, коли інший з подружжя засуджений за скоєння злочину до позбавлення волі на строк не менш як три роки. Однак на практиці можна спостерігати й інші випадки фіктивного розірвання шлюбу. Наприклад, якщо в одного з подружжя є двоє неповнолітніх дітей (одна дитина від попереднього шлюбу, а інша від нинішнього), то з метою зменшення розміру аліментів на дитину від попереднього шлюбу він розриває теперішній шлюб (фіктивно) і, нібито сплачуючи аліменти на двох дітей, тим самим зменшує розмір аліментів на першу дитину.

Тому немає необхідності обмежувати категорії фіктивних розлучень. Треба лише чітко визначити умови, підстави та порядок визнання розірвання шлюбу фіктивним [263, с. 181].

Нині встановлено судовий порядок визнання розлучення фіктивним. У разі ухвалення судом рішення про це орган РАЦС анулює актовий запис і свідоцтво про розірвання шлюбу. Це розлучення вважається таким, що не відбулося і не породжує правових наслідків, передбачених законом.

При розірванні шлюбу суд досліджує докази в судовому засіданні. В окремих випадках у суду може виникнути необхідність допитати як свідків неповнолітніх дітей подружжя, що розлучаються. Закон не має щодо цього ніяких заперечень (ст. 184 ЦПК України). Дослідження письмових доказів та висновків експертів у справах про розірвання шлюбу не відзначається суттєвими особливостями. Слід зазначити, що коло засобів доказів, які використовує суд у зазначеній категорії справ, на практиці обмежується поясненнями сторін та письмовими доказами.

Клопотання подружжя про відкладення розгляду справи для їх примирення не є обов'язковим для суду. А. Б. Болховітінова правильно зазначила, що відкладення справи для примирення подружжя базується на висновку суду про тимчасовий характер розладу між подружжям та можливість поновлення нормальних відносин. Такий висновок може бути зроблений лише після ретельного вивчення конфліктної ситуації, що виникла в сім'ї, та ступеня її серйозності [97, с. 154].

Всі процесуальні дії стосовно дослідження доказів мають бути зазначені в протоколі судового засідання, в якому відображаються відомості про позивача та відповідача, їхніх дітей та їх вік, докладені пояснення про суть позову, дослідження судом інших обставин, а також дії суду щодо примирення подружжя, інші відомості, які передбачені ст. 198 ЦПК України.

При досягненні подружжям примирення провадження у справі закривається на підставі заяви про відмову від позову, що її надав позивач (чи обидві сторони). Наприклад, К. подав позов про розірвання шлюбу, в якому зазначив, що кохання минуло і жити разом з дружиною вони не можуть. Л. прийшла до суду за викликом судді й розповіла, що після народження дитини

вона займається тільки домашнім господарством, доглядає дитину, яка часто хворіє. Чоловік перестав бувати вдома. А тепер говорить, що не може без неї жити. Суд шлюб не розірвав, а відклав на шість місяців для примирення подружжя. Між подружжям відбулося примирення, і суд припинив провадження у справі на підставі п. 4 ст. 227 ЦПК України [77].

Розгляд справ про розірвання шлюбу та вирішення спору в суді, по суті, завершується постановою рішення, в якому підбивається підсумок діяльності суду з розгляду та вирішення конкретного питання. Рішення суду підпорядковується загальним вимогам, що пред'являються до судових рішень узагалі. Воно має бути законним і обґрунтованим [470, с. 301]. Законність рішення забезпечується шляхом належного розуміння і правильного застосування судом норм матеріального і процесуального права. Рішення суду обґрунтовано, якщо в ньому викладені всі обставини, що мають значення для справи, які всебічно й повно з'ясовані в судовому засіданні, та наведені докази на підтвердження висновків про обставини справи, права й обов'язки сторін. Рішення не може бути засновано на припущеннях про обставини справи.

Шлюб розривається, якщо суд установлює, що подальше спільне життя подружжя та збереження сім'ї неможливо. Отже, суд перш за все має зазначити ті обставини, які він вважає встановленими та на підставі яких доказів. Зрозумівши, що сім'я розпалася та її поновлення неможливо, суду слід свої висновки обґрунтувати належним чином. Суд у цьому разі в рішенні має зазначити ті докази, які беззаперечно підтверджують підстави позову. Відхиляючи заперечення відповідача, суд також наводить докази, що відповідним чином обґрунтовують його висновки.

ОСОБА_1 звернувся до суду із зазначеною позовною заявою до відповідача ОСОБА_2. У позовній заяві відмічено, що в зареєстрованому шлюбі з відповідачем він перебуває з 01.06.1996 року. Від шлюбу мають доньку — ОСОБА_3, ІНФОРМАЦІЯ_1.

Позовні вимоги ОСОБА_1 обґрунтував тим, що з відповідачем ОСОБА_2 фактично розійшлися, проживають окремо, не ведуть спільного господарства, подружніх стосунків не підтримують, шлюб існує лише формально, спір про майно у сторін відсутній. Просив суд розірвати зазначений шлюб з відповідачем. У судовому засіданні з'явився відповідач та проти позову не заперечував, позивачка позовні вимоги підтримала.

Дослідивши матеріали справи, оцінюючи в сукупності зібрані у справі докази, суд прийняв рішення задовольнити позов у повному обсязі, бо причини, що спонукали сторони на розірвання шлюбу, є обґрунтованими, оскільки суд достовірно встановив, що подальше спільне життя подружжя і збереження сім'ї неможливо.

Відповідно до ст. 104, ч. 3 ст. 105, ч. 2 ст. 112 СК України, ст.ст. 10, 11, 60, 61, 130, 174, 212–215 ЦПК України, суд прийняв рішення позов задовольнити, шлюб, зареєстрований 01.06.1996 року в Центральному відділі реєстрації шлюбів м. Києва з Державним Центром розвитку сім'ї, про що є актовий запис №497, – розірвати [326].

Судам слід уникати зайвого викладення в рішенні обставин інтимного життя подружжя, фактів, що ганьблять гідність подружжя, оскільки це може мати компрометуюче для них значення, негативно позначитися на вихованні дітей та їхніх стосунках з батьками.

Згідно з ч. 2 ст. 2 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», розірвання шлюбу підлягає державній реєстрації.

Відомості про розірвання шлюбу підлягають обов'язковому внесенню до Державного реєстру актів цивільного стану громадян (ч. 1 ст. 3 Закону).

Стаття 15 Закону передбачає, що про державну реєстрацію розірвання шлюбу, здійсненого в судовому порядку, робиться відмітка в актовому записі про шлюб; відмітка про розірвання шлюбу за рішенням суду робиться в паспортах або паспортних документах осіб, шлюб між якими розірвано, у разі їх звернення до органу державної реєстрації актів цивільного стану.

Згідно з Правилами державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, затвердженими наказом Міністерства юстиції України від 18.10.2000 року №52/5, державну реєстрацію розірвання шлюбу проводять органи державної реєстрації актів цивільного стану за місцем проживання подружжя чи одного з них (п.п. 1, 5 Глави 3).

Момент припинення шлюбу в разі його розірвання. Встановлення моменту припинення шлюбу при його розірванні має дуже велике значення, оскільки саме з цього часу між подружжям припиняються особисті та майнові правовідносини, що виникають від дня державної реєстрації шлюбу в державному органі РАЦС. Стаття 104 СК України містить у собі норми, які не існували в сімейному законодавстві України до 01.01.2004 року, оскільки раніше КпШС України передбачав, що моментом припинення шлюбу в разі його розірвання є день державної реєстрації рішення суду про розірвання шлюбу у книзі реєстрації актів цивільного стану за заявою одного чи обох подружжя, тому до рішення суду про розірвання шлюбу фактично не застосовувалися норми ЦПК України щодо набрання рішенням суду законної сили. Чинний СК України усунув зазначену неузгодженість норм сімейного та процесуального законодавства, закріпивши норми, що містяться у ст. 104 СК України. Зазначене вирішення проблеми є обґрунтованим з правової точки зору і відповідає вимогам цивільно-процесуального законодавства України щодо набрання рішенням чинності.

Враховуючи вищезазначене, момент припинення шлюбу в разі його розірвання визначається з урахуванням застосованого порядку розірвання шлюбу, оскільки для двох порядків розірвання шлюбу (через суд і через державні органи РАЦС) існують два процесуальних рішення. У разі розірвання шлюбу державним органом реєстрації актів цивільного стану шлюб припиняється в день винесення ним відповідної постанови.

У житті можуть виникнути певні колізії між двома порядками припинення шлюбу. Це може статися в разі, якщо подружжя (один із них) звернулося до суду із заявою (позовом) про розірвання шлюбу, а потім один із подружжя помер.

Стаття 104 СК України вирішує цю колізію таким чином: якщо один із подружжя помер до набрання чинності рішенням суду про розірвання шлюбу, вважається, що шлюб припинився внаслідок його смерті.

Якщо в день набрання чинності рішенням суду про розірвання шлюбу один із подружжя помер, вважається, що шлюб припинився внаслідок його розірвання.

Вирішення цього питання має значення для визначення підстав та порядку припинення шлюбу в зазначених ситуаціях. Враховуючи вищезазначене, головним є визначення дня смерті одного з подружжя – до набрання чинності рішенням суду або безпосередньо в сам день набрання чинності судовим рішенням. У першому разі припинення шлюбу підтверджується свідоцтвом державного органу РАЦС щодо смерті особи, а в другому – відповідним рішенням суду щодо розірвання шлюбу.

У цьому разі момент припинення шлюбу, заздалегідь визначений законом, підпорядковується вимогам ст. 223 ЦПК України і не залежить від наявності факту реєстрації розірвання шлюбу, у тому числі від певних дій (реєстрація розірвання шлюбу в державному органі РАЦС) або бездіяльності (не реєстрація рішення суду в державному органі РАЦС) подружжя.

Рішення суду набирає чинності після закінчення строку подання заяви про апеляційне оскарження (десять днів з дня проголошення рішення), якщо заяву про апеляційне оскарження не було подано. Якщо було подано заяву про апеляційне оскарження, але апеляційна скарга не була подана у відповідний строк (протягом двадцяти днів після подання заяви на апеляційне оскарження), який встановлений ст. 294 ЦПК України, рішення суду набирає чинності після закінчення цього строку. У разі подання апеляційної скарги рішення, якщо його не скасовано, набирає чинності після розгляду справи апеляційним судом (ст. 223 ЦПК України), тобто рішення суду апеляційної інстанції набирає чинності з моменту його проголошення (ст. 319 ЦПК України).

Державна реєстрація розірвання шлюбу передбачена ст. 115 СК України.

Якщо суд виносить рішення про розірвання шлюбу, то шлюб припиняється в день набрання чинності цим рішенням суду (ч. 2 ст. 114 СК України). Таке рішення суд направляє до державного органу РАЦС за місцем його ухвалення для внесення відомостей до Державного реєстру актів цивільного стану громадян. Документом, який засвідчує факт розірвання шлюбу судом, є рішення суду про розірвання шлюбу, яке набрало чинності. Слід урахувати, що свідоцтво про розірвання шлюбу в такому разі не видається.

Вказані правила діють щодо тих судових рішень про розірвання шлюбу, які виносилися після набрання чинності Законом України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану». Відповідно до п. 1 «Прикінцевих та перехідних положень» вищезазначеного Закону, він (тобто Закон) набрав чинності з моменту його опублікування (що було здійснено в газеті «Голос України» від 27.07.2010 р. №137).

Якщо ж розірвання шлюбу судом здійснювалося до моменту набрання чинності Законом України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», то судові рішення про розірвання шлюбу (якщо воно набрало чинності) підлягає державній реєстрації в державному органі РАЦС незалежно від строку, що минув після постановлення його судом. На підставі цього судового рішення за письмовою заявою подружжя чи одного з них державний орган РАЦС також видає свідоцтво про розірвання шлюбу.

Отже, саме день набрання чинності рішенням суду про розірвання шлюбу вважається днем припинення шлюбу, тому саме з цим днем і пов'язані для подружжя всі правові наслідки розірвання шлюбу. Рішення суду про розірвання шлюбу, яке набрало чинності, є остаточним документом, що засвідчує факт розірвання шлюбу і позбавляє необхідності виконання особами зайвих процесуальних дій щодо реєстрації розірвання шлюбу.

Таким чином, відповідно до ст. 114 СК України саме з моменту набрання рішенням суду чинності між подружжям припиняються особисті та майнові правовідносини на майбутнє (ст.ст. 51–56 СК України), хоч деякі сімейні

правовідносини продовжують існувати (це правовідносини щодо поділу майна, надання утримання стосовно дітей тощо). У разі примирення подружжя після набрання рішенням суду чинності, але до його державної реєстрації в органах РАЦС, шлюб вважається припиненим, що не позбавляє подружжя права вирішити зазначене питання згідно з вимогами ст. 117 СК України.

Розірвання шлюбу тягне за собою припинення подружніх відносин. Ця обставина примушує осіб, які розривають свій шлюб, вирішувати низку життєво важливих для них питань. Якщо в сім'ї є неповнолітні діти, то необхідно вирішувати питання про те, з ким із батьків вони залишаться після розлучення, хто і в якому розмірі надаватиме матеріальну підтримку. Аналогічне питання виникає або може виникнути, якщо один із подружжя непрацездатний і потребує матеріальної допомоги. А також питання щодо розподілу майна, що його подружжя нажило під час спільного проживання [400, с. 311].

Якщо немає домовленості між подружжям щодо питань про виховання спільних неповнолітніх дітей, матеріального утримання дитини та іншого з подружжя тощо, суд зобов'язаний вирішити зазначені питання.

Визначаючи в категоричній формі лінію поведінки суду, СК має на увазі, що між позивачем і відповідачем існує спір з цих питань. Однак розбіжності між подружжям можуть виникати через небажання нині, під час розлучення, вирішувати проблеми, що виникли під час розірвання шлюбу. Керуватися подружжя можуть найрізноманітнішими міркуваннями, не зачіпаючи прав та інтересів їхньої дитини, іншого з подружжя. Скоріше навпаки, бажання уникнути душевної травми найчастіше пояснює прагнення відкласти вирішення болісних питань на потім. Інакше кажучи, йдеться про свободу вибору учасниками шлюбно-розлучного процесу своєї власної лінії поведінки, яка не порушує прав і свобод, законних інтересів інших членів сім'ї, що розпадається. При розподілі ж майна, що знаходиться у спільній власності подружжя, а також при визначенні розміру утримання нужденного непрацездатного одного з

подружжя обов'язково слід ураховувати вимоги, що вони заявляють сумісно або поодиноці.

Після розірвання шлюбу подружні права й обов'язки припиняють своє існування, проте деякі сімейні відносини продовжують існувати (наприклад, батьківські, аліментні тощо).

Враховуючи викладене, слід звернути увагу на необхідність виділення такого порядку припинення шлюбу: 1) залежно від процедурного аспекту – адміністративний, судовий, релігійний (лише для релігійних шлюбів); 2) залежно від волевиявлення – примусовий (судовий), добровільний (за взаємною згодою), випадковий (у разі смерті).

Встановлені характерні риси припинення шлюбу: 1) стосується виключно дійсного шлюбу; 2) зумовлене певними юридичними фактами; 3) притаманний аспект публічності; 4) діє лише на майбутнє; 5) як правило, припиняє існування прав і обов'язків чоловіка і дружини як у сфері сімейних правовідносин, так і в інших сферах; 6) завжди породжує настання певних правових наслідків майнового і немайнового характеру, які настають як для колишнього подружжя, так і для інших осіб; 7) можливість настання в будь-який момент; 8) як правило, передбачає окреме проживання подружжя на майбутнє.

Слід приділити увагу підставам та порядку припинення правовідносин, подібних до шлюбних (квазішлюбних правовідносин). До таких підстав пропонується відносити: 1) смерть; 2) оголошення фізичної особи померлою в установленому законом порядку; 3) припинення фактичних шлюбних відносин; 4) проведення релігійного обряду щодо припинення квазішлюбних правовідносин; 5) добровільне припинення правовідносин цивільних партнерів.

3.2. Недійсність шлюбу за законодавством України

Під припиненням шлюбу слід розуміти припинення в майбутньому правовідносин між подружжям, що виникли із зареєстрованого дійсного шлюбу, викликане певними юридичними фактами. Припинення шлюбу відрізняється

від визнання останнього недійсним тим, що воно спрямовано на майбутнє, тоді як визнання шлюбу недійсним має зворотну силу і припиняє правові наслідки шлюбу з моменту його укладення.

Глава 5 (ст.ст. 38–47) СК України регламентує питання щодо недійсності шлюбу, яким визнається шлюб, укладений за відсутності хоча б однієї з передбачених у законі умов для його укладення або за наявності хоча б однієї з перешкод для його укладення, що закріплюється в СК України. Таким чином, недійсність шлюбу пов'язується з порушенням умов укладення шлюбу і не породжує прав і обов'язків подружжя.

Визнання шлюбу недійсним означає припинення звичайних правових взаємовідносин, які закон допускає тільки для дійсного шлюбу. Характер взаємовідносин між сторонами за таким шлюбом у принципі не має ніякого значення. Глибока прив'язаність подружжя один до одного не перешкоджає задоволенню позову про визнання шлюбу недійсним.

Дійсним шлюб вважається, якщо він зареєстрований у державних органах РАЦС, укладений на підставі досягнення особами, які добровільно дають згоду на шлюб, шлюбного віку (ст. 37 СК України). Законодавець звертає увагу на те, що шлюб уважатиметься дійсним у разі відсутності заборон щодо шлюбу, які висвітлені в ч.ч. 1, 2, 3 ст. 39 СК України, і такий шлюб існуватиме до моменту визнання його недійсним. Закон установлює презумпцію дійсності шлюбу, при укладенні якого порушено заборони (ст.ст. 40, 41 СК України). Дійсність шлюбу означає, що зареєстрований у відділі РАЦС шлюб зумовив належні юридичні наслідки, тобто виникли права й обов'язки подружжя, встановлено сімейно-правовий зв'язок цих осіб як членів шлюбно-сімейних правовідносин. Недійсність шлюбу розглядається у вигляді дефектності шлюбу, що є наслідком порушення в момент реєстрації шлюбу законодавчих вимог до осіб, які його уклали, виявили свою волю, що в подальшому призводить до анулювання шлюбних правовідносин.

У літературі існує багато думок науковців щодо правової природи визнання шлюбу недійсним. Одні науковці вважають недійсність шлюбу одним із видів сімейно-правової відповідальності, інші – визнання недійсності шлюбу одним із видів санкцій як засобів захисту, а не засобом визнання відповідальності [338, с. 99]. З позицією, яка передбачає визнання недійсності шлюбу санкцією, слід погодитись, бо в цьому разі визнання шлюбу недійсним не призводить до обтяжливих наслідків майнового чи немайнового характеру.

У сімейному законодавстві України виділяються три категорії визначення шлюбу недійсним, до яких законодавець уважає належними: абсолютно недійсні шлюби, недійсні шлюби за рішенням суду та шлюби, які за рішенням суду можуть бути визнані недійсними. Деякі науковці поділяють недійсні шлюби за аналогією з недійсністю правочинів на безумовно й умовно оспорювані та нікчемні.

Відповідно до ст. 38 СК України, підставами недійсності шлюбу є порушення вимог, установлених ст.ст. 22, 24–26 СК України, тобто укладення шлюбу з порушенням вимог закону щодо: шлюбного віку (ст. 22), добровільної згоди на вступ у нього, реєстрації з особою, визнаною недієздатною, або з особою, яка з інших причин не усвідомлювала значення своїх дій та/чи не могла керувати ними (ст. 24), додержання принципу одношлюбності (ст. 25), осіб, які не можуть перебувати в шлюбі між собою (ст. 26). Слід зазначити, що вказана стаття не передбачає як одну з підстав визнання шлюбу недійсним приховання одним із подружжя тяжкої хвороби, а також хвороби, небезпечної для другого з них, їхніх нащадків, хоч таку підставу передбачає ч. 5 ст. 30 СК України.

Глава 5 СК України містить вичерпний перелік обставин, які є підставами для визнання шлюбу недійсним, до яких належать: порушення умов укладення шлюбу (ст.ст. 22, 24–26 СК України); наявність при укладенні шлюбу обставин, що перешкоджають його реєстрації; реєстрація фіктивного шлюбу. У залежності від того, які вимоги закону були порушені при укладенні шлюбу, останні поділяються на: абсолютно недійсні (ст. 39 СК України); шлюби, які

визнаються недійсними за рішенням суду (ст. 40 СК України); які можуть бути недійсними за рішенням суду (ст. 41 СК України).

Припинення шлюбу принципово відрізняється від визнання шлюбу недійсним, що обумовлено таким:

1. Припинення шлюбу відрізняється від визнання останнього недійсним тим, що воно спрямовано на майбутнє, тоді як визнання шлюбу недійсним має зворотну силу і припиняє правові наслідки шлюбу з моменту його укладення. Інакше кажучи, у разі припинення шлюбу взаємні права й обов'язки подружжя припиняються з моменту припинення шлюбу, тобто на майбутнє. А при визнанні шлюбу припиняються права й обов'язки подружжя з моменту укладення шлюбу, тобто вказане рішення спрямовано на минуле.

2. Правові наслідки, які настають у разі припинення шлюбу, суттєво відрізняються від правових наслідків визнання шлюбу недійсним. Головна відмінність полягає в тому, що в недійсному шлюбі в подружжя не виникає взаємних особистих або майнових прав і обов'язків. Набуте подружжям у такому шлюбі майно не може розподілятися між ними як спільне майно подружжя при розірванні шлюбу, оскільки це не вважатиметься їхньою спільною сумісною власністю, а підлягає розподілу за загальними правилами не СК України, а ЦК України про витребування майна з чужого незаконного володіння, стягнення безпідставного збагачення, двосторонньої реституції внаслідок визнання правочинів недійсними тощо.

Перебування в недійсному шлюбу є правопорушенням, що триває, тому визнання шлюбу недійсним є санкцією за протиправну поведінку. У тих випадках, коли обидва з подружжя чи один із них діяли винно, це може бути захід відповідальності, а в разі відсутності вини осіб, які зареєстрували недійсний шлюб, – захід захисту (ст. 38 СК України).

Як впливає із змісту ст. 46 СК України, закон поряд із загальними (ст. 45 СК України) встановлює також спеціальні правові наслідки недійсності шлюбу, які застосовуються до особи, яка не знала і не могла знати про наявність

перешкод для укладення шлюбу. Отже, ст. 46 СК України передбачає винятки із загального правила про правові наслідки недійсності шлюбу, які стосуються добросовісного чоловіка або дружини. Добросовісним чоловіком або дружиною є та особа, яка не знала і не могла знати про перешкоди до реєстрації шлюбу (наприклад, про недієздатність або про недосягнення іншим шлюбного віку тощо). Добросовісність чоловіка або дружини встановлюється в судовому порядку.

У разі якщо особа не знала і не могла знати про перешкоди до реєстрації шлюбу, вона має право на:

- 1) поділ майна, набутого в недійсному шлюбі, як спільної сумісної власності подружжя;
- 2) проживання в житловому приміщенні, в яке вона поселилася у зв'язку з недійсним шлюбом;
- 3) аліменти відповідно до закону (ст.ст. 75, 84, 86, 88 СК України);
- 4) прізвище, яке вона обрала при реєстрації шлюбу.

Стаття 46 СК України містить у собі вичерпний перелік правових наслідків недійсності шлюбу, які застосовуються для того з подружжя, хто не знав і не міг знати про перешкоди до реєстрації шлюбу, і розширеному тлумаченню не підлягає. Це означає, що при визнанні шлюбу недійсним за добросовісним чоловіком/дружиною за його/її бажанням можуть бути збережені лише права, які передбачені зазначеною статтею. Інших прав, що впливають із факту перебування в шлюбі (наприклад, права на спадкування), він/вона не мають.

3. Якщо подружжя уклали шлюбний договір, то після визнання шлюбу недійсним він буде вважатися нікчемним з моменту його укладення. Для подружжя це буде означати, що їхній договір (шлюбний) не мав жодних юридичних наслідків. Якщо за умовами договору подружжя одержали один від одного будь-яке майно, вони зобов'язані будуть повернути отримане, а якщо зробити це неможливо, то вартість отриманого підлягає відшкодуванню в

грошовому еквіваленті. У разі припинення шлюбу шлюбний договір, навпаки, продовжує діяти.

4. У разі припинення шлюбу в судовому порядку (розірвання шлюбу), суд уживає відповідних заходів щодо примирення подружжя, тоді як при визнанні шлюбу недійсним такий захід узагалі не використовується.

5. Визнання шлюбу недійсним вважається таким з моменту набрання рішенням суду про визнання шлюбу недійсним чинності, тоді як припинення шлюбу може вважатися таким як з цього моменту (наприклад, у разі прийняття судом рішення про розірвання шлюбу, про оголошення фізичної особи померлою), так і з іншого моменту (наприклад, дати смерті фізичної особи, дати реєстрації припинення шлюбу в державному органі РАЦС).

Попри те, що такі правові категорії, як «припинення шлюбу» та «визнання шлюбу недійсним», принципово відрізняються одна від однієї, все ж таки можна простежити і деякі схожі моменти, зокрема:

1. В обох випадках кожен має право повернути своє дошлюбне прізвище.

2. Кожен може укласти новий шлюб.

3. У деяких випадках у разі визнання шлюбу недійсним можуть наставати такі самі правові наслідки, як і в разі припинення шлюбу. Наприклад, укладення шлюбу з будь-якою особою; правові наслідки, які настають для добросовісного подружжя (ст. 46 СК України).

4. Діти, народжені в шлюбі, який у подальшому був визнаний недійсним, або у шлюбі, який був припинений у встановленому законом порядку, мають такі самі права, а батьки – обов'язки (ст. 141 СК України).

Крім того, чинне сімейне законодавство України окремо виділяє таку правову категорію, як «визнання шлюбу неукладеним» (ст. 48 СК України). До неукладених шлюбів належать шлюби, які зареєстровані з порушенням процедури реєстрації шлюбу, тобто в разі реєстрації шлюбу за відсутності нареченої або нареченого.

Отже, для визнання шлюбу недійсним суттєвим є відсутність фактичного складу позитивних умов його укладення або наявність хоч би однієї з негативних умов, а для визнання шлюбу неукладеним суттєвим є порушення самої процедури реєстрації шлюбу, тобто його реєстрація за відсутності нареченої або нареченого.

Присутність обох наречених при реєстрації шлюбу дає можливість зайвий раз переконатися у прагненні останніх укласти шлюб і добровільності такого рішення. Крім того, закон установлює імперативну норму, відповідно до якої присутність нареченої та нареченого в момент реєстрації їхнього шлюбу є обов'язковою (ст. 34 СК України). Тому порушення цієї норми, а саме реєстрація шлюбу за відсутності одного з наречених, присутність іншої людини як нареченого/нареченої, реєстрація за підробленими документами, за довіреністю тощо, не може свідчити про те, що шлюб укладений, а тому він не може бути визнаний дійсним. Якщо ж реєстрація такого шлюбу відбулася, це не свідчить про виникнення між нареченими прав і обов'язків подружжя, оскільки такого шлюбу юридично не існує.

Необхідно зазначити, що ст. 48 СК України має імперативний характер і не підлягає розширеному тлумаченню. Проте СК України окремо не регламентує випадків, коли реєстрацію або оформлення шлюбу здійснила не уповноважена на це особа чи орган. За таких обставин було б доцільно такий шлюб також визнавати недійсним.

Однак визнання шлюбу неукладеним не може відбутися без ініціативи заінтересованих суб'єктів, перелік яких наведений у СК України, котрі мають вчинити передбачені законом дії для того, щоб уповноважені особи визнали шлюб неукладеним. У зазначених вище випадках за заявою заінтересованої особи запис про шлюб у державному органі реєстрації актів цивільного стану анулюється за рішенням суду. Неукладений шлюб не породжує ніяких прав і за жодних обставин не може бути визнаний дійсним, у зв'язку з чим при неукладеному шлюбі презумпції батьківства чоловіка матері не існує.

Аналізуючи літературу та сімейне законодавство України, до абсолютно недійсного шлюбу правники вважають належним шлюб, який був укладений з порушенням вимог закону і вимагає судового рішення щодо визнання шлюбу недійсним. За положеннями ст. 39 СК України визначається, що недійсність шлюбу визнається в разі, якщо такий шлюб був зареєстрований з особою, яка перебуває в іншому зареєстрованому шлюбі, між особами – родичами прямої лінії споріднення, між рідними сестрою і братом, з особою, визнаною недієздатною. Зазначений перелік обставин визнання шлюбу недійсним є вичерпним.

При вирішенні питання щодо визнання недійсності шлюбу в суді останній визнає такий шлюб недійсним у разі доведення, що укладення такого шлюбу було здійснено з порушенням принципу добровільності, без наміру створення сім'ї, а також без наміру набути прав і обов'язків подружжя (безумовно оспорюваний шлюб).

За рішенням суду шлюб визнається недійсним, якщо: він був укладений та зареєстрований без згоди чоловіка або жінки; є фіктивним; був зареєстрований з особами, які не досягли шлюбного віку; його заборонили родичі; шлюб був укладений між усиновлювачем та всиновленою особою; тощо.

Добровільна згода в момент реєстрації шлюбу визначається волевиявленням осіб, у порядку подання заяви, усного підтвердження згоди та підпису в книзі реєстрації шлюбів. Зовнішнє волевиявлення не завжди відповідає справжньому бажанню осіб, що може бути пов'язано з впливом на особу з боку інших осіб (погроза насильством, результат психічного чи фізичного впливу тощо), з обманом чи помилкою [400, с. 99], а також якщо особа ще не може вчиняти юридично значні дії (перебування особи у стані, який унеможлиблює вчинення дій, що мають правові наслідки (психічний розлад, алкогольне, наркотичне або токсичне сп'яніння тощо)).

У справах зазначеної категорії суд може призначати судово-психіатричну або судово-психологічну експертизу з метою з'ясувати особливості психічних процесів у стані особи, які дали би підстави для об'єктивного висновку про її нездатність усвідомлювати власні дії та/чи керувати власною поведінкою в момент укладення шлюбу. Якщо суд констатує, що в момент реєстрації шлюбу особа перебувала в зазначеному стані, то він обов'язково визнає такий шлюб недійсним.

При оцінюванні шлюбу щодо його фіктивності суд бере до уваги низку обставин, таких як тривалість шлюбу, спільне чи роздільне проживання, наявність чи відсутність спільного господарства, участь кожного з подружжя у його веденні, наявність або відсутність спільних дітей, причини відсутності дітей, спілкування дружини, чоловіка з пасинком, падчеркою та ін.

Таким чином, фіктивним може бути визнано шлюб тільки за умови, якщо дії особи/осіб щодо укладення шлюбу не мали за мету створення сім'ї; фіктивність шлюбу обумовлює його недійсність, яку встановлює суд.

У літературі визначається, що шлюб буде вважатися фіктивним, якщо його уклали жінка і чоловік без наміру створити сім'ю. У цьому разі шлюб реєструється відповідно до вимог законодавства, однак метою такого шлюбу є отримання подружжям відповідних пільг або привілеїв.

Основною проблемою визнання таких шлюбів недійсними в судовому порядку є проблема з доказовою базою, коли позов про визнання фіктивного шлюбу недійсним подають в основному не подружжя, а представники правоохоронних органів, зокрема прокуратури. Однак, як слушно зауважує З. В. Ромовська, при запереченні проти позову дружини або чоловіка довести фіктивність шлюбу практично неможливо [341, с. 124]. Труднощі виникають і в разі розгляду позовів про розірвання шлюбу одним із подружжя, який після укладення шлюбу досяг своєї мети та не бажає продовжувати «шлюбні» стосунки, бо від самого початку не мав наміру створювати сім'ю [394, с. 212]. Також труднощі в розгляді справ про визнання шлюбу фіктивним пов'язані з

тим, що відповідно до вимог СК України (ч. 2 ст. 3, ч. 1 ст. 56) подружжя не зобов'язано проживати разом, тому їх роздільне проживання ще не свідчить про відсутність наміру створити сім'ю.

Крім того, як зазначають деякі автори, потрібно розрізняти фіктивні шлюби і шлюби, укладені за корисливими мотивами [263, с. 464]. Такими мотивами може бути бажання дівчини отримати матеріальне забезпечення в шлюбі з бізнесменом, хлопця – зробити кар'єру за допомогою впливового батька дружини тощо. Проте не можна погодитися з думкою Ю. С. Червоного, який вважає належними до шлюбів за корисливими мотивами і такі, що укладаються з метою отримати спадщину. Адже необхідною умовою отримання спадщини й одночасно підставою припинення шлюбу є смерть особи. Відповідно, молода дівчина, укладаючи шлюб з 80-річним або смертельно хворим багатієм, розраховує на його близьку смерть, тобто на швидке припинення шлюбу, тому, вважаємо, про намір створити сім'ю не йдеться. Основною ж відмінністю фіктивних шлюбів від шлюбів за розрахунком є те, що в другому разі особа бажає створити сім'ю, оскільки матиме вигоду саме під час перебування в шлюбі. Як влучно зауважив Ю. О. Заїка, хоч укладення такого шлюбу традиційно викликало осуд у суспільстві, він не може бути визнаний недійсним [394, с. 365].

Законодавчий імператив «шлюб визнається недійсним» означає, що в разі доведення відповідної обставини (відсутності вільної згоди на шлюб або небажання створити сім'ю) суд не має альтернативи. За вимогою позивача він змушений буде визнати шлюб недійсним. Проте закон передбачає і можливість «санації» таких шлюбів. Згідно з ч. 3 ст. 40 Сімейного кодексу, шлюб не може бути визнаний недійсним, якщо на момент розгляду справи судом відпали обставини, що засвідчували відсутність згоди особи на шлюб чи її небажання створити сім'ю.

Шлюб не буде визнаний недійсним у разі, якщо на момент розгляду справи судом обставини відсутності згоди на шлюб відпали (ч. 3 ст. 40

СК України). Отже, якщо під час укладення шлюбу наречені не бажали виникнення шлюбних відносин або шлюб укладався без мети створення сім'ї, а в подальшому між зазначеними особами виникли фактичні шлюбні правовідносини, то такий шлюб не визнається недійсним, а отже, у цьому разі подружжя припиняє шлюб шляхом розірвання в установленому законом порядку.

Крім того, шлюб визнається недійсним за рішенням суду, якщо він був зареєстрований з особою, яка не досягла шлюбного віку і їй не було надано право на шлюб. Але якщо на момент розгляду справи ця особа вже досягла шлюбного віку чи їй було надано право на шлюб судом, то такий шлюб не визнається недійсним (ч. 3 ст. 41 СК України).

Недійсним, за рішенням суду, визнається й шлюб умовно оспорюваний, який був укладений між родичами бокової лінії споріднення (двоюрідними братом і сестрою, між тіткою, дядьком і племінником, племінницею).

Водночас за рішенням суду шлюб визнається недійсним також у тому разі, якщо він був укладений між усиновлювачем та всиновленою особою, якщо всиновлення не скасовано. Між такими особами виникають такі самі права й обов'язки, як і між батьками і дітьми (ч.ч. 4, 5 ст. 232 СК України), тому шлюби між ними не допускаються. Однак, зважаючи на те, що ці особи не є кровними родичами, такі шлюби належать до категорії умовно оспорюваних і можуть бути визнані дійсними.

Суд також може визнати недійсним шлюб, який був укладений з особами, що приховали свою тяжку хворобу або хворобу, небезпечну для другого подружжя та їхніх нащадків. У цьому разі суд звертає увагу на обставини наявності небезпечної хвороби для іншого з подружжя та нащадків, на те, що один із подружжя вже хворів на момент укладення шлюбу, на те, що хворий знав про своє захворювання, а тому свідомо приховав його наявність. Якщо хоч би один із цих елементів відсутній, наприклад особа сама не знала про своє

захворювання або інший з подружжя був обізнаний з цим фактом, то шлюб не визнається недійсним.

У літературі визнання умовно оспорюваного шлюбу дійсним має визначення як санація. Зазначене вживається в разі, якщо питання про дійсність або недійсність умовно оспорюваного шлюбу вирішувались у судовому порядку.

Недійсний шлюб не є підставою для виникнення в осіб, між якими він був зареєстрований, прав і обов'язків подружжя. Тобто, з позиції закону, якщо шлюб недійсний за законом чи визнаний недійсним у суді, його державна реєстрація не спричинила належних правових наслідків, шлюбних правовідносин не існувало. А якщо особа набула певних благ у зв'язку з укладенням такого шлюбу, то це сталося без достатніх правових підстав. Тому загальні правові наслідки недійсного шлюбу зводяться до того, що за умови, якщо особи знали про наявність перешкод до реєстрації шлюбу і приховали це в момент його укладення, вони повертаються в таке становище, немов би шлюб між ними не укладалося.

Позасудовий порядок визнання шлюбу недійсним настає в разі, якщо особи, які укладають шлюб, учиняють порушення умов вступу в шлюб, унаслідок яких він вважається недійсним і без рішення суду (ст. 39 СК України). У цих випадках за заявою заінтересованої сторони орган РАЦС анулює актовий запис про шлюб.

При розгляді судом справ про визнання шлюбу недійсним слід мати на увазі, що за наявності одних підстав суд зобов'язаний, а за наявності інших суд може визнати шлюб недійсним [22].

Акцентується увага на тому, що можна визнавати шлюбні правовідносини недійсними, отже, пропонується загальна класифікація: 1) недійсність шлюбу; 2) недійсність фактичних шлюбних відносин; 3) недійсність квазішлюбних відносин – релігійного шлюбу.

3.3. Правові наслідки припинення шлюбних правовідносин

На сьогодні Українська держава, перебуваючи на шляху до євроінтеграції, з метою вдосконалення та уніфікації норм і положень інституту сімейного права в частині нормативно-правового регулювання припинення шлюбних правовідносин та їх класифікації, вживає заходів щодо врахування сформованих європейськими органами стандартів і правових традицій.

Конституція України [1], ЦК України [42], СК України [45] містять у собі цілий перелік норм, спрямованих на захист прав і свобод осіб, які перебувають у шлюбних правовідносинах, а також на регулювання правовідносин подружжя; осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах (конкубінаті); осіб, які перебувають у релігійному шлюбі; осіб, які є цивільними партнерами, тощо, на принципах взаємоповаги особистих немайнових і майнових прав, що виникають після виникнення шлюбних правовідносин. Слід урахувати, що соціально-економічні зміни, які відбулися в Україні, справили вирішальний вплив на розвиток шлюбних правовідносин [173, с. 44].

Шлюбні правовідносини – це наслідок застосування норм сімейного законодавства до конкретних відносин у сфері шлюбу і сім'ї [458, с. 59; 459, с. 217; 462, с. 260].

Шлюбні правовідносини є основою розвитку і становлення суспільства та регламентуються положеннями сімейного права. Однак, ураховуючи деякі зміни традиційної моделі соціальної поведінки людей в частині сімейних правовідносин та шлюбних правовідносин, які відбулись у деяких зарубіжних країнах, у тому числі в окремих країнах-членах ЄС, актуальним на сьогодні є дослідження класифікації правових наслідків, що виникають унаслідок припинення шлюбних правовідносин.

Шлюбні правовідносини, вступ у шлюб, припинення шлюбних правовідносин, створення фактичних шлюбних відносин (конкубінату),

релігійний шлюб, цивільне партнерство тощо визначаються безліччю обставин політичного, ідеологічного та економічного змісту. Зростання числа припинення шлюбу, а також дедалі більше поширення так званих фактичних шлюбів, тобто перебування фізичних осіб у конкубінаті, релігійному шлюбі та у стосунках як цивільні партнери, викликає обґрунтовані побоювання у представників різних суспільних наук.

З точки зору юриспруденції достатньо актуальною є проблема забезпечення захисту прав та інтересів членів сім'ї у зв'язку з розірванням шлюбу і припиненням шлюбних правовідносин.

Традиційно представники науки сімейного права досліджують питання розірвання шлюбу в тандемі із соціальними аспектами підстав і правових наслідків розлучення. Звісно ж, що сьогодні є всі передумови і умови для зміни вектора наукових досліджень у цій площині, а саме для вивчення припинення шлюбних правовідносин як способу захисту сімейних прав громадян.

Як правило, подружжя, що прийняли рішення про розірвання шлюбу, сприймають це як суто приватне рішення, що зачіпає тільки їхні інтереси [437, с. 194; 439, с. 37; 499, с. 57]. Однак є всі передумови стверджувати, що припинення шлюбу взагалі та його розірвання як тільки одна з підстав припинення має не лише приватноправову, а й публічно-правову природу.

Слід зазначити, що СК України передбачає певні заходи, спрямовані на забезпечення прав неповнолітніх дітей, батьки яких розривають шлюб [2; 4; 11; 438, с. 53; 440, с. 73;]. Однак зазначені заходи законодавець сформулював не досить коректно і не в повному обсязі, що зберігає високий ступінь теоретичного і практичного інтересу до їх дослідження.

Водночас законодавство не містить будь-яких гарантій захисту прав та інтересів інших осіб, які стали учасниками шлюбних правовідносин у зв'язку з укладенням шлюбу і, відповідно, втрачають або змінюють свій сімейно-правовий статус при припиненні шлюбу.

Сучасне законодавство традиційно виходить з можливості застосування юрисдикційної та/чи неюрисдикційної форми захисту прав громадян, у тому числі й у рамках шлюбних правовідносин. Також і застосування при розірванні шлюбу процедури медіації як форми врегулювання спорів, що виникають із сімейних правовідносин, слід розглядати як особливу форму захисту прав подружжя.

Припинення шлюбу – це припинення правовідносин між подружжям, що зумовлено певними юридичними фактами. Відповідно до ст. 104 СК України, припинення шлюбу відбувається внаслідок:

- смерті одного з подружжя чи оголошення його померлим;
- розірвання шлюбу.

У ст. 107 СК України передбачено підстави розірвання шлюбу в так званому «спрощеному порядку» – в органах РАЦС за заявою одного з подружжя, якщо другий із подружжя:

- визнаний безвісно відсутнім;
- визнаний недієздатним.

У цьому разі шлюб розривається незалежно від наявності між подружжям майнового спору.

Шлюб вважається припиненим у день винесення відділом РАЦС відповідної постанови про розірвання шлюбу.

У сімейному законодавстві також введено поняття – «фіктивне розірвання шлюбу», тобто це таке розірвання шлюбу органом РАЦС, яке подружжя здійснили не з метою припинення шлюбних правовідносин, а з іншою метою, наприклад для одержання певної матеріальної вигоди обома чи одним із подружжя. Визнання розірвання шлюбу фіктивним відбувається в судовому порядку.

У результаті розірвання шлюбу припиняються особисті, а також майнові правовідносини, що виникли між подружжям у шлюбі. При цьому слід зазначити, що одні правовідносини припиняються одразу після розлучення,

інші можуть бути збережені або за бажанням подружжя, або якщо це прямо передбачено законом.

З розірванням шлюбу подружжя втрачають і інші права, передбачені іншими галузями права: право на одержання спадщини за законом після смерті одного з колишнього подружжя; право на пенсійне забезпечення у зв'язку з втратою подружжя на встановлених законом підставах.

Правові наслідки розірвання шлюбу слід відрізняти від правових наслідків визнання шлюбу недійсним. Недійсним визнається шлюб, укладений з порушенням умов, установлених законом, а також фіктивний шлюб. Такий шлюб не породжує правових наслідків з моменту його укладення, за винятком випадків, передбачених у законі. Розривається ж тільки дійсний шлюб. Правові відносини, що їх породжує дійсний шлюб, припиняються на майбутнє, а окремі з них продовжують існувати й після розірвання шлюбу.

Враховуючи вищезазначене, можна таким чином класифікувати правові наслідки, що виникають у зв'язку з припиненням шлюбу:

1. Правові наслідки немайнового характеру, що виникають:

- між подружжям (повторний шлюб, поновлення шлюбу, зміна прізвища тощо);
- між подружжям і дітьми (з ким проживатимуть діти після припинення шлюбу, можлива зміна прізвища дитини, участь батьків у вихованні дитини після припинення шлюбу тощо);
- між подружжям, дітьми та іншими особами (участь діда, баби, прабаби, прадіда у вихованні онуків, правнуків; можливість спілкування братів, сестер, які проживають окремо, тощо).

2. Правові наслідки майнового характеру:

- між подружжям (розподіл майна, аліментні відносини, спадкування);
- між подружжям і дітьми (розподіл майна, аліментні відносини, спадкування);

– між подружжям, дітьми та іншими особами (розподіл майна, спадкування).

Шлюб, проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу (зокрема, перебування у фактичних шлюбних відносинах) породжує безліч наслідків правового та морального характеру, що стосуються не лише колишнього подружжя, але і їхніх дітей, інших осіб, а також майна [357, с. 13].

Надана класифікація може застосовуватися майже повністю і для інших осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, за деяким винятком. Наприклад, у інших осіб, які перебували в шлюбних правовідносинах (наприклад, особи, які перебували у фактичних шлюбних відносинах), не будуть виникати правові наслідки немайнового характеру, такі як: право на повторний шлюб, поновлення шлюбу, зміна прізвища тощо. Тобто для зазначених осіб у разі припинення шлюбних правовідносин не будуть виникати ті правові наслідки немайнового характеру, які за своєю сутністю притаманні лише зареєстрованому шлюбу.

Сфера шлюбних правовідносин у встановленні кожною державою в межах своєї юрисдикції власних правил регулювання однакових правовідносин є унікальною. Правові наслідки припинення шлюбних правовідносин складаються з припинення надалі особистих і майнових правовідносин, що існували між подружжям під час шлюбу, а також між іншими особами, які перебували в шлюбних правовідносинах (зокрема, осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах). При цьому одні правовідносини припиняються одразу після припинення шлюбу, інші можуть бути збережені або за бажанням осіб, які перебувають у шлюбних правовідносинах (наприклад, збереження шлюбного прізвища – ст. 113 СК України [410]; виплата компенсації особі за розірвання шлюбу з ініціативи іншої особи відповідно до шлюбного договору – ст. 99 СК України), або внаслідок прямого встановлення закону.

Незважаючи на неабияке значення правових наслідків припинення шлюбних правовідносин, їх класифікація в цивілістичній літературі не наводилась.

У зв'язку з цим на підставі проведеного дослідження пропонується така класифікація правових наслідків припинення шлюбних правовідносин з визначенням відповідних критеріїв для поділу, зокрема [378, с. 1310]:

1) У залежності від виду правовідносин, на які вони впливають, правові наслідки припинення шлюбних правовідносин поділяються на:

а) правові наслідки припинення шлюбних правовідносин майнового характеру;

б) правові наслідки припинення шлюбних правовідносин немайнового характеру.

При цьому слід зауважити, що реалізація особистих немайнових прав однією з осіб, яка перебуває в шлюбних правовідносинах, можлива лише за погодженням своїх дій з іншою особою, яка перебуває з нею в шлюбних правовідносинах (зокрема, у шлюбі, фактичних шлюбних відносинах), і навіть з урахуванням інтересів сім'ї в цілому. У цьому разі, зокрема, йдеться про права та охоронювані законом інтереси дітей, батьків тощо.

Майнові правовідносини осіб, які перебувають у шлюбних правовідносинах, – це складний комплекс дій стосовно володіння, користування і розпорядження майном [85, с. 63]. Правовий режим майна подружжя визначається в залежності від того, хто його встановив – законодавець або самі учасники майнових відносин – подружжя. У зв'язку з цим можна говорити про законний (легальний) і договірний правові режими подружнього майна [173, с. 44]. Аналогічне положення можна застосовувати і для осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах. Що стосується інших учасників правовідносин, подібних до шлюбних (квазішлюбних правовідносин), то до них може застосовуватися лише договірний режим майна.

2) У залежності від суб'єктів, на які поширюються зазначені правові наслідки, останні поділяються на:

а) правові наслідки припинення шлюбних правовідносин, які виникають для подружжя;

б) правові наслідки припинення шлюбних правовідносин, які виникають для осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах;

в) правові наслідки припинення подібних до шлюбних (квазішлюбних) правовідносин, які виникають для осіб, які перебувають у релігійному шлюбі;

г) правові наслідки припинення подібних до шлюбних (квазішлюбних) правовідносин, які виникають для осіб, які перебувають у цивільному партнерстві;

д) правові наслідки припинення шлюбних правовідносин, які виникають для інших осіб, котрі не перебувають у шлюбних правовідносинах.

3) У залежності від того, хто встановлює правові наслідки припинення шлюбних правовідносин, а також припинення квазішлюбних правовідносин, зазначені правові наслідки поділяються на:

а) правові наслідки припинення шлюбних правовідносин, які встановлюються судом;

б) правові наслідки припинення шлюбних правовідносин, які встановлюються законом;

в) правові наслідки припинення шлюбних правовідносин, які встановлюють учасники шлюбних правовідносин (подружжя; особи, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах);

г) правові наслідки припинення квазішлюбних правовідносин, які встановлюють особи, котрі перебувають у релігійному шлюбі та в цивільному партнерстві.

При цьому вказані вище правові наслідки припинення шлюбних правовідносин можуть бути як установлені лише одним із зазначених учасників

шлюбних правовідносин, так і такими, що встановлюються одночасно декількома учасниками, і можуть існувати в будь-якому їх поєднанні.

4) У залежності від порядку встановлення, правові наслідки припинення шлюбних правовідносин можуть бути:

а) правові наслідки припинення шлюбних правовідносин, які встановлюються судом;

б) правові наслідки припинення шлюбних правовідносин, які встановлюються державним органом РАЦС;

в) правові наслідки припинення шлюбних правовідносин, які встановлюють самі учасники шлюбних правовідносин.

5) У залежності від добровільності встановлення, правові наслідки припинення шлюбних правовідносин поділяються на:

а) правові наслідки припинення шлюбних правовідносин, які встановлюються добровільно (наприклад, за згодою осіб, які перебувають у шлюбних правовідносинах; у тому числі на підставі шлюбного договору чи іншого цивільно-правового договору тощо);

б) правові наслідки припинення шлюбних правовідносин, які встановлюються примусово (наприклад, суд вирішує питання про поділ спільного майна, сплату аліментів тощо).

6) У залежності від якості настання правових наслідків припинення шлюбних правовідносин, вони можуть бути:

а) позитивні правові наслідки припинення шлюбних правовідносин (наприклад, право на укладення повторного шлюбу; право на проживання в житловому приміщенні; залишення прізвища іншого з подружжя в разі розірвання шлюбу тощо);

б) негативні правові наслідки припинення шлюбних правовідносин (наприклад, відсутність статусу особи, яка перебуває в шлюбних правовідносинах; обов'язок сплачувати аліменти; виселення з житлового приміщення тощо).

При цьому слід зауважити, що зазначені правові наслідки припинення шлюбних правовідносин не завжди існують у суто позитивному або негативному значенні. Зазначене обумовлено тим, що в деяких випадках позитивні правові наслідки припинення шлюбних правовідносин, які настають у разі припинення шлюбних правовідносин, для одного з учасників зазначених правовідносин є позитивними, а для іншого – виключно негативними. Наприклад, один із подружжя розглядає право на одержання аліментів після розірвання шлюбу в порядку ст. 75 СК України як позитивний правовий наслідок припинення шлюбних правовідносин, тоді як для іншого з подружжя обов'язок сплачувати аліменти на утримання розглядається виключно як негативний правовий наслідок припинення шлюбних правовідносин [265, с. 311]. Аналогічні приклади можна навести й у разі виникнення права на укладення повторного шлюбу, зміни шлюбного прізвища, поділу спільного майна тощо. Крім того, зазначені вище положення поширюються на всіх учасників шлюбних правовідносин.

Водночас вищезазначене не виключає випадків, коли правові наслідки припинення шлюбних правовідносин є або лише позитивними для обох учасників шлюбних правовідносин (наприклад, кожен з учасників шлюбних правовідносин бажав припинення існуючих правовідносин, і тому право на укладення повторного шлюбу обидва учасники шлюбних правовідносин розглядатимуть лише позитивно) та/чи є лише негативними для зазначених вище осіб (наприклад, поділ спільного майна обидва учасники шлюбних правовідносин можуть оцінювати одночасно однаково негативно; роздільне проживання одного з батьків з дитиною також має негативний правовий наслідок припинення шлюбних правовідносин не лише для учасників шлюбних правовідносин (у цьому разі – батьків), але й і самої дитини).

Крім того, при розподілі майна між особами, які перебували в шлюбних правовідносинах (зокрема, у шлюбі, фактичних шлюбних відносинах, а також у квазішлюбних правовідносинах (зокрема, релігійному шлюбі, цивільному

партнерстві), можуть бути зачеплені інтереси інших осіб (членів сім'ї, родичів, інших осіб), яким спірне майно належить також на праві спільної власності. При вирішенні спору в судовому порядку їхні майнові інтереси також мусять обов'язково враховуватися.

Таким чином, порівняльний аналіз правового регулювання немайнових і майнових правовідносин подружжя, яке перебуває в зареєстрованому шлюбі, та інших осіб, які перебувають у шлюбних правовідносинах, дозволяє зробити висновок, що чоловік і жінка, які перебувають у зареєстрованому шлюбі, мають більш чітко визначений і більш універсально врегульований обов'язок морально і матеріально підтримувати один одного за будь-яких обставин (крім випадків, прямо передбачених законом). Разом з тим основні правові наслідки майнового і немайнового характеру, які виникають у подружжя у зв'язку з припиненням шлюбу, настають і для осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, релігійному шлюбі та цивільному партнерстві.

Отже, на сьогодні шлюбні правовідносини є водночас явищем соціально-узагальненим та особисто-конкретним. Вони зазнають на собі дуже складний і суттєвий вплив правових і моральних правил, у тому числі й нетрадиційних моделей соціальної поведінки, етичних норм, законів тощо.

Припинення шлюбних правовідносин є важливим процесом у житті багатьох людей, тому правильне вирішення виникаючих проблем щодо його проведення впливатиме на колишнє подружжя, у фактичних шлюбних відносинах на їхніх неповнолітніх дітей, інших осіб та навіть на осіб (жінку і чоловіка), які перебували у квазішлюбних (подібних до шлюбних) правовідносинах, тобто релігійному шлюбі, а також на майнові та немайнові правовідносини незалежно від того, яким чином відбулося припинення шлюбних або квазішлюбних правовідносин (наприклад, добровільно чи примусово).

Правові наслідки немайнового характеру, що виникають у разі припинення шлюбних правовідносин. Якщо розглядати особисті немайнові права

людини як загальну категорію (право на життя, на охорону здоров'я, право на свободу та особисту недоторканність життя, право на повагу честі та гідності тощо) та особисті немайнові права (обов'язки) подружжя, що виникають у зв'язку із вступом в шлюб, а не з народження, то останні, безумовно, виходять із суті природних прав людини. Їхня специфічна особливість – вони діють тільки в межах шлюбних відносин подружжя, вони не абсолютні, а відносні, оскільки можуть бути порушені не будь-ким, а тільки одним із подружжя.

Крім того, реалізація особистих немайнових прав одним із подружжя можлива лише при узгодженні своїх дій з іншим з подружжя і навіть з урахуванням інтересів сім'ї в цілому (дітей, батьків). Виходячи з цього, припинення особистих немайнових прав здійснюється разом з припиненням шлюбу.

Але водночас слід зазначити, що, виходячи з Розділу 6 СК України, особисті немайнові права й обов'язки подружжя, що виникли під час шлюбу, поширюють юридичні наслідки реалізації зазначених правовідносин на осіб, які розірвали шлюб.

Право на вибір прізвища належить до групи особистих немайнових прав подружжя. Воно полягає в можливості вибору подружжям прізвища як при укладенні шлюбу (ст. 35 СК України), так і в разі його припинення. При розірванні шлюбу кожен з подружжя має право зберегти спільне прізвище або поновити дошлюбне прізвище. Це право може бути реалізовано тільки в момент розірвання шлюбу. У подальшому, якщо в колишнього подружжя виникне бажання змінити прізвище, їм доведеться це робити в загальновизначеному порядку відповідно до вимог Порядку розгляду заяв про зміну імені (прізвища, власного імені, по батькові) фізичної особи, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 11.07.2007 року №915 [16], а також відповідно до Правил внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 12.01.2011 року №96/5 [37].

Особа, яка змінила прізвище у зв'язку з реєстрацією шлюбу, має право після розірвання шлюбу в подальшому іменуватися цим прізвищем або поновити своє дошлюбне прізвище (ст. 113 СК України).

Право змінити спільне прізвище на дошлюбне належить тільки тому з подружжя, який узяв спільне прізвище при вступі в шлюб. При цьому той з подружжя, чиє прізвище він носить, не може заборонити продовжувати йменуватися цим прізвищем після розірвання шлюбу.

При реєстрації шлюбу, за бажанням одного з подружжя, йому присвоюється дошлюбне прізвище. Якщо розірвання шлюбу реєструє один із подружжя, то при складанні актового запису до нього вносяться всі необхідні відомості, які стосуються цього подружжя.

Відносно іншого з подружжя вказується лише прізвище до розірвання шлюбу, ім'я, по батькові, час народження та сума державного мита, яка підлягає оплаті цим із подружжя згідно з рішенням суду [405, с. 274]. У цьому разі у свідоцтві про розірвання шлюбу вказується прізвище, яке присвоєне після розлучення лише чоловікові/дружині, який/яка зареєстрував(ла) розлучення.

У тому разі, коли один із подружжя бажає після розірвання шлюбу йменуватися своїм дошлюбним прізвищем, орган РАЦС робить на першій сторінці його паспорта, у свідоцтві особи чи у військовому квитку військовослужбовця запис про те, що документ підлягає обміну у зв'язку із зміною прізвища.

Після розірвання шлюбу та отримання свідоцтва про розірвання шлюбу особа має право на повторний шлюб. Але наявність повторного шлюбу, як правило:

- 1) позбавляє певних пільг, пов'язаних з припиненням шлюбу внаслідок тих юридичних фактів, що мають суттєве значення для надання державою соціальної допомоги (наприклад, пенсії у зв'язку з втратою годувальника), або утримання від іншого подружжя;

2) ускладнює поновлення шлюбу, якщо особа, оголошена померлою, з'явилась і відповідним судовим рішенням скасовано актовий запис про її смерть, або якщо особа, визнана безвісті відсутньою, з'явилась і відповідне рішення суду скасовано.

В останньому разі, якщо не було повторного шлюбу, чоловік і жінка, шлюб між якими був розірваний, можуть подати до суду заяву про поновлення їхнього шлюбу за умови, що жоден з них не перебуває в повторному шлюбі (ст. 118 СК України).

Поновлення шлюбу при з'явленні особи, яку було визнано безвісті відсутньою, проводиться в судовому порядку. На підставі рішення суду про поновлення шлюбу й анулювання рішення суду про визнання особи безвісті відсутньою, а також анулювання запису акта про розірвання шлюбу орган РАЦС надає нове свідоцтво про шлюб, у якому день реєстрації шлюбу за вибором подружжя може бути визначений днем першої його реєстрації або днем набрання чинності рішенням про поновлення шлюбу. У зв'язку з цим на практиці можуть виникати певні труднощі. Річ у тім, що якщо подружжя зазначають у новому свідоцтві про шлюб початкову дату його реєстрації, може виникнути питання про поділ майна, набутого в такому шлюбі.

Оскільки акти цивільного стану (актові записи) є вірогідними юридичними фактами, таке свідоцтво про шлюб буде підставою для поділу майна за нормами сімейного права або породжуватиме необхідність доведення, що певне майно все-таки нажите не в період шлюбу, а тоді, коли сторони проживали окремо, тобто одна з них була визнана безвісно відсутньою.

Оголошення судом одного з подружжя померлим або визнання його безвісно відсутнім ґрунтується відповідно на презумпції (припущенні) смерті цієї особи чи на констатації факту неможливості вирішення питання про її життя або смерть. Тому при цьому не виключна можливість з'явлення зазначеної особи або виявлення місця її перебування.

У разі з'явлення або виявлення місце перебування громадянина, визнаного безвісно відсутнім або оголошеним померлим, суд скасовує рішення про визнання його відсутнім (ст. 45 ЦК України) або оголошення померлим (ст. 48 ЦК України). У таких випадках постає питання про юридичну долю припиненого шлюбу. Шлюб поновлюється лише за одночасної наявності двох умов: 1) якщо є взаємна згода подружжя; 2) якщо ніхто з них не перебуває в повторному шлюбі.

При цьому поновлення шлюбу органом РАЦС має зворотну силу, внаслідок чого подружжя визнається таким, що перебуває в шлюбі, з моменту державної реєстрації останнього, а не з моменту його поновлення.

Якщо подружжя не дійшло згоди в питанні про поновлення шлюбу, той з них, хто з'явився, може одержати в органі РАЦС свідоцтво про припинення (розірвання) шлюбу.

Поновлення шлюбу передбачено Розділом IV ЦПК України в межах окремого провадження. Відповідно до ч. 3 ст. 293 ЦПК України, у порядку окремого провадження розглядаються справи про: надання права на шлюб; розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке не має дітей; поновлення шлюбу після його розірвання; встановлення режиму окремого проживання за заявою подружжя та інші справи у випадках, установлених законом.

При дослідженні правових наслідків припинення шлюбних правовідносин немайнового характеру розглянемо наслідки, які виникають між подружжям та дітьми у зв'язку з припиненням шлюбу.

Відповідно до ст. 157 СК України, той з батьків, хто проживає окремо від дитини, зобов'язаний брати участь у її вихованні та має право на особисте спілкування з нею. По суті, без реалізації свого права на особисте спілкування з дитиною важко виконати обов'язки щодо її виховання. Саме для захисту цього права та захисту інтересів дитини законодавець говорить, що той з батьків, хто проживає з дитиною, не має права перешкоджати іншому з батьків, хто

проживає окремо, спілкуватися з дитиною та брати участь у її вихованні, якщо таке спілкування не заважає нормальному розвитку дитини.

Природно, що той з батьків, хто проживає окремо від дитини, як правило, не може здійснювати свої правомочності в тому самому обсязі, що й той з батьків, з ким проживає дитина, оскільки він проводить з нею значно менше часу. Багато в чому його становище залежить від того, які відносини складаються між ним і тим з батьків, з яким проживає дитина.

Батьки можуть вирішувати питання участі того з них, хто проживає окремо від дитини, в її вихованні за взаємною угодою. Однак ця норма не встановлює форми цієї угоди (договору). Щоб уникнути подальших невизначеностей і непорозумінь, такий договір доцільно укласти в письмовій формі. У договорі батьки можуть визначити, скільки часу і в які саме дні тижня дитина має проводити з тим із них, хто проживає окремо від неї, з ким вона залишатиметься у святкові дні, хто забиратиме її під час канікул, у якому порядку розглядатимуться питання, що стосуються дитини [263, с. 238].

Якщо взаємовідносини між батьками загострені, саме договір допоможе найоптимальніше вирішити проблеми спілкування та виховання дитини батьком, який проживає окремо від неї. При цьому той з батьків, хто проживає з дитиною, у разі його ухилення від виконання умов договору або порушення їх зобов'язаний відшкодувати іншому з батьків матеріальну і моральну шкоду.

Якщо ж такого договору немає, то інший з батьків має право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди в разі порушення його правомочностей щодо дитини за наявності таких юридичних фактів: 1) батько, який проживає з дитиною, має подати заяву в орган опіки та піклування; 2) на підставі цієї заяви зазначений орган визначає способи участі у вихованні дитини батька, який окремо від неї проживає, про що виноситься відповідне рішення органом опіки та піклування; 3) ухилення того з батьків, хто проживає з дитиною, від виконання цього рішення, яке є обов'язковим для виконання.

Відповідно до ст. 141 СК України, мати й батько мають рівні права й обов'язки відносно дитини, незалежно від того, перебували вони в шлюбі між собою чи ні. І сам факт розірвання шлюбу не впливає на обсяг прав і обов'язків щодо дитини. Один із батьків має право перешкоджати зміні прізвища своєї дитини. У разі виникнення спору його вирішує орган опіки та піклування або суд. При вирішенні зазначеного спору береться до уваги виконання батьками своїх обов'язків щодо дітей, а також інші обставини, які засвідчують відповідність зміни прізвища інтересам дитини.

Згідно із сімейним законодавством, батько дитини має право на захист свого батьківства, якщо вважається, що батьком дитини є чоловік її матері в повторному шлюбі (у разі, коли дитина народилася до закінчення десяти місяців від дня припинення шлюбу або визнання шлюбу недійсним, але після реєстрації повторного шлюбу її матері з іншим чоловіком). Для визначення свого батьківства попередній чоловік має або узгодити це у вигляді спільної заяви з чоловіком у повторному шлюбі, або за рішенням суду довести походження дитини саме від нього.

Разом з цим при дослідженні правових наслідків припинення шлюбних відносин немайнового характеру розглянемо також наслідки, які виникають між подружжям, дітьми та іншими особами у зв'язку з припиненням шлюбу.

Одним з основних особистих немайнових прав дитини є її право на сім'ю та сімейне виховання. Насамперед воно полягає в наданні дитині можливості жити й виховуватися в сім'ї. Право дитини на сімейне виховання охоплює не лише проживання з батьками, а й спілкування її з дідом, бабою, прадідом, прабабою, братами, сестрами та іншими членами сім'ї. У СК України вперше закріплені права не тільки баби та діда на виховання онуків і правнуків, а й прабаби і прадіда, якщо вони проживають окремо.

Стаття 257 СК України встановлює право баби, діда, прабаби, прадіда на спілкування зі своїм онуком, правнуком і на участь у їх вихованні. Підставою

цього права є родинний зв'язок між бабою, дідом і онуком або прабабою, прадідом і правнуком.

СК України встановлює право, а не обов'язок баби, діда, прабаби, прадіда, пов'язаний з вихованням онуків і правнуків. У зв'язку з цим можна говорити про те, що, виховуючи внуків і правнуків, вони не тільки виконують свої моральні обов'язки, а й реалізують своє право [263, с. 238].

На практиці можуть виникати випадки, коли батьки розлучені або коли один із них помер (був оголошений померлим), а той з батьків, з ким залишилися проживати діти, не дає можливості батькам (бабі, дідові) іншого з подружжя спілкуватися з дітьми. У зв'язку з цим батьки чи інші особи, з якими проживає дитина, не мають права перешкоджати у здійсненні бабою, дідом, прабабою, прадідом своїх прав щодо виховання внуків, правнуків (ч. 2 ст. 257 СК України).

Дід, баба, прадід, прабаба у разі чинення батьками або іншими особами, з якими проживають діти, перешкод їх спілкуванню з онуками, правнуками мають право на підставі ст. 124 Конституції України звертатися безпосередньо до суду з позовом про усунення цих перешкод. При розгляді спору суд має керуватися інтересами дітей. У своєму рішенні він має встановлювати способи участі діда, баби, прадіда, прабаби у вихованні дитини (систематичні зустрічі, відвідування дитиною місця проживання баби, діда, прабаби, прадіда тощо), місце і час їх спілкування, а також враховувати інші обставини, що мають значення для справи.

Якщо ж спілкування діда, баби, прадіда, прабаби з онуками й правнуками негативно впливає на останніх, орган опіки та піклування може заборонити його, причому як тимчасово, так і назавжди [263, с. 285].

Брати й сестри мають право на спілкування (ст. 259 СК України). Особливої актуальності реалізація зазначеного права набуває в тих випадках, коли через ті чи інші життєві обставини брати й сестри не проживають разом, внаслідок чого утруднюється їх спілкування між собою. Крім того, можливі

випадки, коли через певні обставини батьки перешкоджають такому спілкуванню. Як правильно зазначено в літературі, з метою підтримання та зміцнення родинних зв'язків законодавець і закріплює право братів і сестер на спілкування незалежно від їх місцезнаходження і ставлення до цього батьків або інших членів сім'ї [263, с. 387].

Ще одним із наслідків припинення шлюбних правовідносин є право кожного з колишнього подружжя на новий шлюб. Незважаючи на те що шлюб, який розривається в суді, припиняється з дня набрання чинності рішенням суду, колишнє подружжя, як визначається в СК України, нібито не має права укласти новий шлюб до одержання в органі РАЦС за місцем проживання будь-кого з них свідоцтва про розірвання шлюбу або до одержання відповідного рішення суду, яке набрало чинності. Таке положення передбачене ст. 116 СК України. Таким чином, законодавець, очевидно, примушує колишнє подружжя реєструвати розлучення в органі РАЦС [263, с. 190; 264, с. 231].

Однак, аналізуючи окремі положення СК України, зазначимо, що в цьому кодексі у ст. 114 вказано, що шлюб припиняється саме в момент набрання рішенням суду про розірвання шлюбу чинності, а також у разі винесення відповідної постанови органом РАЦС. Таким чином, після набрання чинності рішенням суду або постановою органу РАЦС особа вже не перебуває в шлюбі, хоч і не отримала свідоцтва про розірвання шлюбу. Крім того, хоч у ст. 116 СК України вказано про отримання свідоцтва про розірвання шлюбу, однак термін такого отримання не встановлений, тобто необмежений. Зважаючи на це, особа може вступати в новий шлюб без реєстрації свого розлучення в органах РАЦС, бо рішення суду про розірвання попереднього шлюбу набрало чинності або в особи наявна відповідна постанова органу РАЦС.

Правові наслідки майнового характеру, що виникають у разі припинення шлюбних правовідносин. У правових системах країн Євросоюзу і в українській правовій системі сімейного права однією з найважливіших властивостей при

виникненні та припиненні шлюбних правовідносин вважають наявність певних майнових відносин між подружжям.

За законодавством України спільна власність подружжя є однією зі складних цивільно-правових проблем. Незважаючи на те що СК України ввібрав у себе досвід, накопичений за роки радянської влади, і передбачив гнучкий механізм пристосування власності подружжя до мінливих потреб сім'ї (шлюбний договір), правове регулювання відносин спільної власності членів сім'ї не можна вважати досконалим і завершеним [267, с. 13; 268, с. 54].

Соціально-економічні зміни, які відбулися в нашій країні останніми роками, справили вирішальний вплив на розвиток шлюбних правовідносин [173, с. 43]. Відродження права приватної власності, поява нових її об'єктів, скасування обмежень щодо складу та кількості майна, розширення меж договірної ініціативи членів сім'ї – це ті передумови, що стали причиною виникнення абсолютно нових видів майнових відносин у сім'ї. Крім того, особливої актуальності набувають: визначення основних підстав виникнення права спільної сумісної власності, адже характерна особливість права спільної сумісної власності зумовлена множинністю суб'єктів і єдністю об'єкта; суб'єктний склад; рівноправність суб'єктів при здійсненні наданого їм права; основні критерії припинення (поділ) права спільної сумісної власності справедливим, законним чином. На цьому тлі особливої актуальності набуває проблема пошуку і розробки нових правових механізмів, покликаних адекватно регулювати майнові відносини між подружжям у шлюбі та після припинення шлюбних правовідносин. Йдеться про ті внутрішні юридичні засоби, від якості, оптимальності та ефективності яких залежить майбутній розвиток шлюбних правовідносин в Україні в цілому [167, с. 316].

Розірвання шлюбу впливає не тільки на особисті, але й на майнові відносини колишнього подружжя (одного з подружжя, якщо шлюб припиняється не внаслідок його розірвання, а внаслідок смерті або оголошення його померлим), а також інших осіб.

Майнові правовідносини подружжя – це складний комплекс дій стосовно володіння, користування і розпорядження майном [452, с. 201]. Право визначає основні параметри поведінки подружжя в майновій сфері: закріплює, яке майно знаходиться у власності подружжя або кожного з них, встановлює обсяг прав і обов'язків подружжя стосовно цього майна, умови його реалізації, порядок набуття і продажу майна, відповідальність подружжя по спільних або особистих зобов'язаннях тощо.

Правовий режим майна подружжя визначається в залежності від того, хто його встановив – законодавець або самі учасники майнових відносин – подружжя. У зв'язку з цим можна говорити про законний (легальний) і договірний (контрактний) правові режими подружнього майна [167, с. 109].

Законний режим означає, що комплекс подружніх прав і обов'язків стосовно майна, порядок набуття і відчуження цього майна, правомочності з володіння і користування ним, а також межі відповідальності подружжя по спільних і особистих боргах визначаються чинним законодавством. У разі виникнення суперечок між сторонами вони розглядаються відповідно до чинного цивільного і сімейного законодавства України.

Законний режим майна відрізняється від договірного низкою ознак. Насамперед він установлений формально-визначеними законодавчими нормами, а не договором. Законний режим поширюється на всіх осіб, що вступають у шлюб, у той час як шлюбний договір має силу тільки щодо конкретної подружньої пари, яка його уклала. Законний режим подружнього майна виникає автоматично, внаслідок прямої вказівки закону, а договірний є результатом вольових дій подружжя, що їх зафіксував нотаріус. Крім того, законний режим вужчий за обсягом, ніж договірний.

Необхідно зазначити, що законний режим є основним видом правового режиму майна, оскільки він має набагато більше поширення, ніж договірний. У переважній більшості випадків права й обов'язки подружжя в шлюбно-сімейній

сфері підпорядковуються режиму регулювання, встановленому нормами сімейного законодавства.

Аналіз законодавства дає можливість визначити наявність єдиних ознак, загальних положень, що поширюються на цю сукупність правових норм. Основними принципами, що пронизують законний режим майна, є: 1) презумпція спільності подружнього майна; 2) рівність прав подружжя стосовно їхнього спільного майна незалежно від розміру внеску в це майно; 3) рівність прав з володіння, користування і розпорядження подружнім майном; 4) спільна відповідальність подружжя по зобов'язаннях майнового характеру [85, с. 64].

Основною ідеєю, втіленою в сімейне законодавство при регулюванні майнових відносин подружжя, є підтримка і всебічний захист єдності і спільності майнових інтересів подружжя, узгодженості їхніх дій щодо володіння, користування і розпорядження цим майном. Наприклад, у сімейному праві України простежується презумпція спільності майна подружжя. Доведенню підлягає лише факт належності майна до роздільного майна подружжя (чоловік або дружина мають довести, що майно вони набули до шлюбу чи в період шлюбу в дарунок, у спадщину тощо). Якщо суд визнає, що не надано достатніх доказів щодо спірного майна, таке майно визнається спільним майном подружжя. Більше того, не припиняє дії принципу спільності майна тимчасове роздільне проживання подружжя, викликане відрядженням, відпусткою, перебуванням на лікуванні, проходженням військової служби тощо [254, с. 94]. Крім цього, через усі норми, що регулюють майнові відносини подружжя, чітко проходить ідея рівності прав подружжя щодо володіння, користування і розпорядження майном незалежно від розміру внеску в це майно кожного з них.

Правовий режим майна подружжя визначається також тим, у якому порядку виникають і припиняються права подружжя на майно. Сімейне право встановлює, що спільність майна виникає тоді, коли особи реєструють шлюб і

фактично складають сім'ю [340, с. 401; 487, с. 210]. При цьому право на майно виникає незалежно від підстав його виникнення (купівля-продаж, міна, винагорода за працю, прибуток спільного майна тощо). Не має значення також і те, на чие ім'я подружжю виданий правовстановлюючий документ [76, с. 11].

Важливим елементом правового режиму майна подружжя є порядок припинення їхніх майнових прав. Сімейне право пов'язує припинення режиму спільності майна подружжя з моменту припинення шлюбу.

Здійснення подружжям права спільної власності може привести також і до його припинення. Припинення спільної власності подружжя відбувається шляхом розподілу або в разі смерті одного з подружжя. Припинення права спільної власності подружжя регулюється ст.ст. 69–72 СК України [41].

Зважаючи на вказане, постає багато питань щодо законодавчого врегулювання майнових відносин двох фізичних осіб, які проживали однією сім'єю, вели одне господарство, мали певні права й обов'язки подружжя, однак не зареєстрували своїх шлюбних відносин в органах РАЦС, або зареєстрували свій шлюб у релігійній установі, тобто вступили в релігійний шлюб, або уклали цивільне партнерство.

Аналізуючи СК України, слід звернути увагу, що майнові права подружжя, які проживають однією сім'єю без укладення та реєстрації в органах РАЦС шлюбу, тобто перебувають у фактичних шлюбних відносинах (конкубінаті), врегульовані положенням ст. 74 СК України. Відповідно до вказаної статті, особам, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, належить майно, набуте за час спільного проживання, на праві спільної сумісної власності. Разом з цим на спільне майно осіб, що перебувають у фактичному шлюбі, поширюється положення Глави 8 СК України.

Звернемо увагу на те, що квазішлюбні відносини між двома фізичними особами, зокрема між чоловіком і жінкою, які перебувають у релігійному шлюбі, або між двома фізичними особами, які перебувають у цивільному партнерстві, можна вважати належними до відносин, подібних до шлюбних або

фактичних шлюбних відносин, бо зазначені види відносин збігаються з відносинами чоловіка і жінки, які проживають разом без укладення і реєстрації в органах РАЦС шлюбу. Цивільне партнерство та релігійний шлюб не реєструються в органах РАЦС, хоч релігійний шлюб може мати спеціальний порядок державної реєстрації. Разом з цим двоє фізичних осіб, які перебувають у релігійному шлюбі або в цивільному партнерстві, проживають разом однією сім'єю, можуть мати певні права й обов'язки подружжя. Таким чином, релігійний шлюб та цивільне партнерство мають усі ознаки, подібні до ознак шлюбних правовідносин, зокрема фактичних шлюбних правовідносин між двома фізичними особами, які не зареєстрували свій шлюб у органах РАЦС. Отже, слід зробити висновок, що на майнові відносини фізичних осіб, які перебувають у квазішлюбних правовідносинах – релігійному шлюбі та цивільному партнерстві, також може поширюватись положення Глави 8 СК України, і найпевніше більше на майнові відносини між жінкою і чоловіком, які перебувають у релігійному шлюбі, бо останній найбільш подібний до шлюбу.

Зважаючи на викладене, ураховуючи положення СК України, припинення права спільної власності подружжя може бути пов'язано з кількома обставинами, а саме:

- 1) припинення шлюбу шляхом розлучення (ст. 72 СК України).

Слід зазначити, що це положення суперечить ч. 1 ст. 68 СК України, відповідно до якої розірвання шлюбу не припиняє права спільної сумісної власності на майно, набуте під час шлюбу;

- 2) смерть одного з подружжя;

- 3) роздільне проживання подружжя при фактичному припиненні подружніх відносин;

- 4) встановлення договірної режиму майна подружжя. Укладення шлюбного договору в цьому разі буде підставою для припинення дії законного режиму спільності набутого [167, с. 97; 383, с. 243].

Припинення спільної власності подружжя здійснюється шляхом її розділу на частки між співвласниками. Цей розподіл може бути проведено на будь-якому етапі шлюбних правовідносин:

- 1) у період шлюбу або фактичного шлюбу, релігійного шлюбу або цивільного партнерства;
- 2) у момент розірвання шлюбу;
- 3) після припинення шлюбу або фактичного шлюбу;
 - 3.1) після припинення квазішлюбних відносин – релігійного шлюбу;
 - 3.2) після припинення відносин, подібних до шлюбних – цивільного партнерства (за умови, якщо в майбутньому цивільне партнерство знайде схвалення серед населення України та буде нормативно регламентовано);
- 4) при пред'явленні кредитором вимог про розподіл спільного майна подружжя для звернення стягнення на частку одного з подружжя в їхньому спільному майні.

В юридичній літературі розглядають поняття «поділ спільного майна подружжя» як угоду, спрямовану на припинення режиму спільності на майно, нажите за час шлюбних відносин [397, с. 21]. Дійсно, такий поділ є дією обох членів подружжя, у результаті чого режим спільності майна подружжя припиняється і кожний з них стає власником тієї частки, яка йому виділена.

За відсутності суперечки між подружжям, розподіл майна може бути зроблений добровільно. У цьому разі чоловік і жінка укладають угоду про розподіл. Додання такій угоді певної форми не є умовою його дійсності. Чоловік і жінка, подружжя, які перебувають у шлюбі, фактичному шлюбі або навіть які перебувають у відносинах, подібних до шлюбних (квазішлюбних відносинах) – релігійному шлюбі, можуть нотаріально засвідчити таку угоду за власним бажанням, оскільки нотаріальна форма створює велику правову визначеність, особливо у взаєминах із третіми особами. За наявності угоди майно поділяється відповідно до цієї угоди. Подружжя може поділити майно не в рівних частках, а в іншій пропорції. Однак відступ від рівності часток не має

порушувати інтереси третіх осіб. Зокрема, якщо розподіл зроблений з метою запобігання зверненню стягнення на майно одного з подружжя його кредиторами, останні мають право заперечити таке угодою про розподіл [405, с. 112].

Спільність майна, нажитого подружжям, як основний принцип діє доти, поки шлюб існує, і закінчується лише з його припиненням [280, с. 130].

Як уже було сказано, ст. 68 СК України передбачає, що розірвання шлюбу не є обов'язковою умовою для припинення права спільної сумісної власності подружжя на майно, набуте під час шлюбу.

До вимог розлучених про розподіл майна, нажитого ними в період шлюбу, застосовується відповідно до ч. 2 ст. 72 СК України трирічний термін позовної давності. При цьому спливання трирічного терміну позовної давності для вимог про розподіл спільного майна подружжя, шлюб яких припинений, варто обчислювати не з моменту припинення шлюбу, а з дня, коли один зі співвласників довідався або міг довідатися про порушення свого права власності (ч. 2 ст. 72 СК України, ч. 1 ст. 261 ЦК України).

Спільність майна є невід'ємною частиною подружнього союзу. І якщо розірвання шлюбу означає автоматичне припинення законного режиму спільності набутого, то воно не тягне за собою змін стосовно спільного майна, нажитого в період шлюбу. Це означає, що після набрання чинності рішенням суду про розірвання шлюбу майно, яке знову набуває колишнє подружжя, є роздільним (бо режим спільності набутого припинився). Однак речі, що були нажиті в період шлюбу і після його розірвання, продовжують складати спільну сумісну власність (тепер уже колишнього подружжя), що буде зберігатися до моменту розподілу [397, с. 237].

Слід звернути увагу на випадки, коли один із подружжя набув майно не за спільні кошти, а за особисті або надані батьками. У таких випадках виникає питання спільності набутого майна, бо, з одного боку, майно (наприклад, квартира) набуто в період спільного сумісного проживання подружжя, а з

іншого – вказане майно набуто за особисті кошти одного з подружжя. Тут стикаються два положення законодавства України: спільність та роздільність майна подружжя. У цивільній літературі надано декілька прикладів судової практики вирішення питань про розподіл майна подружжя при розірванні шлюбу, припиненні шлюбних правовідносин. У багатьох випадках один із подружжя «забуває» про те, що майно, стосовно якого існують претензії, набуто за особисті кошти другого з подружжя, і в цьому разі звертається до суду з проханням поділити майно з урахуванням його спільності, а також у багатьох випадках в інтересах дитини. При цьому часто поділ вимагається в розмірах: $\frac{2}{3}$ – одному з подружжя – заявникові та $\frac{1}{3}$ – іншому з подружжя, який саме і набув це майно за власні кошти.

У таких випадках ВСУ своїми постановами зобов'язує суди при розгляді подібних справ ретельно проводити перевірку щодо того, за чиї кошти набуто спірне майно, відносно якого подано заяву про розділ після розірвання шлюбу. Насамперед суди мають вирішити питання щодо спільності майна. Якщо буде встановлено, що майно набуто не за спільні кошти, а за особисті кошти одного з подружжя, воно не підлягає поділу. Зазначене вказує на те, що подружжю необхідно довести, що майно, набуто в шлюбі, було набуто або за особисті кошти одного з подружжя, або за спільні кошти [28].

Крім вищевказаного, слід звернути увагу на випадки, коли майно набуто одним із подружжя за кошти, які він отримав від своєї діяльності як фізична особа-підприємець. Таке майно буде вважатись особистою приватною власністю, а тому поділу також не підлягає [26].

З аналізу цивільного та сімейного законодавства України: майно, що його набуло подружжя за час перебування в шлюбі, не буде визнано автоматично спільною власністю подружжя, а тому спільність набуття такого майна при розгляді справ про поділ спільного майна при розриві шлюбу необхідно перевіряти (ст. 60 СК України) [27].

Слід звернути увагу й на поширеність випадків, коли власник рухомого майна (автомобіля, катера, мотоцикла, літака тощо), яке є об'єктом спільної сумісної власності подружжя, відчужує це майно третій особі з метою відмежування цього рухомого майна від спільної маси майна, яке підлягає поділу при розлученні. Наприклад, один із подружжя відчужив автомобіль своєму синові, попередньо сплативши за нього залишок кредиту, бо цей автомобіль був придбаний за кредитні кошти. Тут виникла ситуація, коли нерухоме майно перебуває у спільній сумісній власності подружжя, придбаній за кредитні кошти в інтересах сім'ї. Звідси зобов'язання щодо сплати кредиту також є спільними для подружжя і підлягають поділу. Під час судового розгляду місцевий суд не встановив походження коштів (спільні або особисті), які були сплачені за кредит, а також не встановили, куди пішли кошти, отримані від відчуження нерухомого майна. У цьому разі ВСУ скасував попереднє рішення, направив матеріали на новий розгляд, та зазначив, що суд має встановити, за рахунок кого з подружжя здійснювалося погашення їхнього спільного боргу, чи не вносила відповідачка свої особисті кошти в рахунок погашення кредитного зобов'язання, чи не зміниться розмір компенсації внаслідок відчуження спільного сумісного майна після врахування внесених у рахунок виконання спільного боргу іншим із подружжя особистих коштів [24].

Отже, враховуючи вищевикладене, слід зазначити, що спільність майна подружжя визначається фактом набуття його під час шлюбу, спільною участю подружжя в набутті цього майна та спільною працею подружжя щодо набуття цього майна. Факт набуття майна, щодо якого існує спір у період шлюбу, не є безумовною підставою для віднесення такого майна до спільної сумісної власності подружжя. Тому, як зазначено в правовій позиції ВСУ від 05.04.2017 року, суд має застосувати норму ст. 60 СК України та встановити факт набуття майна під час шлюбу, факт набуття майна за спільні кошти подружжя або факт спільної праці подружжя щодо набуття цього майна [29].

При договірному режимі майна подружжя має право самостійно встановлювати для себе обсяг взаємних прав і обов'язків у майновій сфері.

Істотною новелою в цьому питанні є можливість закріплення в шлюбному договорі нерівності часток подружжя у спільному майні. Інакше кажучи, подружжя може визнати, що частка одного з них буде більшою від частки іншого.

Важливим моментом, що істотно відрізняє договірний режим майна від законного, є також те, що подружжя за своєю угодою можуть передавати права з управління спільним майном одному з них, наділити одного з подружжя правом розпоряджатися спільним майном тощо.

Надаючи подружжю значні можливості самостійно визначати свої взаємні права й обов'язки, законодавство, проте, окреслює рамки свободи подружжя в цій сфері. Ідея полягає в тому, що подружжя не може включати в шлюбний договір положення, які обмежують інтереси одного з них, а також права інших осіб, і в першу чергу неповнолітніх дітей. Тому буде незаконною домовленість подружжя, у результаті якої неповнолітні діти можуть позбутися належних їм майнових прав, зокрема права користування квартирою, будинком, іншим житловим приміщенням тощо. Державний контроль за дотриманням цього принципу покликані здійснювати нотаріальні органи, що реєструють шлюбні договори.

З припиненням шлюбу перестає діяти законний режим майна подружжя, тобто режим їхньої сумісної спільної власності, але за умови, що подружжя розділили спільно нажите в шлюбі майно. Якщо подружжя не розділили спільне майно, то і після розлучення воно продовжує залишатися спільним з відповідним правовим режимом, бо було набуто під час шлюбу. Саме по собі розлучення без розподілу майна не може перетворити спільну власність подружжя на часткову або роздільну власність. Для здійснення одним із розлучених подружжя угоди з розпорядження спільним майном потрібна ясно виражена згода іншого власника майна, тобто розлученого подружжя.

Право спільної власності подружжя – вид спільної власності. Спільна власність подружжя – це право власності двох осіб, пов'язаних особисто-правовим шлюбним союзом. Відповідно до законного правового режиму, все майно можна підрозділити на спільне майно і роздільне.

Необхідною передумовою виникнення спільної власності подружжя є наявність зареєстрованого шлюбу. Майно, нажите під час шлюбу, є згідно зі ст. 60 СК України спільною власністю подружжя.

До конститутивних ознак спільної власності подружжя належать такі: суб'єктами спільної власності подружжя є тільки особи, що перебувають у зареєстрованому шлюбі; спільність подружнього майна виникає внаслідок закону або шлюбного договору.

У цивільному праві розрізняють три поняття терміна «майно». Під майном розуміють тільки речі, що належать особі на праві власності; також під майном розуміють не тільки речі, але й права; разом з цим під майном розуміють не тільки речі, права, але й обов'язки (наприклад, спадкоємне майно) [342; 343].

У літературі немає єдиної точки зору про поняття спільного майна подружжя. Одні автори вважають, що до складу спільного майна входять тільки речі [405, с. 99]. З цією точкою зору не можна погодитися, оскільки, як вбачається з розмаїтості визначення терміна «майна», до складу спільного майна належать: речі, права на ці речі, а також обов'язки щодо цих речей. Не слід також залишати поза увагою й внески кожного з подружжя щодо використання ІТ-технологій (зберігання та використання криптовалют, набуття та використання віртуального майна, розробка та використання ІТ-програм тощо). Отже, подружжя мають на внесок не право власності, а зобов'язальне право [468, с. 284].

Вчинений під час шлюбу розподіл спільної власності подружжя означає припинення права спільної власності тільки на роздільне майно. Тому та частина майна, що не була розділена, а також майно, що його нажили дружина і

чоловік у період шлюбу, надалі складає їхню спільну власність, якщо, звичайно, інше не передбачено договором між ними [400, с. 49].

У тому разі коли колишні чоловік і дружина продовжуватимуть жити одною сім'єю, а їхній шлюб був розірваний у реєстраційному порядку, розірвання шлюбу за заявою зацікавлених осіб може бути визнано судом фіктивним. Виходячи зі змісту ст. 108 СК України, фіктивне припинення шлюбу можна визначити як таке розірвання шлюбу органом РАЦС, яке подружжя здійснили не з метою припинення шлюбних відносин і подальшого сімейного життя, а з будь-якою іншою метою. Однак при цьому продовження спільного проживання двох осіб у сім'ї після реєстрації їх розлучення та без відповідної (повторної) реєстрації своїх сімейних відносин, які продовжуються, можна вважати належним до фактичних шлюбних відносин.

Сьогодні одним із найактуальніших питань є поділ після розлучення майна, набутого в кредит під час шлюбу. Це пояснюється тим, що за роки кредитного буму в Україні більша частина нерухомості, автомобілів і побутової техніки набувалась у кредит – повністю або частково.

Згідно з нормами СК України, якщо один із подружжя уклав договір в інтересах сім'ї, то гроші, інше майно, у тому числі гонорар, виграш, які були одержані за цим договором, є об'єктом права спільної власності чоловіка і дружини. Отже, за загальним правилом, майно, що його подружжя набуло в кредит, є спільною власністю кожного з подружжя. У разі поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, частки майна кожного з подружжя є рівними, якщо інше не визначено домовленістю між ними або шлюбним договором.

Для значної кількості законодавств країн світу є характерним установлення в різних комбінаціях кумулятивних прив'язок щодо вирішення питань припинення шлюбу та його правових наслідків (наприклад, Естонія, Італія, Португалія, Румунія, Туніс, Угорщина, Швейцарія та ін.).

За законодавством України припинення шлюбно-сімейних відносин не припиняє права спільної сумісної власності подружжя на майно, набуте за час шлюбу, для цього необхідно його розділити. До вимог про поділ майна, заявлених після припинення шлюбних відносин, застосовується позовна давність у три роки (ч. 2 ст. 72 СК України) [41]. З моменту розірвання шлюбу втрачається право на одержання спадщини за законом після смерті колишнього чоловіка або дружини, право на пенсійне забезпечення у зв'язку з втратою другого з подружжя за встановленими в законі підставами тощо. Однак припинення шлюбних відносин не впливатиме на обсяг батьківських прав, а саме право одного з батьків, який проживає окремо, брати участь у вихованні дитини, а другий з колишнього подружжя не може йому в цьому перешкоджати. Усі питання виховання та утримання дітей після припинення шлюбних відносин вирішуються за взаємною згодою батьків або в судовому порядку.

Більшість країн континентальної Європи є католицькими країнами, і, безумовно, на шлюбні правовідносини істотно вплинуло канонічне (католицьке) право, згідно з уявленнями якого розлучення або взагалі неприпустиме, або дозволяється не інакше, як рішенням церковних органів виключно за наявності суворо обмежених підстав. Сучасне законодавство щодо розлучення певною мірою лібералізоване, однак держава продовжує контролювати процес розлучення подружжя, оскільки вважається, що розпад сім'ї вкрай небажаний для суспільства, негативно на ньому позначається. Разом з тим ця позиція поступово відступає з міркувань захисту інтересів людської особистості.

Закони зарубіжних країн допускають розірвання шлюбу переважно в судовому порядку за наявності певних підстав, основними з яких є безнадійний розпад сім'ї та винна поведінка одного з подружжя, яка дозволяє іншому ініціювати процедуру розлучення.

У праві держав-членів Євросоюзу існує так званий інститут сепарації – як правило, умовне, безстрокове призупинення дії шлюбу судом та одержання дозволу на роздільне проживання чоловіка і дружини [91, с. 15; 193, с. 146; 287, с. 29]. Інакше кажучи, подружня пара юридично оформляє роздільне проживання, при цьому дійсність шлюбу не припиняється, а чоловік і дружина не в змозі укласти інший шлюб. Однак можуть наставати наслідки іншого характеру: припиняється обов'язок спільного проживання, не виникає режиму спільного майна, що набувається за час такого роздільного проживання, та ін. В акті суду про встановлення режиму роздільного проживання врегульовуються майнові питання та питання виховання дітей. Обидві сторони протягом цього періоду однаковою мірою відповідають за утримання дітей. Подружжя може обрати законне роздільне проживання як засіб перевірки того, чи є сенс подавати на розлучення. У багатьох випадках сепарація є попередньою стадією розлучення, хоч може закінчуватися й примиренням подружжя та збереженням сім'ї.

Сімейне законодавство України передбачає звернення стягнення на майно подружжя по їхніх боргах (ст. 73 СК України). На борги звертати стягнення не можна. Борги можуть обтяжувати спільне майно подружжя, але не включатися в його склад. У подружжя можуть бути спільні борги. Але ці борги виникають за наявності певних юридичних фактів, а не тільки тому, що ці особи є подружжям. Тому найбільш правильним уявляється думка, відповідно до якої до складу спільного майна подружжя входять речі, що належать їм на праві власності, і зобов'язальні майнові права, що виникають у період шлюбу в інтересах сім'ї (ч. 4 ст. 65 СК України).

Для спільного майна подружжя характерно також те, що не має значення, на ім'я кого з подружжя набуто в період шлюбу майно. Бо, як впливає зі змісту ч. 2 п. 24 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна

подружжя»від 21.12.2007 року [22], до спільної сумісної власності не належить майно: одного з подружжя, яке особа набула до шлюбу; набуте за час шлюбу на підставі договору дарування або в порядку спадкування; набуте за час шлюбу, але за кошти, які належали одному з подружжя особисто; речі індивідуального користування, у тому числі коштовності, навіть якщо вони були придбані за рахунок спільних коштів подружжя; кошти, одержані як відшкодування за втрату (пошкодження) речі, що належала особі, а також як відшкодування завданої їй моральної шкоди; страхові суми, одержані за обов'язковим або добровільним особистим страхуванням, якщо страхові внески сплачувалися за рахунок коштів, що були особистою власністю кожного з них. Що стосується премії, нагороди, одержаних за особисті заслуги, суд може визнати за другим з подружжя право на їх частку, якщо буде встановлено, що він своїми діями сприяв їх одержанню.

Для права спільної власності характерно, що розмір частки права власності у спільній речі заздалегідь не визначений. Це безчасткова власність. Майнові права учасників спільної власності похідні від особисто-правового зв'язку між ними.

Для виникнення спільного майна подружжя необхідно, щоб воно було набуто під час шлюбу. В осіб, що не перебувають у зареєстрованому шлюбі, тобто у фактичному шлюбі, релігійному шлюбі або цивільному партнерстві, також може виникнути право спільної власності на деякі речі, наприклад при спільному створенні речі (будинку).

Обов'язковими елементами юридичного складу, необхідного для виникнення спільності майна подружжя, є: набуття майна під час зареєстрованого шлюбу; набуття майна в результаті спільної праці подружжя [445, с. 642]. Сукупність елементів юридичного складу, необхідного для виникнення спільності майна подружжя, визначає і початковий момент виникнення спільності їхнього майна.

З огляду на те, що до складу спільного майна подружжя входять не тільки право власності, але й зобов'язальні права, можливі три вирішення цього питання: 1) майно стає спільним, коли зароблено, тобто коли на нього виникло право; 2) коли майно отримане; 3) коли майно внесене одним із подружжя в будинок, у сім'ю.

Отже, можна впевнено стверджувати, що зазначені вирішення питання спільності майна подружжя можна вважати належними й до вирішення аналогічних питань між двома фізичними особами, які перебувають у фактичному шлюбі (конкубінаті), релігійному шлюбі та в цивільному партнерстві, бо такі особи також після придбання речі мають на неї права, отримують це майно та вносять це майно в сім'ю.

Інше вирішення цього питання не можна визнати правильним, бо до складу спільного майна подружжя, як було сказано, входить не тільки право власності, але й право вимоги. Тому момент одержання майна не може бути вирішальним для визначення початкового моменту виникнення спільності майна подружжя. Точки зору, згідно з якою спільність майна подружжя виникає з моменту одержання його одним із подружжя, дотримуються В. І. Борисова, О. В. Дзера, І. В. Жилінкова та ін. [400, с. 247].

Не можна погодитися з третім вирішенням цього питання, що його пропонує зарубіжний науковець В. О. Рясенцев [350, с. 194]. Якщо дотримуватися цієї думки, то для виникнення спільності майна подружжя щоразу необхідно волевиявлення одного з подружжя, що не відповідає вимогам закону.

Таким чином, початковим моментом виникнення спільності майна подружжя слід уважати момент, коли в одного з подружжя виникло на нього право [460, с. 701; 465, с. 387].

Стаття 61 СК України передбачає, що якщо вклад до статутного фонду господарського товариства зроблено за рахунок спільного майна подружжя в

інтересах сім'ї, той із подружжя, хто не є учасником товариства, має право на поділ одержаних доходів.

У спільну власність надходять також доходи, одержані від їхнього спільного майна. Практика визнає спільним майном виграш по облігаціях державних позик і білетах грошової лотереї, якщо ці білети купило подружжя чи один із них у період шлюбу. Разом з тим важливо відзначити, що спільним майном визнаються не будь-які речі, нажиті в період шлюбу за рахунок трудових доходів подружжя.

У разі використання одним із подружжя спільних коштів у супереч ст. 65 СК України, інший із подружжя має право на компенсацію вартості його частки.

Положення, відповідно до якого спільна власність подружжя виникає внаслідок закону, незалежно від бажання сторін і, отже, її не можна скасувати угодою, можна визнати правильним. Сьогодні особи, що вступають у шлюб, можуть передбачити як будь-який режим майна, набутого до шлюбу, так і майна, набутого в період шлюбу.

Майно, що належить одному з подружжя, може бути істотно збільшене за рахунок коштів (грошових, трудових витрат) іншого з подружжя або спільних коштів (капітальний ремонт, переустаткування і т. ін.). Наприклад, будинок, власником якого є чоловік, капітально відремонтований на спільні кошти. У разі суперечки за рішенням суду таке майно може бути визнане спільною власністю подружжя.

Право спільної власності подружжя посідає центральне місце в системі майнових відносин між ними. Визначальним тут є принцип спільності нажитого в період шлюбу майна [314, с. 308].

Подружжя мають рівні права володіння, користування, розпорядження спільним майном, нажитим під час шлюбу. Це право належить їм рівною мірою й у тому разі, коли один із них був зайнятий веденням домашнього

господарства, доглядом за дітьми або з інших поважних причин не мав самостійного заробітку.

Рівність прав подружжя на майно, як було зазначено, припускає розпорядження їм за узгодженням подружжя. Майном, нажитим під час шлюбу, вони розпоряджаються за взаємною згодою.

Разом з тим при укладенні одним із подружжя із третьою особою договору, спрямованого на розпорядження спільним майном (купівля-продаж, найом), згода іншого з подружжя, що не є стороною в договорі, передбачається (презюмується).

Презумпція згоди іншого з подружжя для угод з відчуження спільного майна подружжя, що вимагають обов'язкового нотаріального посвідчення, не застосовується (ст. 65 СК України).

Якщо договір про відчуження боргу був укладений без згоди іншого з подружжя, вважає В. Ф. Маслов, то він має бути визнаний недійсним не тільки в частині, що належить позивачеві, а цілком, і сторони мають бути приведені в первісне становище.

Особливу точку зору з цього питання висловила М. В. Зимельова, яка вважає, що презумпція згоди подружжя на здійснення угод стосовно спільного майна виявляється при здійсненні платних угод і відсутня при безоплатному відчуженні речей, оскільки в першому разі майно подружжя поповнюється відповідним еквівалентом і в такий спосіб забезпечуються майнові інтереси іншого з подружжя. При безоплатному ж відчуженні відповідний еквівалент у спільне майно не вступає [416, с. 105].

Порушення подружжям правил про укладення угод може призвести до визнання угод недійсними. Наприклад, якщо на укладення таких угод навіть була формальна взаємна згода, вони можуть бути визнані недійсними за загальними правилами цивільного законодавства [140, с. 57].

За сформованою практикою спільне майно не може бути передано за договором дарування одним із подружжя без згоди іншого [480, с. 45].

Таким чином, до складу спільного майна подружжя входять не тільки речі, що належать подружжю на праві спільної власності, але й майнові права, що виникають у результаті праці хоча б одного з подружжя в період шлюбу, тобто під спільним майном подружжя потрібно розуміти спільність активу.

Новела в сімейному праві полягає в тому, що заробітна плата кожного з подружжя визначена як особиста власність кожного з них, тобто не є спільною власністю подружжя. Однак СК України включає в законодавчий обіг і поняття «сімейний бюджет». Цей термін зустрічається в постановах Пленуму Верховного Суду України, що є прикладом того, як практика судів враховується в нормах СК України [341].

Для виникнення спільної власності подружжя необхідна наявність зареєстрованого шлюбу, тобто особисто-правовий зв'язок між подружжям. При цьому, відповідно до положень ст. 74 СК України, подружжя може проживати однією сім'єю без реєстрації свого шлюбу, тобто перебувати у фактичному шлюбі, мати фактичні шлюбні правовідносини. Разом з цим на спільне майно осіб, що перебувають у фактичному шлюбі, поширюється положення Глави 8 СК України. Крім того, до фактичних шлюбних правовідносин або до правовідносин, подібних до шлюбних, можна вважати належними квазішлюбні правовідносини (релігійний шлюб та цивільне партнерство). Отже, за аналогією, можна припустити, що між особами, які перебувають у квазішлюбних відносинах, тобто в релігійному шлюбі та цивільному партнерстві, так само як між особами, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах або в зареєстрованому шлюбі, виникає спільна власність «подружжя» на спільно набуте майно.

Припинення шлюбу, фактичного шлюбу спричиняє і припинення спільної власності подружжя. Шлюб припиняється смертю одного з подружжя, оголошенням його померлим, а також розлученням. Щодо припинення фактичного шлюбу, то він буде припинятися в разі смерті одного з подружжя, оголошення його померлим або за спільним бажанням подружжя проживати

окремо один від одного. Релігійний шлюб буде припинятися так само в разі смерті одного з подружжя або визнання його померлим або в разі проведення релігійного обряду щодо розірвання релігійного шлюбу (що відбувається дуже рідко, фактично ніколи). Цивільне партнерство буде припинятися в разі розірвання угоди про цивільне партнерство, смерті одного з цивільних партнерів, визнання його померлим.

На практиці зустрічаються випадки, коли подружжя при розлученні не порушували суперечки про розподіл спільного майна. Виникає питання, чи зберігаються між розлученими особами відносини спільної власності. Розлучення спричиняє не тільки припинення особисто-правових відносин між колишнім подружжям, але й відносин спільної власності, оскільки останні впливають унаслідок закону з наявності шлюбу.

Тому після розлучення майно, оформлене на ім'я одного з колишнього подружжя, має вважатися належним йому на праві приватної власності. Інший із подружжя може в межах загальних термінів давності позову пред'явити позов про виділення його частки з колишнього спільного майна.

Питання поділу майна між подружжям, зокрема після розриву шлюбу, розглядаються на практиці в судах. Зважаючи на аналіз судової практики, ВСУ послідовно своїми постановами зобов'язує суди завжди встановлювати, за які кошти було набуто спірне майно і чи можна вважати таке майно сумісним. Часто один із подружжя набуває майно за свої особисті кошти або за кошти своїх батьків, а інший з подружжя вважає, що набуто майно за час шлюбу при розриві останнього має бути обов'язково поділено між ними.

Стосовно питання розподілу майна між подружжям О. Й. Пергамент пише: «Розподіл майна між подружжям, як правило, має місце лише при припиненні шлюбу» [300, с. 26]. Однак з цього не впливає, що розподіл майна може бути зроблений тільки при розірванні шлюбу. Наша судова практика допускає провадження з розподілу майна незалежно від факту розірвання шлюбу, якщо цього вимагають інтереси подружжя.

Розподіл майна, зроблений без припинення шлюбу, стосується лише того об'єкта майна, яким вони володіють на момент розподілу і не змінюють на майбутнє встановленого законом режиму майнових відносин між подружжям. Тому майно, що набуто після розподілу, буде вважатися їхнім спільним майном [332, с. 32]. Повністю заперечують можливість розподілу майна подружжя під час шлюбу М. О. Рейхель і М. В. Зимельова. Нині це питання вирішене в сімейному праві. У ч. 1 ст. 69СК України йдеться: «Чоловік і дружина мають право на розподіл майна, що належить їм на праві спільної власності, незалежно від розірвання шлюбу».

Належність майна до спільної сумісної власності подружжя визначається не тільки фактом набуття його під час шлюбу, але й спільною участю подружжя коштами або працею в набутті майна.

Однак судова практика відповідно до ст. 70 СК України виходить з рівності часток подружжя і в тих випадках, коли один із них не міг брати однакової участі у створенні спільного майна.

При розподілі спільного майна подружжя судова практика виходить із презумпції спільності майна подружжя, набутого в період шлюбу.

При розподілі спільної власності подружжя не виникає необхідності поділяти на частини кожен предмет спільного майна.

Суд, виходячи з презумпції рівності часток подружжя, розподіляє між подружжям предмети, що входять до складу спільного майна, аби в результаті цього загальна вартість усіх предметів спільного майна була розділена порівну. В окремих випадках суд може відступити від принципу рівності часток подружжя з огляду на інтереси одного з подружжя.

При вирішенні спору про поділ майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, суд згідно з ч.ч. 2, 3 ст. 70 СК України в окремих випадках може відступити від засади рівності часток подружжя, враховуючи обставини, що мають істотне значення для справи, а також інтереси неповнолітніх дітей, непрацездатних повнолітніх дітей (за умови, що розмір

аліментів, які вони одержують, недостатній для забезпечення їх фізичного, духовного розвитку та лікування). Під обставинами, що мають істотне значення для справи, потрібно розуміти не тільки випадки, коли один із подружжя не дбав про матеріальне забезпечення сім'ї, приховав, знищив або пошкодив спільне майно, витрачав його на шкоду інтересам сім'ї, але й випадки, коли один із подружжя не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку чи доходу (ч. 1 ст. 60 СК України).

Рішення суду має містити мотиви та обґрунтування відступу від засади рівності часток подружжя в їхньому спільному майні. Інтереси неповнолітніх дітей, непрацездатних повнолітніх дочки, сина або другого з подружжя, що заслуговують на увагу, суд може враховувати при визначенні способу поділу спільного майна в натурі й у тому разі, коли суд не відступив від засади рівності часток.

У березні 2013 року ОСОБА_3 звернулась до суду з позовом до ОСОБА_4 про поділ майна подружжя. Заперечуючи проти вказаних вимог, у червні 2013 року ОСОБА_4 звернувся до суду із зустрічним позовом до ОСОБА_3 про поділ майна подружжя.

В обґрунтування своїх вимог ОСОБА_3 та ОСОБА_4 зазначали, що в період з 28.04.1988 року по 14.01.2013 року вони перебували в зареєстрованому шлюбі. За час шлюбу вони придбали двокімнатну квартиру АДРЕСА_1, двокімнатну квартиру АДРЕСА_2, будинковолодіння за АДРЕСА_3, автомобіль марки Chevrolet Lacetti 2009 року випуску, автомобільний причіп «Бджілка» 1991 року випуску, трактор колісний «ЮМЗ-6АЛ» та два причепа тракторні. Посилаючись на те, що вони не можуть досягти згоди щодо поділу вказаного майна, вимушені звернутись до суду з відповідними позовами про його поділ. Справа розглядалась судами неодноразово.

Рішенням Миргородського міськрайонного суду Полтавської області від 29.03.2016 року позов ОСОБА_3 та зустрічний позов ОСОБА_4 задоволено

частково, а саме: визнано за ОСОБА_3 та ОСОБА_4 право власності по 1/2 ідеальній частині на таке (зазначене вище) майно подружжя без реального його поділу. Залишено у спільній частковій власності ОСОБА_3 та ОСОБА_4 вказане вище майно.

У рахунок компенсації 1/2 частини вартості проведеного переобладнання квартири в нежитлове приміщення – стоматологічний кабінет за АДРЕСА_4 – стягнуто з ОСОБА_4 на користь ОСОБА_3 56 857 грн 61 коп.

У задоволенні решти позову ОСОБА_3 та зустрічного позову ОСОБА_4 відмовлено.

Рішенням апеляційного суду Полтавської області від 12.07.2016 року рішення суду першої інстанції в частині стягнення з ОСОБА_4 на користь ОСОБА_3 56 857 грн 61 коп. у рахунок компенсації S частини вартості проведеного переобладнання квартири в нежитлове приміщення – стоматологічний кабінет за АДРЕСА_4 – скасовано та ухвалено в цій частині нове рішення про відмову в задоволенні позову. В іншій частині рішення суду першої інстанції залишено без змін.

Ухвалюючи рішення про часткове задоволення позову, суд першої інстанції виходив з того, що квартири, автомобіль, автомобільний причеп, колісний трактор та тракторні причепа є неподільними речами. Сторони не дійшли згоди з приводу виділення у власність одній з них конкретного майна, а також розміру компенсації на користь іншій за втрачену частку у праві спільної сумісної власності, така компенсація не вносила на депозитний рахунок суду, тому суд дійшов висновку про визнання за кожною із сторін по 1/2 ідеальної частини на спільне майно сторін без його реального розподілу і виділу в натурі. З такими висновками суду першої інстанції погодився й апеляційний суд.

Скасовуючи рішення суду першої інстанції та ухвалюючи нове рішення про відмову в задоволенні позову, суд апеляційної інстанції виходив з того, що згідно з копією розписки, яка міститься в матеріалах справи, 02.02.2009 року ОСОБА_4 взяв у ОСОБА_5 в борг 300 000 грн для ремонту вищевказаного

стоматологічного кабінету, гроші передані безпроцентно, з умовою, що ОСОБА_4 працевлаштує дітей позикодавця в зазначений стоматологічний кабінет. Дійсність зазначеного документа в установленому законом порядку не оскаржувалась [33].

На підставі зробленого аналізу 02.02.2017 року ухвалою ВССУ касаційну скаргу ОСОБА_3 було задоволено частково, рішення апеляційного суду Полтавської області від 12.07.2016 року було скасовано, справу було направлено на новий розгляд до суду апеляційної інстанції.

Якщо у складі спільного майна подружжя є особисті речі професійних занять кожного з подружжя, суд при розподілі спільного майна може присудити ці речі тому з подружжя, у користуванні якого вони знаходилися, з покладанням на нього обов'язку відповідної компенсації іншому з подружжя.

Таким чином, підставою припинення спільної власності подружжя, як правило, є розірвання шлюбу. Разом з тим закон допускає розподіл майна подружжя в період шлюбу. У цьому разі розподілу підлягає тільки наявне майно подружжя.

Розподіл майна подружжя може бути здійснений за обопільною згодою.

У цьому разі подружжя можуть оформити угоду в нотаріальному порядку. Нотаріус видає кожному з подружжя свідоцтво на частку у спільному майні (п. 2 Глави 11 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Мініюсту України від 22.02.2012 року №296/5) [38]. У разі суперечки розподіл спільного майна здійснюється в судовому порядку.

Суд виходить із презумпції рівності часток подружжя в їхньому спільному майні та презумпції майна подружжя, набутого під час шлюбу, у зв'язку з тим, що при відступу від принципу рівності часток подружжя суд у своєму рішенні має зазначити конкретні причини цього.

Якщо один із подружжя заперечує наявність спільності майна якихось речей, придбаних у період шлюбу, то тягар доведення підстав відсутності такої спільності ляже на цього з подружжя.

Правовідносини між подружжям стосовно їхнього спільного майна є триваючими, бо однією з підстав спільності майна подружжя є шлюб. Тому до припинення шлюбу термін позовної давності по спорах між подружжям про розділ їхнього спільного майна не може починатися.

Розподіл майна провадиться в натурі, якщо це можливо без завдання шкоди для його господарського призначення, тобто кожен із подружжя одержує по половині фактично наявного в сім'ї майна. Застосовується й інший спосіб розподілу, коли все майно або його більша частина передається в натурі у власність одному з подружжя, а другому він виплачує грошову компенсацію за його частину майна відповідно до експертної оцінки або його вартості – за домовленістю сторін.

Якщо між подружжям не досягнуто згоди про спосіб розподілу спільно нажитого майна, то за позовом одного з подружжя або обох з них суд може ухвалити рішення про розподіл їхнього майна.

До складу майна, що підлягає розподілу між подружжям, включається все майно, грошові суми, нажиті ними в період шлюбу, і такі, що є в наявності в подружжя, або такі, що на момент розподілу знаходяться в інших осіб.

Бувають випадки, коли подружжя після розірвання шлюбу й офіційної реєстрації розлучення в органах РАЦС продовжують спільно проживати, набуваючи при цьому майно. Таке майно не є спільною власністю і в разі розподілу цього майна береться до уваги розмір вкладеної суми й обсяг праці кожного з подружжя.

У разі розподілу майна враховуються також спільні борги подружжя і право вимоги боргів або інших сум по зобов'язаннях, що виникли в інтересах сім'ї. З розірванням шлюбу втрачаються й інші права, наприклад право на одержання пенсії, спадщини після смерті колишнього подружжя, право на відшкодування шкоди, завданої смертю колишнього подружжя-годувальника, тощо.

Як уже зазначалося, однією з підстав припинення шлюбу є смерть одного з подружжя, оголошення його померлим або визнання безвісно відсутнім. Відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення» від 05.11.1991 року №1788-ХІІ, якщо інший з подружжя перебував на утриманні померлого, був непрацездатним, він отримує пенсію по втраті годувальника, що дорівнює його колишнім заробіткам (колишнього з подружжя). Але виплата пенсії припиняється, якщо громадянин, оголошений померлим, з'явиться. У тому разі, якщо особа, яка була оголошена померлою, незалежно від часу своєї появи (головне – скасування відповідного рішення суду) пред'явить свої права і почне вимагати повернення належного їй майна в колишнього подружжя (якщо той уже перебуває в іншому шлюбі) в рамках своєї частки, колишній з подружжя зобов'язаний ці вимоги задовольнити (ст. 48 ЦК України).

У разі смерті одного з подружжя інший входить у першу чергу спадкоємців за законом.

До складу спадщини входять усі права й обов'язки, які належали померлому з подружжя на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті. Не входять до складу спадщини: особисті немайнові права; право на участь у товариствах; право членства в об'єднаннях; право на відшкодування збитків, заподіяних каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; права на аліменти, пенсію, інші виплати по закону; права й обов'язки особи як кредитора або боржника згідно зі ст. 608 ЦК України.

Навіть при несприятливому заповіті непрацездатні вдова/вдовець мають право на половину частки, яка їм належала б у разі спадкування за законом. Але розмір обов'язкової частки може бути зменшений за рішенням суду з урахуванням відносин між вдовою/вдівцем та спадкодавцем, іншими особами, а також через інші обставини, що мають суттєве значення.

Якщо говорити про майнові наслідки припинення шлюбу шляхом його розірвання, то не можна не зупинитися на праві на утримання після розірвання шлюбу як винятку із загального правила.

Під аліментами слід розуміти утримання, яке одна особа зобов'язана надавати іншій особі, з якою вона перебуває в сімейних правовідносинах, за наявності умов, передбачених законом або договором. На думку деяких авторів, поняття «утримання» та «аліменти» є тотожними [350, с. 112]. Стосовно аліментних правовідносин це твердження справедливе. Однак загалом поняття «утримання» ширше за поняття «аліменти».

Для сімейних правовідносин характерним є принцип взаємної моральної та матеріальної підтримки. Це одна з визначних рис сім'ї. Дружина і чоловік зобов'язані матеріально підтримувати одне одного. Як слушно зазначає З. Ромовська, обов'язок матеріальної підтримки одним із подружжя виникає з моменту реєстрації шлюбу та має моральний і юридичний характер з моменту появи необхідних для цього підстав [340, с. 354; 344, с. 11].

При розірванні шлюбу, на відміну від визнання його недійсним, права й обов'язки подружжя не анулюються. Тому розірвання шлюбу не припиняє права особи на утримання, яке виникло в неї під час шлюбу.

Відповідно до ст. 76 СК України, той з подружжя, хто є непрацездатним і потребує матеріальної допомоги, має право на одержання аліментів від іншого з подружжя, якщо той спроможний виплачувати їх не тільки під час перебування в шлюбі, а й після його розірвання, і якщо той з подружжя, хто вимагає аліменти, став непрацездатним до розірвання шлюбу або протягом року від дня його розірвання. Отже, для наявності аліментних зобов'язань між колишнім подружжям необхідно, щоб той з подружжя, хто вимагає аліменти, був непрацездатним і мав потребу в матеріальній допомозі, а той з подружжя, від кого вимагають аліменти, був спроможний їх виплачувати.

Особа має право на утримання й тоді, коли вона стала інвалідом після того, як минув один рік від дня розірвання шлюбу, якщо її інвалідність була результатом протиправної поведінки щодо неї колишнього чоловіка/колишньої дружини під час шлюбу.

Якщо на момент розірвання шлюбу дружині/чоловікові до досягнення встановленого законом пенсійного віку залишилося не більш як п'ять років, вона/він матимуть право на утримання після досягнення цього пенсійного віку за умови, що в шлюбі вони спільно проживали не менш як десять років.

Якщо у зв'язку з вихованням дитини, веденням домашнього господарства, піклуванням членів сім'ї, хворобою чи іншими обставинами, що мають істотне значення, один із подружжя не мав можливості здобути освіту, працювати, обійняти відповідну посаду, він має право на утримання у зв'язку з розірванням шлюбу і тоді, якщо є працездатним.

Але за умови, що потребує матеріальної допомоги і якщо колишній чоловік/колишня дружина може надавати матеріальну допомогу, право на утримання триває протягом трьох років від дня розірвання шлюбу. Факт непрацездатності того з подружжя, хто вимагає аліменти, у цьому разі встановлювати не треба.

Права й обов'язки подружжя стосовно утримання передбачені Розділом 9 СК України, де визначаються способи надання утримання, час, з якого вони сплачуються, визначення розміру аліментів одного з подружжя за рішенням суду [68, с. 60; 258, с. 95; 263, с. 133–158], припинення права одного з подружжя на утримання [85, с. 64; 284, с. 17] тощо.

Більш детальне розкриття питання щодо обов'язків з утримання подружжя в рамках цієї дисертації не проводиться, оскільки є предметом окремого дослідження.

Майнові права й обов'язки подружжя, що виникають під час шлюбу, поширюють юридичні наслідки реалізації зазначених правовідносин на осіб, що розірвали шлюб, а також на відносини з іншими особами/дітьми [191, с. 86]. Наприклад, реалізація жінкою/чоловіком свого права на материнство/батьківство, що передбачено ст.ст. 49–50 СК України, навіть після припинення шлюбних відносин не звільняє батьків від зобов'язань утримувати дитину до досягнення нею повноліття (ст. 180 СК України) або до 23 років,

якщо дитина продовжує навчання і потребує матеріальної допомоги (ст. 199 СК України).

Водночас треба мати на увазі, що законом встановлені винятки із зазначеного правила. Відповідно до ст. 188 СК України, батьки можуть бути звільнені від обов'язку утримувати дитину, якщо її дохід набагато перевищує дохід кожного з них і повністю забезпечує її потреби.

Аліментні зобов'язання щодо утримання батьками своїх неповнолітніх дітей – це правовідносини, внаслідок яких батьки зобов'язані утримувати цих дітей [340, с. 116; 403, с. 197]. Підставою їх виникнення є сукупність таких юридичних фактів: 1) кровне споріднення між батьками і дітьми, засвідчене в установленому законом порядку, або інші юридично значущі зв'язки між ними; 2) вік особи, яку батьки зобов'язані утримувати, тобто вік особи, яка має правовий статус дитини [263, с. 266]. Батьки зобов'язані утримувати свою дитину незалежно від того, одружені вони чи розлучені. Цей обов'язок зберігається й у тому разі, коли дитина народилася в шлюбі, який згодом було визнано недійсним [254, с. 217].

Цей обов'язок не припиняється й у разі позбавлення батьків батьківських прав (ст. 166 СК України) [426, с. 17].

Обов'язок утримувати дитину – це моральне і найважливіше правове зобов'язання батьків [191, с. 86; 203, с. 34; 224, с. 12]. Батьки можуть за домовленістю між собою визначати способи виконання обов'язку утримувати дитину (ст. 181 СК України). При цьому вони можуть укласти договір про сплату аліментів на дитину, умови якого (про розмір аліментів, строки їх присудження й виплати тощо) не мають порушувати права дитини, встановлені СК (ст. 189 СК України). Договір укладається в письмовій формі й нотаріально посвідчується [306, с. 207]. У разі невиконання одним із батьків свого обов'язку за договором аліменти можуть стягуватися на підставі виконавчого напису нотаріуса, що не виключає можливості стягнення їх у судовому порядку.

Якщо між колишнім подружжям немає домовленості щодо утримання дитини, зазначене питання вирішується в судовому порядку. Отже, суд, відповідно до ст. 182 СК України, вирішує такі питання: 1) стан здоров'я та матеріальне становище дитини; 2) стан здоров'я та матеріальне становище платника аліментів; 3) наявність у платника аліментів інших дітей, непрацездатних чоловіка, дружини, батьків, дочки, сина; 4) інші обставини, що мають суттєве значення.

У зв'язку з цим у кожному конкретному випадку суд визначає розмір аліментів з урахуванням зазначених вище обставин. Водночас при визначенні частки заробітку (доходу) того з батьків, з кого присуджено стягнення аліментів, суд має враховувати, що загальний обсяг усіх відрахувань при кожній виплаті заробітної плати не може перевищувати 50 % заробітку, який має виплачуватися працівникові (ч. 3 ст. 70 Закону України «Про виконавче провадження») [12]. Це обмеження не поширюється на відрахування від заробітної плати осіб, які відбувають покарання у вигляді виправних робіт, і на стягнення аліментів на неповнолітніх дітей. У цих випадках розмір відрахувань не може перевищувати 70 %.

Розмір аліментів на одну дитину за жодних обставин не може бути меншим 50 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку (ст. 182 СК України). Разом з цим ч. 5 ст. 183 СК України передбачає, що той із батьків чи інших законних представників дитини, разом з яким проживає дитина, має право звернутися до суду із заявою про видачу судового наказу про стягнення аліментів у розмірі: на одну дитину – однієї чверті, на двох дітей – однієї третини, на трьох і більше дітей – половини заробітку (доходу) платника аліментів, але не більше десяти прожиткових мінімумів на дитину відповідного віку на кожну дитину [45]. Якщо позивач претендує на більшу частку від доходу, ніж зазначено у ст. 183 СК України, то він може розраховувати розгляд справи в порядку позовного провадження.

Разом з цим протягом останніх років були внесені зміни та доповнення до СК України, відповідно до яких було збільшено перелік обставин, які враховуються судом при визначенні розміру аліментів. Крім стану здоров'я та матеріального становища дитини; стану здоров'я та матеріального становища платника аліментів; наявності в платника аліментів інших дітей, непрацездатних чоловіка, дружини, батьків, дочки, сина, суд також буде враховувати: наявність рухомого і нерухомого майна, грошових коштів, доведені стягувачем аліментів витрати платника аліментів, у тому числі на набуття нерухомого або рухомого майна, сума яких перевищує десятикратний розмір прожиткового мінімуму для працездатної особи, якщо платник аліментів не доведе джерела походження коштів.

Відповідно до ст. 191 СК України, аліменти на дитину присуджуються за рішенням суду від дня пред'явлення позову або з дня подання заяви про видачу судового наказу.

За наявності заборгованості із сплати аліментів понад три місяці стягнення може бути звернено на майно боржника. При цьому одночасно може бути звернення стягнення на заробітну плату та звернення стягнення на майно боржника за умови існування непогашеної заборгованості по сплаті аліментів і якщо сукупний розмір цієї заборгованості перевищує суму платежів за три місяці (ч. 2 ст. 71 Закону України «Про виконавче провадження»). Спори щодо розміру заборгованості із сплати аліментів вирішуються судом за заявою заінтересованої особи в порядку, встановленому законом.

Слід відзначити, що при злісному ухиленні батьків від сплати аліментів на дитину вони підлягають притягненню до кримінальної відповідальності за ст. 164 КК України [40].

Слід також звернути увагу, що Законом України від 07.12.2017 року №2234-VIII були внесені зміни до ст. 71 Закону України «Про виконавче провадження», відповідно до яких за наявності заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість

місяців, державний виконавець може виносити вмотивовані постанови відносно притягнення до відповідальності боржника та стягнення з нього заборгованості. Тобто постанови, які по своїй суті будуть важелем дієвого впливу на боржників, зокрема тих, хто має заборгованості по сплаті аліментів. Державний виконавець може виносити постанови: про встановлення тимчасового обмеження боржника у праві виїзду за межі України; про встановлення тимчасового обмеження боржника у праві управління транспортними засобами; про встановлення тимчасового обмеження боржника у праві користування вогнепальною мисливською, пневматичною та холодною зброєю, пристроями вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії; про встановлення тимчасового обмеження боржника у праві полювання (ч. 9 ст. 71 Закону України «Про виконавче провадження») [12]. Постанови надсилаються сторонам для відома не пізніше наступного робочого дня з дня їх винесення, а також направляються до виконання відповідними органами після закінчення строку, визначеного ч. 5 ст. 74 Закону України «Про виконавче провадження», для оскарження дій виконавця. Зазначені постанови, якщо їх не скасовано, підлягають виконанню відповідними органами після розгляду справи відповідним судом. Усі вказані вище обмеження боржника мають тимчасовий характер та будуть зняті за умови, якщо боржник погасить заборгованість зі сплати аліментів у повному обсязі.

У цій дисертації не проводиться повного аналізу обов'язків батьків щодо утримання дитини, порядку їх виконання тощо, оскільки розгляд таких питань виходить за межі підрозділу «Майнові наслідки припинення шлюбу для подружжя та інших осіб» і є предметом окремого дослідження.

Стаття 173 СК України закріплює принцип роздільності майна батьків та дітей. Зазначений принцип має велике значення при здійсненні батьками та дітьми правомочностей власності, а також у разі поділу спільного майна подружжя. При цьому речі, які належать дітям, узагалі не мають ураховуватися.

Таке розмежування майнових прав дорослих і неповнолітніх членів сім'ї спрямовано насамперед на захист майнових прав дитини.

Правові наслідки майнового характеру, що виникають у зв'язку з припиненням шлюбу, можуть настати для дитини при спадкуванні майна в разі смерті (оголошення померлим) одного з батьків. Спадкування проводиться за правилами, встановленими Книгою VI ЦК України [42].

При розподілі майна між подружжям, які розривають свій шлюб, можуть бути зачеплені інтереси інших осіб (членів сім'ї та ін.), яким спірне майно належить також на праві спільної власності. При вирішенні спору в судовому порядку їхні майнові інтереси також мають ураховуватися.

Існують випадки, коли особа, яка була оголошена померлою, незалежно від часу своєї появи (головне – скасування відповідного рішення суду) може пред'явити свої права на належне майно і вимагати його повернення в інших осіб, якщо майно збереглося та безоплатно перейшло до них після оголошення громадянина померлим. У разі неможливості повернення майна в натурі особа, яка була оголошена померлою, має право на відшкодування вартості зазначеного майна.

Правові наслідки майнового характеру, що виникають у зв'язку з припиненням шлюбу, можуть настати також і для інших осіб при спадкуванні майна в разі смерті (оголошення померлим) одного з подружжя. Спадкування проводиться за правилами, встановленими Книгою VI ЦК України.

РОЗДІЛ 4

ПРАВОВІДНОСИНИ, ПОДІБНІ ДО ШЛЮБНИХ (КВАЗІШЛЮБНИХ ПРАВОВІДНОСИН)

4.1. Фактичні шлюбні відносини

Легалізація різних форм співжиття чоловіка і жінки з метою створення сім'ї в законодавстві окремих зарубіжних країн позначила проблему перегляду категорій «сім'я» і «шлюб», які є базовими для суспільства і сімейного права. У багатьох країнах науковці надають різноманітні пропозиції щодо правового регулювання на законодавчому рівні співжиття чоловіка і жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу, тобто фактичних шлюбних відносин, стосовно регулювання подібних до шлюбних відносин – квазішлюбних відносин (релігійних шлюбів), а також останнім часом дедалі частіше надаються пропозиції щодо врегулювання стосунків між особами в рамках партнерських сімейних відносин. Слід запропонувати визначення традиційного шлюбу як основної моделі союзу чоловіка і жінки, необхідного для самозбереження і культурного розвитку суспільства. З цих позицій шлюб є основою сім'ї і має правовий захист, гарантований державою. Якщо йдеться про спільне проживання чоловіка і жінки без реєстрації шлюбу, то в юридичній практиці такі відносини називають фактичними шлюбними відносинами. Однак деякі автори вважають, що така термінологія є не зовсім коректною [406, с. 39]. З цією концепцією можна погодитися. Дійсно, має бути спеціальний термін, за яким можна кваліфікувати такі відносини.

Зокрема, В. М. Махінчук [251, с. 96–97] рекомендує використовувати термін «конкубінат», під яким мається на увазі спільне проживання чоловіка і жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу. З такою позицією можна погодитись, бо вислів «жінка та чоловік, які проживають однією сім'єю, але не перебувають

у шлюбі між собою» (ст. 74 СК України) є не дуже вдалим та розтягнутим для його застосування в юридичній практиці, а також таким, що неоднозначно застосовується в СК України. Зокрема, у ст. 91 вже йдеться про «жінку та чоловіка, які перебувають у шлюбі між собою».

Останнім часом дедалі більше пар живуть спільно однією сім'єю без державної реєстрації шлюбу, на підставі так званих фактичних шлюбних відносин. Саме так позначаються сьогодні незареєстровані державою відносини між чоловіком і жінкою. Інколи ще використовується поняття «фактичний шлюб».

Такий варіант поведінки чоловіка і жінки був завжди, і навіть тоді, коли шлюб реєструвала церква. За часів радянської влади такі шлюбні відносини не визнавалися і не мали юридичного значення, але мали місце в житті.

Стосовно особистих немайнових прав відмінностей між зареєстрованим та незареєстрованим шлюбом небагато. І в першому, і в другому разі подружжя вільні у виборі роду діяльності, професії, місця проживання, спільно вирішують питання утримання, виховання та освіти спільних дітей, зобов'язані піклуватися про їх здоров'я, розвиток та добробут.

По суті, фактичним шлюбом можна назвати відносини між особами, які в них перебувають, що відповідають усім вимогам і умовам укладення шлюбу, але не зареєстровані в установленому законом порядку. Таким чином, фактичний шлюб не може породити ті правові наслідки, які впливають із зареєстрованого шлюбу. Жодна заборона, визначена на законодавчому рівні, не може виключити із звичайного життя позашлюбні зв'язки тривалого характеру, які сторони, бажаючи того чи ні, визнають фактичним шлюбом [130, с. 208].

Законодавство багатьох європейських країн та США не проводить жорстких розмежувань між зареєстрованим і фактичним шлюбом у частині тих наслідків, які вони породжують [500, с. 81]. Наприклад, у Шотландії визнаються рівнозначними і цивільна, і релігійна церемонія укладення шлюбу, а також

визнається дійсним шлюб, який виник унаслідок фактичного спільного проживання [287, с. 26]. В Україні ж молоді пари не завжди поспішають узаконити свої відносини, бажаючи краще дізнатися один про одного, придивитися до поведінки свого обранця в повсякденному житті й лише потім або зареєструвати шлюб, або відмовитися від його реєстрації [294, с. 5]. Водночас законодавство України чітко стоїть на позиції визнання юридичної сили лише за шлюбом, зареєстрованим в органах РАЦС.

Тобто, з одного боку, особи намагалися вийти за межі, визначені законом, а з іншого – сучасне законодавство намагається врегулювати такі відносини. Отже, позицію законодавця в особі держави можна зрозуміти, бо вона робить спробу надати відносинам загальних напрямів їх урегулювання, оскільки були і будуть випадки, коли права однієї особи в таких відносинах порушуються, а держава і, зокрема, суд зобов'язані вирішувати всі спірні питання та ліквідувати всі випадки правопорушень, які можуть мати місце на практиці (ст. 124 Конституції України). Аналогічно церква формально відокремлена від держави, але у випадках виникнення спорів або правопорушень у взаємовідносинах, наприклад громадянин – церква, держава має вирішувати конфлікти, незважаючи на те що церква відокремлена від держави, а громадянин є віруючим.

Нині поняття фактичних шлюбних відносин поширилося на ті сімейні союзи, які не визнані не тільки церквою, а й державою. Маємо на увазі те, що виникнення спільного бажання в чоловіка й жінки – це тільки перший крок на шляху до становлення законного шлюбу. Для укладення останнього додатково ще потрібно виконати низку умов, дотриматися встановленого спеціального порядку та здійснити державну реєстрацію шлюбу.

З прийняттям СК України фактичні шлюбні відносини поширились, бо для існування фактичних шлюбних відносин майже немає перешкод. Законодавець у ст. 74 СК України спільно нажите майно у фактичному шлюбі вважає належним

до спільної сумісної власності, а відносини щодо цього майна отримали однакове правове регулювання як між особами, які перебувають у шлюбі, так і між особами, які перебувають у конкубінаті.

Із зазначеною позицією низка вчених не погоджується, зокрема М. Яцков вважає, що держава не має підстав щодо регулювання відносин осіб, які перебувають у конкубінаті, бо вказане стосується особистої приватної справи кожного. Також учений звертає увагу на те, що держава може регулювати відносини жінки і чоловіка, які перебувають у конкубінаті, лише щодо народження спільної дитини.

З. Ромовська, не погоджуючись з позицією М. Яцкова, вважає, що фактичні шлюбні відносини, тобто конкубінат, є сімейним союзом, навіть якщо такий союз не зареєстрований у органах РАЦС, при цьому дійсно ці особи не мають статусу подружжя. Таким чином, на думку З. Ромовської, держава має регулювати відносини між чоловіком і жінкою, які перебувають у конкубінаті, як права й обов'язки осіб, котрі проживають однією сім'єю [340, с. 97].

І. Жилінкова зазначає, що за своєю суттю фактичні шлюбні відносини є шлюбними відносинами, але без відповідної реєстрації в органах РАЦС [396, с. 133–134].

На думку М. Дякович, ст. 74 СК внесла дисгармонію не лише в моральний аспект укладення шлюбу, а й в суто юридичний, бо не тільки члени нашого суспільства стали вважати, що ця норма зрівняла у статусі «шлюб фактичний» і шлюб зареєстрований, а суди також, ухвалюючи рішення, здебільшого неправильно формулюють вимоги заявника.

Під час розгляду фактичних шлюбних відносин – конкубінату та нормативно-правового регулювання цих відносин встановлено, що є низка проблем, які виникають у зв'язку з відсутністю нормативно-правових, законодавчих критеріїв відносно визначення та встановлення сутності вказаного явища на соціально-правовому рівні. Проведеним аналізом положень статей СК

України (ст.ст. 74, 91) доходимо висновку, що наявні лише два критерії, дотримуючись яких, причому обов'язково дотримуючись, вищевказаним сімейним відносинам надається правовий захист, а саме: 1) вказане співмешкання – проживання разом, однією сім'єю – може бути лише між чоловіком і жінкою; 2) вказані суб'єкти не перебувають у жодному зареєстрованому шлюбі.

Розглядаючи вимоги ст. 3 СК України, визначимо й інші критерії правового регулювання таких відносин, відповідно до яких визнання чоловіка і жінки членами однієї сім'ї робиться на підставі їх спільного проживання, їх зв'язку спільним побутом та наявністю рівних обов'язків і прав, які мають бути взаємними. Вищевикладене встановлення наявності низки критеріїв залишається дискусійним та потребує подальшого розгляду і вдосконалення.

Отже, на підставі проведеного аналізу для вирішення питання щодо відрізнєння шлюбних відносин від конкубіату та з урахуванням нормативно визначених матеріальних умов укладення шлюбу виникає необхідність у внесенні змін та доповнень до відповідних статей СК України, попередньо з'ясувавши, які саме законодавчі вимоги до створення та нормативного регулювання існування конкубіату будуть необхідними й об'єктивно аргументованими.

Вимогами ст.ст. 22, 23 СК України визначено, що зареєструвати шлюб можуть особи, які досягли шлюбного віку (жінки і чоловіки – 18 років) [413, с. 322], або неповнолітні особи, які набули право на шлюб за рішенням суду.

Аналогічний підхід відносно віку чоловіка і жінки, які проживають у конкубіаті, застосувати неможливо, бо неповнолітня особа до досягнення свого повноліття має неповну цивільну дієздатність і вчиняє більшість правочинів за погодженням з батьками, піклувальниками та/чи органами опіки, що передбачено вимогами ст. 32 ЦК України [42].

Таким чином, створивши сім'ю – конкубінат, неповнолітні повної цивільної дієздатності не набувають, на відміну від передбаченого у ст. 34 ЦК України набуття повної цивільної дієздатності в разі реєстрації шлюбу. Отже, така неповнолітня особа, відповідно до вимог ст. 3 СК України, незважаючи на створення конкубінату, буде й далі належати до членів сім'ї своїх батьків, на яких покладено функцію надання згоди на вчинення неповнолітнім певного правочину, а також й субсидіарну відповідальність за спричинення неповнолітнім шкоди. Зазначене вказує на необхідність установлення в законі вимог – досягнення повноліття та вільної згоди на створення сім'ї без реєстрації шлюбу – до чоловіка і жінки, які виявили бажання проживати однією сім'єю без реєстрації шлюбу.

Крім того, можна зазначити, що при створенні сім'ї без реєстрації шлюбу – конкубінату, незважаючи на відсутність перешкод (заборон) щодо конкубінату, які б були визначені нормами СК України, необхідно враховувати й моральні засади суспільства, бо створення конкубінату не має суперечити цим засадам. Окремі заборони на практиці можуть неоднозначно тлумачитись та оцінюватися, а тому доцільніше визначити їх у конкретній нормі сімейного права. Встановлення певного мінімального строку сумісного проживання однією сім'єю таких осіб, як однієї з умов застосування правових наслідків, є недоцільним, бо це може призвести до необґрунтованої нерівності можливостей реалізації та захисту прав таких осіб.

Отже, на сьогодні відносини між чоловіком і жінкою можна називати фактичним шлюбом, коли, по-перше, пара проживає на одній території, по-друге, веде спільне господарство і, по-третє, не реєструє своїх відносин в органах державної влади.

Проблеми, що їх спричиняли фактичні шлюби, існували завжди, але вони рідко ставали об'єктом самостійних правових досліджень. Навіть СК України не дав конкретних відповідей на спірні питання цього роду відносин. Однак у

контексті кодексу з'явився новий вислів – «жінка й чоловік, які не перебувають у шлюбі між собою». До того ж ст. 74 СК України, хоч і не повною мірою, але все ж таки намагається прирівняти фактичний шлюб до зареєстрованого. Водночас питання про можливість одночасного перебування у фактичному шлюбі з однією особою та зареєстрованому не припиненому шлюбі з іншою залишилося не вирішеним. Передбачений ст. 25 СК України фундаментальний принцип шлюбних відносин – одношлюбність – досить часто порушується.

Подібні негаразди, а також відсутність чіткої системи правового регулювання відносин фактичного шлюбу автоматично виключають єдиний підхід судових органів до вирішення пов'язаних з ним спорів.

У жовтні 2011 року ОСОБА_1 звернулась до Ленінського районного суду м. Севастополя із зазначеною позовною заявою, посилаючись на те, що з листопада 1996 року до 16.09.2010 року вона та ОСОБА_2 проживали однією сім'єю, спочатку – без реєстрації шлюбу, а з 23.04.1999 року – у зареєстрованому шлюбі. ІНФОРМАЦІЯ_1 у них із відповідачем народився син, ОСОБА_3, своє батьківство ОСОБА_2 визнав 31.03.1998 року.

Під час спільного проживання вони придбали квартиру АДРЕСА_1 згідно з договором купівлі-продажу від 22.04.1999 року. Покупцем у цьому договорі був зазначений лише ОСОБА_2. Відповідно до договору дарування від 19.08.2002 року, відповідач подарував S_1 частину вказаної квартири синові, ОСОБА_3. 16.09.2010 року їхній шлюб розірвано.

Вважаючи, що вона й відповідач придбали зазначену квартиру за спільні кошти під час спільного проживання, ця квартира є спільною власністю, і оскільки вона й відповідач не досягли згоди щодо добровільного поділу майна у вигляді S_2 частини спірної квартири, ОСОБА_1, з урахуванням змін і уточнення позовних вимог, просила встановити факт проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу її та ОСОБА_2 у період з 1996 року до 23.04.1999 року,

визнати спільною сумісною власністю S_2 частини спірної квартири, передати відповідачеві в особисту приватну власність S_1 її, іншу S_1 – передати їй.

Рішенням Ленінського районного суду м. Севастополя від 06.02.2013 року позов задоволено частково: ухвалено встановити факт спільного проживання ОСОБА_1 та ОСОБА_2 однією сім'єю з 24.07.1997 року; у задоволенні решти позову відмовлено.

Рішенням Апеляційного суду м. Севастополя від 15.04.2013 року зазначене рішення суду першої інстанції в частині відмови в задоволенні позовних вимог про поділ майна скасовано й у цій частині ухвалено нове рішення, яким позов у вказаній частині задоволено: визнано S_2 частини спірної квартири спільною сумісною власністю позивачки і відповідача; визнано за кожним із них право власності по S_1 частині. Вирішено питання про розподіл судових витрат.

Ухвалою колегії суддів судової палати в цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 25.07.2013 року вказане рішення апеляційного суду залишено без змін.

У заяві ОСОБА_2 про перегляд ухвали колегії суддів судової палати в цивільних справах ВССУ з розгляду цивільних і кримінальних справ від 25.07.2013 року порушуються питання про: скасування постановленої судом ухвали й передачу справи на новий розгляд до суду касаційної інстанції з підстав, передбачених п. 1 ч. 1 ст. 355 ЦПК України; неоднакове застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, а саме: ст. 17 Закону України «Про власність» від 07.02.1991 року №697-ХІІ (втратив чинність), ст. 368 ЦК України, ст. 74 СК України, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах.

Для прикладу наявності зазначеної підстави подання заяви про перегляд судового рішення ОСОБА_2 посилається на:

– рішення колегії суддів судової палати в цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від

04.07.2012 року №6-14503св12 у справі за позовом про встановлення факту спільного проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу, визнання права власності на частину житлового будинку;

– рішення колегії суддів судової палати в цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15.02.2012 року №6-3669св12 у справі за позовом про встановлення факту проживання однією сім'єю та поділ майна;

– ухвалу колегії суддів судової палати в цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15.05.2013 року №6-49336св12 у справі за позовом про встановлення факту спільного проживання однією сім'єю чоловіка і жінки без реєстрації шлюбу та поділ спільного майна подружжя;

– Постанову Верховного Суду України від 20.02.2012 року, ухвалену за результатами розгляду заяви про перегляд судового рішення у справі про встановлення факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу, поділ спільного майна подружжя, визнання недійсними договорів дарування житлового будинку та земельної ділянки, визнання права власності на частину житлового будинку та земельної ділянки.

Отже, ухвалюючи рішення від 04.07.2012 року №6-14503св12 про відмову в задоволенні позову про встановлення факту спільного проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу, визнання права власності на частину житлового будинку, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ виходив із того, що спірні правовідносини між сторонами у справі виникли до набрання чинності СК України – до 01.01.2004 року, що позивачем не надано належних і допустимих доказів про участь у набутті спірного майна, оскільки самі по собі факти набуття спірного майна в червні 2003 року та спільного проживання без реєстрації шлюбу в цей період без визначення ступеня участі працею й коштами в набутті спірного житлового

будинку не можуть бути підставою для визнання права власності на половину спірного майна.

Ухвалюючи рішення від 15.02.2012 року №6-3669св12 у справі за позовом про встановлення факту проживання однією сім'єю та поділ майна, суд касаційної інстанції виходив із того, що до відносин, які виникли до 01.01.2004 року, застосовуються положення Кодексу про шлюб та сім'ю України (втратив чинність), яким не передбачено можливості визнання факту спільного проживання без реєстрації шлюбу як підстави для визнання набутого майна спільною сумісною власністю, і дійшов висновку, що підстави для задоволення позовних вимог та встановлення факту проживання однією сім'єю без укладення шлюбу в період з грудня 2000 року до березня 2008 року відсутні.

Скасовуючи рішення апеляційного суду й залишаючи чинним рішення суду першої інстанції про часткове задоволення позову про встановлення факту спільного проживання однією сім'єю чоловіка і жінки без реєстрації шлюбу й поділ спільного майна подружжя, суд касаційної інстанції в ухвалі від 15.05.2013 року №6-49336св12 зазначив, що нормами чинного на той час КпШС України не передбачалося виникнення права спільної сумісної власності чоловіка і жінки, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу.

Таким чином, з наведеного видно, що правові висновки суду касаційної інстанції про застосування ст. 17 Закону України «Про власність», покладені в основу судового рішення, яке переглядається, є неоднаковими з висновками, зробленими в указаному для прикладу рішенні колегії суддів судової палати в цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 04.07.2012 року №6-14503св12.

Відповідно до роз'яснень, що містяться в п. 12 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами деяких норм Кодексу про шлюб та сім'ю України» від 12.06.1998 року №16 (у редакції, яка була чинною на момент спірних правовідносин), спори про поділ майна осіб, які живуть

однією сім'єю, але не перебувають у зареєстрованому шлюбі, мають вирішуватися згідно з п. 1 ст. 17 Закону України «Про власність», відповідними нормами ЦК Української РСР та з урахуванням п. 5 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах за позовами про захист права приватної власності» від 22.12.1995 року №20. Правила ст.ст. 22, 28, 29 КпШС України в цих випадках не застосовуються.

Згідно з ч. 1 ст. 17 Закону України «Про власність», який був чинним на час виникнення спірних правовідносин, майно, набуте внаслідок спільної праці членів сім'ї, є їхньою спільною сумісною власністю, якщо інше не встановлено письмовою угодою між ними.

Отже, майно, набуте під час спільного проживання особами, які не перебувають у зареєстрованому шлюбі між собою, є об'єктом їхньої спільної сумісної власності, якщо: 1) майно набуто внаслідок спільної праці таких осіб як сім'ї (спільною працею осіб слід уважати їхні спільні або індивідуальні трудові зусилля, унаслідок яких вони одержали спільні або особисті доходи, об'єднані в майбутньому для набуття спільного майна, ведення ними спільного господарства, побуту та бюджету); 2) інше не встановлено письмовою угодою між ними.

Сам факт перебування у фактичних шлюбних відносинах без установлення ведення спільного господарства, побуту і бюджету не є підставою для визнання права власності на половину майна за кожною із сторін.

Тільки в разі встановлення цих фактів положення ч. 1 ст. 17 Закону України «Про власність» вважається правильно застосованим.

Те саме висвітлено у Правовій позиції (постанова Судової палати в цивільних справах Верховного Суду України від 25.12.2013 р. №6-135цс13), де зазначено, що майно, набуто до 01.01.2004 року під час спільного проживання особами, які не перебувають у зареєстрованому шлюбі між собою, є об'єктом їхньої спільної сумісної власності, якщо: 1) майно набуто внаслідок спільної

праці таких осіб як сім'ї (спільною працею осіб слід уважати їхні спільні або індивідуальні трудові зусилля, унаслідок яких вони одержали спільні або особисті доходи, об'єднані в майбутньому для набуття спільного майна, ведення ними спільного господарства, побуту і бюджету); 2) інше не встановлено письмовою угодою між ними.

Отже, суду під час вирішення спору щодо поділу майна, набутого сім'єю, слід установити не лише обставини щодо факту спільного проживання сторін у справі, а й ті обставини, що спірне майно сторони набули внаслідок спільної праці [31].

Що стосується особистих немайнових прав, то відмінностей між зареєстрованим і незареєстрованим шлюбом небагато. І в першому, і в другому разі чоловікові й жінці гарантовані рівні права і можливості відповідно до основних прав і свобод людини. Зокрема, вони вільні у виборі занять, професії, місця проживання, мають право на свободу думки, совісті та релігії. І при фактичному шлюбі, і при зареєстрованому жінка і чоловік наділені правом розподілити між собою сімейні обов'язки та разом вирішувати питання життя сім'ї (наприклад, утримання, виховання та навчання спільних неповнолітніх дітей). Учасники сімейних відносин зобов'язані турбуватися про здоров'я, розвиток і матеріальне забезпечення своїх дітей. Обидві сторони відповідальні одна перед однією та перед іншими членами сім'ї за свою поведінку. І чоловік і жінка мають право на особисту свободу, фізичний і духовний розвиток, на повагу до своєї індивідуальності та на повагу до будь-якої праці, що здійснюється в інтересах сім'ї.

Враховуючи викладене вище, звернемо увагу на те, що за своєю суттю «фактичні шлюбні відносини», «конкубінат», «співжиття без реєстрації правовідносин» – поняття однакові. Таким чином, пропонується визначення поняття «фактичні шлюбні відносини – конкубінат».

Фактичні шлюбні відносини – конкубінат – це відносини між жінкою і чоловіком, які проживають разом на одній території однією сім'єю без здійснення реєстрації в органах державної влади шлюбу, ведуть спільне господарство, мають спільні права й обов'язки (майнового або немайнового характеру).

Аналізом міжнародної правової літератури звертається увага на те, що термін «фактичний шлюб», тобто шлюбні правовідносини де-факто, включає в себе багато різномірних людських реалій, спільним елементом яких є форми співжиття (сексуального характеру), що не є шлюбом. Де-факто таких «шлюбів» характеризуються саме тим, що вони ігнорують або взагалі відмовляються від подружніх зобов'язань. У подальшому зазначене має тяжкі наслідки для осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, особливо в тих випадках, коли такі стосунки припиняються.

Постановою Верховного Суду України від 20.02.2012 року щодо розгляду справи №6-97цс11 [30] за заявою ОСОБА_1, який діє в інтересах ОСОБА_2 та ОСОБА_3, про перегляд ухвали колегії суддів судової палати в цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 25.08.2011 року у справі за позовом ОСОБА_4 до ОСОБА_2, ОСОБА_3 про встановлення факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу, поділ спільного майна подружжя, визнання недійсними договорів дарування жилого будинку та земельної ділянки, визнання права власності на 1/2 частину жилого будинку та земельної ділянки було надано роз'яснення щодо застосування у справах сімейного законодавства України.

Аналізуючи положення СК України, встановлено, що за положеннями ч.ч. 1, 2 ст. 21 СК України шлюбом є сімейний союз жінки і чоловіка, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану. Проживання однією сім'єю жінки і чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя. Відповідно до ч. 1 ст. 36 СК України, шлюб є підставою

для виникнення прав і обов'язків подружжя. Згідно із ст. 74 СК України, якщо жінка і чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою чи в будь-якому іншому шлюбі, майно, що вони його набули за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними. На майно, що є об'єктом права спільної сумісної власності жінки і чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою чи в будь-якому іншому шлюбі, поширюються положення Глави 8 СК України. Тобто при застосуванні ст. 74 СК України слід виходити з того, що указана норма поширюється на випадки, коли чоловік і жінка не перебувають у будь-якому іншому шлюбі та між ними склалися усталені відносини, що властиві подружжю.

Крім того, для визначення осіб як таких, що перебувають у фактичних шлюбних відносинах, для вирішення майнового спору на підставі ст. 74 СК України суд має встановити факт проживання однією сім'єю чоловіка і жінки без шлюбу в період, протягом якого було набуто спірне майно.

За приписами ч. 2 ст. 3 СК України сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права й обов'язки. Подружжя вважається сім'єю й тоді, коли дружина і чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно.

Аналіз указаних норм дає підстави для висновку, що встановлені ч. 2 ст. 3 СК України винятки, згідно з якими подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина і чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно, стосуються офіційно зареєстрованих шлюбів.

Крім того, суд дійшов висновку, що попередні судові інстанції при винесенні ухвал і рішень неоднаково застосовували ст. 74 СК України у справі, яка розглядається, що й призвело до ухвалення різних за змістом судових рішень

у подібних правовідносинах, оскільки в основу доданих для порівняння судових рішень покладено висновок про те, що правила ст. 74 СК України щодо поділу майна осіб, які проживають у фактичних шлюбних відносинах, поширюються на випадки, коли чоловік і жінка не перебувають у будь-якому іншому шлюбі.

Отже, проведеним аналізом законодавчих актів України, судової практики в період руху України до євроінтеграції при розгляді питань щодо визнання сім'єю осіб, які проживають разом та ведуть спільний побут, проживають у конкубінаті та мають фактичні шлюбні відносини, зумовлено звернення уваги на положення ст. 8 Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини [48], в якій встановлено право людини на повагу до її сімейного життя, та вплив цих положень на дотримання позитивних зобов'язань державами-учасницями Конвенції. У зазначеній Конвенції особливо звернуто увагу на те, чи зобов'язує положення Конвенції до визначення та встановлення правового становища осіб, які перебувають у шлюбі, та осіб, які мають фактичні шлюбні відносини, тобто перебувають у конкубінаті.

Таким чином, ураховуючи вищевикладене та проаналізовані положення і досвід, у тому числі враховуючи рух Української держави до належного проведення євроінтеграції та поліпшення правового й економічного становища, зважаючи, що майно, нажите в «цивільному» – «фактичному» шлюбі, вже визнано спільною сумісною власністю, необхідно відтворити відповідне нормативне положення в СК України. Саму норму відносно того, що набуте майно чоловіком і жінкою, які проживають у «цивільному» – «фактичному» незареєстрованому шлюбу, є їхньою спільною власністю, не можна сприймати як щось нове, однак це може кардинально змінити наукові погляди на інститут шлюбу.

Таким чином, враховуючи проведений аналіз, слід розглядати фактичні шлюбні відносини як вид правовідносин, подібних до шлюбних (квазішлюбні правовідносини), яким притаманні наступні ознаки: 1) це сімейний союз

чоловіка і жінки; 2) особи, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, ставляться один до одного як до подружжя; 3) проживають однією сім'єю; 4) проживають спільно; 4) ведуть спільне домашнє господарство; 5) мають взаємні права й обов'язки (майнового або немайнового характеру); 6) тривалий характер вказаних відносин; 7) відсутність державної реєстрації таких відносин; 8) відсутність інших союзів, у яких могли б перебувати особи.

4.2. Поняття та особливості релігійного шлюбу

Сфера шлюбних правовідносин у сфері встановлення кожною державою в межах своєї юрисдикції власних правил регулювання однакових правовідносин є унікальною.

Шлюбні правовідносини – це наслідок застосування норм сімейного законодавства до конкретних відносин у сфері шлюбу і сім'ї [462].

Традиційно відповідно до чинного сімейного законодавства України підставою виникнення шлюбних правовідносин визнається шлюб. Відповідно до ст. 21 СК України, шлюбом є сімейний союз жінки і чоловіка, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану [410]. Також наголошується, що проживання однією сім'єю жінки і чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення в них прав і обов'язків подружжя, оскільки сімейне законодавство України визнає лише зареєстрований шлюб як факт, що породжує сімейні права й обов'язки. Водночас СК України містить у собі певні розбіжності стосовно регулювання зазначених правовідносин, зокрема низка статей (наприклад, ст.ст. 74, 91 СК України) закріплює такі самі майнові права для осіб, що перебувають у фактичних шлюбних стосунках, як і для подружжя (право спільної сумісної власності на майно, право на утримання). Крім того, слід зауважити, що останні тенденції розвитку сімейного законодавства України на шляху до євроінтеграції не враховані у вітчизняному законодавстві, отже,

виникає нагальна потреба в перегляді тих правових конструкцій, які давно сформувалися і не враховують потреб сьогодення.

Що стосується релігійних шлюбів, то відповідно до ч. 3 ст. 21 СК України релігійний обряд шлюбу не є підставою для виникнення в жінки і чоловіка прав і обов'язків подружжя, крім випадків, коли релігійний обряд шлюбу відбувся до створення або відновлення державних органів реєстрації актів цивільного стану.

На сьогоднішній день позиція законодавця є такою, що укладення чоловіком і жінкою певного шлюбного обряду за звичаями тієї чи іншої народності, або шлюбний релігійний обряд (вінчання), не є підставою для виникнення в них прав і обов'язків подружжя. Винятком з цього правила є випадки, коли релігійний обряд шлюбу відбувся до створення або відновлення державних органів РАЦС. Тому необхідно розрізняти шлюб, зареєстрований в органах РАЦС, і релігійний шлюб, укладення якого є особистою справою осіб, які вступають у шлюб.

У сучасному суспільстві одним із дуже поширених явищ є зростання укладення шлюбів де-факто, тобто коли шлюб укладається між особами з апатією, аби одружитись, без почуттів, без взаємної згоди. Зазначене викликає багато питань у християнської громади. Церква не може не кинути світло на цю реальність у своєму сприйнятті «знамення часу». Тому у зв'язку з великою кількістю християн на підставі оцінки природної цінності та з метою охорони церква пропонує ратифікувати в інститут шлюбу християнське таїнство. Сім'я, заснована на шлюбі, відповідає задуму Творця: «...Той, Хто створив споконвіку людей, «створив їх чоловіком і жінкою»... тому-то немає вже двох, але одне тіло. Тож, що Бог спарував, – людина нехай не розлучає!» (Мт. 19:4, 6). У Царстві Божому, де немає насіння, може бути посіяно, крім правди, що вже написана в людському серці, єдине насіння, здатне приносити плід завдяки наполегливості (Лк. 8:15). Ця істина стає милосердям, розумінням і закликає визнати в Ісусі «Світло для світу» (Ів. 8:12), ту силу, яка звільняє від пут зла. Цей документ

також пропонує зробити свій внесок у позитивний бік для діалогу, який буде роз'яснювати питання і вимоги, які виходять від самого природного порядку, а також брати участь у суспільно-політичній дискусії та відповідальності за загальне благо.

Сім'я володіє унікальною ідентичністю і місією, які пронизують її завдання й обов'язки. Церква із свого боку має християнське бачення сімейного життя, вкорінене у Святому Письмі й традиціях, що християнство доводить до всіх віруючих. Церква також прагне запровадити церковне регулювання сімейних, зокрема шлюбних, правовідносин у більш широкому співтоваристві осіб і установ, особливо в тих, які мають інше бачення правового регулювання шлюбних правовідносин [451, с. 137].

Якщо розглядати міжнародні положення щодо регулювання шлюбних правовідносин, то можна звернути увагу на позицію існуючого у Ватикані комітету церковнослужителів, який, спираючись на *Familiaris Consortio* і католицьку традицію, пропонує таке визначення поняття сім'ї: сім'я – це інтимна спільнота людей, пов'язана один з одним кров'ю, шлюбом чи всиновленням на все життя. Отже, у католицтві за традицією сім'я виходить з того, що шлюб – інтимні, ексклюзивні, постійні та вірні партнерські відносини чоловіка і дружини.

Ця концепція сягає корінням у новозавітне – любов Ісуса Христа. Він уважав, що родина «є особливе одкровення й усвідомлення церковного причастя, і з цієї причини сім'я теж може і повинна називатися вітчизняною церквою» [295, с. 3]. Концепція проголошує, що сімейне життя це святе і сімейні заходи є святими. Церкви також пропонують унікальні сімейні місії, тобто місця, де сім'ї перебувають на службі дому Божого. Ця місія також закликає сім'ї, щоб захистити і розкрити своє інтимно-спільне життя в любові.

Тенденція щодо вирішення питань легітимності релігійних і цивільних шлюбів передбачена в проектах законодавчих актів щодо внесення доповнень до

СК України, а також у Національній стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року, проте в міжнародній практиці з цього приводу є різні підходи – деякі країни визнають лише цивільні шлюби (наприклад, Франція, Німеччина), а деякі визнають і релігійні шлюби також (наприклад, Англія, США – у певних штатах).

Слід зазначити, що в популярній літературі досить часто неправильно застосовують термін «цивільний шлюб», під яким розуміють фактичне проживання чоловіка і жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу, проте в СК України зазначені відносини називаються фактичними шлюбними відносинами. Крім того, цивільним шлюбом визнається шлюб, укладений з дотриманням певних вимог в органах РАЦС, тому вживання терміна «цивільний шлюб» для правового регулювання фактичних шлюбних відносин є недоцільним і неправильним з правової точки зору.

Проте, незважаючи на неприйняття релігійних шлюбів державою, вони несуть за своєю суттю ідею зміцнення сім'ї як такої та, як наслідок, зміцнення суспільства в цілому. Крім того, якщо чоловік і жінка провели релігійний обряд та уклали релігійний шлюб, зазначене слід розглядати як дії новоствореного сімейного союзу в інтересах майбутніх дітей, бо це фактично і є подружжя. Тут також передбачаються й моральні аспекти створення сім'ї у складі подружжя (чоловіка і жінки) та дітей [259, с. 96].

Нагадаємо, що в багатьох країнах релігійний шлюб має таку саму легітимну силу, як і зареєстрований у відповідних державних органах шлюб. Релігійний шлюб також реєструється та укладається в момент проведення релігійного обряду. Подружжя, яке проживає однією сім'єю в релігійному шлюбі, має такі самі шлюбні права й обов'язки, як і подружжя, яке зареєструвало свій шлюб у відповідних державних органах.

Аналізуючи наведені вище аспекти, можна зробити висновок, що держава може визнавати релігійні шлюби як доказ і форму виявлення і визнання взаємних обов'язків між чоловіком і жінкою, які з якихось причин не зареєстрували свій

шлюб у державному органі РАЦС, однак проживають однією сім'єю та діють в інтересах дітей.

Хоч релігійний шлюб можна умовно вважати належним найбільш до фактичних шлюбних відносин, оскільки сам по собі релігійний шлюб не створює в розумінні СК України прав і обов'язків, як у подружжя, проте все ж таки в цьому разі доцільніше розглядати релігійний шлюб окремо. Документ, що його видала відповідна церква чи інша релігійна організація, буде беззаперечно свідчити про точний момент (конкретно визначену дату) початку виникнення правовідносин, подібних до шлюбних правовідносин, між особами, які перебувають у релігійному шлюбі.

Слід звернути увагу й на те, що визнання релігійного шлюбу як зареєстрованого союзу між чоловіком і жінкою має актуальність у випадках, коли зареєструвати такий союз відповідно до вимог сімейного законодавства в чоловіка і жінки немає можливості за наявності важливих обставин. Зокрема, на сьогодні зазначене має місце на тимчасово окупованих територіях України, де чоловік і жінка виявили бажання зареєструвати свій шлюб за законодавством України, однак не мають можливості через те, що проживають на тимчасово окупованих територіях, де діє законодавство іншої держави, а саме Російської Федерації. До таких територій належать сухопутна територія Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, внутрішні води України цих територій. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 року №1207-VII визначив, що будь-які органи та їхня діяльність на тимчасово окупованій території вважаються незаконними, якщо ці органи призначені в непередбаченому законодавством України порядку. Законними визнаються лише органи місцевого самоврядування, утворені відповідно до Конституції та законів України (ч.ч. 1, 2 ст. 9) [10]. Саме тому громадяни України, які вимушено проживають на тимчасово окупованій території та які вирішили укласти шлюб за

законодавством України, а не за законодавством Російської Федерації, укладають шлюб у відповідній релігійній організації (церквах) шляхом проведення релігійного обряду, тобто таким чином між чоловіком і дружиною виникає релігійний шлюб.

Отже, зважаючи на викладене, вноситься пропозиція визнати релігійний шлюб дійсним, а подружжя може в подальшому зареєструвати його в державних органах РАЦС. Також уважати, що такий шлюб можна визнати шлюбом у розумінні ст. 21 СК України, якщо подальша реєстрація відбудеться не пізніше п'яти років після укладення шлюбу шляхом релігійного обряду під час дії статусу тимчасово окупованих територій або не пізніше двох років після скасування статусу тимчасово окупованих територій.

Таким чином, викладене, зокрема існування проблеми реєстрації шлюбу за законодавством України на тимчасово окупованих територіях, обумовлює необхідність існування та введення категорії «релігійний шлюб».

З метою забезпечення захисту прав та охоронюваних інтересів громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях АРК та в зоні проведення АТО і позбавлені можливості укладення шлюбу в порядку, визначеному чинним законодавством України, пропонується:

– включати до підстав виникнення квазішлюбних правовідносин, подібних до шлюбних правовідносин, релігійний шлюб з подальшою реєстрацією шлюбу в органах РАЦС, для чого внести відповідні зміни до ст. 7 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», доповнивши ч. 7 положенням у такій редакції: «Громадяни України, які перебувають у відносинах, подібних до шлюбних, зокрема у релігійному шлюбі, який уклали під час проживання на тимчасово окупованій території, можуть зареєструвати релігійний шлюб у державних органах РАЦС після укладення релігійного шлюбу та після скасування статусу тимчасово окупованої території»;

– внести зміни та доповнення до ч. 5 ст. 7 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» шляхом надання визначення поняттю релігійного шлюбу як подібного до шлюбу сімейного союзу чоловіка і жінки, які не є кровними родичами (рідними братами і сестрами, батьком і дочкою, сином і матір'ю), проживають однією сім'єю, ведуть спільне господарство, мають взаємні шлюбні права й обов'язки, і який зареєстрований у відповідній релігійній організації;

– встановити, що чоловік і жінка, які проживають на тимчасово окупованій території, виявили бажання створити сім'ю і перебувати в шлюбних правовідносинах за законодавством України, однак за суб'єктивних та об'єктивних обставин не мають можливості зареєструвати свій шлюб у відповідних органах ДРАЦС, однак мають можливість провести релігійний обряд, можуть вважатися подружжям та мати квазішлюбні правовідносини з моменту реєстрації релігійного шлюбу.

Водночас пропонується доповнити ч. 6 ст. 7 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» та викласти її в такій редакції:

«Релігійний обряд шлюбу не є підставою для виникнення в жінки і чоловіка прав і обов'язків подружжя, крім випадків, коли релігійний обряд укладення релігійного шлюбу відбувся до створення або відновлення органів державної реєстрації актів цивільного стану, а також коли релігійний шлюб був укладений між громадянами України, які проживають або проживали в момент укладення цього шлюбу на тимчасово окупованій території АРК або в зоні проведення АТО».

Крім того, пропонується ст. 21 СК України викласти в такій редакції:

«Стаття 21. Поняття шлюбу, шлюбних правовідносин та правовідносин, подібних до шлюбних

1. Шлюб – це сімейний союз жінки і чоловіка, не споріднених кровно між собою, які проживають однією сім'єю, ведуть спільне господарство, мають взаємні шлюбні права й обов'язки, зареєстрували свої відносини в державному органі реєстрації актів цивільного стану в установленому законом порядку.

2. Шлюб може бути легітимізований та нелегітимізований (фактичний).

Легітимізований шлюб – це шлюб, який укладається між чоловіком і жінкою (подружжям), які зареєстрували шлюб у державному органі реєстрації актів цивільного стану в установленому законом порядку.

Нелегітимізований (фактичний) шлюб – це шлюб, який укладається між чоловіком і жінкою, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах відповідно до ст. 74 СК України.

Не допускається перебувати фізичним особам одночасно у інших подібних (схожих) союзах.

3. Фактичні шлюбні відносини – це сімейний союз жінки і чоловіка, які проживають однією сім'єю, ведуть спільне господарство, мають взаємні шлюбні права й обов'язки відповідно до ст. 74 цього Кодексу.

4. Квазішлюбні відносини – це відносини, подібні до шлюбних відносин, які можуть виникати між жінкою і чоловіком у релігійному шлюбі та між особами (різної або однієї статі) у цивільному партнерстві.

5. Релігійний шлюб – це подібний до шлюбу сімейний союз жінки і чоловіка, які проживають однією сім'єю, ведуть спільне господарство, мають взаємні шлюбні права й обов'язки, що зареєстрований у відповідній релігійній організації. Чоловік і жінка, які перебувають у релігійному шлюбі, можуть зареєструвати свої подружні відносини в органах РАЦС.

Дата укладення релігійного шлюбу буде доказом початку шлюбних відносин між чоловіком і жінкою для встановлення моменту початку цих відносин під час вирішення спорів у судовому порядку.

6. Цивільне партнерство – це подібні до шлюбних відносини двох рівноправних фізичних осіб однієї чи різної статі, які проживають однією сім'єю, ведуть спільне господарство, мають взаємні права й обов'язки, подібні до шлюбних.

7. Шлюбні правовідносини можуть виникати між: 1) подружжям, які перебувають у шлюбі, зареєстрованому у державному органі реєстрації актів цивільного стану в установленому законом порядку; 2) чоловіком і жінкою, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах відповідно до ст. 74 цього Кодексу.

8. Квazішлюбні відносини можуть виникати між: 1) чоловіком і жінкою, які перебувають у релігійному шлюбі; 2) двома фізичними особами (*однієї чи різної статі*), які перебувають у цивільному партнерстві.

9. Особи, які перебувають у шлюбних або квazішлюбних правовідносинах, можуть укладати між собою будь-які договори щодо врегулювання своїх майнових прав і обов'язків відповідно до положень чинного законодавства України».

Пропонується доповнити СК України статтею 21¹ «Момент виникнення шлюбних правовідносин» такого змісту:

«Стаття 21¹. Момент виникнення шлюбних і квazішлюбних правовідносин

1. Шлюбні правовідносини виникають між подружжям з моменту реєстрації шлюбу в державних органах реєстрації актів цивільного стану.

2. При фактичних шлюбних правовідносинах шлюбні правовідносини виникають з моменту укладення між чоловіком і жінкою договору. У разі якщо такий договір не укладений, момент виникнення шлюбних правовідносин буде встановлюватися в судовому порядку. У разі укладення в подальшому шлюбу вказаними особами, моментом виникнення шлюбних правовідносин буде дата реєстрації шлюбу, якщо інший момент не встановлений у судовому порядку.

3. У разі укладення особами релігійного шлюбу, моментом виникнення правовідносин, подібних до шлюбних, є дата реєстрації релігійного шлюбу відповідною релігійною організацією.

Реєстрація релігійного шлюбу не позбавляє права осіб зареєструвати шлюб у державних органах реєстрації актів цивільного стану. У такому разі шлюбні правовідносини будуть уважатися такими, що виникли з моменту реєстрації шлюбу державним органом реєстрації актів цивільного стану.

4. Правовідносини, подібні до шлюбних, між особами, які перебувають у цивільному партнерстві, виникають з моменту укладення договору про цивільне партнерство»;

Ще з давнього часу укладення шлюбу в церквах було церковним таїнством. Отже, згідно з церковним ученням у таїнстві наречений і наречена, з'єднані любов'ю і взаємною згодою, отримують благодать і благословення Бога для створення сім'ї, для взаємної згоди в подружньому житті, благословенного народження дітей, множення сім'ї, виховання дітей у християнській вірі, кінцевою метою якої є спасіння всіх членів сім'ї. Сім'я в християнстві є «малою церквою», або, як зазначено в католицтві, «місією». У протестантизмі має місце церковне благословення шлюбу, що здійснюється як обряд «браковенчання», однак таке благословення самі протестанти церковним таїнством не визнають.

Офіційною умовою церковного шлюбу є союз віри, тобто приналежність подружжя до православної церкви. Спільність віри робить шлюб істинно християнським. Релігійний шлюб у християнстві складається з трьох основних обрядових форм: сватання, вінчання і спільної чаші. Заручини це стародавній бік релігійного шлюбу, що належить до старозавітної церкви і збережений у цей час в іудаїзмі [171, с. 132; 260, с. 374; 274, с. 32]. Вінчання прийшло в християнство з язичництва, на початку вінці були з рослин. У V столітті вінчання стало вже християнською приналежністю шлюбу й отримало в християнстві новий зміст. Розпивання спільної чаші – нагадування про те, що в давнину все в житті

християнина, у тому числі і шлюбний союз, освячують причастям Тіла і Крові Христових. Відповідно шлюбний бенкет мав образ ранньохристиянської агапи – «вечері любові».

У розумінні римлян шлюб не був засобом забезпечити вічне життя в потомстві, а угодою між двома вільними у своєму виборі сторонами [155]. Відомий принцип римського права, який стверджує, що «шлюб є не спілкування, а згода». Стародавній науковець і правник Модестіно зазначав, що співжиття саме з вільною жінкою є шлюбом, на відміну від інших ситуацій, коли чоловік співмешкає з жінкою, яка не є вільною, тобто коли між чоловіком і жінкою конкубінатні взаємовідносини. Враховуючи викладене, вважається, що спільне проживання з рабинею, яка не володіє правом вільно давати згоду, за жодних умов не буде називатись шлюбом. Зазначене стало основою цивільного права багатьох сучасних цивілізованих країн. Сутність шлюбу бачиться у злагоді, яка у свою чергу показує велику значимість і законність шлюбного договору, чи контракту.

Ставлення до шлюбу в римському праві як до договору між двома вільними сторонами було прогресивним, особливо якщо порівнювати його з поглядами на шлюб в інших країнах Стародавнього світу. Таке розуміння стало підставою для повсюдної емансипації жінки та її рівняння в правах з чоловіком.

Чоловік і жінка, вступаючи в шлюб, укладали звичайний юридичний контракт, і тому шлюб не мав потреби в будь-якій третій стороні, у гаранті його юридичної дієвості. Держава забезпечила собі право реєстрації шлюбних договорів, яке давало можливість стежити за їх законністю і забезпечувало матеріалами суд, якщо на нього виносилися спори, пов'язані зі шлюбними відносинами.

Римське право, як і Закон Мойсея, передбачало можливість розірвання шлюбного контракту. Умови, необхідні для розлучення, були досить різноманітними як до, так і після початку християнської ери.

Християнська церква і в часи гонінь, і в епоху союзу з римською державою підпорядковувалася римським законам, що регулювали шлюб. Навіть коли християнство стало державною релігією, стародавні визначення шлюбу як контракту були введені в державні закони і навіть у церковний закон: «Номоканон з чотирнадцяти глав». Ми знаходимо підтвердження цьому й у слов'янській версії Номоканона, так званій «Кормчій книзі», яка була основою канонічного права слов'янських країн до початку XIX століття.

Творіння святих отців теж будуються на римських уявленнях і термінології шлюбу. Ось слова письменника II століття Афінагора в його «Апології» до імператора Марка Аврелія (гл. 33): «Кожен з нас вважає своєю дружиною ту жінку, на якій він одружений згідно з вашими законами». Святий Іоанн Златоуст (404 р.) посилається на «цивільний закон», коли визначає шлюб як «не що інше, як об'єднання або засіб» (Гомілія 56 на Бут. 2).

Жодного разу у своїй історії християнська церква не показала ясніше, що вона проводить у світ нову, безпрецедентну божественну реальність. Наведені новозавітні тексти показують, що ця нова реальність передбачала абсолютно нове ставлення до шлюбу, докорінно відмінне від іудейського і римського. Але ця нова реальність не виражалася в якомусь оригінальному шлюбному обряді, її природа не вимагала скасування законів мирського товариства. Християни правильно зрозуміли значення римської юриспруденції. Вони оцінили її прогресивні в соціальному відношенні сторони. Але при цьому вони ніколи не забували, що в хрещенні та євхаристії їм дається новий досвід життя і вдосконалення, досвід унікальний і загальний. Тому обрядова сторона при укладенні християнами шлюбу спочатку не мала визначального значення; у центрі уваги було ставлення до шлюбу його учасників, самі їхні особистості. Якщо вступали в шлюб християни і шлюб ставав християнським, він мав на увазі християнську відповідальність один за одного і досвід християнського життя.

Тому для християн шлюб ставав таїнством, а не юридичним договором двох сторін.

У сучасному світі секуляризація призвела до того, що церква в більшості країн перестала регулювати шлюбні правовідносини, тому у вирішенні низки правових проблем, які виникають у шлюбах, почало домінувати світське, тобто цивільне, зокрема сімейне, право. Більшість зарубіжних держав все ж таки підтримують релігійні шлюби, регулюють це на законодавчому рівні та захищають за допомогою низки законодавчих актів свободу совісті й релігійну свободу.

Що стосується української традиційної моделі сім'ї, то слід зауважити, що родинне право було добре розвиненим ще в стародавній Київській Русі, а сам розквіт цього права припав на X століття. Регулювання шлюбних правовідносин у ті часи здійснювалось за допомогою норм «Руської Правди», які були відомі й чинні як у Київській Русі, так і на Волині, у Галицькій землі, на Сіверщині, Мінщині, Берестейщині, Холмщині, на білоруських і деяких московських землях [245, с. 54]. Крім «Руської Правди», шлюбні правовідносини регулювались за допомогою судової інстанції – церковного суду, дії якого поширювалися на духовенство, а також на членів їхніх сімей, на церковних слуг та фізично хворих людей. Саме шлюбне право було скеровано на захист інституту шлюбу. Як приклад, можна виділити окремі норми «Уставу Володимира», який викрадення нареченої, колотнечу між чоловіком і жінкою за домівку тощо кваліфікував як злочин [423, с. 447]. Водночас «Руська Правда», яка була побудована на принципах рівноправ'я чоловіка і жінки, захищала майнові права і гідність жінки, визнавала за нею право успадкування землі тощо [134, с. 146].

З часів прийняття християнства церква закріплювала за собою законодавчу роль у сфері регламентування шлюбних правовідносин, зокрема право на ухвалення шлюбу. До компетенції церковного суду належали всі шлюбні справи. «Устав Ярослава», який багато уваги присвячував сімейним справам, «віддавав

церкві всі шлюбні й розлучні справи: “Брак всякого чина людей да не посягне ніхто судити ніже розводити, від мирських властей”». Також вказаний устав скасував можливість двоєженства: «...коли хто за життя жінки взяв би собі іншу і та пішла за нього, “знаючи про жону його колишню, якщо вона жива є”, то обоє підлягали б карі в “тисячу рублів широких”» [234, с. 287].

У XVIII столітті відбулися дуже важливі зміни в системі шлюбно-сімейного законодавства тогочасної України. Вони переважно стосувалися посилення контролю церкви в галузі шлюбних правовідносин. Сам шлюб визнавався одним із церковних таїнств. Зазначену церковну справу регламентувала держава. Церква і держава були налаштовані проти розірвання шлюбів. Вони робили все для того, аби примирити подружжя і не довести справу до розлучення [229, с. 124–126; 292, с. 12]. Держава приділяла багато уваги належному регулюванню функцій духовенства щодо шлюбних правовідносин. Вказане було зумовлено роллю, що була надана православної церкві в системі суспільно-державних відносин. Заходи влади об’єктивно сприяли послабленню самотності взаємин церкви та парафіян в Україні. Водночас шлюбні правовідносини регулювались більше нормами звичаєвого права. Однак, починаючи з другої половини XVIII століття, роль православної церкви в Україні посилилась і, таким чином, укладення шлюбу, розлучення та інші напрями шлюбних правовідносин стали прерогативою церковної влади, яка їх регулювала й освячувала [228, с. 243; 229, с. 303–304; 230, с. 233–234].

У сучасності як в Україні, так і в інших державах виникає низка питань щодо взаємозв’язку держави і релігії в частині нормативного регулювання правовідносин між особами з дотриманням норм і положень свобод і віросповідання осіб та норм законодавства. У сучасній Україні щодня дедалі більше й більше поновлюється будівництво храмів, церков, у школах вводять дисципліну «Основи християнської етики», на територіях вищих навчальних

закладів, військових частин, лікарень та шпиталів ставлять каплиці, до яких приходять громадяни України та навіть іноземці.

У церквах шлюб між особами укладається за допомогою вінчання – церковного обряду. У країнах, де рішення про укладення релігійного шлюбу не є підставою для його державної реєстрації, вінчання здійснюється тільки для пар, які вже перебувають у цивільному (тобто офіційно зареєстрованому в органі РАЦС чи іншому уповноваженому органі держави) шлюбі. Шлюби, як правило, укладаються між двома людьми протилежної статі – християнином і християнкою, які сповідують Триєдиного Бога.

Умови для шлюбу в церквах: 1) зрілий вік обох наречених (згідно з межами шлюбного віку, прийнятими в державі); 2) щира віра в Бога; 3) водне хрещення (з тими самими нюансами щодо його терміну і форми, які прийняті в певній деномінації для церковного членства); 4) відсутність церковних дисциплінарних стягнень (зауваження, відлучення) в обох (не для всіх деномінацій); 5) обов’язкова згода обох сторін.

У більшості випадків шлюби укладаються між представниками однієї конфесії. Шлюб між віруючою і невіруючою особами, відповідно до трактування християн, заборонений Письмом (див. Новий Завіт), порушники в багатьох випадках відлучаються від церкви. Інтимні стосунки до одруження Святе Письмо також забороняє як гріх блуду, порушники також відлучаються від церкви.

Одруження для пари, яка з’єдналася узами шлюбу до увірування в Господа Ісуса Христа, не проводиться, шлюб вважається повноцінним. Проте в деяких випадках відомі приклади проведення обряду вінчання вже поєднаних раніше цивільним шлюбом пар.

Релігійний шлюб розривається у вкрай рідкісних випадках, за розглядом служителів церкви. Єдиною беззаперечною підставою для розірвання релігійного шлюбу може бути небажання одного з подружжя продовжувати спільне життя в шлюбі. Другий шлюб відбувається в дуже рідкісних випадках.

Для визнання шлюбом стосунків, які юридично не оформлені, за правом низки зарубіжних країн необхідна наявність спільного проживання сім'єю протягом певного часу, підтвердження та сприйняття сусідами такої пари як сімейної та здійснення ще декілька певних обрядів.

Враховуючи те, що церква та релігійні організації в Україні відокремлені від держави, традиційно перевага надається шлюбу, зареєстрованому в органах РАЦС. Державне оформлення шлюбу передує релігійному шлюбу, тобто церковнослужителі приймають молодят до вінчання за наявності зареєстрованого в органах РАЦС шлюбу. У разі проведення обряду вінчання до реєстрації шлюбу, церковнослужителі вимагають обов'язково подати до канцелярії церкви відповідне свідоцтво про реєстрацію шлюбу в органі РАЦС.

Держава не визнає релігійних шлюбів, але й не забороняє. Аналізуючи положення сімейного законодавства України, а також положення низки країн-учасниць ЄС, треба звернути увагу на те, що можна покращити ситуацію з можливістю поєднання цивільного та релігійного шлюбу, з реєстрацією релігійного шлюбу в органах ДРАЦС. Подружжя після укладення релігійного шлюбу отримують відповідне свідоцтво єдиного зразку та в подальшому в установленій термін мають зареєструвати це свідоцтво в органах РАЦС для внесення запису про укладення шлюбу до Єдиного державного реєстру.

Проте є чимало пар, які, проживши певний час, звертаються до церковного суду з проханням визнати їхній шлюб недійсним.

Процес визнання недійсності шлюбу хибно інтерпретують як церковне розлучення. Церква не «розв'язує» церковний подружній союз, а сама процедура провадження процесу не скасовує факту дійсності шлюбу. Для того щоб правочинно укласти шлюб у католицькій церкві, мусять бути виконані певні вимоги. Недотримання цих правил може перешкодити укладенню шлюбу.

Для укладення правочинного церковного шлюбу потрібно: не мати визначених церковним правом перешкод, мати добру і непримушену волю

укласти шлюб та дотриматися канонічної форми вінчання. Через недотримання цих критеріїв церковного права шлюб укладається неправочинно. У кожному конкретному разі, коли йдеться про сумнів щодо правочинності шлюбу, потрібно звернутись до церкви, яка має право визначати, чи було допущено порушення церковного права при укладенні шлюбу вірними.

Ця галузь життя церкви належить до компетенції церковної судової влади. Основним завданням церковного судді є застосування всіх можливих пасторських засобів для того, щоб сторони примирилися і відновили спільне життя.

Сам процес визнання недійсності шлюбу робить неначе ретроспективу в минуле, а зокрема в момент укладення церковного шлюбу сторонами, які претендують визнати таїнство недійсним. На підставі процесуальних норм церковного права церковний суд оцінює юридичний стан шлюбу з урахуванням реальних життєвих обставин.

Особи звертаються до церковного суду з позовною заявою, в якій наводять факти і докази, чому вони сумніваються в правочинності свого шлюбу. Необхідно, щоб наведені сторонами причини класифікувались церковним правом як достатні для початку процесу. Наприклад, причина, що особи просто не зійшлися характерами, не розцінюється церковним правом як основа для початку процесу.

Для того щоб почати процес, потрібно з'ясувати, який трибунал (церковний суд) є компетентним у конкретному разі. Позовну скаргу можна пред'являти в церковний суд тієї єпархії, на території якої постійно проживає відповідач (чоловік або дружина), за місцем укладення шлюбу чи за місцем проживання більшості свідків, яких буде залучено в процесі, або самого позивача.

Особисто з'явившись до церковного суду, потрібно виконати необхідні вимоги, пов'язані з початком процесу: заповнити низку встановлених документів

та отримати індивідуальну консультацію від працівників церковного суду про тривалість процесу і вимоги щодо процесуальних актів.

Кожній стороні процесу надається право висловитись. Перш за все це право реалізується, коли протилежній стороні доводиться до відома зміст позовної скарги. Відповідно до чинного церковного законодавства, це робиться за посередництвом рекомендованого листа з повідомленням. Протилежній стороні гарантується право на захист і можливість висловлювати свою позицію в процесі. Показання, що їх надає кожна із сторін, а також свідки, документуються під присягою в письмовій формі. Коли законно поінформована сторона відмовляється від права брати участь у процесі, її далі інформують про його перебіг, аж до остаточного вироку. Ця сторона може в будь-який момент змінити думку і почати реалізовувати власне процесуальне право на захист своїх інтересів і відстоювання власної позиції.

Тільки остаточний декрет процесу, який доводять до відома сторін, констатує дефінітивний результат у справі та спричинює законні наслідки для сторін-учасниць процесу. Якщо подружжя сторін визнається недійсним перед Богом і церквою, то такі особи вважаються вільного стану, а шлюб визнається як такий, що не відбувся. Якщо ні на кого із сторін остаточним декретом не було накладено заборони до укладення шлюбу, ці особи можуть безперешкодно укладати його з дотриманням приписаних правом норм таким чином, ніби він є першим в їхньому житті.

Церковне законодавство приписує розгляд подружніх справ до компетенції колегії з трьох суддів. Також справа розглядається в обов'язковому порядку на двох рівнях судочинства: суд першої інстанції виносить вирок у справі, з яким мають право ознайомитись обидві сторони процесу, після чого вони можуть пред'являти апеляцію до суду другої інстанції, який скликає іншу колегію суддів і повторно переглядає факти і докази, зібрані у справі, та є передбаченою законодавством апеляційною інстанцією.

Основним завданням церковного суду щодо подружніх справ є виявлення і захищення правди щодо дійсності Святої Тайни шлюбу. Через процедуру визнання недійсності шлюбу церква простягає руку допомоги людям, котрі опинились у складному моральному становищі й не впевнені щодо того, як вони мають діяти. Церква завжди сприяє віруючим, котрі прагнуть налагодити контакт із Богом, провадити моральне життя та пізнавати Святі Тайни.

Незважаючи на те що релігійний шлюб не реєструється в державних органах РАЦС, а також у розумінні СК України не створює прав і обов'язків як у подружжя, його можна з певністю вважати належним до фактичного шлюбу та до правовідносин, подібних до шлюбних – квазішлюбних правовідносин.

Водночас релігійний шлюб можна вважати підставою виникнення правовідносин, подібних до шлюбних правовідносин, тобто квазішлюбних правовідносин, і момент учинення відповідного обряду є моментом виникнення чи припинення квазішлюбних правовідносин.

Пропонується розглядати релігійний шлюб в двох аспектах: 1) як альтернативу існування зареєстрованого шлюбу і можливість визнання його в окремих випадках шлюбом, особливо якщо це відповідає інтересам неповнолітніх дітей; 2) як доказ (додаткове підтвердження) існування фактичних шлюбних відносин і визначення моменту їх виникнення.

Акцентується увага, що припинити цей вид квазішлюбних правовідносин може: 1) релігійна організація; 2) бажання осіб, які перебували в цьому шлюбі (адже з правової точки зору відповідно до ст. 21 СК України такі відносини не породжують прав і обов'язків подружжя); 3) розірвання шлюбу (у разі якщо до або після церковного обряду відбулася реєстрація шлюбу в державному органі РАЦС).

Отже, припинення релігійного шлюбу може відбуватися у випадках: 1) проведення відповідного обряду релігійною організацією за умови, що такий шлюб не був зареєстрований у державному органі РАЦС; 2) розірвання шлюбу

(у разі, якщо до або після релігійного обряду відбулася реєстрація шлюбу в державному органі РАЦС); 3) смерті фізичної особи чи оголошення її померлою в установленому законом порядку;

4.3. Цивільне партнерство та перспективи його запровадження в Україні

Сучасне міжнародне сімейне право, як і багато які інші галузі міжнародного права, перебуває в постійній динаміці й зазнає значних змін як у теорії, так і в практиці правозастосування [211, с. 45]. З розвитком ІТ-технологій, фактичною відсутністю проблем для осіб перетнути кордони, дедалі більше й більше укладаються міжнародні (інтернаціональні) шлюби та водночас реєструються партнерські відносини. Водночас подружжя стикаються з невизначеністю при управлінні або передачі майна в разі розлучення або смерті, а партнери – у разі розірвання партнерських стосунків. Останнім часом у Європі збільшилась кількість створення цивільних партнерських пар, тобто створення союзів між двома особами однієї статі. Конкретна термінологія для позначення таких союзів розрізняється в різних державах. Неоднакові також і юридичні наслідки їх укладення. Цей сімейний інститут є надзвичайно молодим і становить собою визнані суспільством і законом офіційно незареєстровані стосунки шлюбного характеру, у тому числі двох осіб однієї статі.

Не варто плутати офіційно зареєстровані цивільні партнерства з незареєстрованими фактичними шлюбними відносинами. Крім того, дуже часто цивільне партнерство протиставляють шлюбу. Цивільне партнерство (або, як його ще називають, цивільний союз, домашнє партнерство, внутрішнє партнерство, зареєстроване партнерство, незареєстроване партнерство тощо) має значну відмінність від традиційного шлюбу і полягає в неможливості та невизнанні церковного укладення такого партнерства, що має виключно світський характер і покликано зрівняти подібні союзи в правах з класичними

сімейними парами. Рівняння таке, однак, досить обмежено і не надає цивільним партнерам батьківських прав.

Правове регулювання шлюбних правовідносин має значну публічно-правову складову. Зазначене пов'язано з тим, що будь-яка держава проводить певну демографічну політику, намагається контролювати відтворення населення та забезпечити належні умови для розвитку нового покоління.

Перший закон про можливість укладення цивільних союзів був прийнятий 1989 року в Данії, пізніше одностатеві союзи під тими або іншими назвами були легалізовані в багатьох інших прогресивних країнах. Метою такого рішення було забезпечення юридичного визнання одностатевих пар і надання їм прав і обов'язків аналогічних шлюбу.

На сьогодні абсолютно у всіх штатах Америки законні одностатеві шлюби, крім того, у таких штатах, як Гавайї, Вермонт, Каліфорнія, Мен, Нью-Джерсі, Округ Колумбія, Вашингтон, Колорадо, Невада, Вісконсин та інші, визнаються різні форми цивільних партнерств.

Якщо говорити про Європу та Скандинавію, то цивільне партнерство визнано у 29 країнах, зокрема Норвегії, Швеції, Германії, Австрії, Угорщині, Хорватії та інших країнах, а також інститутом цивільного партнерства можуть скористатися не тільки одностатеві, але й різностатеві пари в Ісландії, Нідерландах, Франції, Бельгії, Люксембурзі, Андорі, Гібралтарі, Греції, Мальті, Естонії та на Кіпрі.

Одностатеві союзи доступні для одностатевих і різностатевих пар також в Австралії, Аргентині, Бразилії, Канаді, Новій Зеландії, ПАР, Мексиці, Колумбії, Уругваї, Еквадорі та Чилі.

2011 року Європейська комісія подала дві пропозиції, щоб забезпечити правову визначеність для міжнародних пар з точки зору управління і розподілу їхнього майна в разі розлучення/роздільного проживання або смерті одного з її членів. Одна з пропозицій стосувалася режимів майна подружжя та інших

режимів власності зареєстрованих партнерств. Через те що ці пропозиції стосуються сімейного права, Рада ЄС розглядала їх одностайно після консультацій з Європейським парламентом. Після кількох років переговорів у грудні 2015 року Рада ЄС дійшла висновку, що повна єдність може бути досягнута з прийняттям пропозицій протягом розумного періоду часу.

Згодом 18 держав-членів ЄС (Швеція, Бельгія, Греція, Хорватія, Словенія, Іспанія, Франція, Португалія, Італія, Мальта, Люксембург, Німеччина, Чехія, Нідерланди, Австрія, Болгарія, Фінляндія та Кіпр) висловили бажання зміцнювати співробітництво між собою у сфері нерухомості режимів інтернаціональних пар, з тим щоб дозволити державам-членам, які побажають, використовувати союзне законодавство в цій сфері.

На 02.03.2016 року комісія прийняла три пропозиції: одна пропозиція для рішення Ради, яка дозволяє розширення співробітництва в галузі власності режимів інтернаціональних пар, що покриває обидва шлюби та зареєстроване партнерство, і дві пропозиції для Ради: регламент розширеного співробітництва, а також про сумісну власність подружжя та інших майнових режимів зареєстрованого партнерства.

Пропозиції для двох правил містять правила для визначення держави-члена, в якій суди мають займатися питаннями, що стосуються нерухомості, тобто майнових режимів інтернаціональних пар (за юрисдикцією), який закон слід застосувати до цих питань (чинне законодавство) і які суди і нотаріальні органи з цих питань будуть виступати та приймати рішення, в якій державі-члені ЄС має бути визнано рішення, а в якій державі-члені ЄС це рішення буде виконано. Запропоновані норми допоможуть розібратися з вирішенням питань розподілу майна подружжя, зокрема інтернаціонального подружжя, у разі розлучення, роздільного проживання або смерті одного з подружжя. Ці правила тісно пов'язані з існуючим в ЄС Положенням про розлучення, розірвання та

наступність. Пропозиції комісії нині розглядає Рада ЄС та Європейський парламент.

Звернемо увагу на те, що і між гетеросексуальними парами існує цивільне партнерство. Це пов'язано з тим, що часто гетеросексуальні пари не бажають одружуватися, однак мають бажання зробити своє життя юридично захищеним, мати більшу фінансову безпеку, ніж та, що надавалась цивільному шлюбу. Крім того, з'являються дедалі більше прогресивних молодих пар, які хочуть уникнути гендерних ролей і стереотипів, що пов'язані з інститутом шлюбу, оскільки історично шлюб розумівся «союзом між чоловіком і жінкою».

Окремо підкреслимо той факт, що цивільні партнерства створюють не обов'язково лише особи однієї статі. Більшість юрисдикційних норм допускають створення цивільного партнерства між особами різної статі. У такому разі цивільне партнерство має скоріше форму зручних відносин для тих, хто остаточно не визначився з вибором свого супутника життя. Прагнення до фундаментальних відносин у багатьох виникає в значно більш дорослому віці, ніж необхідність отримання прав, прирівняних до подружніх.

Враховуючи виключно юридичний характер цивільного партнерства, такі партнерства підлягають, у разі визнання їх національним законодавством, обов'язковій реєстрації в уповноважених на реєстрацію актів цивільного стану державних органах. Також слід наголосити про необхідність установлення моменту початку шлюбних правовідносин між цивільними партнерами саме з моменту укладення договору про цивільне партнерство між особами, які перебувають у цивільному партнерстві. Така практика існує в деяких іноземних країнах, зокрема в Португалії та Франції, де укладається договір про партнерство, в якому передбачено майнові права й обов'язки сторін цього договору. Умови розірвання цивільного партнерства в більшості країн визнають практично ідентичними умовам класичного розірвання шлюбних правовідносин: такі самі заяви про розірвання (у цьому разі партнерства, а не шлюбу), той самий

розгляд судових спорів. Враховуючи однаковий із сімейними відносинами характер прав, що надаються партнерам, при розірванні такого партнерства вирішуються і питання фінансового забезпечення, а також розділу спільно нажитого майна.

На шляху до євроінтеграції Україна зобов'язалася дотримуватися Угоди про асоціацію з ЄС, яка, зокрема, визначає, що внутрішня політика нашої держави формується через повагу до прав людини й основоположних свобод. У рамках зобов'язань України перед ЄС готується до оновлення й українське чинне законодавство. Зокрема, починаючи з 2017 року в Україні вживаються заходи щодо легалізації інституту цивільного партнерства. Легалізація передбачена Національною стратегією у сфері прав людини на період до 2020 року [14, с. 11].

У Розділі 105 Стратегії зазначено, що забезпечення комплексності й узгодженості законодавства у сфері запобігання та протидії дискримінації, упровадження відповідних і своєчасних позитивних дій на національному та місцевому рівні у сфері запобігання та протидії дискримінації, забезпечення ефективного і своєчасного реагування держави на нові виклики потребує вжиття певних заходів для досягнення необхідного результату.

Підпункт 6 передбачає розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України законопроекту про легалізацію в Україні зареєстрованого цивільного партнерства для різностатевих і одностатевих пар з урахуванням майнових і немайнових прав, зокрема володіння та наслідування майна, утримання одного партнера іншим у разі непрацездатності, конституційного права на свідчення проти свого партнера. 2017 року громадські організації, які відстоюють толерантне ставлення населення України до партнерства, запропонували на розгляд Кабінету Міністрів України два законопроекти щодо цивільного партнерства. Вказані законопроекти хоч і спрямовані на врегулювання одностатевих відносин шляхом укладення договору про цивільне партнерство, однак не порушують жодного питання щодо реформування

інституту шлюбу. Зазначену думку також виказують і вітчизняні вчені Ю. В. Кривенко, Д. П. Красносілецький та деякі інші. Вони зазначають, що цивільне партнерство жодним чином не є альтернативою шлюбу для одностатевих пар. Ю. В. Кривенко звертає увагу на те, що автори одного із законопроектів дають визначення цивільному партнерству як соціальному інституту, який визнаний державою та в якому відносини між особами різної або однієї статі визнаються юридично у зв'язку з неможливістю останніх зареєструвати шлюб за законом [422, с. 30–34].

Саме така форма співжиття могла б вирішити питання статусу і прав неодружених пар в Україні. Цивільне партнерство, з огляду на певну «офіціалізацію» стосунків, захистило б сімейні проекти багатьох молодих людей від неприємних моментів суспільно-правового та навіть психологічного характеру. А фахівці з порівняльного права могли б обрати найприйнятнішу форму такого інституту, адже «цивільне партнерство» досить відмінне в тих країнах, які інтегрували його до свого Цивільного кодексу.

Досвід Естонії, яка ухвалила закон 2016 року, показав, що закон про цивільне партнерство дав змогу частині суспільства нарешті отримати цивілізований інструмент вирішення своїх побутових і матеріальних проблем.

«Зареєстроване партнерство» там, де воно існує, можна вважати свого роду перехідною формою між простим співжиттям (конкубінатом) і цивільним (у смислі – державним) шлюбом. «Перехідною», бо порівняно з конкубінатом «зареєстроване партнерство» передбачає більший рівень юридичних наслідків.

Значною мірою до появи інституту «цивільного партнерства» виник ще один етап в розвитку суспільства і права європейських країн – легалізація гомосексуальних пар. До речі, більшість країн запровадила інститут «цивільного партнерства» виключно для гомосексуальних пар. Усі інші в цих країнах або оформляють шлюб, або живуть у конкубінаті.

Натомість інститут «цивільного партнерства» відкритий для всіх без винятку пар у Франції, Голландії та Бельгії. Остання – дещо виняткова: цей інститут у цій країні має наглядно адміністративний характер, і зареєстрованими партнерами можуть бути навіть родичі. Загалом же в тих країнах, де цей інститут існує, він усе-таки передбачає проект з ознаками подружньої пари, а не просто двох осіб, які проживають під одним дахом. І так само він неможливий між кровними родичами, між вітчимом і падчеркою тощо.

Фактичне визнання цивілізованими державами таких відносин, традиційно все ще іменованих в Україні «співжиття», а в країнах ЄС – «партнерство», і переважно досить схвальне ставлення до партнерів, у тому числі й до партнерів однієї статі, робить незареєстровані «сімейні» союзи легітимнішими. Це пояснюється насамперед потребою в підтвердженні державою суспільної рівності з гетеросексуалами, а також потребою в юридичному оформленні майнових прав та взаємних зобов'язань, яке застосовується в більшості країн лише до союзів, які базуються на зареєстрованому шлюбі. Йдеться про можливість визнання спільного володіння житлом, іншим нерухомим і рухомим майном, грошми, отримання матеріальних преференцій, а також про право на спадкування, допомогу члену одностатевого союзу, який утратив працездатність, від іншого члена цього союзу та всиновлення дітей. Рух за емансипацію гомосексуалів на Заході Європи став масовим у період розгортання сексуальної революції [447, с. 102] 60–70-х років ХХ століття. Ця революція зумовила критичний перегляд догми про призначення сексуальності лише для розмноження, взятої християнством з іудаїзму – релігії нечисленного, пригнобленого народу, який бачив можливість подолання своїх проблем у зростанні своєї чисельності. Масовість руху за емансипацію не була б досягнута без участі в ньому значної частини гетеросексуальної більшості розвинених країн, що допомогло меншині отримати недоступні їй раніше права і свободи. Тепер ця частина гетеросексуальної більшості, підтримуючи бажання

одностатевих пар, вважає за можливе, узаконивши одностатевий шлюб, тим самим усунути дискримінацію, зміцнити права людини та досягти більш комфортного правового і психологічного становища гомосексуалів у суспільстві. Однак, беручи за мірило рівної суспільної значимості гетеро- і гомосексуалів можливість укласти останніми шлюб, і ця частина більшості, і сама меншина не бачать головного. Адже значимість і перших і других у цьому разі визначається виключно мірою їхньої участі в процесі відтворення людства, а отже, законодавче визнання права гомосексуалів на шлюб не здатне усунути їх «дискримінацію» у сфері шлюбних правовідносин. Адже коли немає принципової можливості створити сім'ю, то відмова в санкції на шлюб не є дискримінацією. (Аналогічно як не може вважатися дискримінацією чоловіків ненадання їм відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами.) Закон, який регулює відносини між цивільними (одностатевими) партнерами, є джерелом виникнення дуже небажаного явища, яке називається в соціології «аномія». Ідеться про розмивання в суспільній свідомості уявлень про справжню суть шлюбу і сім'ї. В умовах змін, які відбуваються в цих суспільних інститутах і призвели в десятках країн світу до кризи стійкості шлюбних правовідносин та відтворення народонаселення, що загрожує навіть самому існуванню суспільств, це лише поглибить кризу. Максимально можливий рівень правового і психологічного комфорту гомосексуалів дає не легітимізація їхніх квазішлюбів, а закони, які дозволяють їм реалізувати свої громадянські права, задовольнити перелічені вище потреби в оформленні майнових та інших відносин. Близько 20 країн світу мають досвід надання гомосексуальним союзам більшості або навіть усіх перелічених прав без укладення шлюбу оформити спеціальний правовий договір.

У французькому законодавстві «цивільне партнерство» – це правовий договір про партнерство між двома особами будь-якої статі з метою оформлення їх спільного проживання (ст. 515-1 ЦК Франції) [124]. Це правова форма спільного ведення господарства. Таким чином закон подбав про всіх людей, які

проживають у парі, юридично не перебуваючи в шлюбі. Хоч 1999 року французький парламент прийняв закон про Громадянський пакт солідарності (Pacte Civil de Solidarité, скорочено – PACS) як продукт соціальних вимог гомосексуальних пар, за всі роки свого існування цей інститут набув величезної популярності власне серед пар традиційної орієнтації. Саме вони становлять понад 3/4 з усіх, хто укладає PACS.

Інститут «цивільного партнерства» розлучення як такого не передбачає. Часто цивільне партнерство обирають ті, хто хоч би раз прямо чи опосередковано стикався з психодрамами розлучного процесу, розподілу майна тощо. У Франції, наприклад, для того, щоб покласти край PACS, одному з партнерів досить в односторонньому порядку письмово повідомити про такий намір районний суд, який його реєстрував. Шлюб між цивільними партнерами чи шлюб одного з них з іншою особою автоматично приводить до ануляції «цивільного партнерства».

З іншого боку, приваблює гнучкість «цивільного партнерства» як інституту в поєднанні з адміністративними та податковими перевагами: партнери сплачують менше податків та мають доступ до соціальної допомоги, спадок оподатковується менше, контракт про оренду житла в разі смерті одного з партнерів переходить до іншого, цивільні партнери мають право на відпустку в один і той самий час, а в разі направлення одного з них на інше місце роботи, пов'язане з переїздом, інший партнер, звільнившись з роботи, має право на соціальну допомогу тощо.

Законодавство еволюціонувало настільки, що з 2007 року партнери в PACS одержали в адміністративному та в юридичному плані статус, прирівняний до традиційних подружніх пар. Хоч прізвиськом партнера інший користуватися не може, проте цей інститут допомагає врегулювати таке ключове питання, як режим володіння майном між подружжям. Майбутні партнери складають договір, яким обумовлюють різні моменти співжиття і спільного ведення господарства, наприклад умови оплати житла. Пактом можна засвідчити

майновий стан партнерів на час реєстрації цивільного партнерства, а також, на кшталт шлюбного контракту, вибрати один із шести чинних правових режимів володіння набутим спільно майном. Договір передається в суд. Судовий працівник видає свідоцтво про реєстрацію цивільного пакту солідарності й завіряє примірники договору, які залишаються на руках у цивільних партнерів.

Хоч відповідно до Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року [14, с. 10–11; 18] і визначається цивільне партнерство, очевидно, що зазначені питання є дуже дискусійними і не сприймаються однозначно ні державою, ані церквою, ані суспільством. Питання запровадження в сімейному законодавстві України цивільного партнерства завжди будуть залишатися дискусійними, адже завжди виступатимуть дві групи осіб: як прихильники, так і ті, хто категорично заперечує проти існування такого явища. Попри те, що кожна із сторін надає достатньо аргументів на підтвердження своєї позиції, очевидним є той факт, що зазначене питання завжди буде залишатися риторичним в Україні.

Зазначене обумовлено не лише тим менталітетом населення, який сформувався в нашій державі, але й іншими факторами.

Варто зауважити, що не лише в Україні, де цивільне партнерство не знайшло свого остаточного юридичного закріплення, але й в інших державах, де цивільне партнерство визначено на законодавчому рівні, зазначені питання продовжують розглядати як прихильники, так і ті, хто принципово заперечує проти існування цього явища як такого.

Незважаючи на складність і проблематичність зазначеного питання, можна дійти висновку, що з правової точки зору цивільне партнерство вже існує; такі випадки є і не говорити про них не можна. Можна по-різному ставитися до цивільного партнерства, по-різному оцінювати моральні аспекти вказаної проблеми, проте з правової точки зору – проблема залишається. І саме з юридичної точки зору потрібно говорити не про моральні, а про суто правові аспекти, які полягають у вирішенні таких питань: визначення правового режиму

спільно набутого майна, укладення цивільно-правових договорів, спадкування майна тощо.

Якщо аналізувати підстави виникнення шлюбних правовідносин, то можна дійти висновку, що взагалі підставами виникнення шлюбних правовідносин є: 1) шлюб; 2) фактичні шлюбні відносини; а підставами виникнення правовідносин, подібних до шлюбних, тобто квазішлюбних правовідносин, є: 1) релігійний шлюб; 2) цивільне партнерство.

Враховуючи, що шлюб є основною формою організації сімейного життя, який досить детально врегульований у чинному законодавстві України, є нагальна потреба врегулювати й інші підстави виникнення правовідносин, подібних до шлюбних правовідносини. Для підстав виникнення квазішлюбних правовідносин необхідно встановити умови та перешкоди для перебування у квазішлюбних правовідносинах за аналогією, як у шлюбі, шляхом внесення відповідних змін до СК України.

ВИСНОВКИ

Під час проведення дисертаційного дослідження автор дійшов до наукових висновків, до яких належать такі:

1. Шлюбні правовідносини є одним із видів сімейних правовідносин. Сімейні правовідносини включають до свого складу: 1) шлюбні правовідносини; 2) фактичні шлюбні відносини; 3) квазішлюбні правовідносини осіб, які перебувають у релігійному шлюбі; 4) квазішлюбні правовідносини цивільних партнерів; 5) правовідносини, що виникають між іншими учасниками сімейних правовідносин відповідно до ст. 2 СК України.

2. Шлюбні правовідносини – це врегульовані нормами сімейного права суспільні відносини, що виникають з метою створення сім'ї між жінкою і чоловіком, неспорідненими кровно між собою, які проживають однією сім'єю, ведуть спільне господарство, мають взаємні шлюбні права й обов'язки. Шлюбні правовідносини виникають між подружжям, які перебувають у шлюбі, зареєстрованому у державному органі реєстрації актів цивільного стану в установленому законом порядку.

До ознак шлюбних правовідносин належать такі: 1) виникають з метою створення сім'ї; 2) виникають між двома фізичними особами, неспорідненими кровно між собою; 3) особи проживають однією сім'єю, ведуть спільне господарство; 4) особи мають взаємні шлюбні права й обов'язки.

3. Правовідносини, подібні до шлюбних (квазішлюбні), можуть виникати між: 1) чоловіком і жінкою, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах; 2) чоловіком і жінкою, які перебувають у релігійному шлюбі; 3) двома фізичними особами (однієї чи різної статі), які перебувають у цивільному партнерстві.

4. Шлюб може бути легітимізованим та нелегітимізованим (фактичним). Легітимізований шлюб – це шлюб, що укладається між чоловіком і жінкою (подружжям), які зареєстрували шлюб у державному органі реєстрації актів цивільного стану в установленому законом порядку. Нелегітимізований

(фактичний) шлюб – це шлюб, що укладається між чоловіком і жінкою, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах відповідно до ст. 74 СК України. Відносини, подібні до шлюбних – квазішлюбні (релігійний шлюб, цивільне партнерство), за своїми властивостями можна також вважати такими, що належать до нелегітимізованих шлюбних відносин.

5. У чинному законодавстві прямо не передбачені суб'єкти шлюбних правовідносин. Суб'єктами шлюбних правовідносин можуть бути: 1) подружжя (чоловік і жінка), що перебувають у зареєстрованому шлюбі; 2) чоловік і жінка, які перебувають у релігійному шлюбі в окремих випадках, встановлених законодавством.

Суб'єктами правовідносин, подібних до шлюбних (квазішлюбних правовідносин), можуть бути: 1) чоловік і жінка, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах; 2) чоловік і жінка, які перебувають у релігійному шлюбі; 3) особи (однієї чи різної статі), які перебувають у цивільному партнерстві.

Існування вказаних правовідносин, а також їх припинення може породжувати різні правові наслідки майнового та немайнового характеру як для вище зазначених правовідносин, так і для інших осіб (наприклад, дітей, батьків тощо).

6. Чинним законодавством України передбачено, що факт існування фактичних шлюбних відносин може бути встановлений судом у порядку, визначеному ЦПК України. Однак не встановлено, чи може особа, яка перебувала у фактичних шлюбних відносинах і на момент їх виникнення не досягла 18-річного віку, потім вимагати встановлення факту їх існування в суді. У цьому разі доцільно застосовувати за аналогією правило ст. 22 СК України, яка встановлює, що шлюбний вік встановлюється у 18 років для чоловіка і жінки і лише у виняткових випадках неповнолітні можуть отримати право на шлюб. Отже, потрібно внести зміни до ст. 22 СК України,

зазначивши, що це правило поширюється також і на осіб, які хочуть та/чи вже перебувають у шлюбних відносинах та відносинах, подібних до шлюбних.

7. У законодавстві України така форма організації сімейного життя, як цивільне партнерство закріплена у Національній стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року. Незважаючи на складність і проблематичність цього питання, можна дійти висновку, що з правової точки зору цивільне партнерство вже існує, проте у сімейному законодавстві спеціальні правові норми відсутні. І саме з юридичної точки зору потрібно говорити не про моральні, а про суто правові аспекти, які полягають у необхідності вирішенні таких питань, як визначення правового режиму спільно набутого майна, укладення цивільно-правових договорів, спадкування майна тощо.

Цивільне партнерство видається можливим визначити як подібний до шлюбних відносин союз двох рівноправних фізичних осіб однієї чи різної статі, які проживають однією сім'єю, ведуть спільне господарство, мають взаємні права й обов'язки, подібні до шлюбних.

8. Релігійний шлюб можна в окремих випадках, передбачених законом, вважати підставою виникнення шлюбних правовідносин. В інших випадках релігійний шлюб є підставою виникнення правовідносин, подібних до шлюбних (квазішлюбних правовідносин). Момент учинення відповідного обряду є моментом виникнення чи припинення зазначених правовідносин. Документ, що видала відповідна церква чи інша релігійна організація, буде беззаперечно свідчити про точний момент (конкретно визначену дату) виникнення правовідносин, подібних до шлюбних, між особами, які перебувають у релігійному шлюбі. Припинити цей вид квазішлюбних правовідносин може: 1) релігійна організація; 2) бажання осіб, які перебували в цьому шлюбі; 3) розірвання шлюбу (у разі якщо до або після релігійного обряду відбулася реєстрація шлюбу в державному органі РАЦС).

9. Для інших підстав виникнення квазішлюбних правовідносин (фактичні шлюбні відносини, релігійний шлюб, цивільне партнерство)

необхідно встановити умови та перешкоди для перебування у квазішлюбних правовідносинах за аналогією як для шлюбу, шляхом внесення відповідних доповнень до СК України.

10. Шлюбно-правовий договір – це домовленість чоловіка і жінки, спрямована на виникнення, зміну та припинення взаємних шлюбних прав та обов'язків. Ознаками шлюбно-сімейного договору є: 1) особлива мета – саморегулювання відносин, заснованих на шлюбі; 2) безпосередня пов'язаність із статусом фізичної особи; 3) є правомірною вольовою дією, що спрямована на виникнення, зміну або припинення майнових та/або немайнових прав та обов'язав; 4) спеціальний суб'єктний склад; 5) особисто-довірчий характер відносин, що регулюється шлюбно-правовим договором. Зазначені ознаки шлюбно-правового договору притаманні також договорам, що укладаються між особами, які перебувають у правовідносинах, подібних до шлюбних (квазішлюбних правовідносинах).

11. Шлюбно-правові договори можна класифікувати залежно від їх законодавчого визначення: 1) поіменовані шлюбні договори, передбачені нормами СК України; 2) непоіменовані шлюбні договори, укладені суб'єктами шлюбних відносин, однак не передбачені нормами СК України.

До договорів, які можуть укладатися подружжям, належать: 1) договори між чоловіком і жінкою щодо їхнього майна (договір про відчуження частки спільного майна одного з подружжя на користь іншого – ст. 64 СК України; договори щодо порядку користування майном (ст. 66 СК України); договори щодо розділу спільного майна жінки і чоловіка (ст.ст. 69, 70 СК України); договори щодо виділення частки із спільного майна подружжя (ст. 69 СК України); 2) договори між чоловіком і жінкою щодо забезпечення надання (ст. 78 СК України) та припинення (ст. 89 СК України) права на утримання; 3) шлюбний договір (ст.ст. 92–103 СК України).

До договорів, що укладаються особами, які перебувають у правовідносинах, подібних до шлюбних, належать: 1) договори щодо їхнього

майна; 2) договори щодо забезпечення надання та припинення права на утримання (зокрема, для осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах); 3) інші договори, які можуть укладатися відповідно до чинного законодавства України.

12. У зв'язку зі стрімким розвитком ІТ-технологій розширюється і коло об'єктів, що можуть перебувати у спільній власності осіб, які перебувають у шлюбних та/або квазішлюбних правовідносинах, до яких слід віднести: ІТ-активи підприємств, веб-сайти, доменні імена, комп'ютерні програми, бази даних, акаунти в Інтернеті, віртуальні речі, віртуальні гроші тощо. Шлюбний договір відносно віртуального майна (речей, об'єктів інтелектуальної власності або творчості) для врегулювання відносин між подружжям в ІТ сфері, повинен укладатися за аналогією з укладенням шлюбного договору відносно реального майна подружжя та їх спільної власності.

13. Припинення шлюбних правовідносин завжди завершується прийняттям рішення суб'єктом владних повноважень (державним органом РАЦС, судом), тоді як припинення правовідносин, подібних до шлюбу, взагалі не засвідчується жодним суб'єктом владних повноважень і ґрунтується лише на волевиявленні осіб (наприклад, у разі припинення фактичних шлюбних відносин) або настанні певної події (наприклад, смерть або оголошення померлою в установленому законом порядку однієї з осіб, яка перебувала у фактичних шлюбних відносинах). В останніх випадках йдеться тільки про констатацію факту припинення квазішлюбних правовідносин без відповідного юридичного підтвердження.

14. Виникнення шлюбних правовідносин та правовідносин, подібних до шлюбних, обов'язково відбувається лише у добровільному порядку. Примушення до перебування у шлюбних правовідносинах або правовідносинах, подібних до шлюбних, не припускається. Відсутність цієї умови тягне за собою визнання шлюбу недійсним у порядку, передбаченому СК України.

15. Підставами припинення шлюбних правовідносин є: 1) смерть особи; 2) оголошення фізичної особи померлою в установленому законом порядку; 3) розірвання шлюбу; 4) зміна статі одним або обома з подружжя.

Підставами припинення правовідносин, подібних до шлюбних, є: 1) смерть особи; 2) оголошення фізичної особи померлою в установленому законом порядку; 3) припинення фактичних шлюбних відносин; 4) припинення релігійного шлюбу шляхом проведення певного релігійного обряду; 5) припинення правовідносин у цивільному партнерстві; 6) зміна статі одним або обома з подружжя.

16. Порядок припинення шлюбних правовідносин залежно від процедури припинення може бути адміністративним, судовим, релігійним (лише для релігійних шлюбів у окремих випадках), а залежно від волевиявлення сторін – примусовим (судовим), добровільним (за взаємною згодою), випадковим (у разі смерті).

17. Припинення шлюбних правовідносин, а також правовідносин, подібних до шлюбних, породжує певні правові наслідки майнового та немайнового характеру, які настають як для учасників вказаних правовідносин, так і для інших осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: станом на 1 верес. 2016 р.: відповідає офіц. тексту. Харків: Право, 2016. 82 с.
2. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21.11.1992 р. №2811-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. №5. Ст. 21.
3. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. №3425-XI. Відомості Верховної Ради України. 1993. №39. Ст. 383.
4. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 01.08.2000 р. №1768-III. Відомості Верховної Ради України. 2000. №35. Ст. 290.
5. Про громадянство України: Закон України від 18.01.2001 р. Голос України. 2001. 10 черв. С. 4.
6. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. Відомості Верховної Ради України. 2001. №30. Ст. 142.
7. Про електронний цифровий підпис: Закон України від 22.05.2003 р. №852-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. №36. Ст. 276.
8. Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 01.07.2010 р. Відомості Верховної Ради України. 2010. №38. Ст. 509.
9. Про судовий збір: Закон України від 08.07.2011 р. №3674-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. №14. Ст. 87.
10. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. №1207-VII. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T141207.html (дата звернення: 15.08.2017).
11. Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо обов'язку осіб, позбавлених батьківських прав, утримувати дитину: Закон України від 17.05.2016 р. №1370-VIII. Праця і зарплата. 2016. №23. С. 24.

12. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016р. №1404-VIII. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T161404.html (дата звернення: 21.08.2018).

13. О внесении изменений в некоторые законодательные акты Украины в сфере государственной регистрации актов гражданского состояния относительно приведения их в соответствие с европейскими стандартами: проект Закона Украины от 06.05.2016 г. №4605. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH3JX00A.html (дата звернення: 06.05.2016).

14. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини: Указ Президента України від 25.08.2015 р. №501/2015. Україна. Президент. Орієнтир. 2015. №31. С. 10–12.

15. Про затвердження переліку документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.06.1999 р. №1172. Офіційний вісник України. 1999. №26. Ст. 69.

16. Про затвердження Порядку розгляду заяв про зміну імені (прізвища, власного імені, по батькові) фізичної особи: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.07.2007 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP070915.html (дата звернення: 27.12.2017).

17. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 р. №866 із змін. та допов. в останній чинній редакції від 05.08.2015 р. №551. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP080866.html (дата звернення: 27.11.2017).

18. Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.11.2015 р. №1393. Голос України. 2015. №21. С. 3.

19. Про практику застосування судами процесуального законодавства при розгляді цивільних справ по першій інстанції: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 21.12.1990 р. №9, із змін. та допов., внесеними Постановою Пленуму ВСУ від 22.12.2006 р. №9 (втратила чинність на підставі Постанови Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 р. №2). URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=04DTK9E142> (дата звернення: 12.05.2017).

20. Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15.05.2006 р. №3. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/card/v0003700-06> (дата звернення: 24.12.2017).

21. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.03.2007 р. №3. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-07> (дата звернення: 12.05.2017).

22. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 21.12.2007 р. №11. URL: http://miv.at.ua/load/sudova_praktika_po_simejnomu_prau/pravovi_poziciji_verkhov_nogo_sudu_ukrajini_ta_vishhogo_specializovanogo_sudu_ukrajini/ppvsu_vid_21_12_2007_n_11_pro_praktiku_zastosuvannja_sudami_zakonodavstva_pri_rozgliadi_sprav_pro_pravo_na_shljub_rozirvannja_shljubu/9-1-0-21 (дата звернення: 21.11.2017).

23. Про визнання шлюбного договору недійсним та визнання майна особистою приватною власністю за заявою особи про перегляд ухвали Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 10.09.2014 р.: Постанова Верховного Суду України від 28.01.2015 р. у справі

№6-230цс14. URL: <http://www.notarpalata.lviv.ua/novini/182-visnovok-vsu.html> (дата звернення: 24.09.2017).

24. Про визнання права власності та за зустрічним позовом про визнання права власності за заявою про перегляд Верховним Судом України ухвали Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30.10.2014 р.: Постанова Верховного Суду України від 11.03.2015 р. у справі №6-21цс15. URL: [http://protokol.com.ua/ua/i_v_radosti_i_v_gori_mayno_fizichnoi_osobi_pidpriemtsya_moge_buti_ob_ektom_spilnoi_sumisnoi_vlasnosti_podruggya_i_predmetom_po_dilu_mig_nimi_\(postanova_vsu_u_spravi_6_21tss15](http://protokol.com.ua/ua/i_v_radosti_i_v_gori_mayno_fizichnoi_osobi_pidpriemtsya_moge_buti_ob_ektom_spilnoi_sumisnoi_vlasnosti_podruggya_i_predmetom_po_dilu_mig_nimi_(postanova_vsu_u_spravi_6_21tss15) (дата звернення: 17.11.2017).

25. Про встановлення факту проживання однією сім'єю, визнання майна спільною сумісною власністю та визнання права власності на 1/2 частину квартири за заявою особи про перегляд ВСУ ухвали Апеляційного суду м. Києва від 13.11.2014 р. та ухвали ВССУ з розгляду цивільних і кримінальних справ від 18.03.2015 р.: Постанова Верховного Суду України від 23.09.2015 р. у справі №6-1026цс15. URL: <http://document.ua/pro-vstanovlennja-faktu-prozhivannja-odnieyu-simeyu-viznannj-doc243245.html> (дата звернення: 20.10.2017).

26. Постанова Верховного Суду України від 18.05.2016 у справі №6-1327цс15 за позовом про визнання права власності на майно, зняття арешту з майна та про визнання договору купівлі-продажу недійсним. URL: http://protokol.com.ua/ua/mayno_fop_pridbane_za_koshti_vid_svoei_diyalnosti_sli_d_rozglyadati_yak_osobistu_privatnu/ (дата звернення: 07.08.2017).

27. Постанова Верховного Суду України від 07.09.2016 р. у справі №6-801цс16 про поділ спільного майна подружжя та перегляд ухвали ВССУ від 23.12.2015. URL: http://protokol.com.ua/ua/stattya_60_sk_ukraini_fakt_pridbannya_mayna_pid_chas_shlyubu_avtomatichno/ (дата звернення: 11.05.2017).

28. Постанова Верховного Суду України від 07.12.2016 р. у справі №6-1568цс16 за позовом про перегляд ухвали ВССУ від 01.07.2015 р. про поділ спільного майна подружжя. URL: http://protokol.com.ua/ru/vsu_yakshcho_odin_z_chleni_podruggya_dovede_shcho_mayno_nabute_nim_u_shlyubi/ (дата звернення: 11.05.2017).

29. Постанова Верховного Суду України від 05.04.2017 р. у справі №6-399цс17 про поділ спільного сумісного майна подружжя та перегляд ухвали ВССУ від 23.11.2016 р. URL: <http://document.ua/pro-podil-spilnogo-sumisnogo-maina-podruzhhja-doc305348.html> (дата звернення: 21.04.2017).

30. Рішення Верховного Суду України від 20.02.2011 р. за результатами розгляду справи №6-97цс-11. URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/81b1cba59140111fc2256bf7004f9cd3/8f11966b5a9c2abdc22579c300329ff1?OpenDocument> (дата звернення: 24.11.2017).

31. Правовий висновок Верховного Суду України у справі про встановлення факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу та поділ майна від 26.12.2013 р. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/1E7028E0085463F7C2257C4D002C70A7?OpenDocument](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/1E7028E0085463F7C2257C4D002C70A7?OpenDocument) (дата звернення: 17.08.2017).

32. Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ: Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.03.2013 р. №3. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VRR00102.html (дата звернення: 24.11.2017).

33. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.02.2017 р. у справі 541/642/13-ц «Про поділ майна подружжя». URL: http://protokol.com.ua/ua/vssu_funktsiya_sudu_polyagae_v_rozpodili_spilnogo_mayna_podruggya_ta_yogo_vidilu_v_naturi_a_ne_viznachennya_idealnih/ (дата звернення: 21.11.2017).

34. Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ про деякі питання застосування норм ЦПК від 16.01.2013 р. №10-72/0/4-13. Часопис цивільного і кримінального судочинства. 2013. №2. С. 53–58.

35. Про затвердження правила державної реєстрації актів цивільного стану в Україні: затв. наказом М-ва юстиції України від 18.10.2000 р. №52/5. URL: <http://законодавство.com/minyust-ukrajini/nakaz-vid-18102000-pro-zatverdjennya-pravil287403.html#n17> (дата звернення: 24.12.2017).

36. Про затвердження Інструкції з ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян: затв. наказом М-ва юстиції України від 24.07.2008 р. №1269/5. URL: <http://законодавство.com/minyust-ukrajini/nakaz-vid-24072008-1269-pro-zatverdjennya291748.html#n54> (дата звернення: 24.11.2017).

37. Про затвердження Правил внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання: затв. наказом М-ва юстиції України від 12.01.2011 р. №96/5. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE18793.html (дата звернення: 24.11.2017).

38. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: наказ М-ва юстиції України від 22.02.2012 р. №296/5. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE20595.html (дата звернення: 13.12.2017).

39. Про запровадження пілотного проекту щодо подання заяв у сфері державної реєстрації актів цивільного стану через мережу Інтернет: затв. наказом М-ва юстиції України від 09.07.2015 р. №1187/5. URL: <http://законодавство.com/minyust-ukrajini/nakaz-vid-09072015-1187-pro-zaprovadjennya302198.html> (дата звернення: 24.11.2017).

40. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. Офіційний вісник України. 2001. №21. Ст. 164.

41. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. Відомості Верховної Ради України. 2002. №21–22. Ст. 157.
42. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. Відомості Верховної Ради України. 2003. №45–46. Ст. 356.
43. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. Відомості Верховної Ради України. 2004. №40–41, 42. Ст. 492.
44. Сімейний кодекс України: станом на 10.04.2008 р. Київ: Парламент. вид-во, 2008. 205 с.
45. Сімейний кодекс України: чинне законодавство із змінами та доповненнями на 04.10.2017 р. Київ: Алерта, 2017. 78 с.
46. Всезагальна декларація прав людини: прийнята на третій сесії Генеральної Асамблеї ООН резолюцією 217 А (III) від 10.12.1948 р. (Конвенція про право, що застосовується до режимів власності подружжя (Гаага, 14.10.1978 р.); Конвенція про правову допомогу та правові відносини по цивільних, сімейних і кримінальних справах (укл. в Мінську 22.01.1993 р.)). URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU48001D.html (дата звернення: 12.12.2017).
47. Декларація про соціальні та правові принципи щодо захисту і благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання та при їх усиновленні на національному та міжнародному рівнях: прийнята резолюцією 41/85 Генеральної Асамблеї ООН від 03.12.1986 р. Бюлетень законодавства і юридичної практики України. 1997. №5. Ст. 54.
48. Конвенція про захист прав людини і основних свобод: міжнародний документ від 04.11.1950 р. (ратифікована Законом України №475/97-ВР від 17.07.1997 р.). Офіційний вісник України. 1998 р. №13 (№32 від 23.08.2006 р.). Ст. 270.
49. Про укладення та визнання дійсності шлюбів: Конвенція ООН від 14.10.1978 р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_916 (дата звернення: 14.08.2017).

50. Конвенція про права дитини: прийнята та відкрита для підписання, ратифікації та приєднання резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20.11.1989 р.; набрала чинності для України з 27.09.1991 р. Бюлетень законодавства і юридичної практики України. 1997. №5. Ст. 35.

51. Конвенція про кіберзлочинність, 2001. Офіційний вісник України. 2007. №65. Ст. 2535.

52. Європейська конвенція з прав людини, з поправками, внесеними відповідно до положень Протоколів №1, 4, 6, 7, 11, 12, 13 та Протоколом №14 (CETS no. 194), з дати набрання ним чинності 01.06.2010 р. URL: http://www.echr.coe.int/documents/convention_ukr.pdf (дата звернення: 14.08.2017).

53. Концепція розвитку системи електронних послуг в Україні: схв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.11.2016 р. №918-р. Офіційний вісник України. 2016. №99. Ст. 3234.

54. Міжнародний Пакт про громадянські і політичні права: прийнятий і відкритий для підписання, ратифікації і приєднання резолюцією 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї ООН 16.12.1966 р. Свобода совісті та віросповідання в контексті міжнародних і українських правових актів та релігійних документів (витяги) /упоряд., авт. передмови і прим. М.Ю. Бабій. 2-е вид., допрац. і допов. Київ, 2006. 124 с.

55. Регламент Совета Европейского Союза №2201/2003 от 27.11.2003 г. «О юрисдикции, признании и приведении в исполнение судебных решений по семейным делам и делам об обязанностях родителей». URL: <https://pravo.hse.ru/intprilaw/doc/040003> (дата звернення: 12.07.2017).

56. Регламент Совета Европейского Союза №1259/2010 от 20.12.2010 г. о расширении сотрудничества в области права, примененного к расторжению брака и судебному разлучению супругов (Рим III). URL: <http://base.garant.ru/70843704/#ixzz4wutaGjcd> (дата звернення: 12.07.2017).

57. Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи 1202 (1993) щодо релігійної терпимості в демократичному суспільстві, п. 4. Свобода совісті та віросповідання в контексті міжнародних і українських правових актів та релігійних документів (витяги) /упоряд., авт. передмови і прим. М.Ю. Бабій. 2-е вид., допрац. і допов. Київ, 2006. 124 с.

58. Типовой закон ЮНСИТРАЛ об электронных подписях (Комиссия ООН по праву международной торговли, Вена, 5 июля 2001 г.). URL: <http://ukraine.uapravo.net/data/base46/ukr46910.htm> (дата звернення: 14.12.2017).

59. О порядке признания фактических брачных отношений в случае смерти или пропажи без вести на фронте одного из супругов: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 10.11.1944 г. Ведомости Верховного Совета СССР. 1944. №60. Ст. 211.

60. Аверина К. Н. Особенности правового регулирования брачно-семейных отношений, осложненных иностранным элементом. Международное право и международные организации. 2012. №4. С. 67–76.

61. Аветисян Р. М., Кройтор В. А. Зразки позовних заяв за сімейними справами: наук.-практ. посіб. Харків: Юрсвіт, 2006. 304 с.

62. Азимов Ч.Н., Явор О.А. О природе брака. Семья в кризисном социуме: материалы науч.-практ. конф. (г. Харьков, апр. 1994 г.). Харьков, 1994. С. 86–88.

63. Азімов Ч. Н. Про приватне і публічне право. Право України. 1995. №1. С. 32–34.

64. Александриди Е. Н. Соглашения о содержании между супругами. Гражданин и право. 2003. №4 (34). С. 77–81.

65. Антологія української юридичної думки: в 6 т. /редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.; упоряд.: Я. М. Шевченко, І. Б. Усенко, Г.П. Тимченко та ін.; відп. ред. Я. М. Шевченко. Київ, 2003. Т. 6: Цивільне право. 583 с.

66. Антокольская М. В. Семейное право: учебник. Москва: Юристъ, 2000. 336 с.
67. Антокольская М. В. Семейное право: учебник. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Юристъ, 2002. 411 с.
68. Антошкіна В. К. Договірне регулювання відносин з надання утримання між подружжям (колишнім подружжям). Право України. 2004. №11. С. 79–82.
69. Антошкіна В. Договірне регулювання майнових відносин подружжя. Право України. 2005. №3. С. 95–98.
70. Антошкіна В. К. Договір про поділ майна подружжя, що є об'єктом права спільної сумісної власності. Право України. 2005. №8. С. 75–78.
71. Антошкіна В. К. Договірне регулювання відносин подружжя: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2006. 208 с.
72. Антошкіна В. К. Договірне регулювання відносин подружжя: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2006. 24 с.
73. Апопій І. В. Сімейне право України: навч. посіб. Київ: Центр навч. літ., 2010. 360 с.
74. Апопій І. В. Сімейне право України: навч. посіб. 2-е вид., перероб. та допов. Київ: ЦУЛ, 2011. 359 с.
75. Ариванюк Т. О. Правове регулювання відносин власності між подружжям: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2002. 190 с.
76. Ариванюк Т. О. Правове регулювання відносин власності між подружжям: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ: Ін-т держави і права НАН України ім. В. М. Корецького, 2002. 18 с.
77. Архів Приморського районного суду м. Одеси за 2002 р., справа №2-226.
78. Афанасьева И. В., Заман Ш. Х. Роль и значение правового регулирования в решении проблем брачно-семейных отношений. Семейное право. Москва: Юрист, 2004. №2. С. 2–7.

79. Афанасьєва Л. В. Аліментні правовідносини в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2002. 24 с.
80. Афанасьєва Л. В. Аліментні правовідносини в Україні: монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2006. 224 с.
81. Аюева Е. И. Некоторые аспекты категории «юридический факт». Правоведение. 1985. №4. С. 70–74.
82. Бабич І. Г. Принципи Римського права у системі сучасного договірного права України. Науковий потенціал майбутнього України на шляху до європейської інтеграції. Дніпропетровськ: Акад. митної служби України, 2004. С. 107–112.
83. Багатомовний юридичний словник-довідник /І. О. Голубовська та ін. Київ: Видав.-поліграф. центр «Київський університет», 2012. 543 с.
84. Бартошек М. Римское право: Понятия, термины, определения /пер. с чеш. Ю. В. Преснякова; спец. науч. ред. З. М. Черниловский. Москва: Юрид. лит., 1989. 448 с.
85. Бартошко О. А. Майнові правовідносини між подружжям за законодавством України та іноземних держав. Український часопис міжнародного права. 2002. №1. С. 61–65.
86. Белякова А. М., Ворожейкин Е. М. Советское семейное право. Москва: Юрид. лит., 1974. 302 с.
87. Бервено С. М. Система принципів договірного права за новим цивільним законодавством України. Юридична Україна. 2005. №9. С. 30–37.
88. Бервено С. М. Загальна характеристика норм Цивільного кодексу України, що регулюють договірні відносини. Юридична Україна. 2006. №1. С. 39–43.
89. Бернхем В. Вступ до права та правової системи США. Київ: Україна, 1999. 554 с.
90. Бикова О. Ю. Укладення та розірвання шлюбу за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2005. 220 с.

91. Бикова О. Ю. Укладення та розірвання шлюбу за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 22 с.
92. Білоусов В. М., Дмитришена В. А. Шлюбний договір в Україні: практичне втілення. Цивільне і трудове право. Юридичний вісник. 2016. №4 (41). С. 105–108. URL: <http://er.nau.edu.ua:8080/handle/NAU/23846> (дата звернення: 02.12.2017).
93. Біляцький С. Шлюбний контракт як символ людських взаємин. Наука і суспільство. 2005. №9–10. С. 38–43.
94. Боднар Т. В. Виконання договірних зобов'язань у цивільному праві: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 272 с.
95. Боднар Т. В. Сімейне право в системі права України. Право України. 2013. №1. С. 129–134.
96. Бойченко Е. Л. Бракорозводный процесс во Франции. Российская юстиция. 2016. №12. С. 25–26.
97. Болховітінова А. Б. Припинення шлюбу за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 221 с.
98. Болховітінова А. Б. Припинення шлюбу за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 18 с.
99. Бородаенко А. А. Деятельность Международной комиссии гражданского состояния по обеспечению прав внебрачных детей. Современное право. 2011. №3. С. 116–119.
100. Бошко В. И. Очерки советского семейного права. Киев: Наук. думка, 1952. 371 с.
101. Бродовський С. О. Деякі питання укладення, зміни і розірвання договору в цивільному праві України. Юридична Україна. 2005. №1. С. 23–26.
102. Бродовський С. О. Деякі особливості сучасного правового регулювання укладення, зміни і розірвання цивільно-правового договору. Юридична Україна. 2005. №2. С. 22–27.

103. Будзінська О. Правові аспекти усиновлення українських дітей, які є громадянами України, іноземцями. *Юридичний журнал*. 2009. №2. С. 39–44.
104. Булошников М.Я. Развод: Некоторые правовые проблемы. Развитие законодательства о браке и семье. Москва: ИГПАН СССР, 1978. 159 с.
105. Васильєв С. Припинення шлюбу: історико-правовий аспект. *Право України*. 1998. №2. С. 99–104.
106. Ватрас В.А. Про сутність сімейних правовідносин. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2003. №3–4 (7–8). С. 111–118.
107. Ватрас В.А. Проблеми відмежування суб'єкта сімейних правовідносин від суміжних понять. *Методологія приватного права: зб. наук. пр.* Київ: Юрінком Інтер, 2003. С. 312–318.
108. Ватрас В.А. Можливість субсидіарного застосування (сімейні правовідносини і Цивільний кодекс України). *Юридичний вісник України*. 2004. №47. С. 6–9.
109. Веберс Я.Р. Правосубъектность граждан в гражданском и семейном праве: монография. Рига: Зинатне, 1976. 232 с.
110. Верес І. Недійсність шлюбу: порівняльний аналіз Сімейного кодексу України та сімейного законодавства інших держав. *Право України*. 2013. №10. С. 97–107.
111. Вескимя Э.Э. Из практики применения некоторых норм законодательства о семье. *Советское право*. Таллин, 1973. №1. С. 15–20.
112. Винничук Л. Люди, нравы и обычаи Древней Греции и Рима /пер. с пол. В.К. Ронина. Москва: Высш. шк., 1988. 496 с.
113. Войнаровська О. Правове регулювання фактичних шлюбних відносин у Стародавньому Римі. *Юридична Україна*. 2013. №10. С. 72–79.
114. Володина Н.В., Вавильченкова С. Е. Семейно-брачные отношения в современном мусульманском, иудейском и индуистском праве. *Современное право*. 2012. №12. С. 133–139.

115. Ворожейкин Е.М. Правовые основы брака и семьи. Москва, 1969. 356 с.
116. Ворожейкин Е.М. Семейные правоотношения в СССР. 2-е изд. Москва: Юрид. лит., 1985. 222 с.
117. Гай. Институции /пер. с лат. Ф. Дадынского; под ред. В. А. Савельева, Л. Л. Кофанова. Москва: Юрист, 1997. 368 с.
118. Генкин Д.М., Новицкий И. Б., Рабинович Н. В. История советского гражданского права. Москва: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1949. 544 с.
119. Глиняна К.М. Правове регулювання розлучення за сімейним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2006. 20 с.
120. Гончаренко Т.В. Семейный кодекс – Правила Минюста: есть противоречия. Юридическая практика. 2003. №1. URL: <http://pravo.ua/article.php?id=0000308> (дата звернення: 03.03.2018).
121. Гордон М.В. Охорона прав громадян радянським сімейним законодавством. Київ: Рад. Україна, 1959. 44 с.
122. Граве К.А. Имущественные отношения супругов. Москва: Юрид. лит., 1960. 116 с.
123. Градецька Н.М. Міжнародний досвід соціально-правового захисту сім'ї. Держава та регіони. Серія: Право. 2012. №3. С. 183–186.
124. Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона) от 21.03.1804 г. (с изм. и доп. по состоянию на 01.09.2011 г.). URL: http://pnu.edu.ru/ru/faculties/full_time/uf/iogip/study/studentsbooks/histsources2/igpzio49/ (дата звернення: 23.10.2017).
125. Гражданское право: учебник: в 2 ч. /О.О. Подопригора и др.; под ред. А.А. Пушкина, В.М. Самойленко. Харьков: Основа, 1996. Ч. 1. 543 с.
126. Гражданское право: учебник: в 2 ч. /под ред.: А.П. Сергеев, Ю.К. Толстой. Москва: Проспект, 1997. Ч. 1. 632 с.
127. Гражданское право: учебник: в 2 ч. /под ред.: А.П. Сергеев, Ю.К. Толстой. Москва: Проспект, 1998. Ч. 2. 784 с.

128. Грачева В.А. Гражданин обращается в ЗАГС. Москва, 1983. 140 с.
129. Гриняк А. Шлюбний договір як підстава виникнення спільної власності подружжя. Підприємництво, господарство і право. 2007. №2. С. 47–49.
130. Грічук О. І. Проблеми фактично шлюбних відносин в Україні, сучасна рецепція римського конкубінату в новому сімейному законодавстві. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. Одеса, 2004. Вип. 23. С. 206–209.
131. Грічук О. І. Проблеми і перспективи правового регулювання майнових відносин фактичного подружжя в сімейному праві України. Підприємство, господарство і право. 2005. №10. С. 56–62.
132. Грічук О. І. Проблеми понять «фактичний шлюб» та «конкубінатний договір» в Україні. Підприємництво, господарство і право. 2007. №6. С. 62–65.
133. Гусев С. И. Рассмотрение судом дел о расторжении брака. Советское государство и право. 1981. №6. С. 24–26.
134. Данилова Г. М. Проблемы генезиса феодализма у славян и германцев (сравнительный анализ франкских, древнерусских, хорватских, сербских и польских источников). Петрозаводск: Карелия, 1974. 232 с.
135. Дворак М. Є. Принцип автономії волі (*Lex voluntatis*) в міжнародному приватному сімейному праві. Держава і право: зб. наук. пр. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. Вип. 27. С. 567–573.
136. Действующее законодательство о браке и семье /В. Ф. Маслов и др. Харьков: Вища шк., 1974. 200 с.
137. Декрети РНК УРСР «Про громадянський шлюб», «Про розлучення» від 20.02.1919 р. //Собрание Узаконений УССР. 1919. №12. С. 24–31.

138. Демиденко К. Є. Характеристика сімейних правовідносин та їх встановлення між батьками і дітьми. Держава і право. 2008. Вип. 42. С. 364–369.

139. Дзера О. В. Укладення подружжям угод відносно їх спільного майна. Радянське право. 1978. №11. С. 45–49.

140. Дзера О. В. Деякі проблеми врегулювання відносин власності подружжя в новому Сімейному кодексі України. Юридична Україна. 2003. №1. С. 56–58.

141. Дигесты Юстиниана: Избр. фрагменты /пер. и прим. И. С. Перетерского; отв. ред. Е. А. Скрипилев. Москва: Наука, 1984. 456 с.

142. Довгерт А. С. Проблеми кодифікації цивільного (приватного) права в Україні. Українське право. 1998. Число 1. С. 39–45.

143. Договір між Україною і Китайською Народною Республікою про правову допомогу у цивільних та сімейних справах (договір ратифіковано Постановою ВР від 05.02.2003 р. №2996-12). Відомості Верховної Ради України. 1993. №16. Ст. 171.

144. Договір між Україною і Республікою Молдова про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах (договір ратифіковано Законом України від 10.11.1994 р. №238/94-ВР). Відомості Верховної Ради України. 1994. №46. Ст. 416.

145. Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах (договір ратифіковано Постановою ВР від 04.02.1994 р. №39410-12-ВР). Відомості Верховної Ради України. 1994. №23. Ст. 174.

146. Договір між Україною та Латвійською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних, трудових та кримінальних справах (договір ратифіковано Законом України від 22.11.1995 р. №452/95-ВР). Відомості Верховної Ради України. 1995. №44. Ст. 326.

147. Договір між Україною та Республікою Узбекистан про правову допомогу та правові відносини у цивільних та сімейних справах (договір ратифіковано Законом України від 05.11.1998 р. №238-14). Відомості Верховної Ради України. 1998. №52. Ст. 322.

148. Договір між Україною та Угорською Республікою про правову допомогу в цивільних справах (договір ратифіковано Законом України від 10.01.2002 р. №2926-14). Відомості Верховної Ради України. 2002. №23. Ст. 146.

149. Договір між Україною та Чеською Республікою про правову допомогу в цивільних справах (договір ратифіковано Законом України від 10.01.2002 р. №2927-14). Відомості Верховної Ради України. 2002. №23. Ст. 147.

150. Дождев Д. В. Римское частное право: учебник /под ред. В. С. Нерсисянца. Москва: Норма, 1996. 704 с.

151. Дождев Д. В. Римское частное право: учебник /под общ. ред. В. С. Нерсисянца. Москва: Норма, 2002. 765 с.

152. Достдар Р. М. Рецепція принципів візантійської Еклоги сучасним сімейним та спадковим законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2005. 20 с.

153. Драгневич Л. Сутність і ретроспектива становлення та розвитку шлюбно-сімейних правовідносин в Україні. Підприємство, господарство і право. 2002. №1. С. 40–42.

154. Драгневич Л. Моральные основы общества и СК: Семейное право. Юридическая практика. 2004. №4. С. 19.

155. Древняя Церковь и римское право (Протоиерей Иоанн Мейендорф «Брак в православии»). URL: <http://uzhmb.mrezha.net/biblioteka/brak/mejendorf/g2.htm> (дата звернення: 18.10.2017).

156. Д'ячкова Н. А. Договір між батьками про сплату аліментів на дитину. Нотаріат для вас. 2009. №9. С. 12–16.
157. Ершова Н. В. Вопросы семьи в гражданском праве. Москва: Юрид. лит., 1977. 174 с.
158. Євко В. Ю. Правові форми родинного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Вісник Університету внутрішніх справ. 1999. Вип. 6. С. 253–258.
159. Євко В. Ю. Охорона дітей, позбавлених батьківського піклування: історичний аспект. Право України. 2001. №8. С. 107–110.
160. Євко В. Ю. Правова природа дитячого будинку сімейного типу. Вісник Національного університету внутрішніх справ. 2001. Спецвип. С. 338–343.
161. Європейський суд з прав людини: країни не зобов'язані реєструвати одностатеві «шлюби». URL: <http://www.religion.in.ua/news/vazhливо/26442-evropejskij-sud-po-pravam-cheloveka-strany-ne-obyazany-registrirovat-odnopolye-braki.html> (дата звернення: 12.06.2017).
162. Єрух А. Окремі питання щодо укладення правочинів із спільним майном подружжя. Нотаріат. 2004. №12. С. 25–30.
163. Єсіпов І.М. Договір як юридичний факт. Юридичний журнал. 2005. №2 (32). С. 99–103.
164. Жилінкова І.В., Приходько Л.О. Ряд положень сімейного законодавства слід вдосконалити. Радянське право. 1990. №4. С. 36–39.
165. Жилинкова И. В. Брачный контракт: монографія. Харьков: Ксилон, 1995. 172 с.
166. Жилинкова И. В. Право собственности супругов. Харьков: Ксилон, 1997. 365 с.
167. Жилинкова И. В. Правовой режим имущества членов семьи. Харьков: Ксилон, 2000. 398 с.

168. Жилінкова І. В. Шлюбний контракт: чинне законодавство та перспективи його розвитку. Право України. 2000. №6. С. 108–111.
169. Жилінкова І. В. Проблеми правового режиму майна членів сім'ї: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2000. 39 с.
170. Жилінкова І. В. Шлюбний контракт (договір). Харків: Ксилон, 2001. 127 с.
171. Жилінкова І. В. Інститут заручин: далеке минуле і найближче майбутнє. Вісник Академії правових наук України. 2001. №4 (27). С. 130–138.
172. Жилінкова І. В. Концепція шлюбного договору за новим Сімейним кодексом України. Вісник Академії правових наук України. 2002. №3 (30). С. 122–130.
173. Жилинкова И. В. Имущественные отношения между супругами. Мала енциклопедія нотаріуса. 2004. №1 (13). С. 43–46.
174. Жилинкова И. В. Брачный договор. Харьков: Ксилон, 2005. 173 с.
175. Жилинкова И. В. Расторжение брака. Харьков: Ксилон, 2006. 88 с.
176. Жилінкова І. В. Зміст шлюбного договору: проблеми законодавства та практики його застосування. Нотаріат для вас. 2010. №9. С. 23–30.
177. Жилінкова І. В. Сфера застосування та класифікації договорів у сучасному сімейному праві. Право України. 2012. №9. С. 206–214.
178. Жилінкова І. В. Договірне регулювання відносин щодо інтелектуальної власності в Україні та за кордоном: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 280 с.
179. Журавська В. Аліментні зобов'язання. Юридичний радник. 2005. №6. С. 44–51.
180. Загоровский А. И. Курс семейного права. Одесса, 1909. 278 с.
181. Заїка Ю. О. Сімейне право України: підручник /за ред. В. С. Гопанчука. Київ: Істина, 2002. Гл. VI. С. 58–74.
182. Звенигородская Н. Ф. Правовая природа брачного договора. Право и образование. 2005. №4. С. 132–140.

183. Злобина И. В. О юридической сущности брачного контракта: гражданско-правовая сделка или супружеский контракт. Закон и право. 2001. №8. С. 42–44.
184. Иваненко Г. В. К вопросу об истории брака. Актуальні проблеми політики. 2000. №9. С. 386–389.
185. Индыченко С.П., Гопанчук В.С. Брачно-семейное законодательство в вопросах и ответах. Киев: Политиздат Украины, 1990. 190 с.
186. Иоффе О. С. Советское гражданское право: Правоотношения, связанные с продуктами творческой деятельности. Семейное право. Наследственное право: курс лекций. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1965. Т. 3. 347 с.
187. Иоффе О. С. Избранные труды по гражданскому праву: Из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории «хозяйственного права». Москва: Статут, 2000. 777 с.
188. Ієвіня О. Регулювання укладення шлюбу у міжнародному приватному праві. Нотаріат для вас. 2009. №12. С. 29–37.
189. Історія українського права /за ред. О. О. Шевченка. Київ: Олан, 2001. 214 с.
190. IT-право: теорія та практика: навч. посіб. /авт. кол.; за ред. Є. О. Харитонова, О. І. Харитонові. Одеса: Фенікс, 2017. 472 с.
191. Калакура В. Я. Правове регулювання відносин батьків і дітей у міжнародному сімейному праві. Університетські наукові записки /Хмельницьк. ун-т упр. та права. 2009. №3. С. 81–87.
192. Калакура В. Принципи колізійного регулювання в міжнародному сімейному праві. Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Юридичні науки. 2009. Вип. 80. С. 40–43.
193. Калакура В. Я. Проблеми колізійного регулювання сім'ї та шлюбу в міжнародному приватному праві. Право України. 2013. №7. С. 145–153.
194. Калітенко О. М. Проблеми та шлях вдосконалення правового регулювання інституту шлюбного контракту в Україні. Держава і право: зб.

наук. пр. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. Вип. 12. С. 298–303.

195. Калітенко О. М. Особисті відносини подружжя та відносини подружжя стосовно їх майна: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків: Юрид. літ., 2001. 23 с.

196. Калітенко О. М. Окремі новели з питань припинення шлюбу (за новим СК України). Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. літ., 2003. Вип. 17. С. 8–12.

197. Калітенко О. М. Історія та сучасність правового регулювання немайнових відносин у сфері сімейного права. Право України. 2013. №10. С. 66–76.

198. Кидалова А. Д. Особливості правового регулювання розірвання шлюбу між подружжям, яке має неповнолітніх дітей. Право України. 2002. №2. С. 55–57.

199. Кисіль В. І. Молодим про сімейне законодавство. Київ, 1990. 116 с.

200. Кодекс о браке и семье: науч.-практ. комм. Харьков: Одиссей, 2000. 439 с.

201. Кожевникова В. Правове регулювання укладення шлюбів громадянами України у Федеративній Республіці Німеччина. Вісник прокуратури. 2010. №1. С. 117–124.

202. Козлов С. Аліменти по-новому: майнові відносини батьків та дітей. Юридична газета. 2005. 15 квіт. С. 9.

203. Комарук І. А. Конвенція про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інші форми сімейного утримання. Юридичний журнал. 2010. №2. С. 32–35.

204. Комарук І. А. Шляхи вирішення питань, пов'язаних з міжнародним усиновленням: Гаазька Конвенція про захист дітей та співпрацю щодо міжнародного усиновлення від 29.05.1993 р. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2010. Вип. 48. С. 572–577.

205. Кондрашова В. Деякі практичні аспекти, пов'язані з укладенням шлюбного договору. Юридичний журнал. 2004. №7 (25). С. 27–29.
206. Коновалов Д. Сімейний кодекс України – шлях до Європи. Юридичний журнал. 2004. №10 (28). С. 18–19.
207. Корнилов В. Н. Процессуальные особенности рассмотрения дел о расторжении брака. Москва: Изд-во ВЮЗУ, 1984. 268 с.
208. Королев Ю.А. Брак и развод. Современные тенденции. Москва: Юрид. лит., 1978. 240 с.
209. Короткова Л. П., Вихров А. П. Семья – только в рамках закона. Правоведение. 1994. №5–6. С. 159–163.
210. Косарева И. А. Квазибрак: проблемы и перспективы. Государство и право. 2010. №5. С. 70–75.
211. Косова О. Ю. Брак: «институт особого рода» или «партнерство»? Государство и право. 2015. №8. С. 43–52.
212. Коссак В. М., Якубівський І. Є. Право інтелектуальної власності: підручник. Київ: Істина, 2007. 208 с.
213. Кострова Н. М. Судопроизводство по семейным делам: учеб. пособие. Махачкала: Изд-во Дагестан. гос. ун-та, 1978. 124 с.
214. Кострова Н. М. Теория и практика взаимодействия гражданского процессуального и семейного права. Ростов н/Д: Изд-во РГУ, 1988. 272 с.
215. Красицька Л. В. Самозахист сімейних прав батьків і дітей. Підприємництво, господарство і право. 2013. №8. С. 29–32.
216. Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей. Київ: Ліра-К, 2014. 626 с.
217. Кривенко Ю. В. Культіві послуги. Сучасний вимір держави та права: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Четверті Прибузькі юридичні читання» (м. Миколаїв, 28–29 листоп. 2008 р.). Миколаїв, 2008. С. 86–87.

218. Кривенко Ю. В. Правове регулювання окультних послуг. Актуальні проблеми права інтелектуальної власності: матеріали 2-ї Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 11 черв. 2011 р.). Одеса, 2011. С. 183–184.

219. Кудрявцев О. Н. Правовые отношения между родителями и детьми. Харьков, 1975. 362 с.

220. Кузнєцова О. П. Договірне право як елемент системи цивільного права України. Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. 2005. №1. 110 с.

221. Куріленко О. «Фактичний шлюб» як прояв правового нігілізму. Віче. 2013. №12. С. 14–16.

222. Кучерук К. І. Договір у цивільному праві. Держава і право. Юридичні і політичні науки: зб. наук. пр. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. Вип. 16. 81 с.

223. Левицький О. О. Правова охорона материнства і дитинства згідно законодавства України та країн ЄС. Івано-Франківськ: Вид-во теолог. акад., 2008. 107 с.

224. Левківський Б. К. Особисті немайнові права та обов'язки членів сім'ї: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 20 с.

225. Леонидова Б. Л. Развод? Почему? Москва: Моск. рабочий, 1988. 222 с.

226. Лепех О. Правовий режим грошей як спільного майна подружжя. Право України. 2013. №10. С. 85–95.

227. Лепех С. М. Сімейне право України: навч. посіб. Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2010. 316 с.

228. Лиман І. І. Духовний суд у справах про перелюб (кінець XVIII – перша пол. XIX ст.). Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету: Південна Україна XVIII–XIX ст. Запоріжжя, 2000. Вип. 5. С. 242–248.

229. Лиман І. І. Державна церква і державна влада: Південна Україна (1775–1861). Запоріжжя: Тандем-У, 2004. 400 с.

230. Лиман І. І. Російська православна церква на півдні України останньої чверті XVIII – середини XIX ст. Запоріжжя: ТанDEM-У, 2004. 488 с.
231. Лихолат І. Застосування ч. 5 ст. 93 СКУ: питання теорії та практики. Нотаріат для вас. 2010. №9. С. 23–30.
232. Лісовець О. В., Мельник М. П. Соціально-правовий захист дітей та молоді: навч.-метод. посіб. Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2010. 210 с.
233. Лозова Г. Цивілістичні та сімейно-правові характеристики змісту шлюбного договору. Підприємництво, господарство і право. 2007. №2. С. 44–46.
234. Лотоцький О. Г. Українські джерела церковного права. Праці українського наукового інституту. Варшава, 1931. Т. 5. 320 с.
235. Лузан Т. Л. Правові засади регулювання встановлення факту реєстрації шлюбу. Підприємництво, господарство і право. 2013. №10. С. 39–43.
236. Луць В. В. Сучасна кодифікація договірного права в Україні: здобутки і проблеми. Вісник Академії правових наук України. 2003. №2. 428 с.
237. Мазур О. С. Сімейне право України: навч. посіб. для дистанц. навч. Київ: Ун-т «Україна», 2005. 116 с.
238. Мазуренко С. В. Правовий режим майна, що є предметом спадкового договору з участю подружжя. Юридический вестник. 2003. №4. С. 80–83.
239. Майданик Р. А. Цивільне право: Загальна частина. Київ, 2012. Т. 1: Вступ у цивільне право. 472 с.
240. Макас І.А. Некоторые подходы к исследованию семейных конфликтов. Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. 1997. №1–2. С. 105–112.
241. Малейн Н.С. Защита семейных прав. Москва, 1972. 435 с.
242. Маломуж О. Шлюбний договір. Право України. 2005. №1. С. 74–79.

243. Маркин А.В. К вопросу о роли актов гражданского состояния в динамике современных правоотношений. *Общество и право*. 2015. №1. С. 55–58.

244. Маркова О.В. Алиментные обязательства в международном частном праве. *Международное публичное и частное право*. 2011. №3. С. 24–29.

245. Марусик К.О. Право як атрибут національної культури українського народу. *Питання історії України: зб. наук. пр.* Чернівці, 1997. Вип. 1. С. 53–59.

246. Маслов В.Ф. Имущественные отношения в семье (научно-практический комментарий действующего законодательства СССР, РСФСР, УССР и практика его применения). Харьков: Изд-во ХГУ, 1972. 186 с.

247. Маслов В. Ф. Имущественные отношения в семье: научно-практический комментарий действующего семейного законодательства СССР, РСФСР, УССР и практика его применения. 2-е изд. Харьков: Вища шк., 1974. 184 с.

248. Маслов В. Ф. Советское семейное право. Киев: Вища шк., 1982. 437 с.

249. Матвеев Г. К. История семейно-брачного законодательства УССР. Киев: Изд-во КГУ, 1960. 64 с.

250. Матвеев Г. К. Советское семейное право: учеб. пособие. Москва: Юрид. лит., 1985. 208 с.

251. Махінчук В. М. Конкубінат за Сімейним кодексом України: проблеми правореалізації. Наукові засади та практика застосування нового Сімейного кодексу України: матеріали круглого столу (м. Київ, 25 трав. 2006 р.). Харків: Ксилон, 2007. С. 95–102.

252. Международное законодательство Соединенных Штатов Америки. Гражданский кодекс штата Луизиана 1825 г. (в редакции Закона 1991 г.). URL: http://www.vzakone.biz/USA_2.php (дата звернення: 12.11.2017).

253. Микипиша В. А. Имущество супругов. Москва: Юрид. лит., 1962. 345 с.
254. Мироненко В.П., Пилипенко С.А. Сімейне право України: підручник /за заг. ред. В.П. Мироненко. Київ: Правова єдність, 2008. 477 с.
255. Мироненко В.П. Особливості усиновлення дітей-громадян України іноземними громадянами. Нотаріат для вас. 2012. №5. С. 33–39.
256. Миронова Г. Моральні засади Сімейного кодексу України. Право України. 2004. №4. С. 99–102.
257. Михальнюк О. В. Договірне регулювання особистих немайнових відносин у сімейній сфері. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2014. №1. С. 91–92.
258. Мічурін Є. О. Особливості реалізації прав та обов'язків подружжя з надання утримання. Юридичний журнал. 2004. №7 (25). С. 94–97.
259. Молодая семья: социально-экономические, правовые, морально-психологические проблемы /В. И. Зацепин и др. Киев: Украина, 1991. 118 с.
260. Муллокандова О. М. Загальні риси інститутів сімейного права в авраамічних релігіях. Авраамічні релігії в Україні: інкультураційні взаємовпливи та міжконфесійні взаємини: матеріали міжнар. наук. конф. (м. Галич, 29 трав. 2014 р.). Галич: Інформ.-видав. відділ Нац. заповідника «Давній Галич», 2014. С. 372–376.
261. Муравйов В. Гармонізація законодавства і європейська інтеграція. Право України. 2013. №6. С. 12–50.
262. Надьон В. В. Аналіз статті 65 Сімейного кодексу України. Актуальні проблеми приватного права: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 94-й річниці з дня народж. В. П. Маслова (Харків, 19 лют. 2016 р.). Харків: Право, 2016. 364 с.
263. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України /за ред. Ю. С. Червоного. Київ: Істина, 2003. 520 с.

264. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України /за ред. Є. О. Харитонова. 2-е вид., зі змін. та допов. Харків: ТОВ «Одісей», 2007. 592 с.
265. Научно-практический комментарий Семейного кодекса Украины /Ю. С. Червоний и др.; под ред. Ю. С. Червоного. Киев: Истина, 2004. 515 с.
266. Негода О. А. Правові проблеми визначення поняття сім'ї. Держава і право. 2007. Вип. 37. С. 426–433.
267. Некрасова О. В. Правова природа шлюбного договору. Адвокат. 2005. №5. С. 11–15.
268. Некрасова О. Договірне регулювання сімейних відносин. Право України. 2013. №10. С. 53–65.
269. Нечаева А.М. Брак, семья, закон. Москва: Наука, 1984. 145 с.
270. Нечаева А.М. Семейное право. Москва, 1998. 95 с.
271. Нечаева А.М. Семейное право: курс лекций. Москва: Юрист, 1998. 165 с.
272. Нечаева А.М. Семейное право. Москва: Юрайт, 2011. 285 с.
273. Нечаева А.М. Семейное право. Москва: Institutiones, 2013. 328 с.
274. Нижник Н.С. Регулирование брачно-семейных отношений на Руси в условиях язычества. История государства и права. 2003. №2. С. 31–33.
275. Низамиева О. Н. Имущественные соглашения супругов в зарубежном праве. Семейное право. 2004. №3. С. 25–26.
276. Никитинский Л. В. Реформа законодательства о расторжении брака во Франции. Проблемы совершенствования советского законодательства: труды 9 /ВНИИСЗ. Москва, 1977. С. 154–165.
277. Нікітенко Р. Процесуальні особливості розгляду судом справ про розірвання шлюбу за наявою будь-кого з подружжя, якщо один із нього засуджений до позбавлення волі. Підприємництво, господарство і право. 2014. №6. С. 39–42.

278. Новохатська Я. В. Щодо правової природи шлюбу. Право України. 2002. №. 4. С. 131–135.

279. Новохатская Я. В. Презумпция общности имущества супругов. Проблемы законности. Харьков, 2005. Вып. 76. С. 125–129.

280. Новохатська Я. В. Здійснення подружжям права спільної сумісної власності. Актуальні проблеми приватного права: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 94-й річниці з дня народж. В. П. Маслова (м. Харків, 19 лют. 2016 р.). Харків: Право, 2016. С. 128–131.

281. О гражданскомъ браке, о детяхъ и о веденіи книгъ актовъ состоянія: Декретъ отъ 18.12.1917 г. Собрание Узаконений РСФСР. 1917. №9. С. 160–165.

282. О расторженіи брака: Декретъ отъ 19.12.1917 г. Собрание Узаконений РСФСР. 1917. №10. С. 152–159.

283. Овчатова-Редько А. О. Майнові правовідносини жінки та чоловіка, які перебувають у фактичному шлюбі, за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2009. 214 с.

284. Овчатова-Редько А. О. Майнові правовідносини жінки та чоловіка, які перебувають у фактичному шлюбі, за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2009. 22 с.

285. Ожеван М. А., Гнатюк С. Л., Ісакова Т. О. Інформаційні технології як фактор суспільних перетворень в Україні: зб. аналіт. доп. /за заг. ред. Д.В. Дубова. Київ: НІСД, 2011. 96 с.

286. Онишко О. Б. Майнові відносини подружжя за законом відповідно до шлюбно-сімейного законодавства України, Польщі та Німеччини. Економіка, фінанси, право. 2011. №3. С. 36–39.

287. Онишко О. Б. Правове регулювання припинення шлюбу шляхом розлучення в окремих країнах Євросоюзу. Митна справа. 2015. №1. С. 25–30.

288. Оніщенко О. В. Сімейне право: навч. посіб. Київ: НАУ-друк, 2009. 111 с.

289. Оридорога М. Т. Расторжение брака. Москва: Юрид. лит., 1958. 75 с.
290. Оридорога М. Т. Вопросы семейного права. Киев, 1969. 136 с.
291. Орленко В. І., Орленко В. В. Історія держави і права України: посібник. Київ: Вид-во Паливода А. В., 2006. 161 с.
292. Орленко Л. Шлюбна розлука в Гетьманщині в XVIII ст. Україна. 1914. Кн. 4. С. 11–24.
293. Орлова Н. В. Правовое регулирование брака в СССР. Москва, 1971. 243 с.
294. Осадча Н. Майнові правовідносини подружжя. Юридичний вісник України. 2000. Ч. 1. 480 с.
295. Основы социальной концепции Украинской Православной Церкви. Киев: Информ.-издат. центр УПЦ, 2002. 80 с.
296. Особенности рассмотрения отдельных категорий гражданских дел: учеб. пособие /под ред. М. К. Треушникова. Москва: Изд-во МГУ, 1987. 448 с.
297. Павлова Л. Реалізація природного права на шлюб, сім'ю, материнство та батьківство. Право України. 2004. №11. С. 46–50.
298. Панова Н. В. Порядок стягнення аліментів: навч.-метод. посіб. Ужгород: Бреза А. Е., 2011. 84 с.
299. Пасечник Н. Хто є утриманцем за сімейним законодавством? Юридичний журнал. 2004. №7 (25). С. 50–53.
300. Пергамент А. И. Основы законодательства о браке и семье: учеб. пособие. Москва: Знание, 1969. 80 с.
301. Підпригора О. А. Основы римського приватного права: підручник. Київ: Вентурі, 1997. 336 с.
302. Підпригора О. А., Підпригора О. О. Право інтелектуальної власності України: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 334 с.

303. Підопригора О. А. Розмежування і взаємодія публічного і приватного права як методологічна проблема вітчизняного правознавства. Вісник Академії правових наук України. 2002. №4 (31). С. 77–86.

304. Підопригора О. А., Харитонов Є.О. Римське право: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 512 с.

305. Пленюк М. Д. Поняття юридичного факту в доктрині цивільного права: історія і сучасність. Юридична Україна. 2014. №11. С. 58–62.

306. Погрібний С. О. Договір у системі регуляторів цивільних відносин. Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. Одеса: Фенікс, 2004. Вип. 22. С. 205–211.

307. Покровский И. А. История римского права. Петроград, 1915. 413 с.

308. Полное собрание русских летописей. 1, 6. Цит. по: Сергеевич В. И. Лекции и исследования по древней истории русского права. 3-е изд., доп. Санкт-Петербург, 1903. 473 с.

309. Полозов В. Н. О соотношении понятий брачного договора и соглашения о разделе общего имущества супругов. Юрист. 2002. №11. С. 28–31.

310. Пономаренко О. М. К вопросу об участии ребенка в заключении семейных договоров. Актуальні проблеми приватного права: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 94-й річниці з дня народж. В. П. Маслова (м. Харків, 19 лют. 2016 р.). Харків: Право, 2016. 364 с.

311. Потопальський С. С. Правові проблеми розмежування недійсних та неукладених договорів. Вісник господарського судочинства. 2005. №4. С. 176–181.

312. Права, за якими судиться малоросійський народ /упоряд. К. А. Вислобоков. Київ, 1997. 548 с.

313. Права людини. Міжнародні договори ООН та Ради Європи /упоряд.: В. Павлик, В. Тесленко. Київ: Факт, 2001. С. 6–70.

314. Право власності в Україні: навч. посіб. /О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова, О.А. Підпригора; за заг. ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 816 с.

315. Правознавство: підручник /за заг. ред. Н.М. Крестовської, О.О. Кулініч, Л. Д. Романадзе. Одеса: Атлант, 2015. 554 с.

316. Приданов А. Н. Правовые проблемы, приводящие к нарушению прав и интересов детей в процессе их усыновления иностранными гражданами. Современное право. 2013. №2. С. 71–74.

317. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: монографія /В. В. Комаров та ін.; за ред. В. В. Комарова. Харків: Харків юрид., 2008. 928 с.

318. Проникнення Інтернету в Україні: дані установчих досліджень у II кварталі 2015 р. URL: http://www.inau.org.ua/analytics_vuq.phtml (дата звернення: 22.10.2017).

319. Процьків Н. М. Правова природа типових умов цивільно-правових договорів. Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство. 2003. Вип. 200. С. 41–45.

320. Пухан И., Поленак-Акимовская М. Римское право (базовый учебник): пер. с македон. /под ред. В. А. Томсинова. Москва: Зерцало, 2000. 448 с.

321. Рабинович Н. В. Личные и имущественные отношения в советском семейном праве. Ленинград, 1952. 158 с.

322. Рейхель М. О. Общеимущественные отношения супругов по советскому государственному праву. Советское государство и право. 1940. №8–9. С. 5–15.

323. Реутов С. И. Практические вопросы заключения брачного договора. Нотариус. 2003. №5. С. 32–36.

324. Рішення (заочне) Дніпровського районного суду м. Києва від 01.10.2007 р. URL:

http://www.urist24.com/article/read/rishenny_sydy_pro_razirvanny_shluby.html
(дата звернення: 10.07.2017).

325. Рішення Локачинського районного суду Волинської області від 09.07.2009 р. у справі №2-155/09. URL: <http://jurportal.org/writ/5482872> (дата звернення: 10.07.2017).

326. Рішення Святошинського районного суду м. Києва від 07.06.2011 р. у справі №2-2382/11. URL: <http://zahist-prava.com.ua/judgments?id=22> (дата звернення: 10.07.2017).

327. Розгон О. В. Поняття сім'ї в національному й міжнародному аспектах. Проблеми законності. Харків, 2008. Вип. 99. С. 91–96.

328. Розгон О. В. Деякі колізійні питання регулювання спадкових відносин з іноземним елементом. Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія: Право. 2009. №872, вип. 6. С. 104–108.

329. Розгон О. В. Актуальні питання міжнародного усиновлення у світлі міжнародного законодавства. Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія: Право. 2010. №945. С. 121–125.

330. Розгон О.В. Феномен міжнародного усиновлення. Мала енциклопедія нотаріуса. 2011. №2. С. 49–59.

331. Розгон О. В. Шлюб громадянина України з іноземцем на території України. Мала енциклопедія нотаріуса. 2012. №1. С. 321–326.

332. Романюк Я., Панасюк В. Сімейний кодекс України: новели, судова практика застосування. Право України. 2013. №10. С. 30–44.

333. Ромовська З. В. Аліментні зобов'язання: конспект лекцій. Львів: Вид-во ЛДУ, 1973. 60 с.

334. Ромовська З. В. Права та обов'язки батьків і дітей. Львів, 1975. 148 с.

335. Ромовская З. В. Защита в советском семейном праве. Львов, 1985. 180 с.

336. Ромовська З.В. Сімейне право – перспективи розвитку. Основні напрямки реформи цивільного права в Україні: зб. ст. та матеріалів. Київ, 1997. С. 122–126.

337. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України – утвердження ідеології ненасильства. Адвокат. 2002. №6. С. 5–11.

338. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: наук.-практ. комент. Київ: Видав. Дім «Ін Юре», 2003. 532 с.

339. Ромовська З.В. Моральність Сімейного кодексу України. Наукові засади та практика застосування нового Сімейного кодексу України: матеріали круглого столу (м. Київ, 25 трав. 2006 р.). Харків: Ксилон, 2007. С. 36–42.

340. Ромовська З.В. Українське сімейне право: підручник. Київ: Правова єдність, 2009. 500 с.

341. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: наук.-практ. коментар. 3-є вид., перероб. і допов. Київ: Правова єдність, 2009. 432 с.

342. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Право власності: навч. посіб. Київ: Алерта, 2011. 246 с.

343. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Спадкове право: Академічний курс: підручник. 2-е вид., допов. Київ: Дакор, 2013. 304 с.

344. Ромовська З.В. Україна творить європейське сімейне право. Право України. 2013. №10. С. 9–29.

345. Руда О. Правовий режим майна подружжя в міжнародному приватному праві. Актуальні проблеми міжнародних відносин. Київ, 2010. Вип. 88, ч. 1. С. 116–119.

346. Русская Правда. Памятники русского права /под. ред. С. В. Юшкова. Москва: Юрид. лит., 1952. Вып. 1. С. 73–234.

347. Рясенцев В. А. Семейное право. Москва, 1971. 296 с.

348. Рясенцев В. А. Расторжение брака в суде. Советская юстиция. 1971. №6. С. 15–20.

349. Рясенцев В. А. Советское семейное право. Москва: Юрид. лит., 1982. 371 с.
350. Рясенцев В. А. Семейное право. Москва: Юрид. лит., 2016. 296 с.
351. Сапейко Л. В. Правове регулювання аліментних обов'язків батьків і дітей: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2003. 22 с.
352. Сафончик О. И. (Паламарчук О. И.) Заключение и прекращение брака в римском праве. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. літ., 2002. Вип. 13. С. 170–171.
353. Сафончик О.І. Порядок виникнення, здійснення і припинення загальної сумісної власності подружжя за законодавством України. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. літ., 2002. Вип. 16. С. 481–486.
354. Сафончик О.І. Недійсність шлюбу за новим Сімейним кодексом України. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. літ., 2003. Вип. 17. С. 16–21.
355. Сафончик О.І. Підстави і порядок розірвання шлюбу. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. літ., 2003. Вип. 18. С. 577–582.
356. Сафончик О.І. Розірвання шлюбу в органах РАЦС відповідно до чинного законодавства. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. літ., 2004. Вип. 23. С. 294–300.
357. Сафончик О.І. Правове регулювання припинення шлюбу в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2004. 22 с.
358. Сафончик О.І. Немайнові права і обов'язки у випадку припинення шлюбу. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. літ., 2005. Вип. 25. С. 278–283.
359. Сафончик О.І. Деякі питання правової природи шлюбу. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. літ., 2007. Вип. 33. С. 95–100.

360. Сафончик О.І. Поняття та види правового режиму майна подружжя. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. літ., 2008. Вип. 38. С. 110–114.

361. Сафончик О.І. Деякі питання щодо утримання подружжя за законодавством України. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. літ., 2008. Вип. 43. С. 195–199.

362. Сафончик О.І. Проблемні питання розірвання шлюбу в судовому порядку. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. Ужгород: Поліграфцентр «ЛІРА», 2010. Вип. 14, ч. 2. С. 278–281.

363. Сафончик О.І. Деякі питання правового регулювання правовідносин «фактичного подружжя» щодо взаємного утримання. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. літ., 2010. Вип. 53. С. 199–204.

364. Сафончик О.І. Правові наслідки припинення шлюбно-сімейних правовідносин. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. літ., 2011. Вип. 58. С. 309–315.

365. Сафончик О.І. Деякі питання розвитку законодавства з питань виникнення та припинення шлюбно-сімейних правовідносин. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. літ., 2011. Вип. 59. С. 277–284.

366. Сафончик О.І. Проблемні питання реалізації прав спільної часткової власності за законодавством України. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. літ., 2012. Вип. 66. С. 42–48.

367. Сафончик О.І. Особливості припинення шлюбно-сімейних правовідносин. *Legal si viata: Revista stiintifico-practica*. 2013. Nr. 2 (254). Februarie. P. 18–23.

368. Сафончик О.І. Припинення шлюбно-сімейних правовідносин за законодавством України. Часопис цивілістики: наук.-практ. журн. НУ

«Одеська юридична академія». Одеса: ПП «Фенікс», 2014. Вип. 16. С. 141–146.

369. Сафончик О.І. Розірвання шлюбу в судовому порядку за законодавством України. Часопис цивілістики: наук.-практ. журн. НУ «Одеська юридична академія». Одеса: ПП «Фенікс», 2014. Вип. 17. С. 158–162.

370. Сафончик О.І. Особливості припинення шлюбно-сімейних правовідносин за законодавством України. Часопис цивілістики: наук.-практ. журн. НУ «Одеська юридична академія». Одеса: ПП «Фенікс», 2015. Вип. 18. С. 114–119.

371. Сафончик О.І. Теоретичні аспекти шлюбно-сімейних правовідносин. Часопис цивілістики: наук.-практ. журн. НУ «Одеська юридична академія». Одеса: ПП «Фенікс», 2015. Вип. 21. С. 28–32.

372. Сафончик О.І. Поняття припинення шлюбу та його відмінність від визнання шлюбу недійсним за законодавством України. Вісник Чернівецького факультету НУ «Одеська юридична академія»: зб. наук. ст. Чернівці, 2017. №3. С. 51–59.

373. Сафончик О.І. Правові наслідки припинення шлюбно-сімейних правовідносин за законодавством України та країн Євросоюзу. Часопис цивілістики: наук.-практ. журн. НУ «Одеська юридична академія». Одеса: ПП «Фенікс», 2017. Вип. 24. С. 79–83.

374. Сафончик О.І. Визначення та підстави припинення шлюбу за законодавством України. Часопис цивілістики: наук.-практ. журн. НУ «Одеська юридична академія». Одеса: ПП «Фенікс», 2017. Вип. 25. С. 75–79.

375. Сафончик О.І. Шлюбний договір і ІТ: проблемні питання застосування. Часопис цивілістики: наук.-практ. журн. НУ «Одеська юридична академія». Одеса: ПП «Фенікс», 2017. Вип. 26. С. 83–87.

376. Сафончик О.І. Питання шлюбно-сімейних правовідносин на шляху до євроінтеграції (Problematic issues of marriage and family legal relations on the

path of European antegration). *Visegrad Jurnal on human rights*. 2017. Bn. 1/1. P. 107–111.

377. Сафончик О.І. До питань майнових правовідносин чоловіка та дружини у разі припинення шлюбно-сімейних правовідносин. *Jurnal juridic national: Teorie si Practica*. 2017. Bn. 2 (24). P. 127–130.

378. Сафончик О.І. Поняття правових наслідків припинення шлюбно-сімейних правовідносин та їх класифікація. *American Society for Legal History. Law and History Review*. Issue 4 (2), November 2017. Vol. 35. Cambridge University Press, 2017. P. 1307–1314.

379. Сафончик О.І. Підстави виникнення шлюбно-сімейних правовідносин в Україні. *American Educational Research Association. Educational Researcher*. Issue 9 (2), December 2017. Vol. 46. American Educational Research Association, 2017. P. 1037–1044.

380. Сафончик О.І. Загальні положення про виникнення шлюбно-сімейних правовідносин за законодавством України. *Visegrad Jurnal on human rights*. Feb, 2018. 1 (vol. 1). P. 160–163.

381. Свердлов Г. М. Брак и развод. Москва, 1949. 129 с.

382. Семейное право зарубежных европейских социалистических стран: сб. ст. заруб. ученых /сост. Е. М. Ворожейкин; под ред. А. М. Беякова. Москва, 1979. 387 с.

383. Семейное право Украины: учебник /под ред. Ю.С. Червоного. Харьков: Одиссей, 2004. 400 с.

384. Семейный кодекс Украины: науч.-практ. комм. /С.В. Кивалов и др. Киев: Всеукр. ассоциация издателей «Правова єдність», 2008. 456 с.

385. Сенека. Нравственные письма к Луцилию (*Ad Lucilium epistulae morales*) /изд. подготовил С. А. Ошеров; отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Наука, 1977. 411 с.

386. Сивохина С. В. Понятие брака и условия его действительности в современном праве России и Франции: дис. ... канд. юрид. наук. Самара, 2006. 257 с.

387. Силенко Л. М. Цивільне право України: навч. посіб. Київ: Алерта, 2004. 328 с.

388. Сирота І. М. Право соціального забезпечення в Україні: підручник. 8-е вид. Харків: Одиссей, 2010. С. 279–308.

389. Сібільов М. М. До питання про договірні засади регулювання сімейних відносин. Проблеми законності. Харків, 2003. Вип. 63. С. 46–51.

390. Сімейна політика України – цілі та завдання: матеріали парламентських слухань у Верховній Раді України 17 черв. 2015 р. Київ: Парламент. вид-во, 2015. 204 с.

391. Сімейне законодавство в нотаріальній практиці /підгот.: Л. Шандиба, В. Якименко, Н. Зубар. Київ, 2013. 88 с.

392. Сімейне право: навч. посіб. /за ред. О. В. Дзери. Київ: Вентурі, 1997. 272 с.

393. Сімейне право: підручник /за заг. ред. В. А. Кройтора, В. Ю. Євко; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 512 с.

394. Сімейне право України: підручник /за ред. В. С. Гопанчука. Київ: Істина, 2002. 365 с.

395. Сімейне право України: підручник /за ред. Ю. С. Червоного. Київ: Істина, 2004. 400 с.

396. Сімейне право України: підручник /Л. М. Баранова та ін.; за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Жилінкової. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 239 с.

397. Сімейне право України: підручник /Л. М. Баранова та ін.; за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Жилінкової. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 264 с.

398. Сімейне право України: підручник /за ред. Є. О. Харитонова, Н. Ю. Голубевої. Київ: Істина, 2010. 320 с.

399. Сімейне право України: підручник /Л. М. Баранова та ін.; за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Жилінкової. 3-є вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 260 с.

400. Сімейне право України: підручник /Л. М. Баранова та ін.; за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Жилінкової. 4-е вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2012. 322 с.

401. Сімейне право України (історія, традиції, сучасність): навч. посіб. /Б. І. Андрусишин та ін.; за ред. Б. І. Андрусишина, С. І. Шимон; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. 449 с.

402. Сімейне право України: навч. посіб. /Ю. М. Фролов та ін. Донецьк: Донбас, 2014. 340 с.

403. Сімейне право України: підручник /С. В. Булеца та ін.; за ред. С. В. Булеци, В. Г. Фазикоша. Київ: Знання, 2015. 375 с.

404. Сімейне право України: навч. посіб. /Т. В. Курило та ін.; за ред. Т. В. Курило; Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 315 с.

405. Сімейне право України: підручник /Т. В. Боднар та ін.; за заг. ред. Т. В. Боднар, О. В. Дзери. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 520 с.

406. Сімейне право. Нотаріат. Адвокатура. Суд /за ред. С.Я. Фурси. Київ, 2005. 453 с.

407. Сімейне право. Нотаріат. Адвокатура. Суд: наук.-практ. посіб.: у 2 кн. /Л. Ю. Драгнєвіч та ін.; за заг. ред. С. Я. Фурси. Київ: Видавець Фурса С. Я., 2005. Кн. 1. 896 с.

408. Сімейний кодекс України: наук.-практ. комент. /за ред. З.В. Ромовської. Київ, 2003. 532 с.

409. Сімейний кодекс України: наук.-практ. комент. /за ред. Ю. С. Червоного. Київ: Істина, 2003. 515 с.

410. Сімейний кодекс України: наук.-практ. комент. /за ред. Є. О. Харитонова. Харків: Одиссей, 2006. 552 с.

411. Сімейний кодекс України: наук.-практ. комент. /за заг. ред. С. Я. Фурси. Київ: Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2008. 1248 с.
412. Сімейний кодекс України: наук.-практ. комент. /за ред. І. В. Жилінкової. Харків: Ксилон, 2008. 856 с.
413. Сімейний кодекс України: наук.-практ. комент. /за заг. ред. З. В. Ромовської. 3-є вид., перероб. і допов. Київ: Правова єдність: Алерта: КНТ: Центр навч. літ., 2009. 432 с.
414. Сімейні правовідносини. Законодавство. Позовні заяви /за ред. В. Г. Гончаренко. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 320 с.
415. Слипченко С. А., Смотров О. И., Кройтор В. А. Гражданское и семейное право: конспект ответов на зачете и экзамене: учеб. пособие. Харьков: Эспада, 2007. 336 с.
416. Советское семейное право: учебник /под ред. В. Ф. Маслова, А. А. Пушкина. Киев: Вища шк., 1982. 223 с.
417. Спасибо-Фатєєва І. В. Поняття майна, майнових та корпоративних прав як об'єктів права власності. Вісник комерційного права. 2004. №5. С. 9–19.
418. Спасибо-Фатєєва І. Правові режими спільного майна подружжя. Право України. 2013. №10. С. 77–84.
419. Співак В. М., Гопанчук В. С. Законодавство України про шлюб і сім'ю. Київ, 1998. 238 с.
420. Суханов Е. А. Лекции о праве собственности. Москва: Юрид. лит., 1991. 240 с.
421. Сухарев А. Я. Юридический энциклопедический словарь /под ред. А. Я. Сухарева. Москва: Сов. энцикл., 1984. 418 с.
422. Сучасний стан і перспективи розвитку сімейного права України в умовах адаптації до європейського права: матеріали всеукр. круглого столу (м. Одеса, 26 трав. 2017 р.) /за заг. ред. Є. О. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2017. 76 с.

423. Табінський П. Церковний Устав св. князя Володимира Великого. Нива. Львів, 1938. С. 443–450.

424. Терещенко К. Порівняльний аналіз норм господарського та цивільного законодавства щодо визнання договорів недійсним. Підприємництво, господарство і право. 2014. №12. С. 36–39.

425. Тертышников В. И. Процессуальные средства укрепления советской семьи в производстве о расторжении брака: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харьков, 1972. 18 с.

426. Тимчик Г. Аліментні зобов'язання за новим Сімейним кодексом. Юридичний журнал. 2004. №7 (25). С. 15–21.

427. Толстой К. Ю. Гражданское право. Москва, 1997. 784 с.

428. Труба В. І. Про сумісність приватного і публічного інтересів у сімейному праві. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. 2011. Вип. 57. С. 434–440.

429. Ульяненко О. О. Значення інституту шлюбного договору. Вісник прокуратури. 2003. №3 (21). С. 80–84.

430. Ульяненко О. О. Порядок і умови укладення шлюбного договору (контракту). Підприємство, господарство і право. 2003. №4. С. 85–88.

431. Ульяненко О. О. Шлюбний контракт – основа вільного вибору. Підприємство, господарство і право. 2003. №7. С. 259–261.

432. Ульяненко О. О. Шлюбний договір у сімейному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 22 с.

433. Ульяненко О. О. Шлюбний договір у сімейному праві України. Київ: Грот, 2004. 124 с.

434. Фанайлова Ю. Римское и украинское современное семейное право. Вопросы государства и права Украины. 2004. №8. С. 65–69.

435. Фолошня Д. І. До питання про визначення правових категорій «сім'я» та «члени сім'ї». Від засад римського права до принципів приватного

права ЄС: матеріали круглого столу (м. Одеса, 29 трав. 2015 р.). Одеса: Фенікс, 2015. С. 79–82.

436. Фолошня Д. І. Спільна власність членів сім'ї за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 20 с.

437. Фурса С. Я., Драгнєвіч Л. Ю., Фурса Є. І. Настільна книга нотаріуса: Сімейні відносини в нотаріальному процесі. Київ: Концерн «Видавничий Дім “Ін Юре”», 2003. 352 с.

438. Фурса С. Я. Нотаріальне оформлення утримання батьками їх дітей. Юридична Україна. 2003. №4. С. 50–60.

439. Хазова О. А. Семейное право на постсоветском европейском пространстве: основные новеллы законодательства о браке и разводе. Государство и право. 2011. №4. С. 31–41.

440. Хараджа Н. Зміст, структура й ознаки принципів сімейно-правового регулювання: теоретико-правовий аспект. Підприємництво, господарство і право. 2001. №4. С. 71–74.

441. Харитонов Е. О. Рецепция римского частного права. Одесса: АО БАХВА, 1996. 281 с.

442. Харитонов Є.О., Форманюк В. І. Візантійське сімейне право та його вплив на регулювання шлюбно-сімейних відносин в Україні. Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. Одеса, 1998. Вип. 3. С. 79–84.

443. Харитонов Е. О. Основы римского частного права. Ростов-н/Д: Феникс, 1999. 403 с.

444. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Порівняльне правознавство. Харків: Одісей, 2002. 590 с.

445. Харитонов Є.О., Старцев О. В. Цивільне право України: підручник. 2-е вид., перероб. і допов. Київ: Істина, 2007. 817 с.

446. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Приватне право як концепт: пошук парадигми: монографія. Одеса: Фенікс, 2014. 804 с.

447. Холодный В. А. Детерминанты психосексуального развития. Развитие личности. 2013. №1. С. 99–115.
448. Хоменко А. П. Сім'я в процесі перебудови. Київ, 1994. 62 с.
449. Хрестоматия по истории Древнего мира /под ред. В. В. Струве. Москва, 1953. Т. III. 280 с.
450. Цатурова М. К. Русское семейное право XVI–XVIII вв. Москва: Юрид. лит., 1991. 112 с.
451. Цебенко С. Б. Права людини у сучасних доктринах православ'я у світлі міжнародних стандартів: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2013. 208 с.
452. Цивільне право: підручник: у 2 т. /за ред.: В. І. Борисов, І. В. Спасибо-Фатєєва, В. Л. Яроцький. Харків: Право, 2011–2012. Т. 1–2: Цивільний кодекс України: наук.-практ. комент. /за ред. розробників проекту Цивільного кодексу. Київ, 2004. 528 с.
453. Цивільне право: підручник: у 2 т. /В. І. Борисов (кер. авт. кол.) та ін.; за ред.: В. І. Борисов, І. В. Спасибо-Фатєєва, В. Л. Яроцький. Харків, 2011. Т. 1. 656 с.
454. Цивільне право України: підручник: у 2 кн. /Д. В. Боброва та ін.; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 864 с.
455. Цивільне право України: підручник /Ч. Н. Азімов та ін.; за ред. Ч. Н. Азімова, С. Н. Приступи, В. М. Ігнатенка. Харків: Право, 2000. Ч. 1. 368 с.
456. Цивільне право України: підручник: у 2 кн. /О. В. Дзера (кер. авт. кол.) та ін.; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової. Київ: Юрінком Інтер, 2002. Кн. 1. 720 с.
457. Цивільне право України: підручник: у 2 кн. /О. В. Дзера (кер. авт. кол.) та ін. /за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової. 2-е вид. Київ: Юрінком Інтер, 2004. Кн. 1. 736 с.
458. Цивільне право України: навч. посіб. /Л. М. Силенко та ін. Київ: Алерта, 2004. Ч. 1. 328 с.

459. Цивільне право України: підручник: у 2 т. /В. І. Борисова (кер. авт. кол.) та ін.; за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Київ: Юрінком Інтер, 2007. Т. 1. 480 с.

460. Цивільне право України: підручник: у 2 т. /за ред. Є. О. Харитонова, Н. Ю. Голубєвої. Харків: ТОВ «Одіссей», 2008. Т. 1. 832 с.

461. Цивільне право України: підручник: у 2 т. /за ред. Є. О. Харитонова, Н. Ю. Голубєвої. Харків: ТОВ «Одіссей», 2008. Т. 2. 872 с.

462. Цивільне право України (традиції і новації): монографія /за ред. Є. О. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2010. 700 с.

463. Цивільне процесуальне право України: підручник /В. В. Комаров та ін.; за ред. В. В. Комарова. Харків: Право, 1999. 590 с.

464. Цивільне та сімейне право України: навч.-практ. посіб. /за ред. Є. О. Харитонова, А. І. Дрішлюка. 2-е вид., перероб. та доп. Харків: Одіссей, 2003. 584 с.

465. Цивільне та сімейне право України: підручник /за ред. Є. О. Харитонова, Н. Ю. Голубєвої. Київ: Правова єдність: Всеукр. асоціація видавців, 2009. 968 с.

466. Цивільне та сімейне право України у запитаннях та відповідях. Харків: Одіссей, 2002. 630 с.

467. Цивільний кодекс України: наук.-практ. комент. (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позиції вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців) /за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків, 2010. Т. 1: Загальні положення. 320 с.

468. Цивільний кодекс України: наук.-практ. комент. (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців) /за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків, 2011. Т. 6: Право інтелектуальної власності. 561 с.

469. Цивільний процес України: академічний курс /за ред. С. Я. Фурси. Київ: КНТ, 2009. 848 с.

470. Цивільно-процесуальний кодекс України: наук.-практ. комент. Харків: Одиссей, 2001. 703 с.
471. Чевичалова Ж. В. Розуміння терміна «сімейне життя» в контексті ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Теорія і практика правознавства. Харків, 2015. Вип. 2 (8). С. 87–92.
472. Чекалов О. К. Шлюбні правовідносини за новим СК України. Право України. 2003. №7. С. 15–19.
473. Червоный Ю. С. Общее имущество супругов по советскому праву: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харьков: Изд-во ХГУ, 1952. 26 с.
474. Червоный Ю. С. Некоторые вопросы регулирования отношений собственности по проекту ГК Украины. Вісник Університету внутрішніх справ. Харків, 1999. №6. С. 45–49.
475. Червоный Ю. С. Понятие и особенности семейных правоотношений. Суспільство. Держава. Право. 2002. №1. С. 16–23.
476. Червоний Ю. Поняття предмета і методу сімейного права України. Вісник Академії правових наук України. 2003. №4. С. 157–170.
477. Червоный Ю. С. Семейное право Украины. Харків: ООО «Одиссей», 2004. 400 с.
478. Червоний Ю. С. Сімейне право України. Київ: Істина, 2004. 400 с.
479. Червоний Ю. С. Цивільний процес України: підручник. Київ: Істина, 2007. 392 с.
480. Чефранова Е. А. Сделки, заключаемые между супругами. Юридический мир. 2003. №12. С. 45–56.
481. Чечот М. Социология брака и развода. Ленинград, 1973. 216 с.
482. Чуйко Л. В. Браки и разводы: монография. Москва: Статистика, 1975. 174 с.
483. Чуйко Л. В. Браки и разводы: Демографические исследования на примере Украины. Киев, 1998. 480 с.

484. Шевченко Я. М. Проблемы правового регулирования семейных отношений. Українське право. 1998. №1. С. 45–49.

485. Шевченко Я. М., Венецька М. В., Кучеренко І. М. Проблеми вдосконалення правового регулювання права приватної власності: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. 104 с.

486. Шевченко Я. М., Шевченко О. А. Проблеми нового Сімейного кодексу України. Правова держава: щорічник наук. пр. Ін-ту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ: Видав. Дім «Юрид. кн.», 2002. Вип. 13. С. 147–153.

487. Шевченко Я. Н. Понятие семьи и семейных правоотношений в семейном и гражданском праве Украины. Право Украины. 2012. №5/6. С. 207–212.

488. Шевчук П. І. Правове регулювання реєстрації та розірвання шлюбу з участю іноземного елемента. Вісник Верховного Суду України. 2003. №4. С. 42–44.

489. Шерстнева Н. С. Семейно-правовая сущность принципа обеспечения приоритетной защиты прав и интересов несовершеннолетних. Современное право. 2006. №3. С. 51–56.

490. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права. Санкт-Петербург, 1894. 460 с.

491. Шершеневич Г. Ф. Курс гражданского права. Тула: Автограф, 2001. 720 с.

492. Шимон С. І. Відшкодування моральної (немайнової) шкоди як спосіб захисту суб'єктивних цивільних прав: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 1998. 17 с.

493. Шимон С. І. Сімейне право: навч.-метод. посіб. Київ: КНЕУ, 2004. 164 с.

494. Шимон С.І. Сімейне право: навч. посіб. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. 260 с.

495. Шимон С. І. Майнові права як об'єкти цивільних правовідносин (теоретичні та практичні аспекти): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2014. 40 с.

496. Шишагина Н. А. Правовое регулирование отношений между супругами по предоставлению содержания: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1975. 22 с.

497. Штефан М. Й. Цивільний процес. Київ, 1997. 288 с.

498. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: підручник. Київ: Видав. Дім «Ін Юре», 2005. 624 с.

499. Шуман С. Г., Шуман В. П. Конфликты в молодой семье: причины и пути устранения. Минск: Университетское, 1989. 78 с.

500. Шумилов В. М. Семейное право США. США – Канада: экономика, политика, культура. 2006. №5. С. 75–87.

501. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства. Маркс К., Энгельс Ф. Избранные сочинения. Москва: Госполитиздат, 1987. Т. 6. 364 с.

502. Юкиш Т. Все под контрактом. Финансы. 2007. №29 (215). URL: <https://fd.ru/articles/131260-vse-pod-kontraktom> (дата звернення: 05.05.2018).

503. Юркевич Н.Г. Основания развода по советскому семейному праву. Минск: Изд-во БГУ, 1959. 62 с.

504. Юрченко О.Ю. К вопросу о классификации актов гражданского состояния. Власть закона. 2013. №4. С. 124–132.

505. Явор О.А. Юридичні факти в сімейному праві України: усталені підходи і новітні тенденції. Харків: Право, 2016. 351 с.

506. Явор О.А. Категорія юридичних фактів у сімейному праві: теоретичне і практичне значення. Право України. 2016. №3. С. 229–235. Family Law Act 1975 №. 53, 1975 as amended Compilation start date: 1 July 2013 Includes amendments up to: Act No. 13, 2013. URL:

<https://mybook.ru/author/australia/family-law-act/read/> (дата
21.04.2018). звернення:

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Монографії:

1. Сафончик О.І. Шлюбні правовідносини в Україні: проблеми теорії і практики. Одеса: Фенікс, 2018. 378 с.

Рецензії: Басай В.Д. Рецензія на монографію Сафончик О.І. «Шлюбні правовідносини в Україні: проблеми теорії і практики». *Держава і право: збірник наукових праць*. Серія «Юридичні науки». 2018. №79. С. 276-279; Кізлова О.С. Рецензія на монографію Сафончик О.І. «Шлюбні правовідносини в Україні: проблеми теорії і практики». *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. №49, Т. 1. С. 224-225.

2. Цивільне право України (традиції та новації): монографія/за заг. ред. Є.О. Харитонова, Т.С. Ківалової, О.І. Харитонової; наук. ред. Н.Ю. Голубєва. Одеса: Фенікс, 2010 (глава 8 «Сімейні правовідносини як результат реалізації права фізичної особи на сім'ю», с. 247-278).

Наукові статі у фахових виданнях України:

22. Сафончик О.І. Немайнові права і обов'язки у випадку припинення шлюбу. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр.* Одеса: Юрид. літ., 2005. Вип. 25. С. 278–283.

23. Сафончик О.І. Загальна характеристика договору морського перевезення пасажирів. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр.* Одеса: Юрид. літ., 2006. Вип. 28. С. 246–252.

24. Сафончик О.І. Деякі питання правової природи шлюбу. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр.* Одеса: Юрид. літ., 2007. Вип. 33. С. 95–100.

25. Сафончик О.І. Поняття та види правового режиму майна подружжя. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. літ., 2008. Вип. 38. С. 110–114.

26. Сафончик О.І. Договір перевезення вантажу залізничним транспортом за законодавством України: цивілістичні аспекти. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. літ., 2008. Вип. 42. С. 109–115.

27. Сафончик О.І. Деякі питання щодо утримання подружжя за законодавством України. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. літ., 2008. Вип. 43. С. 195–199.

28. Сафончик О.І. Проблемні питання розірвання шлюбу в судовому порядку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Ужгород: Поліграфцентр «ЛІРА», 2010. Вип. 14, ч. 2. С. 278–281.

29. Сафончик О.І. Деякі питання правового регулювання правовідносин «фактичного подружжя» щодо взаємного утримання. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. літ., 2010. Вип. 53. С. 199–204.

30. Сафончик О.І. Правові наслідки припинення шлюбно-сімейних правовідносин. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. літ., 2011. Вип. 58. С. 309–315.

31. Сафончик О.І. Деякі питання розвитку законодавства з питань виникнення та припинення шлюбно-сімейних правовідносин. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. літ., 2011. Вип. 59. С. 277–284.

32. Сафончик О.І. Проблемні питання реалізації прав спільної часткової власності за законодавством України. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. літ., 2012. Вип. 66. С. 42–48.

33. Сафончик О.І. Припинення шлюбно-сімейних правовідносин за законодавством України. *Часопис цивілістики*: наук.-практ. журн. НУ «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2014. Вип. 16. С. 141–146.

34. Сафончик О.І. Розірвання шлюбу в судовому порядку за законодавством України. *Часопис цивілістики:наук.-практ. журн. НУ «Одеська юридична академія»*. Одеса: Фенікс, 2014. Вип. 17. С. 158–162.

35. Сафончик О.І. Особливості припинення шлюбно-сімейних правовідносин за законодавством України. *Часопис цивілістики: наук.-практ. журн. НУ «Одеська юридична академія»*. Одеса: Фенікс, 2015. Вип. 18. С. 114–119.

36. Сафончик О.І. Теоретичні аспекти шлюбно-сімейних правовідносин. *Часопис цивілістики: наук.-практ. журн. НУ «Одеська юридична академія»*. Одеса: Фенікс, 2015. Вип. 21. С. 28–32.

37. Сафончик О.І. Правові наслідки припинення шлюбно-сімейних правовідносин за законодавством України та країн Євросоюзу. *Часопис цивілістики: наук.-практ. журн. НУ «Одеська юридична академія»*. Одеса: Фенікс, 2017. Вип. 24. С. 79–83.

38. Сафончик О.І. Визначення та підстави припинення шлюбу за законодавством України. *Часопис цивілістики: наук.-практ. журн. НУ «Одеська юридична академія»*. Одеса: Фенікс, 2017. Вип. 25. С. 75–79.

39. Сафончик О.І. Шлюбний договір і ІТ: проблемні питання застосування. *Часопис цивілістики: наук.-практ. журн. НУ «Одеська юридична академія»*. Одеса: Фенікс, 2017. Вип. 26. С. 83–87.

40. Сафончик О.І. Поняття припинення шлюбу та його відмінність від визнання шлюбу недійсним за законодавством України. *Вісник Чернівецького факультету НУ «Одеська юридична академія»: зб. наук. ст. Чернівці, 2017. №3. С. 51–59.*

41. Сафончик О.І. Деякі питання поділу корпоративних прав подружжя за законодавством України. *Науковий вісник Херсонського державного університету: Серія – юридичні науки*. Випуск 1, том 1.2018.С. 81-84.

42. Сафончик О. І. Шлюбний договір і ІТ: проблемні питання застосування. *Часопис цивілістики: наук.-практ. журн. НУ «Одеська юридична академія»*. Одеса: Фенікс, 2018. Вип. 26. С. 83-87.

Наукові статі у зарубіжних періодичних виданнях з юридичного напрямку:

1. Сафончик О.І. Особливості припинення шлюбно-сімейних правовідносин. *Legal si viata: Revistatiintifico-practica*. 2013. Nr. 2 (254). Februarie. P. 18–23.

2. Сафончик О.І. До питань майнових правовідносин чоловіка та дружини у разі припинення шлюбно-сімейних правовідносин. *Jurnal juridic national: Teorie si Practica*. 2017. Вн. 2 (24). P. 127–130.

3. Сафончик О.І. Питання шлюбно-сімейних правовідносин на шляху до євроінтеграції (Problematic issues of marriage and family legal relations on the path of European antegration). *Visegrad Jurnal on human rights*. 2017. Вн. 1/1. P. 107–111.

4. Сафончик О.І. Загальні положення про виникнення шлюбно-сімейних правовідносин за законодавством України (General provisions on the origin of marriage and family legal relations under the laws of Ukraine). *Visegrad Jurnal on human rights*. 2018. Вн. 1. P. 160–164.

5. Сафончик О.І. Класифікація правових наслідків припинення шлюбно-сімейних правовідносин за законодавством України. *Jurnal juridic national: Teorie si Practica*. 2018. Вн. 2 (30). P. 111–114.

Наукові статі в інших виданнях:

1. Сафончик О.І. Деякі питання припинення шлюбно-сімейних правовідносин в Україні та деяких країнах ЄС. *Молодий вчений*. №3 (55), березень 2018. С. 298-301.

Тези доповідей і наукових повідомлень:

1. Сафончик О.І. Деякі питання щодо шлюбу як соціально-правового явища та його правової природи. *Правове життя сучасної України*: матеріали 9-ї звітної наукової конференції професорсько-викладацького складу ОНЮА (м. Одеса, 26 квітня 2006 р.). Одеса: Фенікс, 2006. С. 129-132.

2. Сафончик О.І. Договірний режим майна подружжя за законодавством України. *Римське право і сучасність*: матеріали IV Міжнародної науково-методичної конференції (м. Одеса, 19-20 травня 2006 р.). Одеса: Фенікс, 2006. С. 124-127.

3. Сафончик О.І. Особливості розірвання шлюбу подружжям, яке має дітей. *Право, держава, духовність: шляхи розвитку та взаємодії*: міжнародна науково-практична конференція ОНЮА, (м. Одеса, 3 вересня 2006 р.). Одеса: Фенікс, 2006. С. 159-162.

4. Сафончик О.І. Правове регулювання шлюбного договору за законодавством України. *Правове життя сучасної України*: матеріали 10-ї звітної наукової конференції професорсько-викладацького складу ОНЮА (м. Одеса, 27-28 квітня 2007 р.). Одеса: Фенікс, 2007. С. 242-245.

5. Сафончик О.І. Аліментні зобов'язання подружжя. *Правове життя сучасної України*: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (м. Одеса, 18-19 квітня 2008 р.). Одеса: Фенікс, 2008. С. 262-264.

6. Сафончик О.І. Загальні правила щодо утримання колишнього подружжя. *Римське право і сучасність*: матеріали V Міжнародної науково-методичної конференції (м. Одеса, 30-31 травня 2008 р.). Одеса: Фенікс, 2008. С. 72-74.

7. Сафончик О.І. Деякі питання недійсності шлюбу за законодавством України. *Життя І.В. Шерешевського як духовна єдність між поколіннями юристів*: матеріали Міжнародної наукової конференції. Присвячено 120-річчю

від дня народження (м. Одеса, 13 грудня 2008 р.). Одеса: Фенікс, 2008. С. 171-173.

8. Сафончик О.І. Правові наслідки немайнового характеру, що виникають між подружжям у зв'язку з припиненням шлюбу. *Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 10 квітня 2009 р.). Одеса: ОДУВС, 2009. С. 156.

9. Сафончик О.І. Деякі питання спільної власності чоловіка та жінки, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу (м. Одеса, 5-6 червня 2009 р.). Одеса: Фенікс, 2009. С. 350-352.

10. Сафончик О.І. Накладення стягнення на майно, що є об'єктом спільної сумісної власності подружжя. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького та аспірантського складу (м. Одеса, 21-22 травня 2009 р.). Одеса: Фенікс, 2010. С. 396-399.

11. Сафончик О.І. Поняття шлюбу як підстави виникнення шлюбно-сімейних правовідносин. *Римське право і сучасність* (Шерешевські читання): матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Одеса, 4 грудня 2010 р.). Одеса: Фенікс, 2010. С. 117-121.

12. Сафончик О.І. Підстави припинення шлюбно-сімейних правовідносин. *Актуальні проблеми цивільного права і процесу*: матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої пам'яті Ю.С. Червоного (м. Одеса, 17 грудня 2010 р.). Одеса: Фенікс, 2010. С. 81-85.

13. Сафончик О.І. Загальні положення про припинення шлюбу в Україні. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнародної наукової

конференції професорсько-викладацького та аспірантського складу, Т. 2 (м. Одеса, 20-21 травня 2011 р.). Одеса: Фенікс, 2011. С. 302-304.

14. Сафончик О.І. Особливості виникнення права власності «фактичного подружжя». *Римське право і сучасність*: матеріали Міжнародної наукової конференції, Ч. 1 (м. Одеса, 28 травня 2011 р.). Одеса: Фенікс, 2011. С. 164-167.

15. Сафончик О.І. Підстави припинення шлюбно-сімейних правовідносин. *Приватноправове регулювання суспільних відносин: традиції, сучасність, перспектива*: матеріали Міжнародної науково-методичної конференції (м. Одеса, 19-20 квітня 2012 р.). Біла Церква: ТОВ «Білоцерківдрук», 2013. С. 362-364.

16. Сафончик О.І. Деякі питання укладення шлюбу у римському праві. *Римське право і сучасність (Шерешевські читання)*: матеріали Міжнародної наукової конференції, Ч. 1 (м. Одеса, 11 травня 2012 р.). Одеса: Фенікс, 2012. С. 21-22.

17. Сафончик О.І. Загальні питання розірвання шлюбу за законодавством України. *Методологічні засади вдосконалення цивільного законодавства України на сучасному етапі*: матеріали круглого столу (м. Одеса, 9 жовтня 2012 р.). Одеса: Фенікс, 2012. С. 134-136.

18. Сафончик О.І. До питання про визначення моменту розірвання шлюбу в Україні. *Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності і права*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 15-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» та 165-річчю Одеської школи права, Т. 2 (м. Одеса, 30 листопада 2012 р.). Одеса: Фенікс, 2012. С. 490-493.

19. Сафончик О.І. Розірвання шлюбу державним органом реєстрації актів цивільного стану за заявою одного з подружжя. *Цивілістичні читання, присвячені пам'яті І.В. Шерешевського «Підґрунття формування цивільного*

законодавства України»: матеріали Інтернет-конференції (м. Одеса, 7 грудня 2012 р.). Одеса: Фенікс, 2012. С. 63-66.

20. Сафончик О.І. Деякі питання укладання шлюбу громадян України з іноземним громадянином. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Т. 2 (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.). Одеса: Фенікс, 2013. С. 587-590.

21. Сафончик О.І. Поняття шлюбу як соціально-правового явища та його правова природа. *Римське право і сучасність*: матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Одеса, 24 травня 2013 р.). Одеса: Фенікс, 2013. С. 106-109.

22. Сафончик О.І. До питання реалізації права спільної часткової власності за законодавством України. *Проблеми вдосконалення цивільного законодавства про боротьбу з плагіатом і піратством*: матеріали круглого столу (м. Одеса, 25 травня 2013 р.). Одеса: Фенікс, 2013. С. 47-50.

23. Сафончик О.І. До питання про розірвання шлюбу подружжям, яке має дітей за законодавством України. *Нова редакція Конституції України та вдосконалення цивільного законодавства: проблеми гармонізації*: матеріали круглого столу (м. Одеса, 14 вересня 2013 р.). Одеса: Фенікс, 2013. С. 86-89.

24. Сафончик О.І. Деякі питання щодо утримання подружжя за законодавством України. *Цивілістичні читання, присвячені пам'яті І.В. Шерешевського «Цивільний кодекс України досвід 10-ти років застосування»*: матеріали інтернет-конференції (м. Одеса, 6 грудня 2013 р.). Одеса: Фенікс, 2013. С. 20-23.

25. Сафончик О.І. Деякі питання реалізації права спільної часткової власності за законодавством України. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої ювілею академіка С.В. Ківалова, Т. 1 (м. Одеса, 16-17 травня 2014 р.). Одеса: Фенікс, 2014. С. 287-290.

26. Сафончик О.І. До питання про накладання стягнення на майно, що є об'єктом спільної сумісної власності подружжя за законодавством України. *Римське право і сучасність*: матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Одеса, 6 червня 2014 р.). Одеса: Фенікс, 2014. С. 73-76.

27. Сафончик О.І. Поняття та сутність аліментних зобов'язань подружжя. *Цивілістичні читання, присвячені пам'яті І.В. Шерешевського «Принципи DCFR як методологічна основа вдосконалення національного законодавства»*: матеріали інтернет-конференції (м. Одеса, 5 грудня 2014 р.). Одеса: Фенікс, 2014. С. 54-58.

28. Сафончик О.І. Деякі питання припинення шлюбно-сімейних правовідносин за законодавством України. *Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 15-16 травня 2015 р.), Т. 2. Одеса: Фенікс, 2015. С. 450-453.

29. Сафончик О.І. Інститут представництва в римському приватному праві. *Римське право і сучасність*: матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Одеса, 29 травня 2015 р.). Одеса: Фенікс, 2015. С. 18-20.

30. Сафончик О.І. До питання про поняття та сутність шлюбних правовідносин. *Від засад римського права до принципів приватного права ЄС*: матеріали круглого столу (м. Одеса, 29 травня 2015 р.). Одеса: Фенікс, 2015. С. 43-46.

31. Сафончик О.І. До питання про припинення майнових правовідносин подружжя. *Цивілістичні читання, присвячені пам'яті І.В. Шерешевського «Проблеми адаптації законодавства України до законодавства ЄС»*: матеріали Інтернет-конференції (м. Одеса, 11 грудня 2015 р.). Одеса: Фенікс, 2015. С. 69-72.

32. Сафончик О.І. До питання про розподіл спільного майна подружжя. *Роль принципів DCFR в імплементації угоди про асоціацію ЄС-Україна*:

матеріали круглого столу (м. Одеса, 12 грудня 2015 р.). Одеса: Фенікс, 2015. С. 57-60.

33. Сафончик О.І. Деякі питання державного імунітету у цивільних правовідносинах. *Досвід правових реформ України та Республіки Молдова на шляху до євроінтеграції*: матеріали Міжнародної інтернет-конференції (м. Одеса, 28 березня 2016 р.). Одеса: Фенікс, 2016. С. 42-45.

34. Сафончик О.І. Деякі питання правового регулювання договору купівлі-продажу. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 20 травня 2016 р.), Т. 2. Одеса: Фенікс, 2016. С. 528-530.

35. Сафончик О.І. До питання припинення права власності на частку у спільному майні. *Римське право як підґрунтя сучасного права Європи*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Римське право і сучасність: актуальна проблема» (м. Одеса, 27 травня 2016 р.). Одеса: Фенікс, 2016. С. 64-67.

36. Сафончик О.І. До питання визначеності змісту правовідносин спільної власності чоловіка та жінки, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах. *Актуальні проблеми захисту права власності*: матеріали круглого столу (м. Одеса, 17 червня 2016 р.). Одеса: Фенікс, 2016. С. 21-24.

37. Сафончик О.І. Загальні положення про шлюбно-сімейні правовідносини. *Цивілістичні читання, присвячені пам'яті І.В. Шерешевського «Проблеми адаптації законодавства України до умов внутрішнього ринку ЄС»*: матеріали Міжнародної Інтернет-конференції (м. Одеса, 1 грудня 2016 р.). Одеса: Фенікс, 2016. С. 42-45.

38. Сафончик О.І. До питання загальної характеристики правового регулювання майнових правовідносин подружжя за законодавством країн ЄС. *Розвиток системи приватного права України та Польщі*: матеріали круглого столу (м. Одеса, 15 жовтня 2016 р.), Ч. 1. Одеса: Фенікс, 2016. С. 27-30.

39. Сафончик О.І. Деякі питання майнових правовідносин подружжя за законодавством України та деяких країн ЄС. *Проблеми відшкодування шкоди в контексті імплементації угоди про асоціацію Україна-ЄС*: матеріали круглого столу (м. Одеса, 3 грудня 2016 р.). Одеса: Фенікс, 2016. С. 21-24.

40. Сафончик О.І. Особливості організації професійної підготовки суддів у Словацькій Республіці в контексті загальних тенденцій її розвитку в країнах ЄС. *Legal education in modern university project-based approach to the work organization according to the guidelines of the European qualifications framework (experience of the paneuropean university)*» (Sladkovicovo, Slovenská republika, 22–24 march 2017). С. 111-113.

41. Сафончик О.І. До питання визначення поняття шлюбу за законодавством України. *Від римського приватного права до права Європи*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Римське право і сучасність: актуальна проблема» (м. Одеса, 15 травня 2017 р.). Одеса: Фенікс, 2017. С. 77-79.

42. Сафончик О.І. Окремі аспекти розірвання шлюбу в деяких зарубіжних країнах. *Законодавство України, Польщі та Литви в галузі приватного права*: матеріали Міжнародного круглого столу (м. Одеса, 16 травня 2017 р.). Одеса: Фенікс, 2017. С. 40-43.

43. Сафончик О.І. Деякі питання сформованих стандартів у сфері сімейного права країн-членів Євросоюзу. *Традиції та новачії юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*. До 20-річчя НУ ОЮА та 170-річчя Одеської школи права: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.), Т. 2. Одеса: Фенікс, 2017. С. 526-528.

44. Сафончик О.І. Окремі аспекти припинення шлюбно-сімейних правовідносин в Україні та деяких країнах ЄС. *Сучасний стан і перспективи розвитку сімейного права України в умовах адаптації до європейського права*:

матеріали Всеукраїнського круглого столу (м. Одеса, 26 травня 2017 р.). Одеса: Фенікс, 2017. С. 19-21.

45. Сафончик О.І. Окремі аспекти поділу корпоративних прав подружжя. *Правові проблеми державно-приватного партнерства в умовах євроінтеграції: збірник матеріалів Міжнародного конгресу, присвяченого 20-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Одеса, 2-4 червня 2017 р.)*, Т. 2. Одеса: Фенікс, 2017. С. 225-227.

Інші публікації, що додатково висвітлюють основний зміст дисертації:

1. Сафончик О.І. Загальні положення про шлюб. Державна реєстрація шлюбу. Недійсність шлюбу. Право спільної сумісної власності подружжя. Припинення шлюбу. Обов'язок матері, батька утримувати дитину та його виконання. Обов'язок батьків утримувати повнолітніх дочку, сина та його виконання. Прикінцеві положення. *Науково-практичний коментар до Сімейного кодексу України/За ред. Є.О. Харитонов. Х.: Одиссей, 2006. С. 47-85, 110-140, 181-214, 300-350, 486-489.*

2. Сафончик О.І. Общие положения о браке. Государственная регистрация брака. Недействительность брака. Право общей совместной собственности супругов. Прекращение брака. Обязанность матери, отца содержать ребенка и ее исполнение. Обязанность родителей содержать совершеннолетних дочку, сына и ее исполнение. Заключительные положения. *Научно-практический комментарий Семейного кодекса Украины/под ред. Е.О. Харитонов. Х.: Одиссей, 2006. С. 53-95, 122-154, 198-234, 326-381, 521-524.*

3. Сафончик О.І. Понятие брака и его правовая природа. Условия заключения брака. Порядок заключения брака. Недействительность брака. Признание брака незаключенным. Фактические брачные отношения. Понятие

брачного договору. Заключение и содержание брачного договора. *Семейное право Украины: учебное пособие* /Под ред. Е.О. Харитонов. – Х.: Одиссей, 2007. С. 46-68.

4. Сафончик О.І. Поняття шлюбу та його правова природа. Умови укладання шлюбу. Порядок укладання шлюбу. Недійсність шлюбу. Визнання шлюбу неукладеним. Фактичні шлюбні відносини. Роздільна власність подружжя. Спільна власність подружжя. Поділ спільного майна подружжя. Поняття припинення шлюбу. Припинення шлюбу внаслідок його розірвання. Визнання розірвання шлюбу фіктивним. Встановлення режиму окремого проживання подружжя. *Сімейне право України: Підручник* /За ред. Є.О. Харитонova. Н.Ю. Голубєвої. К.: Істина, 2010. С. 67-86, 103-127, 160-186.

5. Сафончик О.І. Право спільної власності. *Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар*/За заг. ред. Є.О. Харитонova, Н.Ю. Голубєвої. Х.: Одиссей, 2010. С. 364-378.

6. Сафончик О.І. Деякі питання укладання шлюбу в римському праві. Основи римського приватного права: посібн. для аудиторного і самот. вивчення курсу /За ред. Є.О. Харитонova. Одеса: Букаєв В.В., 2016. С. 264-267.

7. Сафончик О.І. Спільна власність. *Цивільне право України: посібник для аудит. і самот. вивчення курсу* /За ред. Є.О. Харитонova, І.В. Давидової, Н.Г. Некіт. Одеса: Фенікс, 2016. С. 99-100.

8. Сафончик О.І. ІТ та укладання шлюбу. Спільна власність подружжя на ІТ-об'єкти. Права та обов'язки батьків і дітей та ІТ. Порядок видачі документів про державну реєстрацію актів цивільного стану в сфері ІТ. /О.І. Сафончик//ІТ-право: теорія та практика: навч. посібн. [авт.кол.]; за заг. ред. Є.О. Харитонova, О.І. Харитонovої. Одеса: Фенікс, 2017. С. 343-363.

Відомості про апробацію результатів дисертації

Результати дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» та на засіданні Південного регіонального наукового центру Національної академії правових наук України. Основні положення дисертації оприлюднені на 45 міжнародних та всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях, засіданнях круглих столів, зокрема: 9-й звітній науково-практичній конференції професорсько-викладацького складу ОНЮА «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 26 квітня 2006 р.); Міжнародній науково-методичній конференції «Римське право і сучасність» (м. Одеса, 19-20 травня 2006 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Право, держава, духовність: шляхи розвитку та взаємодії» (м. Одеса, 3 вересня 2006 р.); 10-й звітній науково-практичній конференції професорсько-викладацького складу «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 27-28 квітня 2007 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 18–19 квітня 2008 р.); V Міжнародній науково-практичній конференції «Римське право і сучасність» (м. Одеса, 30-31 травня 2008 р.); Міжнародній науковій конференції «Життя І.В. Шерешевського як духовна єдність між поколіннями юристів» (м. Одеса, 13 грудня 2008 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави» (м. Одеса, 10 квітня 2009 р.); Міжнародній науковій конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 21-22 травня 2009 р.); Міжнародній науковій конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 5-6 червня 2009 р.); Міжнародній науковій конференції «Римське право і сучасність» (Шерешевські читання)» (м. Одеса, 4 грудня 2010 р.); Міжнародній науковій конференції, присвяченої пам'яті Ю.С. Червоного, «Актуальні проблеми цивільного права і процесу» (м. Одеса, 17

грудня 2010 р.); Міжнародній науковій конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 20-21 травня 2011 р.); Міжнародній науковій конференції «Римське право і сучасність» (м. Одеса, 28 травня 2011 р.); Міжнародній науково-методичній конференції «Приватноправове регулювання суспільних відносин: традиції, сучасність, перспектива» (м. Одеса, 19-20 квітня 2012 р.); Міжнародній науковій конференції «Римське право і сучасність (Шерешевські читання)» (м. Одеса, 11 травня 2012 р.); Круглому столі «Методологічні засади вдосконалення цивільного законодавства України на сучасному етапі» (м. Одеса, 9 жовтня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 15-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» та 165-річчю Одеської школи права, «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності і права» (м. Одеса, 30 листопада 2012 р.); Інтернет-конференції «Цивілістичні читання, присвячені пам'яті І. В. Шерешевського, «Підґрунтя формування цивільного законодавства України» (м. Одеса, 7 грудня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.); Міжнародній науковій конференції «Римське право і сучасність» (м. Одеса, 24 травня 2013 р.); Круглому столі «Проблеми вдосконалення цивільного законодавства про боротьбу з плагіатом і піратством» (м. Одеса, 25 травня 2013 р.); Круглому столі «Нова редакція Конституції України та вдосконалення цивільного законодавства: проблеми гармонізації» (м. Одеса, 14 вересня 2013 р.); Інтернет-конференції «Цивілістичні читання, присвячені пам'яті І. В. Шерешевського, «Цивільний кодекс України: досвід 10-ти років застосування» (м. Одеса, 6 грудня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України», присвяченій ювілею академіка С. В. Ківалова, (м. Одеса, 16-17 травня 2014 р.); Міжнародній науковій конференції «Римське право і сучасність» (м. Одеса, 6 червня 2014 р.); Інтернет-конференції «Цивілістичні читання, присвячені пам'яті

І.В. Шерешевського, «Принципи DCFR як методологічна основа вдосконалення національного законодавства» (м. Одеса, 5 грудня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України» (м. Одеса, 15-16 травня 2015 р.); Міжнародній науковій конференції «Римське право і сучасність» (м. Одеса, 29 травня 2015 р.); Круглому столі «Від засад римського права до принципів приватного права ЄС» (м. Одеса, 29 травня 2015 р.); Інтернет-конференції «Цивілістичні читання, присвячені пам'яті І.В. Шерешевського, «Проблеми адаптації законодавства України до законодавства ЄС» (м. Одеса, 11 грудня 2015 р.); Круглому столі «Роль принципів DCFR в імплементації угоди про асоціацію ЄС-Україна» (м. Одеса, 12 грудня 2015 р.); Міжнародній інтернет-конференції «Досвід правових реформ України та Республіки Молдова на шляху до євроінтеграції» (м. Одеса, 28 березня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції» (м. Одеса, 20 травня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Римське право і сучасність: актуальна проблема» (м. Одеса, 27 травня 2016 р.); Круглому столі «Актуальні проблеми захисту права власності» (м. Одеса, 17 червня 2016 р.); Круглому столі «Розвиток системи приватного права України та Польщі» (м. Одеса, 15 жовтня 2016 р.); Міжнародній інтернет-конференції «Цивілістичні читання, присвячені пам'яті І.В. Шерешевського, «Проблеми адаптації законодавства України до умов внутрішнього ринку ЄС» (м. Одеса, 1 грудня 2016 р.); Круглому столі «Проблеми відшкодування шкоди в контексті імплементації угоди про асоціацію Україна-ЄС» (м. Одеса, 3 грудня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Legal education in modern university project-based approach to the work organization according to the guidelines of the European qualifications framework (experience of the paneuropean university)» (Sladkovicovo, Slovenská republika, 22–24 march 2017); Міжнародній науково-практичній конференції «Від

римського приватного права до права Європи» (м. Одеса, 15 травня 2017 р.); Міжнародному круглому столі «Законодавство України, Польщі та Литви в галузі приватного права» (м. Одеса, 16 травня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє. До 20-річчя НУ ОЮА та 170-річчя Одеської школи права» (м. Одеса, 19 травня 2017 р.); Всеукраїнському круглому столі «Сучасний стан і перспективи розвитку сімейного права України в умовах адаптації до європейського права» (м. Одеса, 26 травня 2017 р.); Міжнародному конгресі «Правові проблеми державно-приватного партнерства в умовах євроінтеграції», присвяченого 20-річчю Національного університету «Одеська юридична академія», (м. Одеса, 2-4 червня 2017 р.) та ін.

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Перший віце-президент, ректор

Національного університету

«Одеська юридична академія»,

проф. В.В. Завальнюк

» квітень 2018 р.

АКТ

**про впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження
Сафончик Оксани Іванівни
на тему: «Шлюбні правовідносини в Україні: теорія і практика» в
навчальну та науково-дослідну діяльність
Національного університету «Одеська юридична академія»**

Комісія у складі: *голови* – віце-президента, проректора з навчальної роботи Національного університету «Одеська юридична академія», професора М.Р. Аракеляна, *членів комісії*: віце-президента, проректора з наукової роботи Національного університету «Одеська юридична академія», доцента Г.О. Ульянової, начальника навчально-методичного відділу Національного університету «Одеська юридична академія», доцента А.М. Ізовіти, декана факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія», доцента Д.О. Колодіна, завідувача кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія», професора Є.О. Харитонова, склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Сафончик Оксани Іванівни на тему «Шлюбні правовідносини в Україні: теорія і практика» на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право використовуються у навчальному процесі Національного університету «Одеська юридична академія» при викладанні навчальних дисциплін «Цивільне право», «Цивільне та сімейне право України», «Сімейні правовідносини», «Участь адвоката у сімейних та спадкових правовідносинах», «Цивільно-правовий захист особистих немайнових прав фізичних осіб», а також у науково-дослідній роботі студентів, аспірантів, науковців.

Так, були враховані положення дисертації про необхідність розширити обсяг матеріалу, що викладається у рамках навчальних дисциплін «Цивільне право», «Цивільне та сімейне право України», «Сімейні правовідносини», «Участь адвоката у сімейних та спадкових правовідносинах», зокрема, включити питання щодо розширеного визначення шлюбу та шлюбних

правовідносин; визначення особливостей їх виникнення та припинення; поняття правових наслідків припинення шлюбних правовідносин.

При розробці програми навчальної дисципліни «Цивільно-правовий захист особистих немайнових прав фізичних осіб» були враховані висновки дисертаційної роботи, зокрема, щодо особливостей розгляду та вирішення спорів при припиненні шлюбних правовідносин (в тому числі щодо особистих немайнових прав осіб, які перебували у шлюбних правовідносинах; щодо особистих немайнових прав дітей та інших учасників шлюбних правовідносин тощо); щодо проблем визначення релігійного шлюбу та цивільного партнерства в сучасному законодавстві України, яке на даний час відсутнє та можливості виявити суперечності між положеннями чинного законодавства України та Указу Президента України «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини» від 25.08.2015 року № 501/2015 тощо; щодо підстав виникнення та припинення шлюбних правовідносин, які необхідно розширити, доповнити та запропонувати внести зміни у чинне законодавство України.

Крім того, рекомендовано до використання у навчальному процесі більше 70 наукових праць, основними з яких є наступні публікації:

1. Сафончик О. І. Розірвання шлюбу в органах РАЦС відповідно до чинного законодавства. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. літ., 2004. Вип. 23. С. 294–300.
2. Сафончик О. І. Немайнові права і обов'язки у випадку припинення шлюбу. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. літ., 2005. Вип. 25. С. 278–283.
3. Сафончик О. І. Деякі питання правової природи шлюбу. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. літ., 2007. Вип. 33. С. 95–100.
4. Сафончик О. І. Поняття та види правового режиму майна подружжя. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. літ., 2008. Вип. 38. С. 110–114.
5. Сафончик О. І. Деякі питання щодо утримання подружжя за законодавством України. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. літ., 2008. Вип. 43. С. 195–199.
6. Сафончик О. І. Проблемні питання розірвання шлюбу в судовому порядку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Ужгород: Поліграфцентр «ЛІРА», 2010. Вип. 14, ч. 2. С. 278–281.
7. Сафончик О. І. Деякі питання правового регулювання правовідносин «фактичного подружжя» щодо взаємного утримання. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. літ., 2010. Вип. 53. С. 199–204.
8. Сафончик О. І. Правові наслідки припинення шлюбно-сімейних правовідносин. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. літ., 2011. Вип. 58. С. 309–315.
9. Сафончик О. І. Деякі питання розвитку законодавства з питань виникнення та припинення шлюбно-сімейних правовідносин. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. літ., 2011. Вип. 59.

С. 277–284.

10. Сафончик О. І. Проблемні питання реалізації прав спільної часткової власності за законодавством України. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. літ., 2012. Вип. 66. С. 42–48.

11. Сафончик О. І. Особливості припинення шлюбно-сімейних правовідносин. *Legal si viata: Revista stiintifico-practica*. 2013. Nr. 2 (254). Februarie. P. 18–23.

12. Сафончик О. І. Припинення шлюбно-сімейних правовідносин за законодавством України. *Часопис цивілістики*: наук.-практ. журн. НУ «Одеська юридична академія». Одеса: ПП «Фенікс», 2014. Вип. 16. С. 141–146.

13. Сафончик О. І. Розірвання шлюбу в судовому порядку за законодавством України. *Часопис цивілістики*: наук.-практ. журн. НУ «Одеська юридична академія». Одеса: ПП «Фенікс», 2014. Вип. 17. С. 158–162.

14. Сафончик О. І. Особливості припинення шлюбно-сімейних правовідносин за законодавством України. *Часопис цивілістики*: наук.-практ. журн. НУ «Одеська юридична академія». Одеса: ПП «Фенікс», 2015. Вип. 18. С. 114–119.

15. Сафончик О. І. Теоретичні аспекти шлюбно-сімейних правовідносин. *Часопис цивілістики*: наук.-практ. журн. НУ «Одеська юридична академія». Одеса: ПП «Фенікс», 2015. Вип. 21. С. 28–32.

16. Сафончик О. І. Правові наслідки припинення шлюбно-сімейних правовідносин за законодавством України та країн Євросоюзу. *Часопис цивілістики*: наук.-практ. журн. НУ «Одеська юридична академія». Одеса: ПП «Фенікс», 2017. Вип. 24. С. 79–83.

17. Сафончик О. І. Визначення та підстави припинення шлюбу за законодавством України. *Часопис цивілістики*: наук.-практ. журн. НУ «Одеська юридична академія». Одеса: ПП «Фенікс», 2017. Вип. 25. С. 75–79.

18. Сафончик О. І. Шлюбний договір і ІТ: проблемні питання застосування. *Часопис цивілістики*: наук.-практ. журн. НУ «Одеська юридична академія». Одеса: ПП «Фенікс», 2017. Вип. 26. С. 83–87.

19. Сафончик О. І. Поняття припинення шлюбу та його відмінність від визнання шлюбу недійсним за законодавством України. *Вісник Чернівецького факультету НУ «Одеська юридична академія»*: зб. наук. ст. Чернівці, 2017. № 3. С. 51–59.

20. Сафончик О. І. До питань майнових правовідносин чоловіка, та дружини у разі припинення шлюбно-сімейних правовідносин. *Jurnal juridic national: Teorie si Practica*. 2017. Bn. 2 (24). P. 127–130.

21. Сафончик О. І. Питання шлюбно-сімейних правовідносин на шляху до євроінтеграції (Problematic issues of marriage and family legal relations on the path of European antegration). *Visegrad Jurnal on human rights*. 2017. Bn. 1/1. P. 107–111.

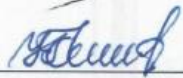
22. Сафончик О. І. Поняття правових наслідків припинення шлюбно-

сімейних правовідносин та їх класифікація. *American Society for Legal History. Law and History Review*. Issue 4 (2), November 2017. Vol. 35. Cambridge University Press, 2017. P. 1307–1314.

23. Сафончик О. І. Підстави виникнення шлюбно-сімейних правовідносин в Україні. *American Educational Research Association. Educational Researcher*. Issue 9 (2), December 2017. Vol. 46. American Educational Research Association, 2017. P. 1037–1044.

Використання зазначених результатів дозволило більш повно та ґрунтовно викласти матеріали вказаних навчальних дисциплін та надати студентам Національного університету «Одеська юридична академія» відомості про поняття та види шлюбних правовідносин, проблеми договірної регулювання шлюбних правовідносин, особливостей їх виникнення та припинення, а також правових наслідків припинення шлюбних правовідносин. На основі вищезазначених публікацій запропоновано шляхи вдосконалення положень в сфері шлюбних правовідносин за законодавством України.

Голова комісії: М.Р. Аракелян

Члени комісії: Г.О. Ульянова

 А.М. Ізовіта

 Д.О. Колодін

 Є.О. Харитонов

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-31-14, факс: 255-33-32

№ 04-33/19-14 (8483)

" 15 січня 20 18

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ результатів дисертації Сафончик Оксани Іванівни на тему: «Шлюбні правовідносини в Україні: теорія і практика»

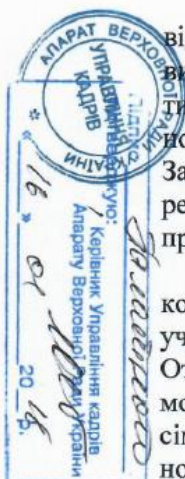
У дисертації О.І. Сафончик за темою «Шлюбні правовідносини в Україні: теорія і практика» на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право, запропоновано обґрунтовані та практично значимі висновки і пропозиції щодо удосконалення національного законодавства у сфері виникнення, зміни та припинення шлюбних правовідносин за національним законодавством.

Окрім іншого, авторкою у дисертації охоплено такі зрізи досліджуваної проблематики, як поняття та види шлюбних правовідносин, підстави їх виникнення та проблеми договірного регулювання, особливості припинення зазначеного виду правовідносин, а також правові наслідки припинення шлюбних правовідносин, які стосуються майнових та особистих немайнових прав і охоронюваних законом інтересів їх учасників та інших осіб (зокрема, аліментні зобов'язання, визначення місця проживання дитини, укладення договорів в інтересах дитини тощо).

У контексті задекларованої тематики дисертації особливої уваги варте відображення в ній низки положень щодо удосконалення порядку виникнення та припинення шлюбних правовідносин, у тому числі на тимчасово окупованій території України та в зоні проведення АТО, а також норм національного законодавства, зокрема Сімейного кодексу України, Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» та інших нормативно-правових актів.

Значущість відповідних висновків та рекомендацій є вагомим в контексті питання забезпечення прав та охоронюваних законом інтересів учасників шлюбних правовідносин.

Отже, результати проведеного дослідження в частині окреслених питань може бути використано в роботі Комітету Верховної Ради України з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму під час аналітичної та нормотворчої діяльності.

Голова Комітету

А.ПАЛАТНИЙ

**МІНІСТЕРСТВО
СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
(Мінсоцполітики)**

вул. Еспланадна, 8/10, м. Київ, 01601, тел.: (044) 226-24-45, факс: (044) 289-00-98 E-mail: info@mlsp.gov.ua,
Код ЄДРПОУ 37567866, реєстраційний рахунок 35213015078737 в ДКСУ м. Києва, МФО 820172

02.01.2018 № 1/0/161-18

На № _____ від _____

**Національний університет
«Одеська юридична академія»**

До спеціалізованої вченої ради
Д 41.086.03

Акт впровадження

результатів дисертаційного дослідження Сафончик Оксани Іванівни та тему:
„Шлюбні правовідносини в Україні: теорія і практика”

За результатами опрацювання Департаментом гендерного розвитку та протидії торгівлі людьми Міністерства соціальної політики матеріалів дисертації Сафончик О. І. за темою „Шлюбні правовідносини в Україні: теорія і практика” на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право, засвідчуємо, що відповідні матеріали заслуговують на увагу та можуть бути впроваджені у практичну діяльність.

Зокрема заслуговують на увагу положення, що стосуються:

- 1) теоретичних і практичних питань, які виникають при укладенні та реєстрації шлюбу на тимчасово окупованих територіях України і в зоні проведення АТО;
- 2) підстав виникнення шлюбно-сімейних правовідносин, до яких відносяться шлюб, фактичні шлюбні відносини, церковний шлюб та цивільне партнерство;
- 3) підстав і порядку припинення шлюбно-сімейних правовідносин. Крім того, особливій уваги варті положення, присвячені питанням захисту майнових та особистих немайнових прав і охоронюваних законом інтересів учасників шлюбно-сімейних правовідносин та інших осіб (аліментні зобов'язання, визначення місця проживання дитини, укладання договорів в інтересах дитини тощо).

Заступник директора Департаменту
гендерного розвитку та протидії
торгівлі людьми – начальник відділу
запобігання домашньому насильству

О. Кулик